

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**РІВНЕНСЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО
МУЗЕЮ**

**ВИПУСК XIII
Частина 2**

РІВНЕ - 2015

ББК 63. 4 (4 Укр – 4 Рів) : 79.1 : 79.0
УДК 902 (447 . 81) : 069 : 351.853

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Рівненського обласного краєзнавчого музею
(протокол № 1 від 1 вересня 2015 р.)*

Редакційна колегія:
БУЛИГА Олександр Степанович (голова редколегії)
РОМАНЧУК Олег Степанович
ЛУЦЬ Віктор Данилович
МОРОЗОВА Ольга Володимирівна

Відповідальний за випуск: *Олександр Булига*

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Віктор Луць, Ольга Морозова*

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Зб. наук. праць. Випуск XIII. Частина 2. – Рівне : Дятлик М., 2015. – 190 с., іл., табл.
ISBN 978-617-515-175-4

У науковому збірнику опубліковано матеріали наукових досліджень з питань краєзнавства та музейної справи Волині.

Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників та студентів.

ББК 63. 4 (4 Укр – 4 Рів) : 79.1 : 79.0
УДК 902 (447 . 81) : 069 : 351.853

Друкується в авторській редакції.

*Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редколегія може не поділяти думок і концепцій авторів.*

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Леонова К. Повсякденне життя учнів Рівненської гімназії (реального училища) середини XIX – початку XX ст.	5
Кожушко Н. Сторінки історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Архітектори..	19
Климчук А. Розваги в житті рівнян крізь призму часу: бали, театри, кіно, цирк, дансінґи	25
Добровичинська В., Переходько Н. Лікувально-профілактичні заходи туберкульозу у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.).....	28
Данильчук Г. Сучасний стан топоніміки об'єктів Рівного.....	32
Рожко В., Хоміцький С. З ім'ям князя Ярослава.....	36
Федоришин М. Сакральне у Пересопниці	40
Міненко Т. Тайкури - володіння князя Юрія Вишневецького.....	42
Нагорнюк О. Матеріали до обстеження православного некрополя XVII ст. в с. Тайкури Рівненського р-ну Рівненської обл.....	45
Мельник В. Дубровицький монастир піарів – визначний культурний та освітній осередок Волинського Полісся XVIII – XIX століття	51
Корчак А. До питання визначення мови руських писемних пам'яток XI – XIII ст.	56
Обарчук А. Тадеуш-Єжи Стецький. Каталог друкованих праць волинського краєзнавця.....	60
Гривюк С. Колективні й індивідуальні стратегії виживання в роки війни в спогадах Уласа Самчука «На білому коні»	64
Савчук П. Дмитренко Т. Б. Дубно. Погляд крізь віки – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 180 с.	66

ПЕРСОНАЛІЇ

Шабаровський В. З Деражного – в Катинь	68
Мушировський В. Станіслав Віткевич: трагічна подорож в Озера.....	72
Клименко О., Марчук І. Художник Олександр Якимчук	75
Нагорна І. Невідчакнута гілка	79
Мельник В., Сауш О. Наукова спадщина академіка В.І. Липського – національне надбання України.....	82
Гарбарук О. Кравцов Лаврентій Петрович (1903-1984) - письменник-прозаїк, журналіст і краєзнавець	86
Скруха С. Він просто любив Україну. (пам'яті Ярослава Андрійовича Мічуди)	88
Черницька І. Ю. В. Кухаренко та його дослідження на Поліссі	90

МУЗЕЄЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Бачинська А., Нахратова Т. Волинь у світлинах Яна Булгака.....	93
Жарська О. Давньоруські християнські символи з літописної Пересопниці	96
Парфенюк Л. Книжні застібки – невід’ємна складоварукописних книг та стародруків XI –XVII ст.....	101
Пашковська А. Батальна сцена «Битва під Оршею» Йозефа Менціни-Креша.....	105
Пархоменко Т. Дзвоники-бубонці в колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею.....	110
Ануфрієв О. Покутские жіночі нашийні прикраси (гердани): цінність традиційної культури в творчості народного майстра Савицької Марії (з досвіду експонування традиційної культури у виставковій діяльності музею просто неба с. Пірогів м.Київ).....	116
Данілічева В. Свято обжинок 1937 року в с. Дядьковичі.....	119
Радович Р. Технологія спорудження долівки у поліському житлі.....	122
Старенький І. Музейна справа на Поділлі в 1890–1920 рр.....	127
Марціаш Дир Н. Фортифікаційна споруда містечка Залізці Тернопільської області: історія, проблеми та перспективи	132
Надольська В. Зміни в експозиційній практиці музеїв Волині за доби незалежності	136
Юрчук О. Музей як освітньо-культурний центр регіону. Рік 2014.	140
Чапайло О. Перспективи сучасних принципів роботи в музейному середовищі	150
Рябчикова Ф. Функціонування музеїв у сучасних умовах.....	152
Яцечко-Блаженко Т. Роль інформаційних технологій у сучасній музейній справі	157
Бейдик О. Адаптивний туризм в системі музеїв світу та України	160
Смирнов І. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам’яток козацької доби, бою під Крутами та лінії Арпада) ...	164
Луц В., Морозова О. Рівненський обласний краєзнавчий музей 1940-1941 рр. (за документами Державного архіву Рівненської області).....	169
Відомості про авторів	188

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

КСЕНІЯ ЛЕОНОВА

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УЧНІВ РІВНЕНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Соціальний склад учнів гімназії, його зміни в протягом середини ХІХ – початку ХХ ст. Гімназія, яку з часом будуть називати Рівненською гімназією, розташовувалася спочатку в Луцьку (1832–1834 рр.), а згодом у містечку Клевань Рівненського повіту (1834–1839 рр.).

Упродовж 1837–1839 рр. для її потреб на кошти власника міста Рівного князя Ф. Любомирського було збудовано спеціальне приміщення. 24 липня 1839 р. у новому світлому приміщенні почалося навчання. Через місяць, 30 серпня в актовій залі гімназії пройшов урочистий акт з нагоди завершення іспитів [70, с. 74].

У навчальному закладі навчалися хлопчики віком від 10 років, які успішно склали екзамени за курс міських початкових училищ. Число учнів коливалось у межах 300–400 чоловік. Утримувалася гімназія за рахунок коштів, які виділялися державною скарбницею та від збору плати за навчання. Основний курс навчання був розрахований на 7 років. Освіту здобували переважно діти дворян і чиновників. Освіта була платною і дозволити навчати своїх дітей в гімназії могли тільки заможні батьки. Гімназія слугувала підготовчим закладом для вступу до університетів царської Росії [62, с. 22].

У 1865 р. за Положенням від 19 листопада 1864 р. була реорганізована в реальну гімназію. Слугувала підготовчим закладом для вступу до вищих спеціальних технічних закладів. У відповідності зі Статутом від 15 травня 1872 р. реорганізована в реальне училище [1, с. 8–9]. В такому статусі цей навчальний заклад проіснував до 30 серпня 1922 р. до закриття його польською владою.

За уставом 1864 р. гімназії оголошувались безстановим учбовим закладом.

Як приклад, наведемо тут соціальний склад учнів гімназії за декілька років її існування [2, с. 35].

Навч. рік	Загальна кількість учнів	з дворян	з духовного стану	з податного стану
1839–1840	475	444	4	27
1846–1847	384	315	3	66
1852–1853	350	329	-	21
1863–1864	383	270	6	107
1869–1870	218	123	4	91

Зі статистичних даних видно, що вже у другій половині ХІХ ст. середні навчальні заклади не були елітарними учбовими закладами, не доступними більшості населення. Але місцеве дворянство попри те, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в Рівному існувала вже досить розгалужена сітка нових навчальних закладів, продовжувало віддавати перевагу у виборі місця навчання для своїх дітей саме реальному училищу. Так у 1912 р. із 283 учнів Рівненського реального училища – 111 були дітьми родовитих і особистих дворян та чиновників, що складало майже 40% від усіх школярів [71, с. 7–10].

Значна частина учнів були дітьми вчителів, лікарів, службовців, дрібних торговців, ремісників і навіть селян. Однак і належність до дворянського стану ще не свідчила про їх добробут. Документи того часу підтверджують, дворяни дуже часто, крім звання, не мали засобів до існування. Збідніле дворянство у своїх проханнях до директора гімназії просило звільнити їх дітей від оплати за навчання, як це часто робили батьки дітей інших станів.

Так, причинами, які могли слугувати підставами для надання пільг в оплаті за навчання, або взагалі в отриманні безкоштовної освіти за документами 1861–1867 рр. були такі: дитина – сирота, а мати за-

безпечити сина не в змозі; батько відставний унтер офіцер, служить присяжним в Рівненському повітовому казначействі, отримує 100 руб. в рік (оплата ж за навчання в середині XIX ст. була 5 рублів, потім – 20 руб., а в другій половині XIX ст. вже – 50 руб.); батьки статку не мають, займаються будівництвом молотильних машин; батько за ремеслом кравець; батько служить органістом в Рівненському костелі, отримує в рік 45 руб.; батько відставний чиновник, має тільки напівзруйнований будинок; батько відставний канцелярський службовець, статку не має; батько священик, статку не має; батько наглядач поштової станції, отримує в рік 48 руб., інших статків не має; батько займається хліборобством тощо. За рік такі прохання на ім'я директора складали цілі томи. Це, як писав один з директорів училища, було показником загальної бідності цього краю [3, с. 1–3].

Повсякденне життя провінційного міста, цінності і норми поведінки, прийняті оточуючими – батьками, родичами, сусідами – все це часто формувало особистість учня далеко не таким висококультурним представником інтелектуальної еліти, як прийнято судити про вихованців царських гімназій і училищ.

Ось як про рівненську атмосферу, серед якої доводилося жити і учням гімназії, писав один з директорів Рівненського реального училища: «В училищі до цього часу було мало хороших викладачів, тому що величезні незручності рівненського життя (дорожнеча квартир, їх дуже поганий стан, труднощі у доставці життєво необхідних припасів першої необхідності і нездоровий клімат) змушували вчителів шукати більш зручні місця для проживання. З іншого боку – повна відсутність в місті громадського життя і розваг, де б інтелігентна людина могла приємно провести дозвілля і освіжитися після звичайних своїх праць, нерідко заставляють вчителів замикатися в тісному колі, де і зароджуються серед них ті пороки, які компрометують вчительське звання і дають можливість місцевому товариству, яке складається з повітових чиновників і дрібної шляхти, і які далеко не можуть похвалитися своїми моральними якостями, з висока і неналежним способом третирувати вчителів. Серед людей, які ділять свій позаслужбовий час між плітками, доносами, картами, гульбою, поборами і різними діяннями, які неприємні будь-якій порядній людині, дуже і дуже важко жити чесному і трудолюбивому вчителю без того, щоб не піддатися спокусі і не змішатися з оточенням, або погрузитися в безодню пороку, яка долає слабкі і безхарактерні натури. В таких містах, як Рівне, можуть триматися або замкнуті в собі від зовнішньої неприглядної середі люди науки і праці, для яких сама праця і наука складають єдину розвагу, або всілякі посередності і невдачники, які раді жити,

де завгодно і як завгодно, аби їх тільки терпіли на службі» [4, с. 88].

Отже, протягом діяльності першого середнього навчального закладу м. Рівне, постійно змінювався його статус і соціальний склад учнів. У другій половині XIX ст. збільшується відсоток дітей міщан, ремісників, селян. Вони і відтворювали існуючі тоді в провінції стилі поведінки. Належність до того чи іншого стану обумовлювала побутові умови проживання учнів, позначалася на культурному рівні життя вихованців.

Вирішення проблеми проживання гімназистів.

Типовий гімназист чи учень реального училища, який виріс в сільській місцевості, або провінційному містечку з населенням 5–10 тис., який не дуже відрізнявся від села своєю культурою, повинен був вести досить непросте життя. Навчання в гімназії та й сам побут учнів становили неабиякі труднощі для дітей. На час навчання більшість з них мешкали на квартирах, далеко від рідної сім'ї, під опікою суворих і нерідко жорстоких наглядачів.

В свої циркулярах Міністерство народної освіти завжди вказувало на те, що серед питань, які відносяться до справи покращення освіти, дуже велике значення має питання про позакласне життя учнів, а особливо тих, які проживають на приватних квартирах. Учбове начальство виявляло занепокоєння у зв'язку з тим, що сама обстановка на приватних квартирах, де проживали немісцеві учні, не сприяє їх успішному навчанню і моральному вихованню. Власники квартир переслідують тільки комерційну мету, не звертаючи увагу на виховання юнаків. Позбавлені ж нагляду діти легко підпадають під шкідливий вплив сторонніх факторів.

Для вирішення цього питання в 1840 р. попечитель Київського навчального округу спочатку запропонував директору рівненської гімназії звільнити для учнів частину будинку, де проживали вчителі. Однак, це не змінило ситуації, більшість дітей проживало у приватних осіб, що заважало проводити нагляд за учнями. Єдиний шлях, як вберегти молодь від поганого впливу, на погляд шкільного начальства, полягав у створенні пансіону.

На наступний 1840–1841 навчальний рік було вирішено за сприянням Казимира Любомирського винайняти будинки для загальних учнівських квартир. У місті були розклеєні об'яви про конкурс на такі будинки.

Але крім будинків, для обслуговування учнів потребувалася прислуга та забезпечення продовольством, опаленням і освітленням. У зв'язку з облаштуванням загальних учнівських квартир при гімназії і необхідністю прийняти в ці квартири відповідних працівників, в липні 1840 р. директор гімназії звернувся в міську поліцію, щоб остання розпорядилася про термінове направлення в гімназію 24 благонадійних відставних нижчих чинів і інших відданих їй людей. По місту також було

розклеєно оголошення, які запрошували зацікавлених осіб взяти участь у конкурсі на підряд із забезпечення учнів харчуванням, опаленням, банею тощо [5, с. 5]. Під учнівські квартири були обрані три будинки: 2 будинки з флігелями і прибудовами, які належали повітовому лікарю Поговському за річну плату 800 руб. сріблом і один двоповерховий цегляний будинок, власником якого був місцевий дворянин Рильке за таку саму суму. З Рильке та місцевими мешканцями Омелянським і Дубенським заключили угоду на обслуговування квартир і забезпечення учнів харчуванням [6, с. 27].

Урочисте відкриття загальних учнівських квартир Рівненської гімназії, затверджених на підставі Височайшого повеління від 23 квітня 1840 р., відбулося 1 серпня 1840 р. Документи залишили нам описання цієї події.

О 9 годині ранку всі гімназійні чиновники, вчителі і учні були присутні на молебні, присвяченому початку нового академічного року, після якого церемоніальною хресною ходою пішли на річку, де завжди в цей день, за православним обрядом, здійснювалося освячення води. Потім духовенство скропило святою водою нові учнівські квартири і священник благословив першу трапезу для учнів, яка проходила в присутності великої кількості чиновників, батьків учнів, місцевих дворян, почесних громадян. В кінці обіду директором гімназії був проголошений тост «во здравіє Російського Імператора». Присутня публіка, яка оглянула квартири була задоволена побаченням [7, с. 49].

Учнівські квартири ділилися на 3 розряди за умовами проживання і, відповідно, сумою оплати за ці квартири. 20 серпня 1840 р. в квартири 3-го розряду поступило найменше учнів – 26 учнів, оплата становила 100 руб. в рік; в квартири 2-го розряду – 58 учнів з оплатою в 75 руб.; в квартирах же 1-го розряду, де проживання коштувало найменше – 50 руб., поступило найбільше учнів – 98 (в 1844 р. були відкриті квартири для найбільш бідних учнів – 4-го розряду, де проживання коштувало 35 руб.) [8, с. 35].

На квартирах учні забезпечувалися харчуванням, до їх послуг була прислуга, репетитори з числа успішних учнів; в оплату за проживання входило також опалення квартир, освітлення, забезпечення меблями, столовим і кухонним посудом, столовою білизною, прання білизни. В найдорожчих квартирах 3-го розряду, крім меншої кількості учнів і комфортніших умов проживання, вранці і ввечері учні додатково мали чай, а на обід і вечерю – на одне блюдо більше, ніж інші квартиранти. Дрова для квартир поставляв власник міста князь Любомирський.

Учні, які не проживали на учнівських квартирах, а їх в тому році було 110, проживали у батьків, родичів, на найманих квартирах [9, с. 44].

Однак, відразу ж, у вересні 1840 р. було виявлено, що в загальних учнівських квартирах 1-го розряду в будинку Рильке, де проживала найбільша кількість учнів, умови не відповідали вимогам. Тоді Рівне відвідав представник попечителя Київського навчального округу, який звернув увагу директора на те, що в квартирі 1-го розряду, де проживає 102 учні, кімнати дуже тісні, ліжка стоять дуже близько одне до одного; є велика потреба в меблях, особливої кімнати для занять немає, тому учні мусять займатися, сидячи на ліжках, а ввечері, з причини нестачі свічок, зовсім не можуть навчатися. Він також зауважив, що лікарня в цьому будинку розміщується в дуже сирій кімнаті поряд із кухнею, з якої в лікарню попадає дуже «дурний» запах. Тому попечитель наказав директору Рівненської гімназії здійснити відповідні заходи для виправлення становища [10, с. 75].

Мабуть, після цих зауважень все ж таки була проведена певна робота, так як інспектор училищ, який проводив ревізію в гімназії в 1844 р., знайшов стан учнівських квартир задовільним, відмітив належну турботу про здоров'я та харчування дітей; облаштування лікарні в учнівських квартирах його також задовольнила [11, с. 119].

Що стосується освітлення учнівських квартир, то з 1 серпня по 1 вересня та з 15 квітня по 15 травня свічки дозволялося використовувати тільки під час вечері; з 1 вересня по 1 жовтня на 3 учні видавали 1 свічу п'ятерикову (назва походить від її ваги – 1/5 фунта – 90 гр.) на два дні, з 1 жовтня по 12 лютого 1 п'ятерикову свічу на 1 вечір, з 1 лютого по 1 березня одну шестерикову свічу на вечір, з 1 березня по 15 квітня одну п'ятерикову на два вечора [12, с. 18].

Меблі та їх кількість також залежала від розряду квартир. Документи ж зберегли інформацію про меблі, якими у 1840–1850-х рр. послуговувалися діти. В 1-му відділенні було 95 ліжок, 192 табурети, 9 чорних шаф, в 2-му – 7 шаф, 43 ліжка, 78 табуретів, 8 зелених табуретів, 21 учнівський стіл, 5 зелених столів, 10 зелених лавок, 2 рукомийники, 2 стокових тази, 3 срібні ковші, 65 срібних столових приборів, 12 графинів, 22 стакани, 199 серветок, 20 підсвічників [13, с. 30, 31].

З початком роботи гімназії в Рівному тут стали проживати батьки дітей для того, щоби доглядати за ними під час навчання. Керівництво закладу умовно поділило їх на дві частини: до першої належали поміщики, які мали достатній статок і селилися тимчасово в місті тільки для того, щоби не віддавати дітей в загальні учнівські квартири. До другого розряду відносилися ті, які не мали ніякого статку, не могли заплатити за учнівські квартири і тому винаймали в місті найбільш бідні квартири, часто навіть на дві родини. Бували випадки, коли винаймали навіть одну кімнату і в ній розміщувалося 6 душ. Дітей своїх задовольняли самим бідним харчуванням. До цього розряду належали ті, які

проживали недалеко від Рівного, тому часто привозили їжу, приготовану вдома.

У 1857 р. було видано Височайший указ, яким розміщення дітей в загальних учнівських квартирах покладалося на волю батьків. Слідством цього дозволу стало зменшення учнів на цих квартирах. При чому залишилися найбідніші, тому існування загальних квартир рівненської гімназії стало неможливим і вони були закриті, а немісцеві учні розмістилися на приватних квартирах.

Отже, можна зробити висновок, що учбове нацальство для забезпечення неухильного нагляду за вихованцями гімназії, для вирішення проблеми проживання гімназистів йшло шляхом створення загальних учнівських квартир. Такі дії адміністрації закладу не дали очікуваних результатів. Не було в повній мірі забезпечено нормальні умови проживання гімназистів. І це пояснюється відсутністю належних квартир (пансіонів) в самому місті та бідністю більшості батьків гімназистів.

Харчування учнів гімназії. Архівні документи не залишили нам згадок про те, як харчувалися діти, які жили вдома, або у родичів. Проте, відомо як харчувалися учні в загальних учнівських квартирах: «У 3-му (вищому) відділенні на сніданок був завжди чай з молоком та білим хлібом; обід складався з чотирьох страв: наприклад суп, штука м'яса, печеня та легоміна, чи – борщ, соус, печеня та легоміна; у свята та вихідні – печеня з телятини, чи птиці, чи з поросят, полєндвіца чи баранина. На підвечірок діти мали хліб з маслом, молоко, або зі свіжим сиром чи чимось іншим, наприклад пови́дом; на вечерю – дві страви: зрази та каша.

У 2-му відділенні: сніданок завжди був з однієї страви – клюскі з сиром, або каша з маслом. Влітку – молоко з хлібом. Обід три рази в тиждень складався з трьох страв. В інші дні, а також в неділю і в великі свята – з чотирьох (у вищому 3-му відділенні обід кожен день складався з 4 страв). Підвечірок: хліб з маслом, або свіжим сиром, молоком, або чимось іншим. Вечеря – завжди з двох легких страв. В 1-му і 4-му відділеннях (в нижньому і недостатньому) – на сніданок – рідка каша з маслом, або клюскі з підливою, або хліб з маслом і молоком. Обід – три страви, підвечірок – хліб. Вечеря – дві страви» [14, с. 8].

В усіх відділеннях їжі повинні були робити в достатній кількості: на кожного учня належало вдень – не менше півтора фунта (біля 800 грамів!) яловичини. Гімназійна адміністрація повинна була піклуватись про достатнє і якісне забезпечення продуктами, однак і слідкувати, щоб учні «з примхи не вимагали зайвого» [15, с. 8].

Кожного 11 учня кормили безкоштовно, як і репетиторів, що призначалися з учнів вищих класів, наглядачів відділень.

Та особа, яка приймала на себе зобов'язання з утримання учнів на квартирах, крім забезпечення

харчуванням, надавала необхідну кількість служників – на 10 учнів був один лакей, на кожне відділення – ще один старший лакей, він же і буфетник, один гардеробник; один сторож на 25 учнів. Для всіх відділень також призначався один екзекутор.

Вона ж привозила воду своїми кіньми; поставляла для кухонь меблі, мідний та глиняний посуд, кухарів та прислугу [16, с. 8–10].

За документами не відомо, чи мали забезпечувати якимось харчуванням, або хоч би роздавали дітям чай під час перерв у школі, але як згадував у «Історії мого сучасника» колишній учень гімназії В. Короленко, який змалював нам яскраву картину гімназійного життя, поїсти під час перерв було де. В гімназії існував імпровізований буфет: «...на ганку гімназії сиділа єврейка Сура і інші продавці пиріжків, ковбас і яблук», які гімназисти завжди охоче купували [66, с. 281].

Забезпечення вихованців гімназії достатнім якісним харчуванням було одним з пріоритетів керівництва закладу. Для цього кожні три роки воно укладало угоди на поставку в загальні учнівські квартири продуктів харчування та їх приготування. Діти заможних батьків проживали в кращих умовах, тому й харчувалися краще.

Статутні норми щодо форми. Невід'ємною ознакою належності юнака до навчального закладу була його форма. Шкільна форма на державному рівні вперше була введена у 1834 р. в часи імператора Миколи I. Разом зі змінами в моді змінювався і фасон шкільних мундирів. Останній раз шкільна форма змінювалася у 1913 р.

Учні шкільним одягом забезпечували батьки. Однак, в гімназії завжди була певна кількість бідних юнаків, яких утримували або гімназія, або благодійники (до 10% від загальної кількості учнів). В архівних документах залишилися описи комплектів одягу таких учнів. Так для учня Миколи Олександровича, який утримувався на фондуш Кириловича в 39 руб. на рік, було закуплено 4 сорочки, 4 пари спідні, 4 «утіральника» (рушники), 4 великих носових хустки, сюртук і панталони темнозеленого сукна, кашкет, дві краватки, 3 пари чобіт, 2 пари літніх панталон. Крім того, було витрачено кошти на ваксу, щітки, кравцю за починку одягу, на папір, пір'я, олівці, цирульнику за стрижку, баню [17, с. 43, 44].

Розпорядженням попечителя учбового округу вимагалось, щоб всі учні були, наскільки це можливо, гарно вдягнуті, завжди застібнуті, підстрижені, кому треба поголені, щоб не носили жодних вусів, і нічого подібного до вусів.

Пранням білизни також займалися наймані люди, яким учні платили по 3 руб. щомісячно та 3 руб. щомісячно надходило від цілого відділення за прання столової білизни. Було встановлено і ліміт на прання одягу: від одного учня в місяць за ці кошти прали не більше 22 штуки [18, с. 18].

Одяг хлопчика гімназії з 70-х рр. XIX ст. складався з темно-синього суконного мундиру з дев'ятьма олов'яними гудзиками спереду і чотирма гудзиками на клапанах на спині. З мундиром учень вдягав темно-сині суконні шаровари. Також гімназисти носили сіру шинель, кашкет з козирком, на якому був бляшаний посріблений знак у вигляді двох лаврових листків, перехрещених стеблами, між якими можна було побачити прописні заголовні літери назви міста і гімназії зі своїми номером [73, с. 42–73].

Нам сьогодні важко уявити, що у формі учні були практично весь час, окрім сну. Після однієї з перевірок інспектором гімназії учнівських квартир, він доповідав директору: «На квартирах у деяких учнів під час своєї інспекції я знаходив партикулярні плаття, як то сюртуки, фраки, кашкети, в якому вони ходять вдома, на що власники квартир не тільки не звертають увагу, але і собі дозволяють ходити при учнях навіпі роздягнутими. Тому наказую всі партикулярні плаття в учнів відібрати і відіслати батькам і не допускати подібного відступу від правил тими особами, які мають нагляд за учнями» [19, с. 40].

В інший раз черговий наглядач писав, що всі учні робили уроки без чобіт, що суворо заборонялось і він наказав власнику квартири, щоб прислуга забирала чоботи для чищення тільки тоді, коли учні лягали спати [20, с. 43].

Носіння гімназійної форми, на погляд навчального відомства, повинно було виховувати в учнів смак до охайності, дисциплінувати їх. Це також дозволяло полегшити нагляд за учнями поза стінами навчального закладу, адже правила гімназії зобов'язували учнів носити форму навіть в поза навчальний час.

Розпорядок дня гімназиста. Продовжуючи опис побуту учнів, слід зазначити, що він залежав, передусім, від існуючого розкладу занять. Мабуть, лише в учнів день був такий нормований. Вони працювали й відпочивали виключно по годинах і хвилинах. Навчальний день ділився на уроки і перерви між ними, а його тривалість в різних навчальних закладах й у різні періоди часто значно відрізнялася.

Гімназійним начальством розроблявся порядок денний і для вихованців учнівських квартир. Нам вдалося виявити такий документ, за яким діти вставали о 5 годині, вмивалися і одягалися, а після загальної молитви пили чай. Потім до 8.30 відбувалися ранкові репетиції (повторення уроків). Заняття починалися о 9.00. Після ранкових уроків одна година призначалася для відпочинку. О 12-й був обід і з 12.30 – підготовка уроків. О 13.30 починалися післяобідні заняття, після яких була одна година для відпочинку. О 18.00 учні за дзвоником сідали за уроки під наглядом наглядача, або репетиторів і займалися до 20.00. Після підготовки уроків вихованці вечеряли, читали молитву і лягали спати.

В літній час після вечері можна було півгодини прогуляти [21, с. 13].

Безперечно, що такий напружений розпорядок дня негативно впливав на навчання учнів, викликав незадоволення самих дітей та їх батьків. Тому міністерство зобов'язано було все ж таки реагувати на такий стан речей. В циркулярі Міністерства освіти від 30 серпня 1902 р. говорилося, що з метою усунення поміченої серед учнів надзвичайної перерви, надати в якості досвіду на один навчальний рік в ті тижні, в яких нема святкових днів, один додатковий день для відпочинку (щоб таких днів було не більше 7 на рік). Педагогічним радам надавалося право самостійно визначати години для початку і закінчення уроків, збільшувати перерви; на ті навчальні дні, які слідує за святковими і недільними не задавати додаткової роботи, крім звичайних уроків, для того, щоб діти в ці дні могли відпочити; дозволити дітям робити уроки після обіду в училищі; забезпечити дітей в училищі теплими сніданками, або чаєм, щоб ціни були мінімальні і навіть покривати витрати з спецкоштів училища. Директор рівненського училища Радкевич у відповідь на цей циркуляр 15 січня 1902 р. писав, що погоджується з усім запропонованим, однак зробив все на свій розсуд – збільшив перерви за рахунок зменшення тривалості уроків, що в загальному не скоротило тривалість учбового дня [22, с. 61].

У гімназії (училищі) дуже суворо наглядали за учнями навіть під час канікул. Вихованці реального училища, яких відпускали на канікули, або свята за межі міста, отримували квиток з підписом інспектора, в якому було зазначено час відпустки. Після її завершення квиток з підписом батьків і зазначенням часу виїзду від них подавався наглядачу, який відмічав час повернення до закладу. За місто учні відпускалися тільки на канікули, на Різдво і Великдень. Навіть під час канікул в громадських місцях учні повинні були бути у шкільній формі.

Де ж проводили канікули учні училища? Діти військовослужбовців проводили канікули в гарному місці біля військового табору, діти залізничників мали можливість безкоштовно пересуватися куди захочуть і часто жили під час канікул у родичів, інші діти їхали додому, а в місті залишалася невелика кількість учнів, в основному діти бідних батьків [23, с. 136].

Порядок занять учнів гімназії був одним з методів контролю за дітьми, як в стінах навчального закладу, так і поза ними, адже день учня був повністю нормований і будь-який відступ від порядку, затвердженого керівництвом, карався.

Особливості системи нагляду. Життя учнів повністю залежало від тих завдань, які стояли перед навчальними закладами царської Росії. Статутом навчальних закладів 1804 р. було визначено основні завдання гімназій: привчати дітей до працелюбства, пробуджувати в них бажання й старанність до наук,

які змушували б їх дбати про своє удосконалення. Всьому цьому, окрім навчання, повинне було сприяти гарне виховання гімназистів, яке потребувало постійного і суворого нагляду за ними [72, с.].

За поведінкою та виховними процесами в гімназіях, окрім директора, стежили інспектори та наглядачі. Нагляд же за учнівськими квартирами покладался ще і на утримувачів квартир, а також на репетиторів, яких призначали з кращих учнів старших класів.

До обов'язків репетиторів входило: наглядати, щоб учні його квартири вставали о 5-й ранку і після звичайної молитви займалися повторенням уроків до першого дзвіночка в гімназії; потім репетитор робив огляд кожного свого учня, чи має він все для уроків – книги, зошити, чи по формі вдягнутий і відводив, вишукавши їх по два в ряд, у двір гімназії; по закінченню занять в тому ж порядку відводив їх в квартиру і далі відповідав за все, що там відбувалося. Кількість учнів у репетитора не повинна була перевищувати 6.

Як підтвердження суворості нагляду, наведемо витяг з одного з директорських розпоряджень, у якому він доручив інспекторові встановити жорсткий поліцейський контроль за учнем 3 класу і зазначив: «1. Робити це без розголосу так, щоб вам був відомий кожний його вхід в квартиру і вихід з неї, всі його зв'язки і спілкування з іншими учнями, і якщо можна, всі його розмови і листування. 2. Звернути таку ж особливу увагу на інших учнів, яких ви вважаєте «не благонадійними». 3. Як можна частіше відвідувати учнівські квартири, при тому в неочікуваний час, перевіряти їх рукописи і книги, і якщо щось відкриється сумнівне, відразу доповідати мені. 4. Відносно трьох перших пунктів мати собі на допомогу двох наглядачів. 5. Влаштувати на учнівських квартирах наступний розклад: при відвідуванні квартири новою особою в той же час, або не пізніше ніж за дві години, доповісти мені хто, звідки, до кого з учнів і для чого приїхав, або приходив. До цього також залучати наглядачів і репетиторів, які повинні вам все доповідати» [24, с. 68].

Нагляд був настільки суворий, що вже через декілька тижнів після відкриття загальних учнівських квартир в Рівному, а саме 14 вересня 1840 р. о 5 годині ранку на стіні будинку, який займали учнівські квартири 2 розряду невідомою особою крейдою були написані слова «Загальна учнівська тюрма 2 розряду». Надпис стерли. Однак, наступного дня, на цьому ж будинку вже був приклеєний папір з таким ж словами. Листівка, якій вже понад 180 років зберігається в архівному фонді гімназії [25, с. 69].

Це були перші прояви непокори існуючим правилам, які виявили рівненські гімназисти.

З березня 1846 р. відсутність учнів без дозволу директора були заборонені, все листування учнів повинно було проходити через директорську, ро-

дичі могли знаходитися в учнів лише в присутності наглядачів. За невиконання цього доручення, наглядачі мали нести суворе покарання, тому так і вислужувалися перед начальством, перетворюючи перебування дітей в справжнє тюремне життя.

У 1850 р. директор рівненської гімназії наказував наглядачам загальних учнівських квартир ще більше посилити нагляд, а саме: під час чергувань бути серед дітей, припинити по можливості спілкування пансіонерів з учнями «вільних» квартир, взагалі припинити будь-яке спілкування з сторонніми особами; частіше робити перекличку учням, щоби вони не мали можливості виходити, щоб учні завжди були за своїми столами [26, с. 44].

Свідченням того, що учням всіляко заважали спілкуватися, був лист директора училища Рівненському повітовому справнику в жовтні 1892 р., в якому він писав, що у колишнього учня училища Барановського, який проживав в Рівному без будь-яких занять на приватній квартирі, бувають учні, і що не тільки «збіговиська учнів у Барановського, але і взагалі знайомство його з учнями не бажано», директор наполегливо просив поліцейське начальство, щоб Барановському заборонили спілкуватися з учнями, і взагалі, щоб він назавжди виїхав з Рівного [27, с. 17].

Боротьбу з начальством за право користуватися своєю свободою описує і В. Короленко. Цю боротьбу він називав партизанською війною і розповідав, яке задоволення отримували учні від «незаконного ранкового сну», коли замість того, щоби о 7 ранку сидіти за своїми столами і готуватися до уроків, діти лежали в ліжках і з задоволенням усвідомлювали, «що десь в тумані, пробираючись по дерев'яним кладочкам і провалюючись з калошами у багно, крадеться ненависний їм наглядач Дідонус (прізвисько вчителя Дитякевича)». Коли ж учні йшли до гімназії, він приходив у порожні квартири, копирсався у скринях, конфіскував портсигари і про все знайдене записував до журналу. Курити, мати «недозволені книжки», як пригадував письменник, купатися в недозволеному місці, кататися на човнах, гуляти після сьомої години вечора – все це належало до кодексу гімназійних «проступків». Однак, учні все одно каталися на човнах і купалися в річках. У розпал купання їх неодноразово і ловив наглядач, після чого більшість з них потрапляли у карцер. Ті хто наважувався із заходом сонця прогулятися вуличками міста, які перетворювалися для учнів в ряд засідок і пасток, то обов'язково наштотхувалися на фігуру Дідонуса, який і тут не давав їм проходу [67, с. 183].

Усі правила стосовно навчання, позакласного життя учнів були регламентовані «Статутом гімназій і прогімназій» (1864 р.), «Правилами для учнів гімназій і прогімназій Міністерства освіти» (1874 р.). В них чітко було розписано порядок поведінки учнів поза стінами учбового закладу; порядок

утримання учнівських квартир, вказано тих осіб, на яких покладено позашкільний нагляд за дітьми.

Покарання як постійний елемент життя і виховного процесу в гімназії. Циркуляри міністерства, попечителя, протоколи педагогічних рад засвідчують, що в процесі діяльності навчальних закладів постійно здійснювалися покарання як елемент навчально-виховного процесу.

Адміністрація Київського навчального округу в березні 1853 р. рекомендувала застосовувати наступні покарання: зауваження; догана; стояння біля дошки; заборона ігор і прогулянок; стояння в кутку; стояння за штрафним столом; позбавлення однієї або двох страв; невідпускання з двору; сидіння в карцері; утримання в карцері на хлібі й воді; записування на «чорну дошку»; тілесні покарання; виключення з закладу.

Згідно з цим документом, тілесні покарання могли допускатися, як необхідний крайній захід, без якого не можливо обійтися. Відомо, що найбільш розповсюдженою формою покарання залишалася різка, яку називали «царицею» виховання. У 1840 р. фізичні покарання учнів офіційно заборонили, але в 1859 р. – відновили [28, с. 119].

У протоколах педагогічної ради зустрічається багато випадків обговорення різних проступків учнів. Починаючи з 1849 по 1866 рр., на засіданнях ради 27 раз обговорювали різні серйозні вчинки учнів. З них два потягнули за собою виключення з гімназії без попередження, два – виключення за проханням, одне покарання різками, а інші – занесення на «чорну дошку», догана з попередженням про звільнення, догана без попередження про звільнення, арешти з повідомленням батьків і просто арешти. Між негативними вчинками, які обговорювалися на педраді в ці роки були: крадіжки (3 випадки), аморальний спосіб життя (3 випадки), марнотратство (2 випадки), самосуд (1); інші ж випадки являли собою витівки, іноді досить значні [63, с. 52].

Наведемо тут тільки один витяг з «Алфавітного журналу про проступки учнів», який дасть нам уявлення про найчастіші порушення загальних правил учнями. Мова піде про учня другого класу Гречина Степана перелік порушень і покарань якого складався з таких записів:

- 17 жовтня 1877 року побив учня – карцер 2 години,
- 28 січня 1878 року – за пропущення уроку – півтори години арешту,
- 30 січня – за незнання уроку по закону Божому – арешт 1 година,
- 1 лютого – за втечу з-під арешту – арешт 2 години,
- 16 лютого – за невиконання обов'язків чергового – 1 година арешту,
- 12 березня – за безлад на учнівській квартирі – 2 години арешту,
- 6 травня – за паління тютюну – карцер 3 години,

27 травня – за відсутність у пізню годину на квартирі – 2 години арешту,

27 травня – під час письмового екзамену з арифметики в 2-у класі кинув у вікно камінь, загорнутий у папір, на якому була написане завдання. Педагогічна рада запропонувала звільнити його за погану поведінку і неуспільність.

Також в інших учнів були зауваження за бійки, за прогулянки без дозволу у будній день, прогулянки з ученицями жіночої гімназії в пізній час, катання на конях без ямщика, їзду на велосипедах по тротуарах, за гру у більярді в трактирі в нічний час, перебування в пізній час в пивній лавці (учень 7 класу), образи євреїв тощо [29, с. 15].

Інспектор, наглядачі за учнівськими квартирами вели спеціальні журнали, в яких відмічали підсумки відвідувань квартир. Так, наприклад, тільки впродовж 1912–1913 навч.р., педагогічний персонал прозвітував про 500 таких відвідувань. З цих журналів ми дізналися, куди ходили діти, чим займалися поза школою. Відсутність на квартирі пояснювалися так: пішов в аптеку, на репетиції, в місто за покупками, пішов до товариша, дивилися ілюмінацію, були в театрі з дозволу г-на інспектора, поїхали на вокзал з дозволу інспектора, відпущені інспектором в баню, з дозволу директора в гостях, з дозволу директора в цирку. Ті ж, хто був в квартирах практично весь час займалися підготовкою до уроків [30, с. 19–21].

Після перегляду таких журналів, розумієш наскільки суворим і постійним був нагляд за учнями. Однак, не всі сприймали такий стан справ. Зафіксовані і випадки непокори на дії осіб, які наглядали за учнівськими квартирами. Під час одного такого відвідування учень не піднявся з ліжка, коли в кімнату увійшов наглядач і пояснив це тим, що читав книжку і не бачив його. Наглядач загрозив відправити учня в карцер, вказавши, що той ще і вдягнений не по формі, і наказав зняти партикулярний сюртук і надіти форменний. Учень відмовився виконувати зазначені вказівки, за що безперечно був покараний [31, с. 84].

У жовтні 1850 р. наглядач, старший вчитель І. Єпіфанович, відвідавши зранку учнівську квартиру, побачив, що під час загальної молитви не було одного учня, який не встав вчасно і за це був позбавлений ранкового чаю. Однак хлопець не послуухався і зайшовши в перших рядах до їдальні випив чай з булочкою і дуже зухвало розмовляв з вчителем, про що останній доповів директору [32, с. 21].

Такий посиленний нагляд був не тільки за учнями, які жили в учнівських квартирах. Багато дітей проживали поза межами міста: в 1911 р. з 30 таких хлопців, 21 проживав у Здолбунові, звідки щоденно приїжджали на уроки в спеціально відведеному для них залізничному вагоні, ще 3 учні проживали в Клевани і доїжджали до міста у загальному вагоні і 6 – щоденно кінями добиралися з сіл Олександрія

та В. Житин. [33, с. 201, 329]. Моральному вихованню, а також умовам життя тих, хто жив у батьків, родичів, або за межами Рівного, гімназійне керівництво теж надавало дуже великої уваги.

Причому адміністрація закладу виконувала свої обов'язки досить «безцеремонно». Зовсім несподівано для дітей і їх переляканих батьків до них приходили інспектор у супроводі помічників класних вихователів і просили показати стіл, книги, папери учнів. Якщо виявлялося, щось не дозволено, наприклад книги не з шкільної бібліотеки, вони конфіскувалися суворою ревізорами.

Відомо про скаргу батьків на наглядача «завільно приходящими учнями Павловського за некультурне і не відповідне його стану відношенню до дітей». Директор був змушений просити перемістити наглядача в іншу гімназію, аби не компрометувати заклад.

У Рівному в 1910 р. була створена особлива комісія для ведення позашкільного нагляду за учнями всіх навчальних закладів Рівного, на чолі якої був директор рівненського училища. Саме в її звітах зафіксовані найбільш типові порушення, які здійснювалися учнями і відповідні покарання, призначені їм за це.

Ознайомившись з архівними джерелами, можна стверджувати, що невід'ємною частиною виховного процесу були покарання. Але треба зауважити, що з початку до учнів застосовували роз'яснювальні методи впливу, але якщо вони не досягали своєї мети, то вдавалися до більш жорстоких покарань, як наприклад, арешт в карцері, позбавлення їжі, застосування різок і навіть звільнення з навчального закладу.

Вчинки та правопорушення гімназистів. Архівні документи зафіксували неодноразові випадки грубих порушень гімназистами суспільних норм, які по суті були просто хуліганством. Дуже часто відбувалися бійки, або просто побиття.

Ще на початку діяльності учбового закладу в нашому місті (1840 р.) директор писав своєму київському начальству, що учні тут грубі, неввічливі, «до вчителів не відносяться з повагою, до благих навіювань не уважні, до крайності потайливі, і при покараннях за пустощі не тільки не вдячні, а навіть норовливі й непокірні» [34, с. 12].

Ось деякі випадки, які зафіксовані в документах гімназії. 26 грудня 1900 р. відбулася бійка між чотирма євреями м. Рівне та учнем 7 класу училища, також євреєм, Гальперсоном, який наніс їм удари ковзанами і вони прийшли жалітися директору з кривавими ранами на обличчях. У квітні того ж року був зафіксований випадок, коли учень 7 класу Балін побив селянського хлопчика і попри всі його вибачення, родина хлопчика загрожувала подати до суду. В 1912 р. поліція зафіксована масову бійку між учнями залізничного і реального училища. 19 листопада 1912 р. місцевий мешканець доповідав

директору, що був свідком як учень 4 класу кидав в голову старої селянки частинки черепиці і навіть не зреагував на його зауваження [35, с. 36].

Відомо, що в Рівному проживало багато євреїв. За різними даними впродовж кількох сотень років вони становили понад три чверті його мешканців. Між учнями гімназії, в основному росіянами, і євреями дуже часто відбувалися бійки. Найбільшого розголосу набула бійка між учнями училища і євреями на рівненській ковзанці 30 листопада 1902 р., про яку було навіть була підготовлена інформація, яка повинна була бути надрукована в газеті «Волинь». Автор статті назвав цю бійку «побоїщем», а побиття євреїв реалістами – катуванням [36, с. 240].

Роками система, яка застосовувалася в учбових закладах, продовжувала виконувати свої функції, однак, все більш ставало зрозумілим, що вона не досягає своєї мети. Це виявлялося і в ставленні учнів до своїх вчителів і вихователів.

Так виявлено багато документів, які зафіксували випадки, коли учні мстилися вчителям за погані оцінки, не допуски до екзаменів тощо.

В жовтні 1839 р. учень рівненської гімназії Гонденталь, який отримав від вчителя Циглярського зауваження, побив вікна у його квартирі, за що його було відраховано з гімназії. В червні 1894 р. за те, що вчитель французької мови Требу не допустив двох учнів 6-го класу до іспитів, в нього також були побиті вікна, а 10 червня 1894 р. учнем 6-го класу Вагнером було здійснено на нього напад [37, с. 8].

У листопаді 1894 р. відбулися певні заворушення серед учнів 4–6 класів проти вчителя Фукса (інформації в чому саме вони полягали немає). Розглядаючи цю подію на засіданні педагогічної ради, законовчитель Ярмолович так описав атмосферу, яка тоді існувала в училищі: «Знаходжуся у цьому училищі п'ятий рік, за цей час я був свідком багатьох учнівських скандалів, які, нажаль, ніколи не закінчуються у нашому училищі. Останнім часом скандали значно посилюються. І в кількісному і в якісному відношенні. Зло тече тут широкою рікою. Різного роду міазми роблять учнівську атмосферу вкрай задушливою» [38, с. 20].

Наступного року розгорнулася ціла детективна історія. Її суть полягала в тому, що 2 червня 1895 р. протягом ночі двічі невідомі намагалися побити вікна в будинку, де проживав вчитель Долгушин. Останній влаштував погоню за невідомими, яка привела до будинку, де проживав учень третього класу Хічевський, якого й запідозрили у скоєнні нападу на квартиру. Під час обшуку у нього знайшли палку, з якою, за словами свідків, пробігали вночі дві невідомі особи у формі учнів училища. Цього ж ранку стало відомо, що в квартирах, де проживали вчителі Требо та Слісаревський також були побиті вікна. Хічевському було 17 років, двічі його залишали у 2 і 3 класах на другий рік, тобто

вчився він дуже погано, поведінка була теж незадовільною. Врахувавши, що Хічевський юнак ще і лінивий, грубий і погано впливає на клас, педрада одноголосно вирішила виключити його з навчального закладу [39, с. 47].

Звичаї рівненських гімназистів, як вже зазначалося, не зовсім відповідали уявленням про «шляхетне» товариство. Пияцтво і розпуста були визнані в офіційних доповідях поліції явищем не рідкісним в житті учнівської молоді. Причиною було названо низький культурний рівень, обумовлений їх соціальним походженням. Подібні явища були розповсюджені і в середовищі рівненської молоді. Не треба забувати, що вік випускників коливався від 16 до 23 років, а пияцтво в провінційному житті того часу було явищем звичайним, характерним для всіх верств міського населення. Судячи з інформації, що збереглася, частина гімназистів пила і палила. У своїх спогадах В. Короленко також писав про те, що кожну перерву через двір в напрямку приміщення, де можна було таємно палити, неслися «верениці сорванцов» [68, с. 252].

Ще за часів перебування гімназії в Клевані були випадки, коли єврейські торговці продавали учням курильний тютюн, давали їм його в борг, а натомисть брали їх шинелі.

Підтвердженням того, що учні училища палили, є витяг з рапорту помічника попечителя Київського учбового округу, який в 1903 р. відвідав заклад і попри те, що як він зазначав «учні мають вигляд витриманих і гарно вихованих хлопців і юнаків», між ними сильно «розвинуто тютюнокуріння, сліди якого я бачив навіть в одному з приміщень училища» [40, с. 16].

Одного разу, після того, як були зловлені «на гарячому», учні самі зізналися, що мешканець Рівного єврей Штаерман продавав їм вино, а в іншому випадку учень Григоровський перед від'їздом на канікули був на вокзалі п'яний, за що йому загрожувало звільнення з училища. [41, с. 67]

Ще в 1846 р. директор гімназії звертав увагу на те, що учні користуються зайвою свободою, самовільно відвідують публічні зібрання і театри. На зібраннях учні дозволяють собі «вольності», не відповідні їх віку. Відвідуючи театри, вони знайомляться з актрисами і часто по закінченню вистав залишаються в їх товаристві і не тільки бувають свідками непристойних сцен, але і самі беруть в них участь. Першим наслідком таких знайомств залишаються борги і різного роду шахрайства [42, с. 155].

Безперечно, що наведені вище приклади, потребували посиленого нагляду за дітьми. Тому, з моменту створення гімназії, серйозну увагу надавали морально-релігійному вихованню учнів, яке здійснювалося під час навчального процесу та поза уроками. Крім уроків Закону Божого, мета яких – підготувати дітей до сприйняття духовних цінностей, у позаурочний час застосовувалися

такі методи релігійного виховання, як молитва (обов'язкова перед початком та закінченням навчального року, до та після уроків, в учнівських квартирах, до і після сну, перед початком прийому їжі), проповідь, сповідь-покаяння, піст тощо.

Учні разом з вихователями, наглядачами, відвідували церкву в недільні і святкові дні. В церкві діти зазвичай займали одну зі сторін, вислуховували довгу обідню і з нетерпінням чекали кінця. Служба продовжувалася півтори години. Вистояти її в рядах в майже нерухомій позі, а також знати і розуміти літургію було не легкою справою. А за пропуски служби в церкві також карали.

Отже, учні знаходилися в повному підпорядкуванні вчителів, наглядачів, репетиторів, все життя їх було регламентовано, до них постійно застосовувалися покарання. Однак, всі ці заходи не завжди давали очікуваних результатів. З кожним роком поведінка учнів навчального закладу ставала все більш неконтрольованою.

Культурно-розважальні заходи в межах навчального закладу. У гімназійному житті були присутні важка праця, «боязнь» отримати погані оцінки, сварки з однокласниками, конфлікти з вчителями тощо. Але школа була і об'єднанням практично всіх духовних потреб учнів: дружба, участь у літературних вечорах, виставах, обговорення книг, урочисті акти, бали, кохання – все це асоціювалося саме з гімназією.

Традиційно протягом учбового року в гімназії влаштовували вечори. Їх тематика в різних навчальних закладах дуже часто була однаковою, так як її визначали в міністерстві: «в пам'ять об А. С. Пушкине, М. В. Гоголе», «в воспоминание о Полтавском бое и защите Троицкой Лавры».

Директори училища вважали, що проведення учнівських вистав, літературно-музичних вечорів і ранків, танцювальних вечорів, мають особливе значення в провінції, де інших розваг для юнацтва, майже не має.

У 1909 р. директором так було охарактеризовано цей напрям позашкільного виховання: «З метою отримання учнями корисних і приємних розваг, в підпорядкованому мені училищі гарно поставлена справа з навчання музиці і співам, для чого зазвичай організовуються два літературно-музичні вечори з танцями після літературно-музичного відділення. Ці вечори дуже подобаються учням і дають велике задоволення не тільки виконавцям, а і всім учням, так як вони з великою зацікавленістю сліdkують за виконанням своїх товаришів по класу. Треба сказати, що підготовка до цих вечорів дещо відволікає від занять, тому і інтерес до них захоплює на деякий час всю їх увагу; з причини чого один вечір я влаштовую по закінченню 1-ї чверті, на початку листопада, коли необхідно невеличкий відпочинок після двомісячної напруги, а другий – в четвер на масляному тижні, і таким

чином ці, у багатьох відношеннях корисні для учнів розваги, влаштовується без збитків для класних занять.» [43, с. 92].

І дійсно, документи підтверджують, що до таких свят дуже готувалися, програми були насиченими, досить різноманітними, із залученням великої кількості учнів, хору, оркестру училища. Під час підготовки до свят у деяких учнів виявляли артистичні здібності, які тільки тут вони могли продемонструвати.

Можна тільки здогадуватися, як чекали таких вечорів хлопці. До підготовки і участі в заходах дуже часто залучали учениць жіночої гімназії і реалісти мали можливість вільно з ними спілкуватися і навіть танцювати. Вечори зазвичай закінчувалися танцями – це була найулюбленіша розвага молоді. В архівних документах навіть збереглися назви танців, які були популярні серед молоді: «звичайна кадріль, лянє, мазурка, національний німецький вальс на 2 і на 3 па, галоп, національний російський козак». Танцювали під акомпанемент роялю, іноді, в особливо урочистих випадках, запрошували військовий оркестр [44, с. 52].

21 лютого 1902 р. відбувся учнівський вечір в пам'ять М. В. Гоголя. В програмі вечора, яка складалася з двох відділень, було 16 номерів, серед яких виконання російського гімну, гімну на честь М. Гоголя, романсів, уривків з творів письменника, жива картинка «Вечори на хуторі близь Деканьки» в двох частинах, сценічний етюд «Сварка Івана Івановича з Іваном Никифоровичем».

Однак, такі вечори не обмежувалися тільки культурною частиною. Приваблювали вони дітей і своїм багатим буфетом. Ми ознайомилися з переліком продуктів, які закупили для цього вечора, серед яких значилися: булок 200 штук по 2 коп., булок 6 штук по 75 коп., хліба 20 шт. по 8 коп., пиріжків 500 шт. по 2 коп.; 30 фунтів (13,6 кг.) кримських синап (сорт яблук), 10 фунтів (4,5 кг.) кримського шафрану, 200 апельсинів мессінських, 50 апельсинів яфських, 5 фунтів (2,3 кг.) мигдалю, а також печиво, сардини, оселедці, ковбаса, шинка, яблука, лимони. А з Києва замовили 10 фунтів (4,5 кг.) цукерок, три торта по 3 руб. (фісташковий, горіховий, шоколадний) [45, с. 32–36].

На подібний вечір, який відбувся 17 лютого 1900 р. було закуплено: 3 фунти «цукеркових бомб», 3 фунти помадка з дині, 16 фунтів десертів, по 5 фунтів буше, карамелі, «тягучки», горіхів в цукрі, мармеладу, глазурованих фруктів, 4 фунти пастили і 20 фунтів абрикосової карамелі [46, с. 29].

8 листопада 1913 р. відбувся літературно-музично-вокальний ранок для училища і жіночої гімназії і 15 листопада танцювальний вечір. Під час літературного ранку показували виставу «Недоросль» Фонвізіна, для якої навіть замовляли костюми з Києва. А на танцях, які відбувалися з 6 до

12 вечора, грав оркестр 32-ї артилерійської бригади, розквартированої в місті [47, с. 277].

Різновидом музичних вечорів були літературні читання, які широко практикували і вони відрізнялись від перших меншими розвагами, більшим зв'язком з учбовим процесом.

Були часи, коли читання взагалі забороняли, так як вважалося що на них учні можуть висловлювати свою думку, яка різнилася з офіційною. Так було на початку 1862 р., коли попечитель заборонив взагалі проводити літературні читання і тільки з 4 грудня дозволив збиратися ввечері по суботах, але щоб твори читалися тільки російською мовою, директор постійно знаходився на таких читаннях, а книги для читання, щоб обиралися з обачністю.

У 1882 р. відбулися читання до сторіччя В. Жуковського, 25 листопада 1883 р. – вечір зі спогадами про Тургенєва. Можливо, що на певний час в училищі знову було заборонено проводити читання, тому що у вересні 1885 р. на засіданні педагогічної ради розглядалося клопотання перед попечителем щодо організації при Рівненському реальному училищі літературних читань. Їх мета полягала в тому, щоби учні під керівництвом обраних педагогічною радою вчителів, у вільний від навчання час, у недільні та святкові дні виголошували вивчені напам'ять твори, декламували вірші, читали свої письмові роботи на теми, які будуть визначені напередодні, усно викладали свої думки про прочитане, виконували сцени з творів, які вивчалися за програмою. Для більшої наочності, літературні читання супроводжувалися ілюстраціями за допомогою «магічного ліхтаря», а після закінчення читань виконувалися музичні п'єси, релігійні і світські пісні [48, с. 24].

Широке розповсюдження в учбових закладах отримали підготовка і проведення пізнавальних читань, літературно-музичних вечорів, що сприяло естетичному розвитку учнів і було значними подіями в їх сірому, буденному житті.

Театр та кіно. Слід відзначити, що начальство на місцях добре розуміло, що надмірне регулювання вільного часу дітей викликає супротив не тільки учнів, а і їх батьків, і веде не до покращення дисципліни, а до виступів проти встановлених порядків.

Так директор Рівненського реального училища Радкевич вважав, що введення додаткових загальних для всіх навчальних закладів правил проведення дозвілля зайве, а нагляд за позашкільним життям учнів треба довірити начальству кожного окремого закладу. На його думку, було достатньо вже існуючих ще з 1858 р. правил відносно відвідання учнями розважальних закладів. Згідно з цими правилами учням і так заборонялося відвідувати розважальні заклади, вокзал, Грабник (приміський гай), публічні бали, маскаради, танцювальні вечори, трактири і сади при них, кофейні, кондитерські, більярдні, оперетки та інші публічні заклади. У те-

атрах, цирках, на музично-літературних, а також дитячих вечорах учням дозволялося бути тільки з особистого дозволу керівництва закладу, за квитками, які видавалися ними. Але взагалі, як для збереження здоров'я, так і для успішності навчання, на погляд директора, учні повинні були уникати в учбові дні розваг і веселощів, особливо у вечірні години у збиток часу, визначеного для сну, або для підготовки уроків.

Порівнюючи ситуацію, яка існувала у культурному житті Рівного, з життям у великих містах, де учні мали багато можливостей гарно провести дозвілля, він писав: «...Зовсім не те в якому не будь Рівне та йому подібному провінційному містечку: приїде яка-небудь труп зубожілих квазіартистів і в той же час намагатимуться познайомитися з учнями, а ті починають чіплятися з дозволами побувати на виставах. Директору треба мати не малий такт для того, щоб з одного боку учням дати можливість пристойно розважитися, а з іншого, щоб присутність їх на виставі, або на концерті не могла погано відобразитися на їх навчанні, а також і не принизила їх естетичного смаку і моральності. В нашій глушині доводиться особливо багато рахуватися з любительськими благодійними виставами та концертами, які влаштовуються різними розважальниками молоді, які вважають своїм обов'язком майже вимагати, щоб в числі глядачів їх сценічних подвигів обов'язково була учнівська молодь. У всіх подібних випадках, які б то не були регламентації принесуть одну лише шкоду» [49, с. 117].

Індустрія масових розваг в місті включала в себе, як традиційні – цирк, театр, так і нові – спортивні змагання, кінематограф.

Ще в 1900 р. в Рівному почав діяти перший кіно-театр і безумовно, що кіно стало найбільшою розвагою для місцевої учнівської молоді. Крім того, що для відвідання кіно (тоді вживали слово біоскоп), театру були визначені дні, учні мали отримати білет від начальства училища з відповідним дозволом; фільми і вистави, які могли подивитися діти, визначалися директором закладу. Класні наставники, вихователі, наглядачі дуже суворо наглядали за дотриманням правил відвідання розважальних закладів. Всі порушення записувалися у відповідні журнали і учні каралися арештом в карцері, або доганою.

Для того, щоби не допускати учнів Рівного до розваг, які на погляд комісії з позашкільного нагляду, були для них не бажані, 25 травня 1912 р. було вирішено попросити всіх власників театрів повідомити репертуар вистав на канікулярний час, щоб вибрати, які з них можна відвідувати учням і завчасно вивісити об'яву в канцелярії училища. Рішенням цієї комісії учням на канікулах було дозволено відвідувати «біоскопи, крім «саду «Олімпія» при біоскопі Гутмана» і тільки у визначені дні [50, с. 26]. В кінотеатрі – концертному залі Зафрана для підтримання добрих стосунків з начальством учи-

лища, який надавав дозволи учням на відвідання кінотеатрів, навіть відвели для наглядців училища і жіночої гімназії на всі без виключення вистави два крісла в 3 ряду, які мали спеціальні надписи «Для безкоштовного користування» [51, с. 72].

Управляючий 3-м районом народних училищ Волинської губернії, відвідавши Рівне писав, що учні навчальних закладів в Рівному все більше з бідних родин і ті розваги, які існують – концерти, театри, для них практично не доступні. За його спостереженнями зі 100 учнів міських училищ знайдеться тільки 5, які мають можливість постійно відвідувати театри і концерти. Більш доступною розвагою вважалося відвідання біоскопу, але і тут бажаючих в загальному було дуже мало. Навіть за занижену вартість до 10 коп. кіно відвідувало не більше 25 учнів від училища, в якому навчалося до 200 учнів [52, с. 28 .]

Однією з найулюбленіших розваг молоді того часу було відвідування театрів і кіно. Однак, і це попри жорстку регламентацію та бідність великої кількості учнів, було не завжди їм доступно.

Приїзд важливих персон, заходи з вшанування царської родини – свято в житті гімназистів. Багато позашкільних заходів проводилося під час відвідування училища різними поважними особами, з нагоди вшанування річниць членів царської династії.

До найвидатніших подій в житті гімназії за цей час можна віднести проїзд через Рівне в 1857 р. російського імператора Олександра II, який зупинився в будинку власника міста князя Казимира Любомирського на нічліг 31 вересня. Звістка про прибуття царя облетіла місто і на подвір'ї князя зібралися всі мешканці Рівного і його околиць. Всю ніч місто палало ілюмінацією – рівняни святкували радісну подію. Наступного дня вже під час виїзду з Рівного Олександр II особисто привітався з гімназистами, на що вони відгукнулися гучним «Ура» [64, с. 54–55].

У 1883 р. діти були звільнені від занять 16–17 травня з нагоди коронації «Їх Імператорських Величностей» і для них в училищному саду були організовані гуляння з військовою музикою і пригощанням [65, с. 97].

У 1891 р. діти мали три вільних дні 28, 29 і 30 жовтня з нагоди 25-річчя шлюбу царської родини. 15 вересня 1900 р. повз станцію Рівне проїжджав імператор і всі учні училища були присутні на залізничному вокзалі, де під час проходження потягу співали гімн. У жовтні 1900 р. відбулося урочисте освячення мармурової дошки на честь перебування з 27 серпня по 2 вересня 1890 р. в училищі Олександра III [53, с. 4].

Але, мабуть, найбільше учням Рівного надовго запам'ятався лютий 1913 р., коли в усій імперії відзначали 300-річчя царювання дому Романових і до масштабних урочистих подій цілих чотири дні були

залучені і вони. 21 лютого в Рівненському соборі з 10 години ранку відбулося урочисте богослужіння, після закінчення якого, до собору хресною ходою зійшлися з усіх церков учасники урочистостей. Після проголошення царського «многолетія» відбувся імператорський салют в 101 постріл, після якого об'єднаний хор всіх учбових закладів виконав урочисту ювілейну кантату. Закінчилися урочистості парадом військ і роздаванням населенню ювілейної літератури. У документах училища навіть зберігся план розташування війська перед парадом, в якому перераховані всі військові підрозділи гарнізону в м. Рівне. В той же день для учнів училища і жіночої було влаштовано урочистий акт [54, с. 4–9].

Для виховання учнів в російському патріотичному дусі важливим було залучення дітей до заходів, які влаштовувалися під час відвідання гімназії імператором, представниками російської влади, під час проведення різноманітних річниць царської родини.

Екскурсії. Наприкінці XIX – початку XX ст. все більше розповсюдження отримують екскурсії. В своєму місті діти оглядали нечисельні, як правило, музеї, фабрики, заводи, електричні станції, старожитності. Іноді учнів вивозили в інші міста. Інтенсивність екскурсійної діяльності в більшості залежала від ентузіазму викладачів. Всі ці поїздки також регламентувалися шкільним начальством і, мабуть в більшій мірі, все ж таки залежали від коштів.

Як зазначалося неодноразово в документах, кліматичні й санітарні умови в місті були настільки незадовільними, що було дуже бажано, аби учні проводили вільний час поза межами міста, але це було важко у матеріальному відношенні, так як більшість батьків учнів були не в змозі забезпечити дітей необхідною для подорожі сумою грошей. Як доказ, один з вчителів наводив 1896 рік, коли бажаячих взяти участь в поїздки на Нижегородську всеросійську виставку знайшлося серед учнів училища всього 11 осіб, з яких кожен мав внести на витрати від 8 до 15 руб. «Можна уявити собі – згадував він – яким спартанським комфортом довелось обходитися подорожуючим, і це при умові безкоштовного проїзду залізницею та пільгового користування квартирою в Нижньому Новгороді» [55, с. 36].

У директора ж закладу були свої думки на рахунок екскурсій. Він писав «Масове відвідання учнями храмів, музеїв дасть потрібний результат, тільки коли екскурсантів буде не більше 10, і щоб це були учні, які цікавляться даною екскурсією. У зворотному ж випадку, екскурсанти прибувають на екскурсію для огляду фабрик і заводів тільки з метою взяти участь у куштуванні всього, чим пригостять їх власники підприємств, для свого роду реклами, і повертаються додому з кишнями, повними цукру, сухарів, консервів, цукерок, і тільки заважають тим,

хто дійсно цікавиться екскурсіями... Батьки не дуже хочуть, що їх діти відвідували екскурсії, навіть якщо витрати на них будуть не більше 10 руб., не говорячи про дальні поїздки, які обійдуться в сотню, другу...» [56, с. 32]

З документів відомо, що, наприклад, в листопаді 1908 р. були здійснені наукові поїздки-екскурсії учнів 7 класу на Шепетівський цукровий завод графа І. А. Потоцького, учнів 5 класу в залізничні майстерні в м. Здолбунов. Також діти відвідували Оржівський лісопильний завод, Здолбунівський цементний завод, частими були екскурсії в Сосенки під Рівне, яке належало власнику міста князю Любомирському [57, с. 164, 165].

У супроводі вчителя Попова в червні 1910 р. була здійснена 5-денна екскурсія у складі 15 учнів до Києва. Зберігся щоденник учня 5 класу училища зі спогадами про цю поїздку, які заслуговують на увагу, тому що дуже конкретно, грамотно і цікаво розповідають про умови, в яких вони перебували під час поїздки, про враження від Києва, про пам'ятки давнини і історії Києва і є дуже рідкісним джерелом, складеним безпосередньо учнем [58, с. 55–56].

Керівництво учбовими закладами намагалося урізноманітнити дозвілля учнів, влаштовуючи екскурсії, які мали не тільки розважальний, але і пізнавальний характер. Однак, з матеріальних причин, більшість екскурсій були місцевими.

Залучення гімназистів до спорту та фізкультури. Важливим елементом нової міської культури, який з'явився на початку XX ст., став спорт.

В. Короленко згадував про те, що іноді на великій перерві на гімназійному дворі учні влаштовували ігри в м'яч, а катання на ковзанках стало не тільки улюбленою розвагою, але і засобом спілкування: «С осени, когда пруды начинали покрываться пленкой, мы с нетерпением следили за их замерзанием... До сих пор еще в моих ушах стоит переливчатый стеклянный звон от камней, бросаемых с берега по тонкому льду... Лед становится крепче... На нем уже стоят лебеди, которых скоро уберут на зиму, потом мы с братом привязываем коньки и, с опасностью провалиться или попасть в карцер, пробуем кататься. Через неделю после наших опытов с берега на пруд торжественно спускается Степан Яковлевич, сторож Савелий пробует лед пешней, и, наконец, официально разрешается катанье. Каждый день после обеда на пруду вьются сотни юрких мальчишек, сбегаясь, разбегаясь, падая среди веселой суетни, хохота, криков». Ковзанка і пізніше в зимовий період була найголовнішою і найдоступнішою розвагою для учнів і спортом одночасно [69, с. 185].

В 1902 р. циркуляром Міністерства освіти були дані деякі рекомендації стосовно постановки фізичного виховання в навчальних закладах. Крім рухливих ігор, гімнастики, було рекомендовано дітям кататися на ковзанах, лижах, плавати, за-

йматися греблею, фехтуванням, танцями, їздити на велосипедах. Начальники учбових закладів повинні були слідкувати, щоб танцями займалися обов'язково всі учні молодшого віку.

Директор училища у відповідь на циркуляр доповідав, що в училищі для проведення повноцінних фізичних занять не має відповідного приміщення. Однак, учні молодших класів могли займатися танцями в актовій залі на останньому уроці. Багато дітей каталося на ковзанах на великій перерві, а іноді з 4 до 5 години на ставку. В класах були встановлені «силороди» (тренажери), на яких учні тренувалися під наглядом вчителя, а в училищному саду – гімнастичне знаряддя [59, с. 66,67].

Однак, директор Радкевич на обов'язкове заняття спортом мав свій особливий погляд: «За ради бога не стісняйте дітей у вільний від уроків час різними іноземними гімнастиками і силородами, а дайте їм вільно набігатися в саду, в лісі, в полі, полазити по деревах, вдосталь накричатися, поборотися і навіть трохи побитися, і ви виростите покоління здорових людей, які не будуть потребувати медичної допомоги і з огидою будуть дивитися на кип'ячену воду» [60, с. 139].

Пізніше, в 1908 р. також зазначалося, що в м. Рівне нема зручних місць для купання, плавання, катання на човнах, тому учні училища не можуть належним чином скористатися цими корисними для здоров'я літніми розвагами. За відсутності відповідного приміщення, гімнастика в училищі не

проводилася. В теплу пору року учні під час перерв із задоволенням грали у доволі великому парку, де є «гігантські кроки» і прибори для гімнастики, а також в дуже зручному для ігор просторому і чистому училищному дворі [61, с. 23]. Найбільш відомими іграми того часу були козаки-розбійники, городки, чехарда.

За дослідженими джерелами можна зробити висновок, що місцеві умови Рівного не сприяли фізичному розвитку молоді, а тіснота приміщень навчального закладу й відсутність гімнастичної зали практично позбавляла учнів отримувати фізичне виховання під час навчального процесу. Однак, діти у вільний від навчання час, із задоволенням займалися всіма доступними їм фізичними заняттями.

Проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що побут і повсякденне життя учнів російської імперії було невід'ємною частиною виховного процесу в гімназіях України в XIX – на початку XX ст., який мав цілеспрямований, комплексний характер і був направлений на формування загальнослухняних громадян, відданих престолу і Вітчизні. Чиновниками Міністерства народної освіти було вироблено модель виховання молоді особистості, яка формувалася під час навчання в гімназіях. Перед вчителями стояло завдання: здійснювати моральне, релігійне, патріотичне, естетичне виховання, шляхом використання різних форм і методів виховної роботи.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф 215, оп. 2, спр. 1, 9 с.
2. ДАРО, ф.394, оп. 2, спр. 106, 35 с.
3. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.129, 70 с.
4. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.1045, 236 с.
5. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118с.
6. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 с.
7. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 с.
8. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 с.
9. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 с.
10. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр.68, 118 с.
11. ДАРО, ф. 394, оп.2, спр. 2, 120 с.
12. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
13. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
14. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
15. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
16. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
17. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
18. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр. 82, 147 с.
19. ДАРО, ф. 394, оп. 2 спр 8, 40 с.
20. ДАРО, ф. 215, оп 2, спр. 435, 46 с.
21. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр. 60, 30 с.
22. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр. 30, 155 с.
23. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр. 30, 155 с.
24. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр. 9, 219 с.
25. ДАРО, ф.394, оп. 1, спр. 68, 118 с.
26. ДАРО, ф. 394, оп. 1 спр. 95, арк. 44
27. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр. 1045, 236 с.
28. ДАРО, ф. 394, оп. 2, спр. 2, 130 с.
29. ДАРО, ф. 215, оп. 2 спр. 605, 72 с.
30. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 435, 46 с.
31. ДАРО, ф. 394, оп. 1, спр.9, 219 с.
32. ДАРО, ф. 394, оп. 1 спр. 49, 22 с.
33. ДАРО, ф 215, оп. 2 спр. 168, 240 с.
34. ДАРО, ф .215, оп. 2, спр. 6, 70 с.
35. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.72, 44 с.
36. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.139, 240 с.
37. ДАРО, ф. 394, оп. 2 спр. 2, арк. 8
38. ДАРО, ф .215, оп. 2, спр.91, 95 с.
39. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр.91, 95 с.
40. ДАРО ф. 215, оп. 2 спр. 21, 116 с.
41. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр 88, 34 с.

42. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.105, 257 с.
43. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.46, 294 с.
44. ДАРО, ф. 394, оп. 2 спр. 96, 101 с.
45. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.139, 240 с.
46. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.255, 5 с.
47. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.132, 34 с.
48. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.88, 34 с.
49. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.30, 155 с.
50. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.72, 44 с.
51. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.139, 240 с.
52. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.72, 44 с.
53. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.225, 204 с.
54. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.132, 34 с.
55. ДАРО, ф.215, оп. 2 спр. 29, 237 с.
56. ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 21, 116 с.
57. ДАРО, ф.215, оп. 2, спр.916, 197 с.
58. ДАРО, ф. 215, оп. 2 спр. 33, 343 с.
59. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.30, 155 с.
60. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.30, 155 с.
61. ДАРО, ф.215, оп.2, спр.21, 116 с.
62. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889.– К., 1894.– 148 с.
63. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889.– К., 1894.– 148 с.
64. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889.– К., 1894.– 148 с.
65. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889.– К., 1894.– 148 с.
66. Короленко В. Г. Собр. соч. в 10-ти т.– Т. 5. История моего современника.– М.: Гос.издательство художественной литературы, 1954.– 396 с.
67. Короленко В. Г. Собр. соч. в 10-ти т.– Т. 5. История моего современника.– М.: Гос.издательство художественной литературы, 1954.– 396 с.
68. Короленко В. Г. Собр. соч. в 10-ти т.– Т. 5. История моего современника.– М.: Гос.издательство художественной литературы, 1954.– 396 с.
69. Короленко В. Г. Собр. соч. в 10-ти т.– Т. 5. История моего современника.– М.: Гос.издательство художественной литературы, 1954.– 396 с.
70. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста.– Рівне, 1998.– 196 с.
71. Прищеп О. Рівненська реальна гімназія (училище) у житті міста ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: до 165-річчя заснування Рівненської гімназії: (матеріали наук. конф. 23.11. 2004).– Рівне, 2005.– Вип. 2.– С. 7–10.
72. Самойленко О., Коваленко М. Проблеми виховання в гімназіях України ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки .– 2013.– № 2.– С. 216–221. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzspp_2013_2_40.pdf
73. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения (30 июня 1871 г.)// Журнал министерства народного просвещения. – 1871.– № 8.– С. 42–73.

НАТАЛІЯ КОЖУШКО

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ (УЧИЛИЩА). АРХІТЕКТОРИ.

Кожний будинок має свою історію, своїх архітекторів і будівничих. В статті представлені матеріали про архітекторів Київського учбового округу та Волинського губернського правління які проектували, будували і ремонтували приміщення Рівненської чоловічої гімназії (училища) в XIX ст.

Наказом російського імператора від 5 червня 1834 р. «Об определении особых Архитекторов при Учебных Округах» було введено посаду архітектора в штат Київського учбового округу. В обов'язки окружного архітектора входило укладання або перевірка кошторисів і креслень будівельних або ремонтних робіт учбових приміщень, з врахуванням місцевих цін на будівельні матеріали і розцінок за роботу, та нагляд за якістю їх виконання. Учбовий заклад оплачував архітекторові його приїзд на місце, для огляду будівель з послідовним укладанням проектів і кошторисів, та повернення назад до Києва.

Один з перших окружних архітекторів, професор механіки і архітектури Київського університету Св. Володимира, *Мехович (Францішек) Франц Іванович* (1783/86–8.03.1852 рр.) разом з архітектором *С. Бургіньоном* в 1835 р. спроектували будинок Рівненської чоловічої гімназії (освячена 1 серпня 1839 р.). В Рівненському державному архіві зберігається листування Міністерства Народної освіти в березні 1838 р. з директором, тоді ще Клеванської гімназії, Іваном Григоровичем Кульжинським, стосовно оплати архітектору учбового округу певної грошової суми (крім 2 крб. 50 коп. асигнаціями сплачено 17 крб. 30 коп. сріблом та 11 коп. міддю) [1, арк. 1].

Архітектором Київського учбового округу в середині XIX ст. був *Григоренко О. А.* В 1844–1848 рр. він контролював ремонтні роботи в будинках Рівненської гімназії. В головному будинку було замінено 300 штук черепиці на даху, що почав протікати, та проведено ремонт водостоків, стелі і стін на другому поверсі, також поставлено нові плінтуси в класах, пофарбовано підлогу, всі сходи, 62 літніх вікна і 28 дверей, перекладено 3 печі в класах, а 23 голландських печі обтягнуті новим полотном. Будинок побілено внутрішньо і зовнішньо, зроблено вивіску з написом золотими літерами «Ровенская гимназия»). В будинку «оранжереї»: відремонтовано дах, перебудовано кам'яну стіну, що загрожувала завалитися, її оштукатурили та побілили. В будинках, де розміщувались квартири директора та квартири гімназійних чиновників, відремонтовано та пофарбовано дахи. Крім цього, в лютому 1845 р., архітектор Григоренко склав кошторис

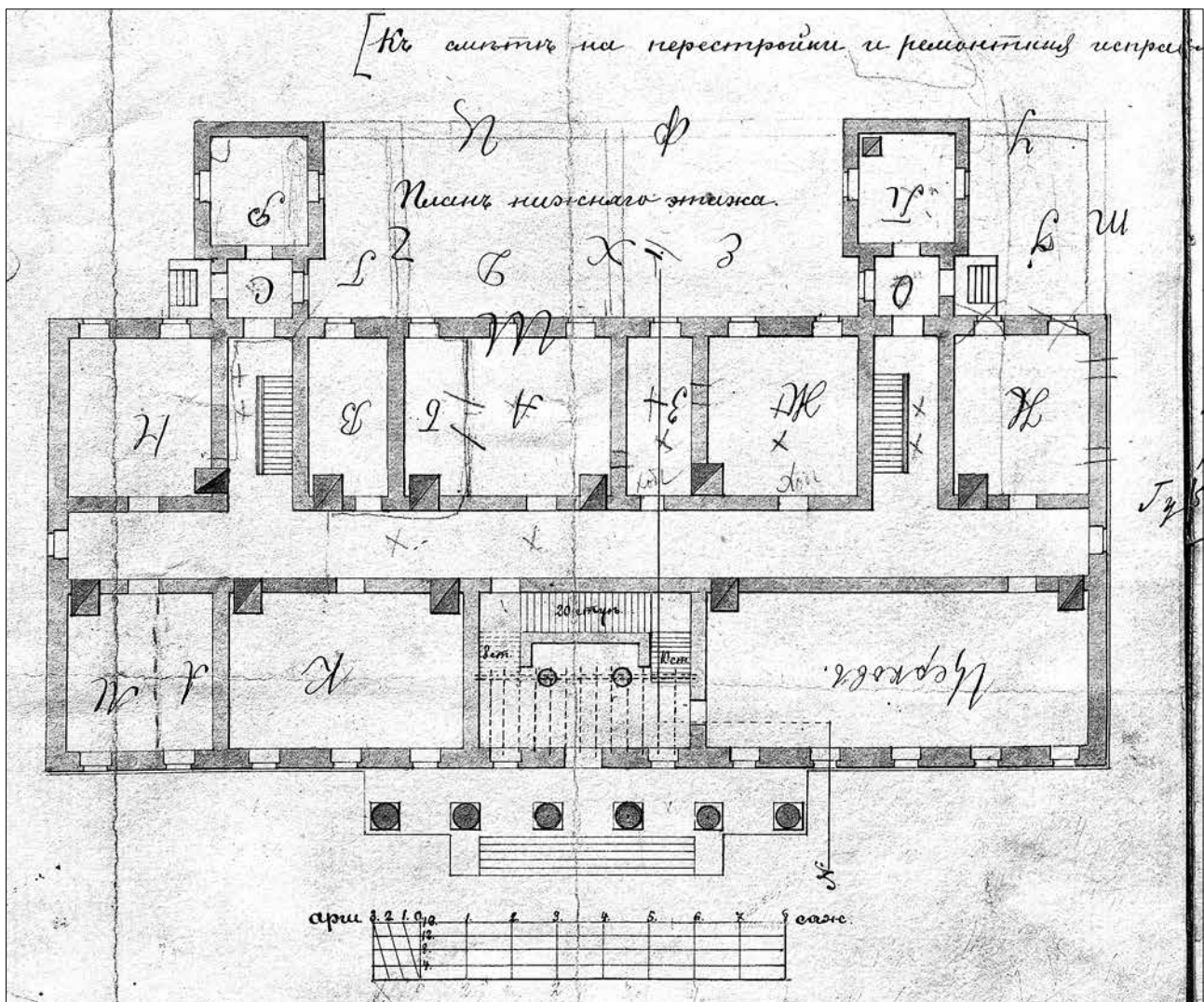
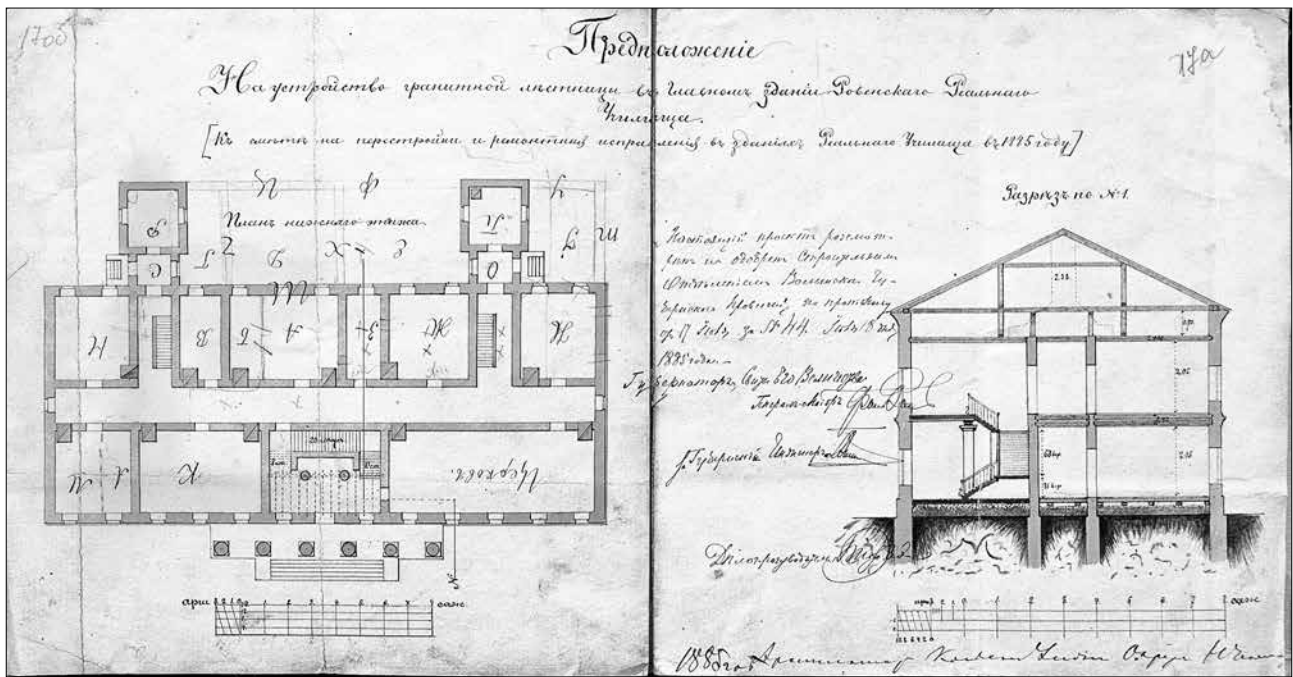
ремонту огорожі гімназії та тротуару навпроти головного будинку [2, арк. 1–125]. Для виконання всіх необхідних робіт, за наказом Попечителя Київського учбового округу, дирекція Рівненської гімназії виплатила архітектору «прогонные деньги на 2 лошади по числу верст от Житомира до Ровно и суточными деньгами по 45 коп. за время которое он проведет в Ровно» [3, арк. 8–8 зв.].

Протягом 1840–1850 рр. на підставі обмірних креслень ним було складено «Альбом планів, розрізів і фасадів замків, костелів і церков на Волині...».

З 1852 р. архітектором Київського учбового округу працював *Шлейфер Павло Іванович*. Народився 29 червня (11 липня) 1814 р. в Києві в дворянській родині німецького походження. В 1830 р. почав служити в Департаменті зовнішньої торгівлі. Одночасно, з 1836 по 1840 рр., був вільним слухачем Петербурзької академії мистецтв. В 1836–1839 рр. – пансіонер Товариства заохочення художників. Неодноразово його роботи виставлялися на академічних виставках. З 1840 р. Павло Іванович послідовно працював викладачем малювання в Павловському кадетському корпусі, Полтавському і Київському Інститутах шляхетних дівчат. У 1847 р. брав участь у конкурсі на посаду викладача малювання Київського університету Св. Володимира. Одним з учасників конкурсу був його ровесник Т. Г. Шевченко, який пізніше згадав Шлейфера в повісті «Близнецы». В 1849 р. Павлу Івановичу було присвоєно звання вільного художника. В 1852 р. Шлейфер отримав посаду архітектора Київського учбового округу, функції якої він виконував, як найманий працівник, перед тим вже два роки [4, с. 58, 264].

Починаючи з 1849 р. він займається ремонтними роботами в приміщеннях Рівненській гімназії: головному корпусі, будинку «оранжереї» (розміщувались повітове училище, гімназична лікарня, квартири інспектора та чотирьох вчителів), флігеля при палаці Любомирських (пожертвований власником на користь закритих учбових закладів), де знаходилась квартира одного з викладачів. Ним також був складений кошторис на будівництво в гімназії «предохранительных от огня снарядов» [5, арк. 61, 65–67, 72, 79–80, 106–112].

З початку 1862 р. директори Рівненської гімназії, А. Г. Теодорович та його наступник Г. Г. Герасименко, вели листування з Попечителем Київського учбового округу стосовно капітального ремонту та внутрішнього перепланування приміщень кам'яного 2-поверхового будинку «оранжереї». Підготувати

План та пророзиції на влаштування гранітних сходів у гімназійному будинку та план першого поверху Рівненського реального училища. 1885 р.

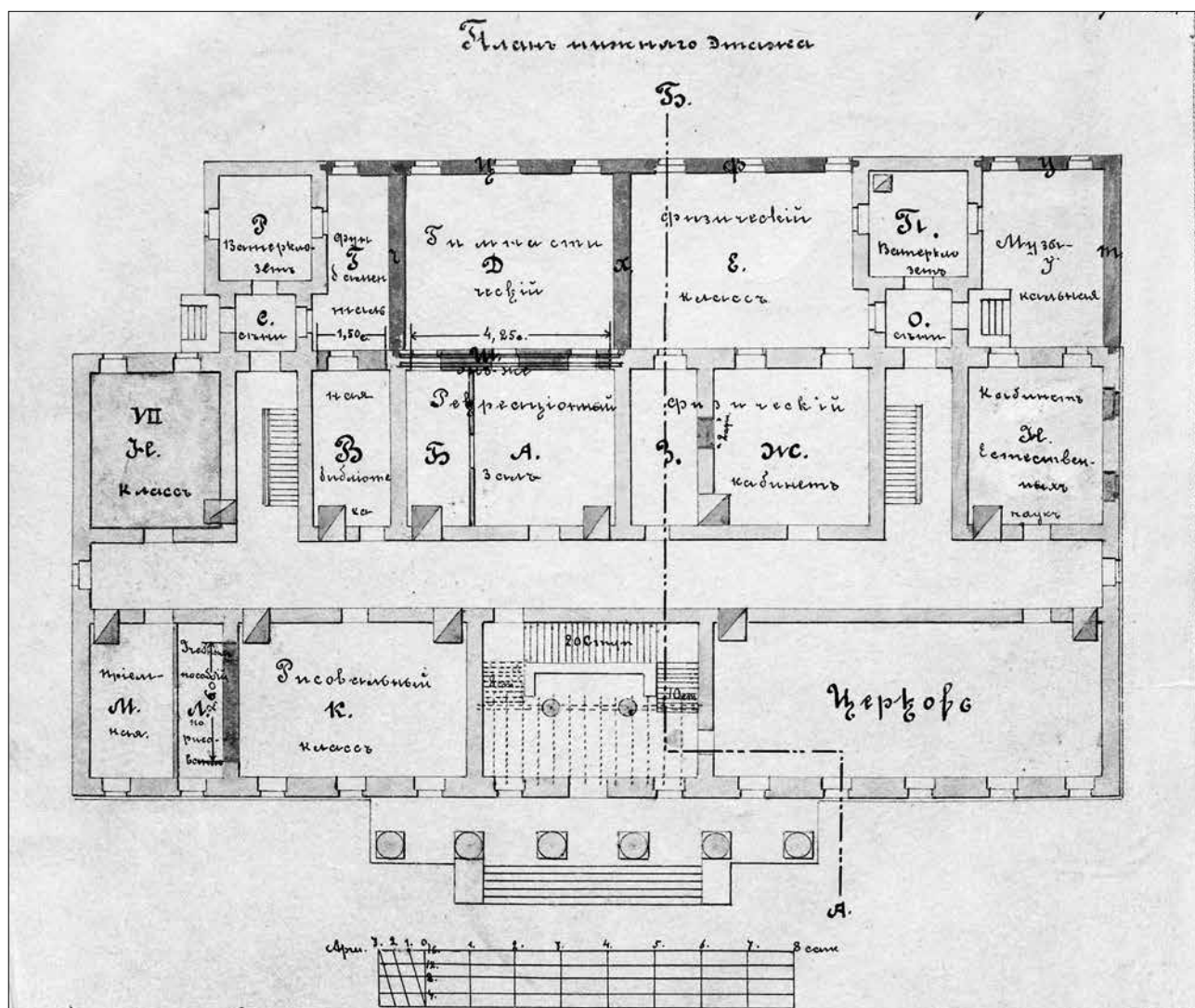
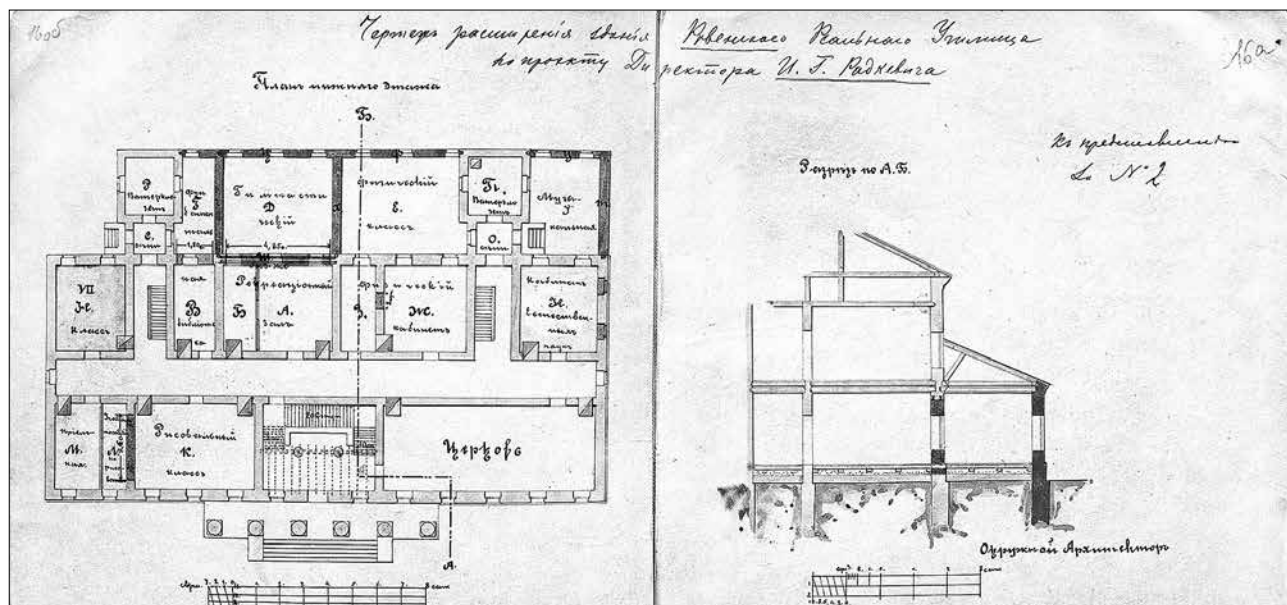
кошторис та план перебудови було доручено Шлейферу. За виконану роботу архітектору з казначейської суми гімназії сплатили 250 крб. Згідно кошторису планувалось, по фронтонній лінії будинку з вулиці, збудувати нову стіну заввишки в два поверхи і вивести її під дах, замінити всі старі трухляві дерев'яні деталі (перекрыття, балки, вікна, двері, стелі, підлоги, сходи), підняти стелі на 2 м, збільшити вікна, перекласти печі, провести штукатурні і малярні роботи. Стосовно внутрішньої реконструкції, то на першому поверсі архітектор розмістив приміщення повітового училища та квартири інспектора і двох вчителів – сімейного та неодруженого, а на другому – гімназійну церкву і квартири сімейного доглядача та неодруженого вчителя [6, арк. 1–14]. 16 серпня 1877 р. архітектор приїжджав до Рівного у відрядження. За виконану роботу з гімназійних коштів йому виплатили 30 крб. 32 коп. В 1876–1877 рр. під його контролем були виконані наступні роботи: ремонт цоколя і внутрішніх приміщень «оранжереї»; ремонт та фарбування стін, стелі, підлоги та печей головного корпусу; було поставлено решітчасту огорожу навколо будинку лабораторії [7, арк. 2, 45, 67–67 зв., 102, 117].

В Києві, за своїми проектами Шлейфер збудував приміщення Другої чоловічої гімназії (1856 р.) – нині Міська телефонна станція по бульвару Т. Шевченка, будівлю кірхи на Німецькій горі (1855–1857 рр.) та декілька житлових будинків. Продовжував також займатися живописом, відомий як портретист. Помер П. І. Шлейфер у Києві 24 квітня (6 травня) 1879 р.

З 1880 р. архітектором Київського учбового округу став військовий інженер *Чекмарьов Микола Іванович*. Народився 23 вересня 1849 р. в родині нащадкових дворян Тамбовської губернії. В 1865 р. закінчив Володимирську військову гімназію в Києві, в 1868 р. – Миколаївське інженерне училище та в 1874 р. – Миколаївську інженерну академію в Петербурзі. В складі саперного батальйону та 14-го армійського корпусу, в 1877–1878 рр. брав участь в російсько-турецькій війні на Балканах. Відзначився при штурмі укріплень Базарджика. Крім інших бойових нагород мав орден Св. Володимира 4-го ступеню з мечами та бантом. Працював в інженерному управлінні Київської фортеці. Микола Іванович займав посаду окружного архітектора з 1880 по 1898 рр. За його проектами збудовано декілька приміщень учбових закладів, у тому числі будинки двох гімназій в Києві. Влітку 1880 р. ним був складений кошторис та проведено торги на ремонтні роботи в головному корпусі училища. [8, арк. 2–2 зв.] В 1883р. він перевіряв кошторис директора училища та якість виконаних ремонтних робіт. 17 грудня, разом з директором І. Ф. Дзюблевським, Чекмарьов підписав акт про те, що роботи були «произведенными правильно и из доброкачественного материала». 1884 р. – підготував кошторис на

внутрішні капітальні будівельні роботи в будинку колишньої «оранжереї» на суму 6920 крб. 46 коп. Планувалась повна заміна внутрішніх цегляних стін, перевірка та укріплення фундаментів шляхом закладання у рви цегли на вапняковому розчині, заміна димоходів та коминів, заміна дерев'яних перегородок та підлоги, штукатурні та малярні роботи. Торги не відбулися і роботи перенесли на 1885 р. [9, арк. 1–2, 8–61 зв.] В 1885 р. архітектор Чекмарьов, додатково до попереднього кошторису, запропонував замінити в будинку училища центральні дерев'яні сходи на гранітні, що вели б на другий поверх з двох сторін. Були зроблені необхідні розрахунки та креслення, але пропозиція залишилась невиконаною. Скоріш за все, головною причиною стала відсутність коштів. Цікаво, що це креслення знову фігурує, вже як план розширення приміщення Рівненського реального училища, підготовлений директором І. Г. Радкевичем в кінці 1896 р. Поряд з літерами він написав назви приміщень першого поверху – церкви, класу малювання, приймальні, фізичного і суспільних наук кабінетів. [10, арк. 13–14 зв., 16 зв., 16 а, 17 зв., 17 а]. А в зверненні до Попечителя Київського учбового округу, від 16 листопада 1896 р., директор пропонував зробити одноповерхову добудову до училища з тильної сторони, з метою отримання нових приміщень – гімнастичного або рекреаційного залу, музикальної та збільшення фізичного кабінету і приміщення фундаментальної бібліотеки. Він писав: «...Проектируемая одноэтажная пристройка несколько не повредит виду училищного здания, так как передний фасад останется прежний. Прилагая при сем план нижнего этажа с обозначением на нем карандашом проектируемой пристройки честь имею почтительнейше представить об этом на благоусмотрение Вашего Превосходительства и если настоящий проект удостоится одобрения..., почтительнейше прошу разрешить составить на означенную пристройку смету и план и послать их на утверждение Строительного отделения» [11, арк. 79–81 зв.]. Перевірити даний план було доручено окружному архітектору. 10 січня 1897 р. Чекмарьов дав відповідь, що роботи по розширенню приміщення не можуть бути виконаними з технічних причин: при розбиранні внутрішньої стіни нижнього поверху може завалитися її верхня частина, а дах прибудови закрий вікна першого поверху.

За 1886–1887 рр. архітектор підготував для Рівненського реального училища 14 кошторисів (з них 4 виконавчих і 3 додаткових) за якими проведено ремонтні роботи в наступних приміщеннях: надвірного флігеля, зайнятого під квартири службовців; головного будинку училища, у тому числі, пристосування приміщення на верхньому поверсі під бібліотеку; частини флігеля колишньої «оранжереї», де знаходилось 1-класове міське училище;

*Креслення розбудови приміщення Рівненського реального училища по проекту директора І. Радкевича.
План першого поверху.*

канцелярії і квартири листоноші; флігеля з квартирою директора. Спланував також будівництво вентиляції в приміщенні лабораторії училища [12, арк. 1–110]. В 1888 р. він контролював ремонтні роботи в головному будинку училища (виправлення фундаментів, фарбування зовнішнє – стін, карнизів і 6 колон та внутрішнє – стін, стель, підлоги, перил парадних сходів, дверей і вікон) та в приміщеннях «оранжереї», квартирах директора, інспектора і хімічної лабораторії. Було зроблено ремонт тротуарів біля училища і викопаний колодязь в училищному саду [13, арк. 1–75].

В 1890 р., напередодні літніх військових маневрів, Миколі Івановичу було доручено підготувати приміщення Рівненського реального училища під тимчасову квартиру імператора Олександра III та його родини. Будинок прикрасили прапорами, гірляндами та квітами. В актовій залі розмістили їдальню. 2 липня дирекція училища оплатила відрядження підполковника Чекмарьова: «...прогонных денег в два пути... в Ровно для наблюдения и руководства строительными работами в ожидании высочайшего приезда». Архітектор отримав 64 крб. 44 коп. (61 крб. 44 коп. «прогонных» та по 3 крб. добогих за п'ять днів перебування в Рівному) [14, арк. 6]. Російський імператор жив в училищному приміщенні з 31 серпня по 2 вересня. За виконані роботи Чекмарьов М. І. був відзначений золотим перснем з прикрашеним діамантами царським вензелем. Золоті годинники з ланцюгом та з зображенням державного герба були подаровані Ярославу Йосиповичу Немецу (виконував обов'язки директора), А. Захар'євичу (викладачу співу) та Георгію Сінгаловичу (викладачу Рівненського приходського училища). Сторож училища Порфирій Маштабник отримав срібний годинник з ланцюгом [15, арк. 6–14, 19].

В кінці 1890 – на початку 1891 рр. архітектор розглянув та затвердив кошторис на перебудову училищного флігеля, що носив назву лабораторії, під квартиру директора. В перелік робіт входило: зняття кам'яних плит з підлоги в кімнатах та укладка паркету, закупленого на Оржівській лісопильні; ремонт стель, дверних проходів і вікон та їх фарбування; заміна дахів; штукатурні і пічні роботи [16, арк. 4, 107, 119–127 зв.]. В 1891 р. Чекмарьов отримав чин полковника–інженера. 9 березня 1891 р. він приїжджав до Рівного з метою перевірки необхідності ремонтних робіт в приміщеннях головного корпусу та «оранжереї». Пізніше Попечитель Київського учбового округу дозволив дирекції училища виділити кошти (13251 крб. 36 коп.) на зовнішній ремонт «оранжереї» та комплекс зовнішніх і внутрішніх будівельних робіт в головному корпусі. Проведено також позолочення іконостасу училищної церкви [17, арк. 35, 56, 67–79 зв.]. Є ще один цікавий факт. В списку викладачів Рівненського реального училища за 1891 р. записаний викладачем гімнастики капітан

артилерії Чекмарьов Олександр Іванович, прізвище та по батькові якого вказують на вірогідні родинні зв'язки з архітектором [18, арк. 205 зв.].

В 1897 р. окружний архітектор дозволив дирекції училища провести ремонтні роботи в будинку «оранжереї». Вивітрені місцями старі стіни обклали новою цеглою, оштукатурили і пофарбували. В головному будинку училища, спочатку в актовій залі, кімнаті для викладачів та 3-х класах, було дозволено розпочати заміну фарбованої підлоги на дубовий паркет з Оржівського лісопильного заводу [19, арк. 25–27, 113–113 зв., 135–147 зв.].

В червні 1898 р. Чекмарьов повідомив Попечителя учбового округу про бажання повернутися на військову службу. Але, одразу після переходу, Микола Іванович пішов у відставку. Навіщо він так зробив? З 1898 р. були значно підвищені пенсії для офіцерів і, враховуючи заслуги Миколи Івановича, йому дозволили так поступити перед відставкою. Вийшов він у відставку в чині генерал-майора та жив в м. Гостомель під Києвом в маєтку, потім в сусідньому селищі Буча. Остання інформація датована 1926 р. [20, с. 141–152].

Для покращення управління Волинським краєм, при губернаторі діяло Волинське губернське правління. Формально воно підпорядковувалось Сенату, а фактично – губернатору, який одночасно був головою правління. Губернське правління складалося з кількох структурних підрозділів, які відповідали за певну ділянку роботи. Будівельне відділення здійснювало технічний нагляд за будівництвом та ремонтними роботами. Від 19 листопада 1819 р. в штаті губернського правління працював архітектор. В складі будівельного відділення також були губернський інженер, молодший інженер та молодший архітектор. В обов'язки архітектора входило: підготовка проектів та кошторисів з кресленнями і малюнками, контроль за виконанням проектних робіт, оцінка існуючих будов при оренді та продажі [21, с. 104–105].

На кошторисі ремонтних робіт в приміщеннях Рівненської чоловічої гімназії, виконаних влітку 1872 р., крім підпису окружного архітектора П. І. Шлейфера, є підпис губернського архітектора *Вормса Адольфа Павловича* (1833–1881 рр.). Згідно з кошторисом, в головному корпусі було пофарбовано підлогу, вікна та двері, на парадному крильці замінено старі зламані плитки (12 штук) на нові, поставлено решітчастий дерев'яний паркан для розділення гімназійного двору та саду інспектора [22, арк. 39–44 зв.]. Вормс займав посаду Волинського губернського архітектора з 1870 р. Попередньо, декілька місяців працював молодшим губернським архітектором [23, с. 477].

В 1890 р. на посаду Волинського губернського архітектора було призначено *Антоновського Геннадія Михайловича*. Народився у Санкт-Петербурзі 31 серпня 1859 р. Закінчив Перше Петербурзьке

реальне училище. В 1881–1887 рр. навчався у Будівельному училищі та отримав звання цивільного інженера 1-го розряду. В 1887–1888 рр. працював на будівництві Самаро-Уфимської залізної дороги. У 1890 р., до приїзду Олександра III на військові маневри, йому доручили покращити стан доріг та, як і Чекмарьову, пристосувати приміщення Рівненського реального училища для розміщення там імператорської родини. За проведену роботу Антоновського було відзначено цінним подарунком. Від 1891 по 1894 рр. він працював техніком при Новгородському губернському земстві. Потім два роки служив губернським інженером Курляндської губернії. Від 1896 р. – Київський губернський архітектор. В останні роки хворів на туберкульоз. Помер в Києві 13 травня 1903 р. [24, с. 97–104].

З 1881 р. Волинським губернським інженером служив *Щигельський Антон Миколайович*. Народився у 1844 р. В 1866 р. закінчив з відзнакою Петербурзьке будівельне училище та отримав звання цивільного інженера, а в 1872 р. – звання інженера-архітектора. До переїзду в м. Житомир працював помічником архітектора Київського будівельного відділення та у Головному товаристві залізниць [25, с. 477]. В 1887 р., разом з окружним архітектором М. І. Чекмарьовим, він займався капітальною перебудовою старого флігеля, зайнятого під квартири службовців Рівненського реального училища. У кошторисі виконаних робіт зафіксовані: розбірка старих приміщень, будівництво фундаментів та цоколів, роботи теслярські, столярські,

пічні та штукатурні [26, арк. 1–19 зв.]. Влітку 1892–1894 рр. Щигельський також контролював ремонтні роботи в приміщеннях училища. В березні 1892 р. він затвердив кошторис та креслення перебудови дерев'яного сараю на теплий манеж для проведення уроків гімнастики [27, с. 3–16].

Весною 1893 р. директором І. Г. Радкевичем в Будівельне відділення Волинського губернського правління було представлено кошторис на ремонтні роботи в будинках учбового закладу (головному корпусі, «оранжереї», флігелі зайнятому під квартири директора та цегляній прибудови до нього) на суму 557 крб. 3 коп. Перевіркою розрахунків займалися головний інженер В. Н. Пальман та губернський інженер А. М. Щигельський і затвердили документи лише в травні 1894 р. В виконавчий кошторис робіт були записані: заміна підлоги і вікон та їх фарбування, штукатурення та білення стін і стелі, ремонт печей та залізного даху на квартирі директора [28, арк. 1, 12–19а].

На сторінках документів Рівненської гімназії (реального училища) ще є автографи-підписи окружних і губернських архітекторів та інженерів, які займалися будинками цього навчального закладу. Деякі з підписів поки що не розшифровані, але з складених ними кошторисів та креслень, підписаних актів виконаних ремонтних і будівельних робіт видно, що кожний з них старанно виконував свої обов'язки, незважаючи на бюрократичну тяганину і незначні кошти, що надавались учбовим закладам в Російській імперії XIX ст.

Джерела та література:

1. ДАРО, ф. 394, оп. 1, од. зб. 34, арк. 1.
2. ДАРО, ф. 394, оп. 2, од. зб. 31, арк. 1–125.
3. ДАРО, ф. 394, оп. 2, од. зб. 31, арк. 8–8 зв.
4. Жадько В. Некрополь на Байковій горі. – К. 2008. – С. 58, 264.
5. ДАРО, ф. 394, оп. 2, од. зб. 31, арк. 61, 65–67, 72, 79–80, 106–112.
6. ДАРО, ф. 394, оп. 2, од. зб. 34, арк. 1–14.
7. ДАРО, ф. 215, оп. 2 од. зб. 184, арк. 2, 45, 67–67 зв., 102, 117.
8. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 43, арк. 2–2 зв.
9. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 117, арк. 1–2, 8–61 зв.
10. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 194, арк. 13–14 зв., 16 зв. – 16 а, 17 зв. – 17 а.
11. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 193, арк. 79–81 зв.
12. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 251, арк. 1–110.
13. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 119, арк. 1–75.
14. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 120, арк. 6.
15. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 134, арк. 6–14, 19.
16. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 183, арк. 4, 107, 119–127 зв.
17. ДАРО, ф. 251, оп. 2, од. зб. 175, арк. 35, 56, 67–79 зв.
18. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 134, арк. 205 зв.
19. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 194, арк. 25–27, 113 – 113 зв., 135–147 зв.
20. Кальницький М. Зодчество и зодчие. – К.: ВАРТО, 2012. – с. 141–152.
21. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 69. – СПб., 1902. – С. 104–105.
22. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 173, арк. 39–44 зв.
23. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник. – К. 1999. – 477 с.
24. Кальницький М. Зодчество и зодчие. – К.: ВАРТО, 2012. – С. 97–104.
25. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник. – К., 1999. – 477 с.
26. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 251, арк. 1–19 зв.
27. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 191, арк. 3–16.
28. ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 458, арк. 1, 12–19 а.

Андрій Климчук

РОЗВАГИ В ЖИТТІ РІВНЯН КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ: БАЛИ, ТЕАТРИ, КІНО, ЦИРК, ДАНЦІНГИ

У повсякденному житті жителів міста поруч з працею неодмінне місце посідав відпочинок. В давнину перелік різноманітних розваг був досить обмеженим. З подальшим культурним розвитком суспільства додавалися нові види видовищного мистецтва. Піку свого культурного розвитку Рівне досягло у міжвоєнний період. Культурний феномен міста полягав у тому, що тут після Першої світової війни тут осіли зірки першорядної ваги з театрів, опер, концертних труп із Москви, Петербурга, Києва та інших міст. Поруч найбільше співіснували польські, єврейські та українські культурні рухи, тут же з ними менше чеські та російські. Пересічний житель Рівного не залежно від своєї народності мав вибір куди піти ввечері для проведення свого дозвілля. В даній публікації не будемо торкатися репертуару театрів та кінотеатрів, спинимось лише на побіжній фіксації цих закладів та на деяких подробицях їхнього функціонування. Рівне ж, як культурний феномен, потребує ретельного вивчення репертуару театрів та кінотеатрів, творчої праці окремих труп міжвоєнного періоду і складання найповнішої хроніки культурно-мистецького життя міста.

Бали. Найбільшим центром розваг у Рівному за часів Любомирських був їхній палац. Відомий мемуарист Шимон Закревський писав про розваги за Станіслава Любомирського: «Володіючи величезними статками він, наслідуючи тогочасне польське магнатство, жив дуже розкішно. Шумні і веселі бали, музика, танці, кубки, що один за другим осушувалися під грім мортир щодня сколихували прекрасний палац Любомирських» [9, с. 246]. Відвідували ці бали люди відповідного рівня: дворяни, багаті сусіди і приятелі князівської родини. Понад 10 років одним із гостей палацу і постійним відвідувачем палацу був Шимон Закревський.

Цікаві спогади лишив Автоном Солтановський – викладач Рівненської гімназії. «Вільний час вчителів в Рівному минав здебільшого у грі в карти, але на невеликі суми. Лише П. Коленко грав на великі суми. Рідко, але теж на великі суми грав Яновський, який мав невеликий маєток і з якого регулярно отримував дохід. Грали також Тихомиров, який програв усе, що мав і Невгодов, який отримав після батька спадщину» [8, с. 100–101]. Вчителі збиралися переважно на квартирі колишнього директора Іркутської гімназії, статського радника Ліндена. На гру до нього приходили Тихомиров, Коленко, Яновський, Юськевич, Невгодов і Славутинський. Інший будинок, куди ходили ці ж самі вчителі, був дім окружного начальника над державними маєт-

ками, Жуковського. Часто картярські і танцювальні вечори давав в себе також протоієрей Омелянський, оскільки в нього були 2 доньки [8, с. 102].

Бали і танці в палаці Любомирських проводилися і після того, як тут вже не проживали власники. Так було за часів Російської Імперії і Польщі, допоки палац не був знищений пожежею. За польських часів тут танці організував, наприклад, великий шанувальник цього мистецтва Францішек Цесла.

Театри. Перший театр в Рівному бере свої витoki з часів князювання Любомирських. У 1778 р. Юзеф Любомирський дозволив у тополевому гаї проводити фестини. Тут також містився театр, яким керував відомий комік З. Мілевський. Рівненська сцена приймала також трупи з інших міст.

На рубежі XIX–XX ст. існував в місті дерев'яний, який згорів 1906 р. Трупа П. Бродерова та деякі приїжджі співаки виступали у літньому павільйоні князів Любомирських.

Найвідомішим театром міста впродовж кількох десятиліть був, звичайно, театр, а пізніше кінотеатр Зафранів. Будівля була побудована спеціально для цієї мети. Його урочисте відкриття відбулося 2 лютого 1908 р. Кінотеатр у глядацькій залі округлої форми мав 17 лож, 18 рядів крісел, 2 ряди балконів і 3 ряди галерей. Таким чином в ньому могли водночас поміститися до 320 глядачів. Театр мав автономне опалення та струм від власної електростанції, яка забезпечувала потреби всієї садиби [3].

На жаль, поки що не вдалося виявити світлин або креслень театру Зафранів. Дослідники описують його як будівлю з досить простим зовнішнім

Будівля товариства Лінас Хацдек.
Сучасне фото.

Будівля колишнього кінотеатру «Новини».
Фото 50-х рр. XX ст.

вирішенням. Гладкі стіни були оздоблені пілястрами і елегантним карнизом. Із коридору донизу у глядацьку залу вели кам'яні сходи. Партер театру був розміщений значно нижче рівня землі.

Театральні і розважальні програми для єврейського населення міста пропонувало товариства «Лінас Хацедек». Центральне приміщення містилося по вул. Замковій, 17. Певний час філія товариства на Волі по вул. Легіонів, 2 також проводила різноманітні заходи.

18 квітня 1923 р. тодішня власниця театру Леонора Зафран прийняла рішення демонструвати в своєму закладі також і фільми. Тому підписала відповідне зобов'язання: «окрім драматичних і комедійних фільмів, показувати стрічки, що дають можливість висвітлити розвиток і красу Польщі (промисловості і багатство Гірського Шлеську, пам'ятки Кракова, Варшави, Вільно і т.д., татранські краєвиди, польське побережжя Вісли і т.п.). Щонайменше 1 раз на 2 тижні демонструвати фільми польських авторів, польського національного кінематографу («Чуд Вісли», «Вірна ріка», «За тебе, Польщо!», та інші) [3, арк. 96].

Кінотеатри. Кінематограф у Рівному з'являється порівняно рано. У 1911 р. у місті вже існували три заклади: електробіоскоп Берендта, біоскопи Блінфера та «Новий Світ» [6, с. 13]. Сучасникам, напевно, не зовсім зрозуміло, що таке біоскоп. Винахідником біоскопа вважається Макс Складановський. Він народився в Берліні, в дитинстві вивчав фотографію і розпис скла, що врешті-решт привело його до захоплення чарівним ліхтарем. У 1879 р. здійснив тур по Німеччині та Центральній Європі з батьком Карлом і старшим братом Емілем, демонструючи вистави з чарівним ліхтарем. У 1890-х рр. разом з братом Емілем Макс створив плівкову фотокамеру, а в 1895 р. вони винайшли Bioskop. Він представляв собою подвійний проектор з двома склеєними смугами целулоїдної плівки. Швидкість в 16 кадрів в секунду, була достатньою, щоб створити ілюзію руху.

До 1922 р. власниками кінотеатру «Новий Світ» у середмісті були Зафрани і Аврум Гутман. Новими власниками стали брати Язвінські та Марія Сагановська. Кінотеатр «Новий Світ» мав 330 місць і давав щоденні сеанси. Окрім конофільмів у приміщенні кінотеатру відбувалися концерти. Постійно тут виступали оперні співаки (Дельмер-Піринська з Варшавської опери, М. Яхно з Київської, М. Бессарабов з Київської), київський театр «Водевіль» під керівництвом Курганова, гуморист М. Ф. Гриневський та гумористична труппа «Шкіци артистичні». В німецький час кінотеатр мав назву «Скаля», а в радянський – «Більшовик».

Спеціальне пристосоване приміщення було в кінотеатру «Новини» (пізніше – «Інтим», «Ампір», «Делі», «Комінтерн» та «Партизан»). Він був побудований за проектом архітектора Федора Бурого, кінотеатр мав велику залу зі сценою та оркестровою ямою. Партер містив 476 місць і 6 лож. Були в кінотеатрі й балкони, але на момент відкриття ще не працювали, оскільки не були закінчені сходи. Кабінка кіномеханіка була зроблена з вогнетривкого матеріалу, східці до неї були металеві, як і шафа для плівок з фільмами. Зал освітлювався електрикою, мав два електричних вентилятори та три витяжки. В приміщенні був водопровід та туалетні кімнати. Для дотримання протипожежних заходів у залі для очікування знаходився гідрант. Дві квиткові каси знаходились у вестибюлі. Обігрівався будинок від котла, який знаходився у підвалі [5, арк. 24]. У 30-х рр. кінотеатр у грецькому стилі розмалював Г. Косміаді [10, с. 17].

Власного приміщення не мав кінотеатр у залізничному парку. Сеанси тут відбувалися просто неба.

Цирк. Чи не найменше відомо про функціонування в Рівному цирку. До 1930-го р. один із цирків містився по вул. Замковій, 21 у власності Вольфа Гендельбарга. Вже на той час будівля перебувала в поганому стані. Зберігся її опис під час оглядин спеціальною комісією. Із цього звіту довідуємося: «Будівля цирку дерев'яна із стовпами, ошальованими дошками. Під помостом і довкруг усього будинку влаштовано труби для обігріву, на поворотах під них підмонтовано цегляні підпорки. В цій же будівлі декілька помешкань, що обігріваються окремими пічками»

Будинок в дуже поганому стані. Дах у багатьох місцях проламався або ввігнувся, шатро продірявлене, в конструкції, що підтримує поміст багато прогнилих стовпців.

Одна з пічок має замість комина бляшану руру, витягнуту у вікно. Підлога та поміст прогинаються, бо виконані з тонких дощок. Конструкції сходів до галереї і на сцену дуже слабкі. Електрична інсталяція виконана ненадійно, що може спричинити закорочення і пожежу.

Такий стан будівлі не може гарантувати безпеки глядачів, яких при всіх умовах мало бути 700, а ча-

сами бувало до 3000. Ширина входних і додаткових дверей не забезпечувала б евакуацію у випадку нештатної ситуації. В будівлі лише два вогнегасника.

В цирку нема окремого туалету, лише будка на два місця, дуже занехаяна» [1, арк. 28].

Через стан будівлі цирк було знесено, а на його місці побудовано паливні склади.

Про ще один цирк відомо поки що набагато менше. Містився він по вул. 3-го Мая на березі Усті (тепер це місце приблизно неподалік дитячої залізниці).

Данцінги. В процесі дослідження історії Рівного міжвоєнного періоду нам вдалося виявити ряд ресторанів з кабаре, куди навідувалися люди, щоб весело провести час і потанцювати. Такі заклади пропонували цікаву програму з виступами співаків (переважно польською і російською мовами, а також циганські романси), танцюристів.

Одне з таких кабаре існувало в ресторані «Гротеск» братів Куліковерів по вул. 3-го Травня, 89.

На цій же вул. 3-го Травня містився ресторан «Варшава». Спочатку його власником був Й. Фенцель, пізніше його придбали Врублевський, Даниленко і Коршевський [2, арк. 20]. В 1923 р. новими власниками ресторану було незадоволене поліційне керівництво: «ресторан з розряду першорядних закладів перетворився у другорядну заїгравку, яких багато на передміських ділянках, де артистки без запрошень підходять до гостей і, підігріті алкоголем, співають різних порнографічних пісень і сідають їм на коліна» [4, арк. 180]

Ресторан «Варшава» був організатором розваг у сапцевому саду «Селянка». Сад працював лише в теплу пору року, тут відбувалися концертні і театральні виступи з програмами для дітей і дорослих.

Пізніше територію саду віддали під приватні садиби, на цьому місці виникли 3 вулиці – Селянка I, Селянка II та Селянка III (тепер – Некрасова).

Одним з найдавніших ресторанів в місті (працював з 1903 р.) був заклад під назвою «Прима» Вітковського і Островського. Містився він також по вул. 3-го Травня.

Із схожою назвою, «Варшав'янка», існувала кав'ярня по Колійовій, 10. Власницею була Гарболінська. В кнайпі грав оркестр.

Затишністю відзначався данцінг «Котвіца» Мусія Ющука по 3-го травня, 49. На першому поверсі неподалік столиків сиділи музиканти в чорних фраках. У стелі був величезний огорожений отвір округлої форми. На другому поверсі також були столики для відвідувачів [7, с. 8].

З 7 липня 1919 р. існувало кабаре «Новий Світ» по однойменній вулиці під номером 7. Власником цього закладу був Ян Свентковський. В саду біля нього у літній час грав оркестр 44-го полку піхоти (по середах, суботах і неділях з 20.00 до 23.00).

Відповідну назву мала кав'ярня «Артистична», де відбувалися бенефісні вечори Мілі Валецької. Кабаре також існували в рестораціях «Прага» та «Під білим орлом».

В районі міського ринку по вул. Понятовського містився ресторан «Львів» Романа Гелецького, де була жива музика (скрипка, гармонія).

Окрім того танці відбувалися в різноманітних закладах, переважно для своїх же працівників: міській амбулаторії, добродію товаристві, залізничному клубі, пожежній охороні, жіночій гімназії, тощо. З приватних помешкань, де відбувалися данцінги згадується вул. Фільваркова (Тиха), 4. Організатором був вже згаданий Францішек Цесла.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф 30, оп. 12, спр. 2080.
2. ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 412.
3. ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 677.
4. ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 815.
5. ДАРО, ф. 31, оп. 1, спр. 1593.
6. Калько С. Від біоскопа до DVD, або кіно пристрасті по-рівненські // Літопис Заходу. – 2008. – № 13. – С. 13.
7. Кузьмін Ю. Сила доброти: повість про людину, яка зробила себе сама. – Рівне: О. Зень, 2014. – 320 с.
8. Отрывки из записок Автонома Акимовича Солтановского // Киевская старина. – 1892. – № 7. – С. 95–108.
9. Сендульский А. Д. г. Ровно // Волынские епархиальные ведомости. – 1880. – № 5. – С. 237–249.
10. Тарасевич Н. Р. Георгій Косміаді: життя і творчість у документах: у 2-х т. – Рівне: ДМ, 2009. – Т. 1. – 304 с.

ВАЛЕНТИНА ДОБРОЧИНСЬКА
НАТАЛІЯ ПЕРЕХОДЬКО

ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ТУБЕРКУЛЬОЗУ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921–1939 рр.)

На сучасному етапі у світі однією із найбільш поширених причин смерті від інфекційних хвороб є туберкульоз, який посідає друге місце після ВІЛ/СНІД. Україна віднесена до групи країн з високим рівнем захворюваності на туберкульоз. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я в Україні наприкінці 90-х рр. XX ст. зафіксована епідемія туберкульозу, так як кількість хворих перевищила 0,5% від загальної кількості населення.

Ще з початку XX ст. серед низки небезпечних інфекційних хвороб, які поширювалися у країнах світу був туберкульоз, який називали епідемією бідних верств населення. Історичний досвід протидії цій небезпечній недугі в міжвоєнний період у Волинському воєводстві вдалося почерпнути з архівних джерел.

Після Першої світової та більшовицько-польської воєн у Польщі спостерігалось поширення інфекційних хвороб. І тому, нагальним питанням часу стало створення санітарно-епідеміологічної служби, спрямованої на виявлення, діагностику, лікування, запобігання і профілактику інфекційних хвороб. У Другій Речі Посполитій було створено Інститут епідеміології у межах відділення медичної мікробіології Варшавського університету. З липня 1918 р. розпочалася робота з організації Головного державного епідеміологічного закладу [18, s. 570].

19 липня 1919 р. польський сейм ухвалив статут про створення служби здоров'я у Польщі та одночасно профілактичної служби як її складової. Ця інституція отримала назву Міністерство громадського здоров'я. Однією із перших її постанов став указ від 14 липня 1920 р. про створення «Управління Головного надзвичайного комісара по боротьбі з епідеміями». Інтереси Головного надзвичайного комісаріату поставили на один щабель із військовими потребами та підзвітність Раді міністрів. У своїй діяльності, цей орган дотримувався таких засад, як швидке прийняття рішень на теренах, де виявляли вогнища епідемії та залучення до активної роботи всього адміністративного апарату.

Польська санітарно-епідеміологічна служба почала діяти при підтримці Державного центрального епідеміологічного закладу та Головного надзвичайного комісаріату. Структура польської санітарно-епідеміологічної служби вибудовувалася так, як і у Великій Британії [18, s. 570].

Після входження Західної Волині до складу Польщі, у воєводському управлінні 1921 р. створили відділ громадського здоров'я (охорони

здоров'я), якому підпорядковувалися повітові лікарі. Державною адміністрацією у кожному повіті було староство, до якого входив і повітовий лікар. Під його контролем було налагодження медичного обслуговування населення адміністративно-територіальної одиниці. На цю посаду призначали кваліфікованого лікаря, який окрім багаторічної медичної практики повинен був пройти 6-місячний курс навчання санітарної адміністрації і суспільної гігієни у Державній школі гігієни. Важливим завданням, яке стояло перед повітовим лікарем – організація і контроль санітарного стану повіту, впровадження превентивних заходів, створення медичних осередків для лікування хворих, ізоляція інфекційних хворих і проведення дезінфекційних заходів [17, s. 421, 426].

Із перших днів у Волинському воєводстві щотижня збирали статистичну інформацію щодо кількості інфекційних хворих і померлих. Задля організації санітарного нагляду в повітах із Варшави до волинського воєводи надійшла інструкція про запровадження посади санітарного інспектора. Це була посада державного службовця, який підпорядковувався повітовому лікарю та призначався і звільнявся старостою повіту відповідно до подання повітового лікаря. Його службові обов'язки нормувалися статутом про цивільну державну службу від 17 лютого 1922 р. Кандидат на посаду санітарного інструктора повинен був мати польське громадянство, віковий ценз від 25 до 45 років, довідку про фізичне здоров'я і моральність, затверджену двома особами, писав і розмовляв польською мовою. Тереном його діяльності був повіт. До обов'язків санітарного інструктора входило виконання вказівок санітарного лікаря; виявлення і фіксування випадків інфекційних захворювань; огляд хворих і їх помешкань; проведення дезінфекції помешкань, вбиралень; ізоляція хворих; контроль за торгівельними місцями; нагляд за похованнями померлих від інфекційних хвороб; огляд каналізації і смітників; допомога повітовому лікарю при проведенні щорічних щеплень від хвороб; відкриття випадків антисанітарії; відкриття і контроль магазину дезінфекційних засобів [1, арк. 2–4].

7 вересня 1923 р. Державний центральний епідеміологічний заклад перейменували на Державний заклад гігієни, а обсяг його діяльності розширився. У Варшаві діяло Головне управління Державного закладу гігієни, а його філії створювали в регіонах. Медична інституція спільно з філіями була

основним джерелом санітарно-епідеміологічної діяльності на території Польщі та співпрацювала з Головним надзвичайним комісаріатом по боротьбі з епідеміями, воєводськими відділами охорони здоров'я, а також повітовими лікарями. У Луцьку філію Державного закладу гігієни відкрили лише в 1934 р. Очолив її Генрик Валецький [18, s. 572].

Однією із небезпечних інфекційних хвороб був туберкульоз, адже на той час не було розроблено ефективних методів його лікування (лише після 1946 р. – винаходу антибіотика стрептоміцину вдалося змінити ситуацію із отриманням ефективного результату лікування). І тому протидіяти туберкульозу взялися товариства, які свої дії узгоджували із санітарною владою воєводства, органами місцевого самоврядування і осередками страхової медицини – «Касами хворих». Під контролем товариств відкривали амбулаторії і створювали санаторії. Члени товариства проводили акції із пропагування заходів, спрямованих на подолання небезпечної хвороби. Товариства мали статут, у яких зазначалося, що членом товариства могли стати фізичні особи будь якого віросповідання, які сплачували членські внески один раз у квартал. До товариства входили і почесні члени, які сплачували одноразовий вступний внесок і надавали матеріальну допомогу та мали особливі заслуги перед товариством. Майно товариства складалося із вступних, поточних, благодійних внесків; виручених коштів від проведення лекцій, вистав, продажу брошур і іншої друкованої продукції; відсоткових ставок із банківських вкладів і інших надходжень [4, арк. 2–3].

На території Волинського воєводства санаторно-профілактичне оздоровлення хворим на туберкульоз та інші хвороби дихальних шляхів надавалося у спеціалізованих закладах, які розташовувалися у Маневичах (Ковельський повіт) та передмісті Острога. Разом із тим, діяли санаторії у Яновій Долині (Костопільський повіт) та поблизу Шацьких озер [12, с. 13].

У 1924 р. за підтримки Польського Товариства Золотого Хреста у м. Супраслі поблизу Білостока відкрили санаторій для хворих на легеневі хвороби для працівників державної поліції. Інформація про функціонування санаторію була розіслана в усі воєводства. Зокрема, комендант державної поліції Рівненського повіту Л. Абчинський у листопаді 1925 р. віддав наказ про ознайомлення усіх працівників поліції про відкриття Супрасльського санаторію для хворих на туберкульоз.

Цей заклад працював упродовж року та міг одночасно прийняти на лікування декілька десятків осіб. До санаторію на лікування приймали хворих на першій стадії захворювання, адже це гарантувало більший відсоток одужання. За перебування у санаторії для різних категорій населення передбачалася щоденна оплата від 5,5 до 7 злотих. Для

держслужбовців та членів їх родин, направлених на лікування за розпорядженням генеральної дирекції служби здоров'я надавалася матеріальна допомога в сумі 6 злотих щоденно. Приватні особи могли лікуватися за власні кошти, але лише за наявності вільних місць. Курс лікування тривав від 4 до 8 тижнів у залежності від складності хвороби [7, арк. 2, 2 зв.].

Заходи боротьби з туберкульозом у Волинському воєводстві проводили протитуберкульозні товариства, які намагалися призупинити розповсюдження інфекційної недуги. Вони мали свої амбулаторії у Луцьку, Ковелі, Острозі, Здолбунові, Любомлі. У Володимирі також діяла амбулаторія, але через брак коштів у 1927 р. її зачинили. У цей період передбачалося відкриття подібних закладів у Рівному, Дубні та Горохові.

Єврейська національна меншина через створене ними товариство охорони здоров'я («ТОЗ»), відкрила свої протитуберкульозні товариства у Рівному та Ковелі.

У Шацьку Любомльського повіту функціонувало п'ять ліжок для госпіталізації хворих на сухоти у сеймиковому госпіталі. У Маневичах лікували дітей та вели будівництво санаторію. На його будівництво виділялися кошти із місцевих бюджетів різні повіти. Приміром, Ковельський повітовий сеймик у 1927 р. виділив 5000 злотих, а на закупівлю ліжок у санаторій було виділено від 2000 до 3000 злотих Костопільським і Луцьким повітами. В окремих повітах, зокрема Рівненському, на боротьбу з туберкульозом не було закладено коштів, і тому вихід зі скрутного становища допоміг розв'язати магістрат Рівного, який виділив протитуберкульозному товариству 2000 злотих і єврейське товариство «ТОЗ» [3, арк. 47].

Протидіяти туберкульозу було складно, адже стан медичного обслуговування населення Волинського воєводства потребував проведення якісних реформ. На це проаналізував лікар А. Даниловський, виокремивши ряд проблем: низький рівень життя і культури населення, що перешкоджав відкриттю приватної лікарської допомоги; невеликий відсоток населення – 0,5–1%, який лікувався у «Касах хворих»; мізерну кількість лікарень у містах і катастрофічну ситуацію із наданням медичних послуг сільському населенню; відсутність належних доріг і залізничних колій, які не сприяли транспортуванню хворих; відсутність коштів на оплату приватних медичних послуг; відсутність лікарського персоналу, який виїхав із регіону в роки Першої світової війни; лікування населення у знахарів. Кількість коштів, яка витрачалася на медичне забезпечення одного мешканця щорічно становила близько одного злотого, приміром у Луцькому повіті – 1,33 зл., Рівненському – 1,68 зл., Дубенському – 0,82 зл., Костопільському – 0,92 зл., Ковельському – 1,45 зл., а найменше – 0,21 зл. У Любомльському.

Він зазначав, що суттєвим недоліком є дефіцит стаціонарних ліжок для інфекційних хворих. Так, у Володимирському повіті організовано – 9 ліжок, Костопільському – 12 ліжок. Але до цього ж додавався взнаки брак лабораторій, рентгенівського устаткування, кварцових ламп і державних аптек, адже населення значно переплачувало в приватній аптечній мережі [3, арк. 36].

Серйозною проблемою був брак кваліфікованих інфекціоністів. Від 1 березня 1928 р. волинських лікарів протитуберкульозних товариств запрошували у Варшавський протитуберкульозний центр для проходження трьохмісячних курсів із підготовки фахівців для роботи в протитуберкульозних медичних закладах. Окрім теоретичних занять, слухачі мали змогу на практиці ознайомитися із роботою медперсоналу Варшавських протитуберкульозних госпіталів. Курси були безкоштовними, а для слухачів виплачували стипендію у розмірі 750 злотих [2, арк. 2]. Виплата такої великої суми враховувала й фактор небезпеки при роботі з пацієнтами, хворих на сухоти.

На території Польщі запроваджувалися просвітницькі та превентивні акції під назвою «Протитуберкульозні дні», які проходили під патронатом президента Речі Посполитої У листопаді 1929 р. у Луцьку створили виконавчий комітет «Протитуберкульозних днів», до якого увійшли повітові, міські, військові лікарі, духовенство різних конфесій, інспектори та по одному представнику від української, польської та єврейської громадськості. Головою комітету був голова «Каси хворих» – К. Камінецький [5, арк. 4].

Низький життєвий рівень, бідність населення та інші негаразди призводили до підвищення захворюваності серед населення. Питання попередження інфекційних хвороб піднімалися на з'їзді лікарів Здолбунівського повіту. Зокрема, лікар С. Храневич зауважив, що причиною підвищення смертності на селі є туберкульоз, який швидше поширюється у селах ніж у містах і тому привертав увагу лікарів на боротьбу з цією хворобою. На з'їзді лікарі висловили думку про звернення до Міністерства у справі «... надання Волині пересувної дезінфекційної бригади» [10, с. 67].

Значний внесок у розвиток медичного обслуговування мешканців краю зробили місцеві лікарі, серед яких потрібно виокремити тих, хто працював в Острозі, адже тут були фахівці з вищою освітою, які мали багаторічну медичну практику. Серед них був П. Паславський (1861–1943). За довгий період професійної діяльності користувався авторитетом і повагою мешканців. Окрім фахової медичної практики вирізнявся активністю у громадському житті. В 1923 р. організував Острозьке товариство боротьби з туберкульозом. Ця інституція проводила безкоштовний амбулаторний прийом хворих на сухоти, здійснювала безкоштовне лікування хворих

у стаціонарі й в домашніх умовах, надавала безкоштовні ліки. До складу товариства увійшло близько 80 осіб, які проводили санітарно-просвітницьку роботу з профілактики туберкульозу. Матеріальні витрати покривалися за рахунок членських внесків і благодійних надходжень від приватних осіб та самої організації [15, с. 450–452].

В Острозі працював і лікар-терапевт С. Храневич (1889–1967), який після закінчення Варшавського університету в 1912 р. розпочав тут професійну діяльність. У міжвоєнний період він двічі був депутатом міського самоврядування. Свої зусилля спрямував на покращення санітарного стану міста та проведення профілактичних заходів із метою запобігання поширення епідемічних хвороб. У 1930 р. очолив протитуберкульозне товариство, яке допомагало хворим і проводило санітарно-профілактичні засоби [14, с. 454–455].

До когорти професійних медиків Острога належав і перший санітарний лікар міста – М. Янчевський (1888–1952). Він мав досвід роботи у Одеській міській бактеріологічній станції, пізніше завідував бактеріологічною лабораторією у білоруському місті Слуцьк. Через її закриття змушений був повернутися до Острога. З 1919 р. працював у Острозькій повітовій лікарні, протидіяв поширенню спалахів тифу, туберкульозу та інших хвороб [11, с. 459–462].

Досвід лікування і діагностики туберкульозу М. Янчевський узагальнив у інструкції для лікарів. Цікаво, що ця робота отримала на конкурсі Польського протитуберкульозного товариства під егідою президента Другої Речі Посполитої І. Мосціцького премію – 300 злотих, а його інструкцію надрукували масовим тиражем і розповсюдили на всій території Польщі у 1937 р. [13, с. 182].

У січні 1935 р. у Рівному єврейське товариство «ТОЗ» (входило 79 осіб) звітувало про роботу. Зокрема, під його опікою перебувала протитуберкульозна амбулаторія, у якій на обліку перебувало 363 хворих. Амбулаторію відвідало 437 хворих, здійснено 353 виклики додому. Взято аналізів 173, зроблено 62 рентгенівські знімки і зроблено 91 щеплення [6, арк. 48–48 зв.]. Це свідчить про організацію контролю пацієнтів, хворих на сухоти серед чисельного єврейського населення.

Польське протитуберкульозне товариство на підставі розпорядження Міністра внутрішніх справ від 17 лютого 1938 р. отримало дозвіл на проведення в усіх воєводствах упродовж 14–30 квітня і 16–19 травня 1938 р. «Протитуберкульозних днів».

У квітні Волинський воєводський уряд розіслав це повідомлення повітовим старостам. Як виконували це розпорядження можна прослідкувати на прикладі Здолбунівського протитуберкульозного товариства. Під час проведення акції по боротьбі з туберкульозом 16 травня організатори зібрали 100 зл. 11 гр., а 18 травня – лише 25 зл. 09 гр. Збір

коштів проводився у громадських місцях членами протитуберкульозного товариства, які при собі мали уповноваження видане керівництвом протитуберкульозного товариства, скріплене печаткою та підписами двох членів товариства. Кошти збиралися у закриті скриньки. Всі пожертви йшли на рахунок протитуберкульозного товариства [8, арк. 14–19].

Здолбунівське протитуберкульозне товариство очолював Д. Чижевський. До керівного складу входили: віце-голова – З. Піхлер, а також Р. Поплавська, Я. Вебер, Л. Єляшевич, С. Терлецька, Е. Мацюшкевич, С. Павловська, М. Рейс. Членами товариства в 1938 р. було 100 осіб. Для проведення роботи товариству бракувало коштів, і тому постійно велася робота з пошуку шляхів фінансування. Зокрема, голова товариства звертався до повітової відділу, в результаті цих клопотань прийняли рішення про виділення 200 злотих, однак їх не надали. Ще одним негараздом стала ліквідація протитуберкульозної амбулаторії у приміщенні повітової поліклініки.

Крім проведених у Польщі «Протитуберкульозних днів» у квітні й травні 1938 р., таку практику продовжили і грудні. Впродовж 10–31 грудня знову відбувалися «Протитуберкульозні дні» організації якого Здолбунівське протитуберкульозне товариство прийняло активну участь. За його сприяння був організований протитуберкульозний медпункт у Здолбуніві, який працював два дні на тиждень, а кварцеві опромінювання проводили 5 днів на тиждень. Керував роботою медпункту – лікар Ф. Піларський, а допомагала йому медсестра.

На обліку медпункту станом на 1 квітня 1938 року перебувало 286 осіб (96 чоловіків, 135 жінок, 55 дітей). Упродовж наступного року (01.04.1938 р. – 31.03.1939 р.) медпункт взяв ще 182 особи (56 чоловіків, 88 жінок, 38 дітей). Загалом, у березні 1939 р. туберкульоз підтвердився у 139 пацієнтів (40 чоловіків, 62 жінки, 37 дітей).

При медпункті надавали лікарську допомогу, проводили мікроскопічні обстеження клінічного зразку – мокротиння, що значно допомагало у діагностуванні хвороби. За браком рентгенівського апарату хворих направляли на знімок до поліклініки в Рівному.

За допомогою до медпункту зверталось незаможне населення, переважно за безкоштовними ліками. Протягом 1938–1939 рр. товариство не могло забезпечити всіх незаможних безкоштовними ліками, тому вартість ліків оплачували гмінні уряди [8, арк. 22–24].

У плані роботи Здолбунівського протитуберкульозного товариства, на 1938–1939 рр. передбача-

лося: утворення секції пропаганди для залучення до роботи товариства нових членів; пошук джерел фінансування; звернення до воєводського уряду про виділення коштів на придбання апарату з виявлення пневмотораксу [9, арк. 2].

У статистичних відомостях щодо захворюваності на туберкульоз у Польщі в 1936 р. значиться наступна інформація. Серед 22830 осіб хворих на туберкульоз у 16 воєводствах і Варшаві на Волинське воєводство припадало лише 484 особи і найменше – 482 особи на Поліське. Цей факт не засвідчив мізерну кількість хворих на туберкульоз, а навпаки показав загрозливу ситуацію на українських землях, оскільки такі дані підтверджували недостатній рівень виявлення хворих і надання їм відповідної медичної допомоги. Адже, особливість цієї хвороби полягає у тому, що вона має активну та латентну форми перебігу захворюваності. Йому для діагностування необхідні додаткові обстеження, зокрема лабораторний аналіз і рентгенівський огляд, які тут у повній мірі не проводився, особливо серед сільського населення. Саме цим можемо пояснити такий низький показник захворюваності на небезпечну хворобу [16, s. 158].

У 1939 р. згідно статистичних даних на території 11 повітів Волинського воєводства діяло 32 медичні заклади, з яких 19 – це заклади, які функціонували на кошти урядів місцевого самоврядування. Медичні заклади могли провести госпіталізацію 1145 хворим, саме така кількість ліжок зазначалася у статистичних відомостях. На подолання інфекційних хвороб виділялося 229 ліжок загалом у воєводстві. Найбільше ліжок – 50 знаходилося у Рівненському повіті, а найменше – два ліжка в Любомльському повіті [19, s. 58].

Таким чином, упродовж міжвоєнного періоду на теренах Волинського воєводства велася робота з виявлення, лікування, профілактики туберкульозу. Таку функцію перебрали громадські організації – протитуберкульозні товариства, адже на державному рівні відчувалося недостатнє фінансування медичної галузі та незадовільне матеріально-технічне забезпечення протитуберкульозних закладів. На відміну від інших інфекційних захворювань ця хвороба потребувала подальшого наукового вивчення епідеміологами, для розроблення ефективних методів виявлення і лікування захворюваності. До такого стану додавалося те, що не вистачало фахових епідеміологів та окремих спеціальних медичних протитуберкульозних закладів для диспансеризації. А також, відчутним був низький рівень життя, незбалансоване харчування і санітарна культура населення воєводства.

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп.1, спр. 5029, 84 арк.
2. ДАВО, ф. 46, оп.1, спр. 5372, 27 арк.
3. ДАВО, ф. 46, оп.1, спр. 5393, 49 арк.
4. ДАВО, ф. 30, оп. 7, спр. 50, 7 арк.
5. ДАВО, ф. 30, оп. 7, спр. 80, 165 арк.
6. ДАВО, ф. 30, оп. 20, спр. 656, 100 арк.
7. ДАВО, ф. 113, оп. 1, спр. 46, 2 арк.
8. ДАВО, ф. 156, оп. 2, спр. 370, 82 арк.
9. ДАВО, ф. 156, оп. 2, спр. 405, 5 арк.
10. За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. 1921–1939 рр. Документи і матеріали. – Л.: Книж.-журн. вид-во, 1964. – 290 с.
11. Ковальський М. Микола Янчевський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 459–462.
12. Ковальчук Т. В. Регіональний туризм у Польській республіці в міжвоєнний період: Волинське воєводство: автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». – К.: [б. и.], 2012. – 20 с.
13. Шпізель Р. Нариси з історії медицини Острога. – Острог, 2005. – 256 с.
14. Шпізель Р. Степан Храневич // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 454–458.
15. Шпізель Р. Петро Паславський // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 448–447.
16. Adamowiczowa S. Stan Polski pod względem chorób zakaźnych w 1936 r. // Praca i Opieka Społeczna. – Warszawa, 1937. – № 2. – S. 158–184.
17. Danielski J. Działność lekarza powiatowego // Praca i Opieka Społeczna. – Warszawa, 1937. – № 4. – S. 421–427.
18. Magdzik W. Osiągnięcia w okresie 85 lat działalności i perspektywy działania służby sanitarno-epidemiologicznej w Polsce // Przegląd epidemiologiczny. – 2004. – T. 58. – № 4. – S. 569–581.
19. Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / Pod redak. S. Witkowskiego i S. Landy. – Łuck, 1939. – 65 s.

Галина Данильчук

СУЧАСНИЙ СТАН ТОПОНІМІКИ ОБ'ЄКТІВ РІВНОГО

За багатомістову історію свого розвитку Рівне виросло із невеличкого поселення в один із значних обласних центрів України. Понад 400 рівненських вулиць, провулків, майданів, скверів, парків, мікрорайонів, що складають інфраструктуру сучасного українського міста, у своїх назвах розкривають сучасникам минулу історію міста, краю і держави. У міських топонімах віддзеркалюється не лише історія, а й культура народу. Одні із топонімів з'явилися давно і до нашого часу зберегли свою первісну назву, інші мають коротку (за часом виникнення) історію і одержали назву в часи становлення незалежної України. Кожен із міських об'єктів є часточкою історії міста, складовою частиною його архітектурного обличчя, результатом життєдіяльності містян.

Нині існує нагальна потреба дослідження та глибокого вивчення виникнення назв міських об'єктів, причин і способів їх перейменувань на часових зрізах. Відповідність назв сучасних об'єктів Рівного їх розташуванню, пов'язаних з ними історичних подій, окремим визначним історичним постатям на сьогоденний день залишається актуальною для суспільства. Результати топонімічних досліджень необхідні не лише для пізнання минулого, а й для підготовки нових топонімів міста, яке інтенсивно розширює свої географічні межі.

Відомо, що за роки розбудови незалежної України, топоніміка Рівного зазнала значних змін. Десятки

міських об'єктів були перейменовані, частині були повернуті старі назви, з'явилися десятки нових вулиць з новими сучасними назвами. Навколо теми перейменування точилися жваві дискусії між фахівцями – вченими-істориками, краєзнавцями, архітекторами. Перейменування викликало значний резонанс у міській громаді. Місцеві засоби масової інформації висвітлювали тему перейменування міських об'єктів, публікуючи іноді різко протилежні думки.

Першим кроком став процес відновлення назви міста в українськомовній орфографії, який розпочався з 80-х рр. XX ст. з ініціативи Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. 25 грудня 1990 р. Рівненська міська Рада народних депутатів 21-го скликання вирішила: «1. Визнати, що українською назвою нашого міста є форма Рівне, а похідним від неї прикметником – рівненський». 27 березня 1991 р. Рівненська обласна Рада прийняла рішення № 56 «Про українськомовну назву міста Ровно», у якому говориться: «1. Рішення Ровенської міської Ради народних депутатів від 25 грудня 1990 р. та висновки комісії, утвореної президією обласної Ради народних депутатів, з вивчення матеріалів щодо зміни назви міста Ровно на Рівне, взяти до відома. Вважати історичною назвою міста Ровно назву Ровно, а назва Рівне відповідає закономірностям розвитку української мови». 11 червня 1991 р. Голова Верховної Ради Української РСР Л. Кравчук підписав Постанову № 1183-XII Президії Верховної Ради Української РСР «Про

приведення назви міста Ровно і Ровенської області у відповідність до правил українського правопису»: Президія Верховної Ради Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ: З урахуванням правил українського правопису надалі іменувати місто Ровно – Рівне, а Ровенську область – Рівненська» [1]. Цей документ назавжди увійшов в багатовікову історію міста Рівне.

Демократизація суспільства, розпочата у 1980-ті р., повернення до історичної правди вимагало впорядкування найменувань вулиць обласного центру. Аналізуючи опубліковані в радянський час історичні і краєзнавчі джерела, путівники, довідники, ілюстративні альбоми, бачимо їх тенденційний підхід до історичної правди. В них були розставлені акценти на перевагах російської культури, радянського способу життя, соціалістичних звершеннях і перемогах, що було зафіксоване і в топоніміці міста.

У 1987 р. була створена Комісія з найменування міських об'єктів при Рівненській міській раді. До її складу увійшли працівники Рівненського обласного державного архіву, Рівненського обласного краєзнавчого музею, науковці-історики, архітектори, письменники та інші. Критеріями роботи комісії стали: чіткість назв вулиць, провулків, майданів, відповідність їх нормам сучасної української мови, зв'язок з історією держави, міста, краю, зручності для масового вжитку. В архівних матеріалах були віднайдені старі найменування вулиць, провулків, майданів Рівного XVII – XIX ст. У результаті цієї роботи був складений список міських об'єктів, який був представлений громадськості міста та області для обговорення. Міська Рада прийняла пропозиції комісії про повернення окремим вулицям міста їх історичних назв, а також перейменування вулиць, які були названі іменами людей, які не мали ніякого відношення до історії Рівного (Савін, Охотський, Дубровин) Давні назви були повернуті вулицям: Гарна (Медведева), Кавказька (Тольятті), Дворецька (Димитрова), Млинівська (маршала Москаленка), Ясна (Партизанів-розвідників).

У 1989 р. комісія склала анотовані списки видатних осіб, іменами яких пропонувалося назвати вулиці Рівного. Так, у 1989 р. Рівнерода тричі (у лютому, травні та серпні) приймала рішення про найменування та перейменування міських об'єктів (загалом 12 вулиць). У 1991 р. було перейменовано 18 вулиць, у 1992 р. – 46 вулиць, у 1993 р. – 58 вулиць. Усього до 1993 р. перейменування стосувалося більше 130 міських об'єктів [2, с. 19].

Звичайно, кожне перейменування викликало чимало суперечок і навіть протистоянь, адже така процедура вимагала додаткових фінансових витрат з бюджету міста, виконання відповідних процедур по заміні табличок, здійснення нових записів в документах, заміні печаток і штампів тощо. Мешканці старшого покоління обурювались через те, що їм доводилося якийсь час призвичаюватись до нової назви. Однак, болісний процес перейменувань

минув досить швидко. На часі були необхідні зміни в застарілій радянській топоніміці, які ставали складовою впевненого поступу до становлення незалежної держави Україна.

Значний внесок у дослідження Рівного зробив кандидат історичних наук, Почесний громадянин Рівного Г. В. Бухало (1932–2008), який починаючи з 60-х рр., й до кінця свого життя відслідковував, досліджував, акумулював, систематизував і публікував свої історико-краєзнавчі праці. Сотні публікацій в періодиці, наукових статей у різноманітних історичних і краєзнавчих збірниках, окремі книги, серед яких у співавторстві з Віктором Матійченком довідник «Рівне. Вулиці, проспекти, майдани...», в якому вміщена інформація про місто станом на 2000 рік [3].

Рівненська міська рада в 1990-ті рр. виступила ініціатором і успішно реалізувала на зорі розбудови незалежної України Закон декомунізації, який лише у 2015 р. прийняла Верховна Рада України і 20 травня 2015 р. підписав Президент П. Порошенко [4].

І нині вже виросло нове покоління рівнян, які живуть на вулицях з новими українськими назвами, що увічнюють імена українських патріотів, борців за українську незалежність різних історичних періодів.

Сьогодні при Рівнераді продовжує працювати компетентна комісія з найменування міських об'єктів, яку очолює секретар Рівнероди А. В. Грещук, а її членами є 13 представників міської громади. Комісія на своїх засіданнях вирішує нагальні питання топоніміки міських об'єктів, реагує на звернення громадян щодо рівненської міської топоніміки. В практику роботи цієї комісії увійшло правило – виносити пропозиції, звернення і побажання громадян щодо перейменувань об'єктів на обговорення мешканцями міста через місцеві ЗМІ та Інтернет ресурси.

Так, у 2013 р. у Рівному з'явилися нові вулиці: Щаслива (Рішення Рівненської міської ради № 2786 від 28 лютого 2013 р.), Різдва, Пасхальна, Вертепна, Спаська, Стритинська, Благовіщинська, Вознесенська (Рішення Рівненської міської ради № 2787 від 28 березня 2013 р.), а також перейменовано сквер Автомобілістів на сквер Віктора Чайки (Рішення Рівненської міської ради № 3240 від 25 липня 2013 р.).

У 2014 році – вул. Волошково (Рішення Рівненської міської ради № 4728 від 18 грудня 2014 р.), вул. Бориса Возницького (Рішення Рівненської міської ради № 4378 від 4 вересня 2014 р.), вул. Бориса Квашенка (Рішення Рівненської міської ради № 3980 від 15 травня 2014 р.), вул. Костянтина Литвина (Рішення Рівненської міської ради № 3281 від 26 вересня 2013 р.), сквер Олександра Храпаченка (Рішення Рівненської міської ради № 3980 від 15 травня 2014 р.), перейменовано вул. Кіквідзе на вул. Небесної сотні (Рішення Рівненської міської ради № 4801 від 18 грудня 2014 р.).

За останні роки до складу Рівного увійшли навколишні населені пункти Тинне, Новий Двір, Тютюкови-

чі, масив «Червоні гори», Колоденка. Там утворились нові вулиці індивідуальної забудови, які одержали нові назви. У Тинному – Полунична, Квітуча, Ягідна, Калинова, Софіївська, Придорожня, Джерельна, Берегова, Огородня. В районі «Червоні гори» – Академіка Кримського, Володимира Антоновича, Якуба Гофмана, Леоніда Ступницького, Ростислава Волошина, Дорогобузька, Крутогірська. Новий Двір (район «Приозерний») – вулиці Зелена, Прилужна, Журавлина, Ігоря Свешнікова, Трипільська, Барвиста, Гостинна, Світлична, Надвірна, Відрядна, Досвітня, Серпанкова, Спокійна. З'явилися вулиці, які носять імена Степана Скрипника, Володимира Сальського, Академіка Малиновського, Антоніни Горохович, Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської. Щодо мікрорайонів Рівного, які мають назви Текстильників, Ювілейний, Північний, то підтвердження про офіційне прийняття цих назв нам встановити не вдалося.

Існують і народні топоніми окремих районів Рівного – «мокрый», «йорк», «кант», «яма», якими переважно у спілкуванні користується молодь.

Аналізуючи сучасний стан топонімів м. Рівне, слід звернути увагу, на не зовсім правильне їх написання. Більшість вулиць, які носять імена видатних

особистостей, мають у назві лише прізвище (вулиці – Шевченка, Драгоманова, Павлюченка, Кривоноса, Петлюри, Залізняка тощо). Вулиці, які були названі іменами особистостей в останні роки, вміщують ім'я і прізвище (Івана Нечая, Пилипа Орлика, В'ячеслава Чорновола, Антоніни Горохович, Бориса Возницького, Бориса Тена, Ігоря Свешнікова тощо).

Спробуємо систематизувати топоніми основних рівненських об'єктів, помістивши їх у таблицю, що дасть змогу зробити більш детальний аналіз назв об'єктів Рівного, які існують на даний час. Згідно складеної таблиці можна зробити висновок, що у Рівному в достатній мірі використані топоніми, які є похідними від історичних подій, визначних людей, населених пунктів, які мають безпосереднє відношення до історії України і Рівненщини. Вулиці, назви яких утворилися від конкретної місцевості, її рельєфу, природних копалин в більшості збережені і змін не зазнали. Найбільше перейменувань зазнали ті об'єкти, які є центральними в місті і впродовж довгих років в часи різких політичних і соціальних змін носили імена харизматичних представників відповідної політичної сили.

В даній таблиці показано 383 назв об'єктів Рівного.

1.	Вулиці, у назвах яких є прив'язка до конкретної місцевості чи ландшафту.	Берегова, Біла, Висока, Зарічна, Глибока, Джерельна, Крейдяна, Крутогірська, Лугова, Озерна, Підгірна, Польова, Прилужна, Степова, Устинська.	15
2.	Вулиці, назви яких зафіксували природні явища чи пори року.	Весняна, Досвітня, Затишна, Світанкова, Серпанкова, Сонячна, Росяна, Ясна.	8
3.	Вулиці, назви яких пояснюють рід занять мешканців або наявність там конкретних виробництв, будов, установ.	Базарна, Граничний провулок, Дворецька, Енергетиків, Залізнична, Замкова, Клубна, Лікарняна, Льонокомбінатівська, Механізаторів, Млинарська, Паркова, Поштова, Привокзальний майдан, Промислова, Театральна, Текстильний провулок, Тракторна, Транспортна, Технічна, Фабрична, Хмільна, Шкільна, Шевський провулок	24
4.	Вулиці, у назви яких є назви рослин, тварин.	Вербова, Вишнева, Гайова, Городня, Калинова, Кленова, Садова, Малинова, Полунична, Квітуча, Фруктова, Яблунева, Ягідна, Сади, Огородня, Журавлина.	16
5.	Вулиці, назви яких пояснюють їх напрямок чи розміри.	Бічна, Вузька, Гранична, Дорожна, Загородня, Коротка, Мала, Межова, Набережна, Нова, Польна, Поперечна, Присадибна, Прохідна, Променева, Придорожня.	16
6.	Вулиці, назви яких є похідними від назв населених пунктів рівненських околиць.	Басівкутьська, Боярка, Видумка, Грабник, Дворецька, Дворецький провулок, Золотіївська, Золотіївський провулок, Корнинська, Тинненська, Новодвірська, Шпанівський провулок, Червоногірська	13
7.	Вулиці, назви яких є похідними від назв населених пунктів України і інших держав.	Буковинська, Відінська, Вінницька, Вітебська, Волинська, Дніпровська, Древлянська, Дрогобицька, Дорогобузька, Дунайська, Дубенська, Житомирська, Запорізька, Здолбунівська, Золотіївська, Ізмаїльська, Кавказька, Камянець-Подільська, Каховська, Київська, Кіровоградська, Ковельська, Корсунська, Костромська, Кременецька, Кубанська, Курганська, Луцька, Львівська, Млинівська, Мукачівська, Олександрійська, Пересопницька, Погоринська, Полтавська, Радивилівська, Рівненська, Севастопольська, Сумська, Тернопільська, Ужгородська, Харківська, Херсонська, Холмська, Чернігівська, Шепетівська, Трипільська.	47

8	Вулиці, які носять імена видатних українських історичних постатей.	Байди-Вешнивецького, Івана Богуна, Гетьмана Виговського, Гонти, Данила Галицького, Дорошенка, Залізняка, Калнишевського, Княгині Ольги, Князя Володимира, Князя Острозького, Князя Романа, Козацька, Кривоноса, Мономаха, Морозенка, Наливайка, Несвицької, Івана Нечая, Петлюри, Пилипа Орлика, Підкови, Полуботка, Сагайдачного, Сірка, Ярослава Мудрого	26
9.	Вулиці, які носять імена борців за незалежність України ХХ ст.	Бандери, Бульби-Боровця, Винниченка, Вячеслава Чорновола, Академіка Грушевського, Директорії, Карпинського, Коновальця, Кононенко, Мельника, Петра Полтави, Савура, Хасевича, Шухевича, Леоніда Ступницького, Ростислава Волошина, Степана Скрипника, Володимира Сальського, Антоніни Горохович, Небесної сотні.	20
10.	Вулиці, які носять імена героїв громадянської війни 1918–1920 рр.	Бахарева, Олеко Дундича, Черняка.	3
11.	Вулиці, які носять імена радянських бійців, бойових командирів, партизанів і підпільників періоду Другої світової війни.	Абрамова і Голікова, Тимофія Белякова, Галузо і Кулікова, Гастелло, Гончарова, Гурева, Жукова, Іванова, Карбишева, Клешканя, Валі Котика, Олега Кошового, Лісовської, Мирющенка, Осипова, Орлова, Остафова, Павлюченка, Партизанський провулок, Панфіловців, Приходька, Пухова, Руднева, Струтинської, Сухарева, 30 років Перемоги над фашизмом, Тувинських добровольців, Федіна, Генерала Червонія, Черняхівського, Чернишова, 6-а гвардійська.	32
12.	Вулиці, які носять імена українських письменників, діячів культури і науки.	Березовського, Біляшівського, Васильченка, Вербицького, Вересая, Винниченка, Остапа Вишні, Вороного, Гоголя, Гребінки, Драгоманова, Драй-Хмари, Заньковецької, Зерова, Іжакевича, Карпенка-Карого, Квітки-Основ'яненка, Княгининського, Кобилянської, Ковалевської, Комарова, Корольова, Котляревського, Коцюбинського, Крушельницької, Кропивницького, Лесі Українки, Липського, Лисенка, Макаренка, Марка Вовчка, Марусі Чурай, Мирного, Могили, Носая, Огієнка, Олександра Олеся, Ольжича, Остапа Вересая, Петрусенко, Плужника, Пчілки, Рильського, Садовського, Саксаганського, Самокиша, Уласа Самчука, Симиренка, Скляренка, Смотрицького, Сошенка, Старицького, Стефановича, Василя Стуса, Олени Теліги, Бориса Тена, Тичини, Ушинського, Федьковича, Філатова, Івана Франка, Хвильового, Чубинського, Бориса Шведа, Шевченка, Яворницького, Академіка Кримського, Ігоря Свешнікова, Академіка Малиновського, Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської, Бориса Возницького, Бориса Квашенка, Костянтина Литвина.	74
13.	Вулиці, які носять імена російських видатних діячів літератури, культури і науки.	Айвазовського, Блока, Бородіна, Брюлова, Вавілова, Васнецова, Веделя, Верещагіна, Врубеля, Гайдара, Герцена, Добролюбова, Достоевського, Есеніна, Жуковського, Зерова, Короленка, Крилова, Купріна, Курчатова, Лермонтова, Лескова, Ломоносова, Маяковського, Менделєєва, Можайського, Некрасова, Нестерова, Островського, Пржевальського, Пушкіна, Рилєєва, Серова, Станіславського, Толстого, Федіна, Цюлковського, Чайковського, Чехова, Чебишева, Чернишевського, Чкаловський провулок.	42
14.	Вулиці, які носять імена відомих європейських і світових діячів культури, літератури, мистецтва і науки.	Ванди Василевської, Гашека, Дарвіна, Кюрі, Джека Лондона, Міцкевича, Ньютона, Джона Ріда, Руставелі, Словацького, Спартак, Фучіка, Шекспіра, Шопена, Штейнгеля, Якуба Гофмана.	16
15.	Майдани	Злагоди, Незалежності, Короленка, Магдебурзького права, Музики, Перемоги, Привокзальний, Просвіти, Театральний.	9
16.	Бульвари	Незалежності, Хмельницького.	2
17.	Проспекти	Олеко Дундича, Князя Романа, Миру.	3
18.	Вулиці в районах новобудов	Бригадна, Дружби, Клубна, Молодіжна, Новоселів, Мисливська, Привітна, Хліборобів, Дачна. Різдвяна, Пасхальна, Вертепна, Спаська, Стритинська, Благовіщинська, Вознесенська, Волошкова.	17

Джерела та література:

1. Постанова Президії Верховної Ради Української РСР «Про приведення назви міста Ровно і Ровенської області у відповідність до правил українського правопису» – Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст. 395.
2. Рівне – 720: від давнини до сучасності. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – Кн. 1–2. – 240 с.
3. Бухало Г., Матійчук В. Рівне: вулиці, проспекти, майдани...: Короткий довідник. – Рівне, 2000. – 116 с.
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону пропаганди їх символіки» // Голос України. – 20 травня 2015 р.

Володимир Рожко
Сергій Хоміцький

З ІМ'ЯМ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА

Над берегами річки Тишиця

Предавне поселення Ярославичі над берегами річки Тишиця своїми витокami сягає XII ст., коли Луцький князь Ярослав Із'яславович не лише вибудував тут на городищі замок, а й залишив їм своє ім'я [1, с. 569].

Однак знайдені тут на замковищі кам'яні знаряддя праці засвідчують нам, що задовго до заснування замку і поселення князем Ярославом Із'яславовичем тут було присутнє життя первісних людей [2].

За писемними авторитетними історичними джерелами князь Луцький Ярослав Із'яславович був великий будівничий Волинської землі і за свій волинський період правління заснував і вибудував цілу низку поселень і городів [3, с. 308].

Городище на якому князь вибудував замок і біля нього поселення Ярославичі являло собою неправильної форми видовжений з півночі на південь чотирикутник, з трьох сторін яке омивали води ставу, який творила річка Тишиця.

Основним заняттям первісних людей на городищі було рибальство, мисливство, а пізніше землеробство та тваринництво.

Задовго до приходу сюди князя Ярослава Із'яславовича це городище уже було залишене людиною і являло собою пустку.

Замок у Ярославичах вибудований тут князем на городищі нагадував інші тогочасні замки Волинської землі. Оточений з трьох сторін водами ставу, перед якими піднімалися високі земляні вали з дубовими частоколами та охоронними вежами на них. З південної сторони перед земляними валами був рів наповнений водою, над яким з в'їздної брами звисав на ланцюгах опускний міст, який на ніч піднімався, а на день опускався.

По середині замку знаходився князівський терем із житловими та господарськими приміщеннями в нім. Під час проживання тут його власника, сюди приїжджали для відпочинку і розваг князівські гості.

Судячи із залишок цегли й кераміки на замковищі, пізніші його власники розбудовували і зміцнювали оборонні споруди. Як і в кожному середньовічному замку, тут могла бути ціла мережа підземних ходів.

Саме ж село засновано князем Ярославом Із'яславовичем (1169р.) одночасно із замком, в плінні віків розбудовувалося і зростало та переходило від власника до власника. З історичних джерел дізнаємося, що 1545 року було воно власністю Богушевої Боговитиної, яка була зобов'язана утримувати три городні Луцького замку, а також вони нам дають відомості, що 1570 р. село є власністю Михайлової Дялинської (або Дзялинської), які з селами Підлісці і Воротнів платили від них за 16 боярів путних, 58 димів, 8 городів, 3 млинських коліс, 2 коршми, а з 1585 року належало до князів Пронських, пізніше до Пузинів, Аксаків, Малинських Немирів [4, с. 570].

Окрім того село згадується в акті від 2 листопада 1563 року в скарзі архімандрита Жидичинського монастиря св. Миколая, о. Іони про пошкодження межових знаків між маєтками Ярославичі і Буремець і по оранці полів слугами дружини земського підскарб'я Федори Сангушкової. Також село згадується в скарзі від 31 серпня 1583 року Луцького єпископа Іони Красного на князя Олександра Пронського, старости Луцького, про напад із зброєю служилих людей на Жидичинський монастир і розграбували його майно, при тому тут помічено, що все це майно вибрали, виладнали і до маєтку пана старости Луцького Ярославичі відпровадили [5, с. 1001].

З селом Ярославичі та його замком пов'язано ім'я шведського короля Карла II, союзника українського гетьмана Івана Мазепи, який 1706 року стояв тут військовим табором і вів таємні переговори з козацькою старшиною у їх спільній боротьбі проти Москви [6, с. 570].

Слід наголосити, що в усі часи головним заняттям селян Ярославичів було землеробство і тваринництво. Навколо поселення простіялися

родючі чорноземи, а луги річки Тишиці давали корм великій рогатій худобі, коням та інше. Також з історичних джерел дізнаємося, що води річки жилили водяний млин по назві «Поплавок», тобто млин-човен, колеса якого повертала її течія.

Над селом Ярославичі пропливали віки, мінялися не лише власники, а й окупанти, поляки на москалів. По польських повстанцях 1831р., 1863р. вони стали власниками не лише села, а й самого городища, замковища на якому піднімався палац нових господарів Калмикових, могили яких знаходяться біля місцевого храму.

Буревії двох світових воєн своїм чорним крилом зачепили і Ярославичі, залишали по собі згарища і руїни, кров і сльози його жителів. Але слід підкреслити, що селяни тут завжди мали високу національну свідомість. У 20–30-х рр. в селі активно діяла місцева філія «Просвіта», де працювали хата-читальня, аматорський гурток, місцевий хор. В селі широко і урочисто відзначалися Шевченківські ювілеї, українські державні свята, дні пам'яті героїв Крут і Базару [7]. Через громадсько-політичні організації-Просвіта, ОУН виховались майбутні місцеві герої УПА, які боролися проти червоних і коричневих окупантів в 40-х рр. і багато із них віддали своє життя на полі бою.

В добу незалежної України різко змінюється в добром розумінні обличчя села: вирости нові житлові будинки, прокладено хідники, будується новий мурований храм. Одночасно змінюється і духовна скарбниця села: піднявся рівень освіти, наповнюються новими духовними цінностями людські душі, зростає національна свідомість його жителів.

Незабутні храми душ наших

Знаємо з літописних джерел, що там де наші князі засновували поселення, міста, вибудовували замки для їх захисту, а щоб охоронити свої душі і душі вірних від скверни вибудовували храми Божі. Таким будівничим святинь на нашій землі був волинський князь Володимир Василькович, про святі справи якого літописець записав так:

– За Берестієм поставив город на пустому місці, що називається Лосна..., і церкву поставив Благівіщення Святої Богородиці, і прикрасив її іконами золотими, і начиння служебне викував срібне, і Євангеліє апракос, оковане сріблом, і Апостола апракос і Паремію, Соборник отця свого тут ж положив, і хреста воздвижального положив [8, с. 447].

Князь Ярослав Із'яславович не був у цьому святому ділі виняток, заложивши замок, укріпивши його земляними валами і дубовими частоколами та оборонними сторожовими вежами на них, охоронив він поселення свого імени від ворожої небезпеки, а щоб охоронити свою душу та душі підданих від гріха вибудував перший храм Божий. Свідченням того є напівзруйнований кам'яний хрест XII ст. з північної сторони дерев'яного храму Різдва Пресвятої Богородиці.

Ми незнаємо в ім'я кого був освячений престол цієї первісної святині у Ярославичах, однак за збереженими первісними взірцями дерев'яних храмів Божих, можемо стверджувати, що був він трьохзрубний [9, с. 106]. Саме такі трьохзрувні, тобто трьохнавні дерев'яні церкви будували в Україні – Русі.

Отож першим храмом Божим у Ярославичах, який знаходився південніше княжого замку, безсумніву була дерев'яна трьохзрубна церква. Як і всі тогочасні храми мали вони завдяки своїм фундаторам-князям все необхідне церковне начиння, Богослужбові рукописні книги та інше.

Селяни не могли із-за своєї бідності, а ні збудувати церкву, а ні наповнити її церковним начинням, це могли зробити князі-фундатори і не можемо мати жодних сумнівів в тому, що саме так зробив Луцький князь-фундатор і будівничий Ярослав Із'яславович.

Дерев'яні церкви не були довгостійкими і часто зникали у вогні пожеж, природних катаклізмів, людської байдужості. Тому перші храми Божі зникли з історичної карти не лише Ярославич, а й всієї землі нашої.

За документальними джерелами Держархіву Рівненської області XIX ст. можемо промовисто сказати, що у XVIII ст. в Ярославичах була дерев'яна церква Воскресіння Господнього, будівництво якої тривало з 1746 по 1758 рік. На нашу думку, святиню будували коштом парафіян і тому ця будова тривала 12 років. За цими ж джерелами церква Воскресіння Господнього мала два престоли. Один із них Святого Євангелиста Луки наштовхує нас на думку про те, що освячений він був у пам'ять попередньої церкви його імені [10, арк. 355].

Дерев'яний храм Воскресіння Христового теж був трьохзрубний, побудований на місці попередніх святинь Ярославич і зберігав у собі цілу низку безцінних предметів церковного мистецтва-виробництва місцевих майстрів: іконостас, ікони, чаші, хоругви, дзвони та інші. За змістом та формою святиня була суто народна, суто українська.

– Вибудовані народними майстрами даної місцевості, які не мали жодної архітектурної освіти, – знаходимо ці думки в історичному джерелі, – несли вони всю велич і красу народної душі, гармонійно поєднували національні архітектурні форми з довіллям, в яких перепліталась монументальна велич і духовна досконалість самої душі будівничих. А та душа завжди була українською – в мові, культурі, мистецтві, побуті. Тому й велич душі наших предків простежуємо в будівництві Божих храмів, їх розмальованні, убранні [11, с. 41–45].

Церква Воскресіння Господнього у с. Ярославичі носила всі зовнішні і внутрішні ознаки українськості Божих храмів як і всі святині історичної Волині і Полісся, а за документальними джерелами зберігалися тут цінні документи, давні Богослужбові книги та інше.

Із західної сторони місцевого храму побудовано було дерев'яну дзвіницю, на якій знаходилися 4 дзвони волинських, дубенських людвісарів, які своїми мелодійними співами кликали вірних до святині [12, с. 89].

Виявлені документальні джерела Держархіву Рівненської області також дають нам можливість простежити і міграційні та інші будівничі процеси в с.Ярославичі у XIX ст. Так в 1836 році тут до храму Воскресіння Господнього належало разом з приписними храмами навколишніх сіл Яловичі, Чекна, Деректи 91 дворів, 755 парафіян та в самих Ярославичах 18 дворів, 142 парафіяни [13, арк. 362].

За документальними джерелами в 1841 році до церкви Воскресіння Господнього в селі Ярославичі було приписано 47 дворів, 371 парафіян, а з приписними храмами сіл Яловичі і Чекна – 89 дворів, 710 парафіян [14, арк. 355].

Дерев'яна церква Воскресіння Господнього з невідомих причин стала аварійною і 1882 році було освячено престол нового дерев'яного храму в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці побудованого коштом місцевого поміщика дійсного статського радника Миколи Колмакова і парафіян старанням настоятеля о. Филимона Скальського [15, с. 1004].

Церква побудована місцевими майстрами, хрестоподібна з центральним масивним куполом, вівтарем на схід у синодальному стилі. Храм багатий на твори церковного мистецтва серед яких багато предметів з попередніх храмів Божих. Святині притаманні всі внутрішні ознаки українськості Божих храмів: вишиті рушники, хоругви, різьблені дерев'яні хрести, підсвічники і інше.

Церквам синодального стилю притаманне поєднання Божого храму з дзвіницею, що ми й бачимо в місцевій, навколишніх святинях.

Божі храми в Ярославичах в усі часи залишалися вагомими осередками глибокої віри й духовності наших предків, в яких віки горіла запалена ще в часи князя Ярослава Із'яславовича непогасла свічка віри – святого українського православ'я, яке було найбільшим духовним скарбом наших предків.

На шляхах пошуків і знахідок

Наші наукові дороги привели до с. Ярославичі не випадково. Переглядаючи документи свого колишнього вихованця Сергія Хоміцького, виявив у його паспорті запис про місце народження – село Ярославичі, де пройшло лише шість місяців його життя, назва якого зацікавила нас обох і ми розпочали виявляти і збирати документальні та історичні джерела в Держархівах Рівненської, Волинської областей. Разом переглянули ми Клірові відомості церков і парафій Дубенського повіту XIX ст., де виявили цілу низку важливих відомостей до історії будівництва храмів Божих, а з історичних джерел дізналися про сааме село, його городище, замковище, палацце.

Літнього сонячного ранку вирушаємо з рідного Луцька до села Городниці маршрутним бусом, а далі перед нами через луки і поля простелилися немошені дороги і стежки. Ведемо в дорозі розмову про минуле цієї чарівної землі, яку добігаюче літо поступово передає до рук осені, яка розмальовує все навколо в свої кольори і гами.

Розглядаємо поля покриті цукровими буряками, морквою, картоплями, квасолею і інше – земля у зеніті своєї родючості. В розмовах спливає час і ми непомітили як перед нами з'явилося село Ярославичі. Бруківана вулиця привела нас до церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Перше, що дивує нас відлілий, давній, великий кам'яний, двораменний хрест, висота – 178 см, ширина рамен – 21 см, довжина нижнього рамена – 84 см, верхнього 73,5 см. Хрест справді унікальна збережена пам'ятка церковного мистецтва XV – XVI ст. Саме такої форми хрести були зображені на гербі історичної Волині до Люблінської унії 1569 р. [16, с. 2–3]. Даліше уважне вивчення церквища дало нам ще більш унікальну знахідку – недоруйнований кам'яний хрест доби князя Ярослава Із'яславовича, якого не встигли доруйнувати як і саму зачинену святиню місцеві комуністи в добу «реального соціалізму» 70–80-х рр. XX ст.

Знайдена пам'ятка дає нам ще раз підставу стверджувати про присутність християнства, віри нашої у Ярославичах ще в часи їх засновника у XII ст.

Наші спроби оглянути святиню з середини не дали бажаних наслідків, місцевий настоятель тут у селі не проживає. З слів вірних о. Миколай не молиться за вбитих героїв Майдану, не править молебні по наших бійцях, які впали на полі бою з московською ордою.

Південніше дерев'яного храму Різдва Пресвятої Богородиці будується нова мурована церква. Будова цієї святині триває вже багато років, але брак коштів не дає можливості завершити будівництво.

Після ретельного огляду церквища, на якому ціла низка надмогильних плит і пам'ятників, серед яких своєю масивністю кричать до перехожих надгробні камені родини місцевих поміщиків – власників навколишніх земель – Колмакових, які спричинилися своєю участю при будівництві святині, вирушаємо до давнього городища, замковища, палацце, яке знаходиться північніше храмів Божих. Оглядаємо південну підвищену частину цієї недоруйнованої тодішніми комуністичними керівниками села предавньої археологічної пам'ятки. Без сумніву – це підвищення залишки земляних валів, які оточували з півдня вхід до замку. Городище, замковище, палацце нагадує неправильної форми чотирикутник: його довжина з півночі на південь 105, ширина 32 метри. Висота збереженої пам'ятки місцями сягає до 1–1,5 м. З двох сторін – заходу й півночі її омивають води ставка, що його віками творила річка Тишиця, східну ж частину ставу засипали бульдозери землею стягнутої з пам'ятки, тим самим зруйнували

найкультурніший археологічний її шар. Нині цю пам'ятку перетворено в оране поле, йдемо по ще не викопаній картоплі, зарослими високими бур'янами, тому й важко віднайти будь-які сліди від будівель, які тут підіймалися. Лише з східної сторонни знаходимо рештки побитої цегли XVII–XIX ст., з якої було побудовано палац власників села Ярославичі.

При ретельному дослідженні цієї пам'ятки ми прийшли до висновку, що саме тут на давньому городищі князь Ярослав Із'яславович вибудував замок, а пізніше власники села у XVI–XVII ст. вибудували палац.

Дальше наша дорога з пошуків і знахідок привела нас до школи, де ми мали зустріч, приємну і корисну для наукового пізнання минулого села Ярославичі, з директором середньої школи Віктором Дмитровичом Посільським, випускником Крем'янецького педучилища, історичного факультету Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Нині в школі навчається з її філіями 161 учень, працює 25 вчителів, серед яких досвідчені спеціалісти: Світлана Косарук, Людмила Поліщук, Ольга Ляцевич і інші.

Під час розмови з Віктором Дмитровичом – істориком за фахом, заторкнули ми цілу низку питань з минулого села, зокрема стан і рівень сучасної шкільної освіти.

Приходимо до єдиної думки, що не лише на ентузіазмі можна її будувати, а на певній матеріальній базі.

– Мене завжди приваблювало село, – каже нам Віктор Дмитрович, – мальовнича природа, працюючі люди, в усі часи знаходилися серед них такі, які боролися за нашу національну гідність і свободу.

Оглядаємо школу, більше нашої уваги забирає кімната-музей історії села Ярославичі. Тут зібрано багато цінних експонатів з його минулого: знаряддя праці, речі побуту, народний одяг, документи і фотодокументи, книги, рукописи і т.д. Зупиняємо свої погляди на «Кобзарі» Тараса Шевченка, виданий

1942 року в окупованому нацистами Львові. Це рідкісне і цінне видання стало важливим джерелом для місцевих шевченкознавців і шевченколюбів, вчителів і учнів школи. По оглядинах школи робимо висновок, що Віктор Дмитрович не лише добрий вчитель історії, директор, а й відмінний господар.

З його слів дізнаємось, що в місцевому будинку культури є кімната-музей Лесі Українки, в якому чимало малярських робіт відомого волинянина художника Леоніда Литвина. Кімната-музей створені тут не випадково. 1881 року Леся Українка з своїми рідними побували в сусідньому селі Чекна. Про ці відвідини знаходимо у спогадах сестри Ольги Косач-Кривинюк такі думки:

– Це мама з Луцька повезла нас – Мишу, Лесю, мене, – писала вона, – Мабуть весною 1881 року, до знайомого мирового посередника Самарина в с. Чекну на Дубенщині, щоб ми подивились на веснянки... [17, с. 46].

З розповідей місцевих старожилів дізнаємося, що церкву Воздвиження Чесного і Животворчого Хреста Господнього, 1733 р. місцеві комуністи-вандали знищили цю мистецьку пам'ятку сакральної архітектури Волині, нині від неї залишилась руїна, а церкву св. Луки у сусідньому селі Яловичі перетворили у 80-х роках минулого століття у зерносховище, а місцеву Різдва Пресвятої Богородиці лише зачинили і не встигли перетворити в руїну.

Ще раз оглядаємо церкви, знімаємо їх на плівку, давні кам'яні хрести біля них і вирушаємо в зворотню дорогу. Наші душі по вінця переповнені побаченим почутим, яке в дорозі ми старанно просистематизували, заналізували, продискутували і прийшли до єдиної думки: Ярославичі – давня, безцінна перлина у намісті з сіл того регіону історичної Волині і воно буде й після нас мати багато майбутніх дослідників, і не одному з них ще відкриє свої заховані таємниці, на яких напишуться нові сторінки історії давнього поселення з ім'ям князя Ярослава Із'яславовича.

Джерела та література:

1. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – С. 569.
2. Кімната-музей школи с. Ярославичі.
3. Літопис руський. – К., 1989. – С. 308.
4. Цинкаловський О. – Цитована праця. – С. 570.
5. Теодорович М. Історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії. – Почаїв, 1889. – Т. 2. – С. 1001.
6. Цинкаловський О. – Там само.
7. Кімната-музей школи с. Ярославичі.
8. Літопис руський. – К., 1989. – С. 447.
9. Шиприкевич В. Перші церкви на Русі України. Український Православний календар на 1980 рік. – Видання Української Православної церкви США. – С. 106.
10. Держархів Рівненської області. Ф. 639, оп.1, спр.15, арк. 355.
11. Рожко В. Найголовніші ознаки українськості Божих храмів на Волині і Поліссі. – Відомості, – Лондон, 1998. – Ч. 4. С. 41–45.
12. Рожко В. Дзвони Божих храмів історичної Волині Х–XX ст. – Луцьк, 2011. С. 89.
13. ДАРО. Ф. 639, оп.1, спр. 14, арк. 362.
14. ДАРО. Ф. 639, оп.1, спр. 15, арк. 355.
15. Теодорович М. – Цитована праця. – С. 1004.
16. В.С.Б. Герб волині. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1956. – Ч. 3. – С. 2–3.
17. Спогади про Лесю Українку. – К., 1971. – С. 46.

Микола Федоришин

САКРАЛЬНЕ У ПЕРЕСОПНИЦІ

У час тотального панування споживацької ідеології, руйнування традиційних культурних цінностей ми втрачаємо духовні орієнтири, які задають абсолютний вимір людському існуванню. За таких умов актуалізується проблема переосмислення найважливіших світоглядних категорій, які означають смисложиттєві засади нашого буття. До таких понять належить і категорія священного, яка, на думку В. Головей, в сучасному гуманітарному дискурсі претендує на статус мета категорії [2, с. 12–13].

Сучасна духовна ситуація характеризується нестачею справжності, істотності, девальвацією смислових основ культури. Саме тому і проявляється інтерес до тих феноменів, які традиційно виражали зв'язок людини зі смисложиттєвими засадами історично-культурного буття. Прикладом можуть слугувати потуги наших державників та різних територіальних громад по відбудові втрачених святинь Свято-Михайлівського монастиря у Києві, Свято-Успенського собору у Києво-Печерській лаврі, десятки тисяч релігійних храмів, а також важливих історичних музейних комплексів у козацьких столицях Батурині, Чигирині тощо.

На стала винятком і Пересопниця, нині невеличке село у Рівненській області, а в минулому – столиця удільного князівства Давньої Русі. А ще, тут, у стінах старого княжого православного монастиря було створено українську Першокнигу – Пересопницьке Євангеліє. Святе Письмо вітчизняні реформатори Григорій та Михайло Саноцький переклали з болгарської на руську мову у 1561 р. [5, с. 701]. За красою та художнім оформленням їй за словами О. Грузинського намагає рівних [3, с. 53]. Саме вона по праву стала п'ятим символом державності України: на ній під час інавгурації присягають Президенти України [8, с. 55].

У 2011 р., з нагоди святкування 450-ї річниці створення Пересопницького Євангелія у селі Пересопниця було збудовано музейний комплекс у складі археологічного музею, музею Пересопницького Євангелія, музею-скансена «Княже місто XI–XIII ст.». Отримавши назву і статус комунальний заклад «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради який за три роки активного становлення сьогодні став духовним, історико-культурним, туристичним осередком в Україні.

У контексті нашого дослідження звертаємося до сакрального, бо саме воно традиційно відіграло роль своєрідного епіцентру культурного розвитку, в якому генерувалися смисли, норми і цінності, формувалися світоглядні засади – способи взаємодії із природним середовищем та орієнтації людини

в соціальному просторі, символічні форми співвіднесення з абсолютним виміром життя, критерії розрізнення реального і нереального, істинного і хибного, добра і зла, прекрасного і потворного тощо. Тому правомірно розглядати його як важливий соціокультурний феномен, який визначає розвиток суспільства, систему його регулятивних норм та цінностей.

Поняття «сакральне» означає священне. Воно ввійшло з латини в словник майже всіх європейських мов, в тому числі і слов'янських. На думку багатьох авторитетних дослідників «сакральне» трактували як надзвичайну силу, що панує над людьми, скеровує їх життя, гідне поклоніння, може стати посередником між людиною і божеством. Сакральне все що стосується релігії: імя Бога, імена Святих, книги Святого Письма, культові будівлі, церковні речі та атрибути, ікони. Все це характеризує цілісну систему духовних абсолютів та смисложиттєвих цінностей людини.

В контексті нашого дослідження спробуємо з'ясувати перелік сакрального як на терені села Пересопниця так і серед музейних експонатів Культурно-археологічного центру «Пересопниця».

На околиці села Пересопниця, серед поля стоїть великий двохметровий кам'яний хрест. За словами місцевих мешканців стоїть він дуже давно, «наші діди говорили, що стоїть він із давніх-давен». Звісно, теперішні науковці досить ретельно дослідили і надалі вивчають історію цієї пам'ятки. Відомо, що хрест поставили наші предки на вівтарній частині розібраної монастирської церкви у 1630 р. Про це свідчать тут досить переконливо підвівтарні поховання та кам'яні плити княжої доби. Протягом віків селяни дбайливо доглядали святину: обкошували траву та зілля, перед Великоднем білили та пов'язували на раменах вишитий рушник, який був прикрасою та оберегом протягом року. А ще тут говорять молитви, торкаючись рукою хреста. Останні декілька років представники нетрадиційної медицини часто стоять біля хреста з протягнутими руками з відкритими долонями до землі.

Семантичне уявлення щодо пересопницького кам'яного хреста, яке відповідало б сакральному, було утворене розгалуженою структурою ознак. Сюди входять релігійно-світоглядні ознаки – могутнє, сповнене життєдайною силою, надлюдське, належне Господу. До них додавалася ритуальна ознака – культова. У семантичну структуру включалися і ознаки етичні – благочестиве, не осквернене місце. Зештою до загальної семантичної структури додавалися сотеріологічні (таке, що спасає душу, «забезпечує» їй гідний посмертний статус).

Подібні сакральні місця не залишаються поза увагою у наш час. З ініціативи громадкості та церкви 22 травня 2015 р. за 30 метрів від кам'яного хреста архієпископ Рівненський та Острозький УПЦ КП Іларіон здійснив чин освячення будівництва нової православної обителі – монастиря во ім'я Різдва Богородиці. Він ов'язав великий дубовий хрест та заклав капсулу до його підніжжя.

Православна церква Святого Миколая у Пересопниці належить до дерев'яних храмів волинського типу для яких характерні присадкуватість пропорцій, наявність опасань, перехід від центрального четверика до восьмирека верху без залому, а також буряковидна форма бань. На цьому типі храмів у XVIII ст. децю позначився вплив барокової стилістики – ускладнення композиції з переважанням триверхих та п'ятиверхих хрещатих церков, збільшенням висоти зрубів і характерною пластикою, що включає також вишукані форми арок вирізів у інтер'єрах [9, с. 450–460]. Церква – не лише осередок духовного спілкування з Богом. Це також центр громадського життя. Завдяки церкві у хаос навколишнього світу вносилися лад та духовна дисципліна. Сучасні світові нації сформувалися довкола своїх храмів [1, 18].

Унікальність святині, її внутрішнього світу, являє собою форму автентичного буття. Інтимність, прихованість, утаємниченість сакрального, пов'язане з табу, ускладнює саме висловлювання про нього. Те, що приховане, «невидиме», свідчить саме про себе, але свідчення це звернене тільки до обраних, посвячених. На думку сучасного дослідника, безпосередній розгляд священного вимагає звернення до «не комунікативних функцій тексту». Про це пише Семен Франк: «Перед лицем Святині, власне, мала би замовкнути всяка людська мова. Говорити про неї саму – суєтна та блюзнірська справа. Єдине, що адекватне святості цієї реальності, – мовчання – тиха, нечутна і невиразима насолода самою її присутністю в нас і для нас» [10, с. 450, 457]. Можливо у цьому контексті краще говорити про особливий вид комунікації, яка, застосовуючи певні символічні коди, забезпечує сокровенність сакрального, шанобливе і трепетне ставлення до нього.

Третім сакральним місцем у Пересопниці на нашу думку слід віднести і будинок культурно-археологічного центру «Пересопниця» в якому розміщені археологічний музей та музей Пересопницького Євангелія.

У археологічному музеї сакральними експонатами (X–XIII ст.) слід вважати натільні хрестики, хрести-енколпіони, Євсейове Євангеліє 1283 р.,

Луцьке Євангеліє XIV ст. (факсиміле). Дані експонати характеризують цілісну систему духовних абсолютів та смисложиттєвих цінностей людини на зорі нашої державності у часи Київської Русі.

У музеї Пересопницького Євангелія майже всі експонати сакрального змісту: книги Святого Письма (стародруки, сучасні видання, факсиміле знаменитого Пересопницького Євангелія), речі церковного вжитку (підсвічники, хрести, одяг священника, посуд, корони для вінчання, ікона). Факсимільне видання Пересопницького Євангелія з першого дня свого перебування в експозиції музею стало об'єктом паломництва православних віруючих різних конфесій, протестантів та католиків. Люди, підійшовши до Євангелія, молилися, перехрестивши чоло, цілували (як у церкві ікону) [4]. Такі дії свідчать про особливий вид комунікації, яка забезпечує сокровенність сакрального, відповідне ставлення до нього.

Стало гарною традицією щорічно наприкінці серпня проводити на території КАЦ «Пересопниця» фестиваль духовної музики «Блага вість». У ньому беруть участь церковні та світські хорові колективи з Рівненської області в репертуарі яких є духовна музика [6, 7]. Протягом трьох років у фестивалі взяли участь хори з Рівного, Острога, Кузнецовська, Грушвиці, Клевани, Зорі, Малого Шпакова, Дядькович, Милостова. На нашу думку цей культурологічний захід надалі можна іменувати «сакральним» – фестиваль сакральної музики «Блага вість». Твори сакральної музики є релігійними не тільки за своїм змістом, а ще й у специфічному, функціональному смислі: вони є священними речами – об'єктами вшанування, поклоніння як символічні посередники між божественним і людьми.

Отже, навіть короткий огляд сакрального у Пересопниці засвідчує, що воно є доволі специфічним естетичним об'єктом, значення якого виходить далеко за межі їх матеріально-речової конкретності, художніх якостей і навіть релігійно-культуового контексту. Їх функціональна специфіка зумовлена, на нашу думку, особливим онтологічним і аксіологічним статусом сакрального. Адже через онтологічний зв'язок зі священними первообразами вони беруть участь у силі священного й на символічному рівні є його повноправними представниками. Не викликає сумніву, що всі функції сакрального у Пересопниці тісно пов'язані між собою; вони не просто взаємодіють, а й взаємно обумовлюють одна одну. Основна функція сакрального – образно-символічна репрезентація священного, яка інтегрує в собі всю повноту його різноманітних функціональних аспектів.

Джерела та література:

1. Вечерський В. Українські дерев'яні храми. – К., 2008. – С. 18.
2. Головей В. Ю. Сакральне в мистецтві: проблеми образотворчої репрезентації. – Луцьк, 2012. – С. 12–13.
3. Грузинський А. С. Пересопницькое Євангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство. – К., 1910. – № 1. – С. 53.
4. Культурно-археологічний центр «Пересопниця». Буклет. – Рівне, 2012.
5. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик / Вид. підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Наук. редактор В. В. Німчук. – К., 2001. – с. 703.
6. Програма I-го фестивалю духовної музики «Блага вість» у 2012 році. – Фондосховище КАЦ «Пересопниця».
7. Програма II-го фестивалю духовної музики «Блага вість» у 2013 році. – Фондосховище КАЦ «Пересопниця».
8. Федоришин М. В. Пересопницька Першокнига. – Рівне, 2005. – 82 с.
9. Федоришин Микола. Пам'ятки культової архітектури XVIII ст. у Пересопниці як складова музейного комплексу // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II. – Львів, 2014. – С. 450–460.
10. Франк С. Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – С. 450, 457.

ТЕТЯНА МІНЕНКО

ТАЙКУРИ - ВОЛОДІННЯ КНЯЗЯ ЮРІЯ ВИШНЕВЕЦЬКОГО

Тайкури сьогодні невеличке село на Рівненщині, яке розташоване у 12 км від обласного центру. Воно багате культурно-історичними пам'ятками, серед яких вирізняються костел святого Лаврентія XVIII ст., церква Покрови Пресвятої Богородиці XVIII ст., давні православне та католицьке кладовища, поховання на яких датовані XVII, XVIII, XIX ст. та руїни замку XVII ст. Всі ці пам'ятки поклали в Тайкурах в період їх активного розвитку, який припадає на XVII – XVIII ст. Тайкури в той час стають містечком, починає працювати ряд невеличких заводів, проводяться ярмарки, працює водяний млин. Звичайно, все це відбувалося завдяки власникам місцини, якими в різні часи були російські, польські, українські магнати та шляхтичі. Можемо згадати такі відомі на Волині прізвища як Кірдеї, Вишневецькі, Радзивілли, Іллінські та інші.

Після Чапличів наступними власниками Тайкур стали Вишневецькі, а саме князь Юрій Михайлович, який прийняв Тайкури як посаг від своєї дружини Федори.

Федора (Теодора) – донька Івана Кадяновича Чаплича Шпановського від першого шлюбу – була заміжньою тричі. Перший раз за Яном Федоровичем Бокієм Печиховським, другий раз за Юрієм Олізаровичем Кірдеєм Мильським, у третьому шлюбі за Юрієм Михайловичем Корибут Вишневецьким [2, с. 300].

Родина Вишневецьких належала до гербу «Корибут». З 1609 по 1618 рр. князь Юрій Вишневецький обіймав сенаторський пост київського каштеляна. Його батько Михайло Олександрович Вишневецький у 1559–1580 рр. був черкаським і канівським старостою, у 1580–1581 рр. – брацлавським каштеляном, у 1581–1584 рр. – київським каштеляном,

а у 1584 р. – любецьким старостою. Він був одружений з Галшкою Юріівною Зеновичівною [7, с. 337].

З приводу смерті князя Михайла Вишневецького наприкінці 1584 р. була написана поема, яка висвітлювала його подвиги і чесноти. Назва поеми «Еріседіон, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького». Вона вийшла друком у Кракові в 1585 р.

Під час унійних процесів, які відбувались на Волині у XVI ст. Вишневецькі були однією з родин, які найдовше чинили опір покатоличенню. Юрій Михайлович був другим представником родини, який від православ'я перейшов до католицького віросповідання [6, с. 85].

Релігійна конверсія Юрія Вишневецького підтверджується документом, в якому він про себе писав: «Оскільки хоч і був народжений матір'ю католичкою, але маючи батька русина, був охрещений у руській вірі. Однак, за допомогою найвищого Господа, приїхавши до Італії, пізнав правдивий Костел Римський Католицький і намісника в ньому істинно від Господа Христа ключі від Царства Небесного тримаючого, єпископа Римського, що від Святого Петра неперервним є наступником. В жодній іншій Церкві, лише в цій, кожен вірний може отримати спасіння своєї душі...» [3, с. 339–340].

На прохання Юрія Вишневецького 3 квітня 1614 р. король Сигізмунд III Ваза видав привілей, згідно з яким Тайкури отримали Магдебурзьке право. За його умовами село отримало статус міста, право на його розбудову та укріплення, а також право на самоврядування в ньому. Ще місту було надано привілей на проведення двох ярмарок та одного базару щорічно [6, с. 86].

Тайкури отримали герб із зображенням Святого Юрія на честь покровителя свого власника [6, с. 763]. Як і більшість міст Волині того часу, Тайкури були невеличким містечком, але цілком повноцінним. Вони були в першу чергу місцем проведення ярмарків і торгів для навколишніх сіл, осередком місцевого товарообігу, що значно збагатило містечкову казну. Тайкури стали резиденцією Юрія Вишневецького, центром адміністративно – господарського комплексу.

На початку XVII ст. на кошти князя в містечку будується укріплений кам'яний замок, який став основною оборонною спорудою місцевості того часу.

Замок був регулярний в плані, складений з каменю пісковика місцевого походження та цегли пальчатки, або як її ще називають брускової жолобчастої цегли – типового будівельного матеріалу, який використовувався до другої половини XVII ст.

Замок розташовувався на самому високому пагорбі містечка у живописному місці. При виборі місця його розташування було враховано особливості ландшафту для поліпшення оборонних функцій. Замок було обнесено високими мурами. Мури з'єднувались між собою кутовими баштами. Щоб дістатись до замку потрібно було подолати кручі пагорбу, потім насипний земляний вал, за яким, зі східної сторони замку знаходився глибокий рів, заповнений водою. Рів можна побачити і в наш час. На сьогодні глибина рову близько чотирьох метрів, але весь він заріс чагарником.

З іншої сторони замок був захищений кручею висотою близько 15 метрів. Потрапити до замку можна було через підйомний міст над ровом [5, с. 68].

На території замку був виритий осадний колодязь, обмурований тесаним каменем. В наш час колодязь засипаний землею, але на його місці проглядається чітке коло.

Місцеві мешканці розповідають про існування підземного ходу, який починався в середині замку, але, нажаль, не можуть вказати навіть приблизного місця його розташування. Одні кажуть, що хід вів до костелу, інші стверджують, що підземний хід вів до «дівочої гори», що в Новомильську. Але, достеменно відомо, що не раз місцеві жителі намагалися віднайти цю підземну доріжку, спускаючись вниз. За їх словами не проходили вони і кількох метрів, як згасали свічки.

В пам'яті тайкурців збереглися віршовані легенди, які передавались від покоління до покоління, і розповідають про Юрія Вишневецького і його діяння в Тайкурах. Одну з легенд нам розповіла Місюра Олена Павлівна 1925 р.н. Звучить вона так:

Dawniej temu dawniej, jak stara wieść niesie,
Rozsiadła się wioska, w cichym, ciemnym lesie.
A że w okolicy były jary, góry, nazwano dla tego
Tę wioskę Tajgóry.
Tajgóry – Tajkury, gwarzą ludzie starzy.

Герб с. Тайкури.

Napadali często na wioskę tatarzy.
Gdy tatarzyn wioskę palił i grabował,
Tajał się lud w jarach i w lasy się chował.
Później nasza wioska do innych należy,
Posiadł naszą wioskę Wiśniowiecki Jerzy.
Wiśniowiecki Jerzy rządy swe sprawuje,
W Tajgórach i kościół, i cerkiew buduje.
Król również dozwala zamek pobudować,
Otoczyć go fosą, wałem obmurować.
Szeźrze woda w fosie, most zwodzony zgrzyta,
Sterczą baszty w górę, aż lęk wrogów chwyta.
Więc życie pulsuje, ludność się wzbogaca,
handlem się zajmuje.

У вірші йдеться про те, що Юрій Вишневецький побудував у Тайкурах замок, костел та церкву. В ході дослідження нами було з'ясовано, що князь дійсно мав відношення до будівництва замку та костелу, а щодо будівництва ним церкви інформація досі документально не підтверджена, але цілком заслуговує на увагу.

В іншій легенді, записаній зі слів Гуц Людмили Кузьмівни 1912 р.н., говориться:

В замку княжим,
де руїна,
лиш одна тепер стоїть.
Де Сорока,
старий свідок,
близь Тайкур у даль біжить.
На високих, струнких вежах,
вартували козаки.
І дивились в даль далеку,
чи не йдуть степовики.
Вартові трубили в труби
і роздався в замку крик:
«Зрада! Зрада! Зрада! Зрада!»

Замок Вишневецьких в Тайкурах. Гравюра Н. Орди.

Ворог в замку нищить всіх.
Донька князя була гарна,
гарний був і степний гість.
Не думала про рід свій,
пропустила через міст.
Вишневецький був не зламний,
до доньки жалю не мав.
Дав наказ своїй сторожі,
в стовп живцем замурувать.
Ішли слуги, йшла князівна,
ліс так журно шелестів.
І всім стало жаль на сердці,
плач князівни засмутив.
Донька князя розплакалась,
стала сторожу благать.
«Люди добрі, нащо брать
на душу гріх?»

Я, у стінах монастирських
відспокутую свій гріх».
Але сторож неблаганний,
княже слово не міняв.
На горі у стовп кам'яний,
зрадницю замурував.

Місюра Олена Павлівна розповіла ще одну легенду, яка звучить так: «В замку жила дівчина. Якось ця дівчина із батьком поїхала до Варшави на бал. Там вона познайомилась із турком, в якого закохалась. І вона сказала йому: « Там, де випущу лебедя, там пройдеш, де мілче.» Так і сталось. Турки вщент розграбували замок. До любові дівчини турку діла не було. Він використав її, пограбував та поїхав далі. Розлючений батько дівчини за таку зраду наказав замурувати доньку живцем у стовп на замковій горі, що в селі Новомиськ. Миряни цього села кажуть, що в тих місцях часто чути дівочий плач і стогін».

Як видно з легенд, в народі побутувала думка про те, що за наказом Юрія Вишневецького його доньку за зраду було замуровано у кам'яний стовп. Але підтвердження того, що в князя було дві доньки в документах знайти не вдалося. Що ж стосується однієї доньки, то у книзі «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» було знайдено запис про те, що у Юрія та Федори Вишневецьких була дочка Марія, яка вийшла заміж за поміщика Чолганського, і отримала в посаг Тай-

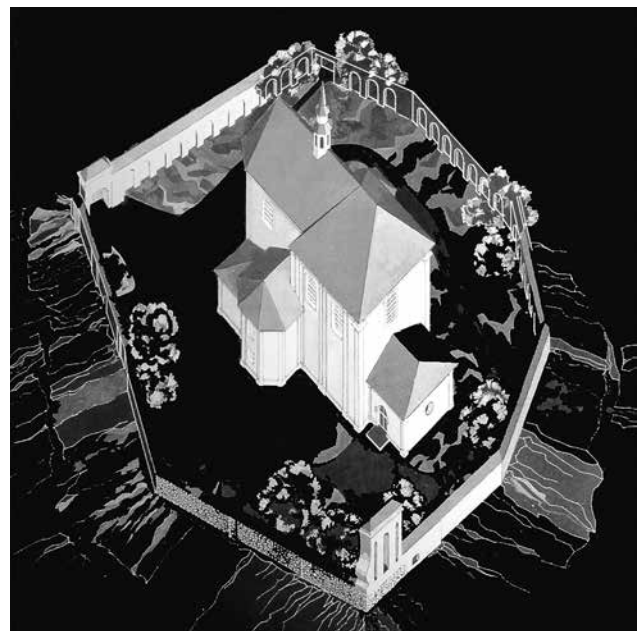
кури. Тобто, замурованою, як говориться в легенді, вона бути не могла.

У своїй монографії «Українська шляхта» Наталя Яковенко пише про те, що у Юрія Вишневецького була одна дочка Галшка, яка померла у 1623 р. Сам Юрій Вишневецький помер раніше у 1618 р., тобто донька пережила його, і замурованою за його наказом також бути не могла. Що ж стосується розбіжностей з приводу імені доньки князя, то, можливо, вона мала подвійне ім'я, але остаточно це не відомо, і дослідження з цього питання тривають.

Всі ці історії відносяться до часів, коли Тайкури були у власності князя Юрія Михайловича Корибут Вишневецького. Як уже говорилося раніше помер князь у 1618 р., і похований у Буському кляшторі Білих монахів [3, с. 502].

Щодо костелу святого Лаврентія в Тайкурах, то офіційно він датований XVIII ст., точніше 1710 роком, але, зацікавившись словами з легенди про те, що князь побудував костел, ми вирішили знайти підтвердження цим словам. Відомо, що тайкурський костел за своєю формою, що у плані нагадує латинський хрест, схожий на ряд сакральних споруд, які датуються століттям раніше. Ромуальд Вернік у своїй праці «Tajkury wioska która była miastem» припускає, що будучи прибічником латинської віри, Юрій Вишневецький мав збудувати костел в місті, яке обрав своєю резиденцією [4, с. 39–40]. Ми не можемо не погодитися з цією думкою, хоча документальних джерел, що її підтверджують, не маємо. Вважаємо, що костел в Тайкурах був все ж таки збудований Юрієм Вишневецьким, але після руйнації його під час козацьких повстань був відновлений Лаврентієм Пепловським у 1710 р.

Отже, пошукова робота щодо діяльності Юрія Вишневецького в Тайкурах та його біографії триває.

Костел святого Лаврентія в Тайкурах.

Джерела та література:

1. Blaschke K. Archaiczne schematy przestrzenne w architekturze sakralne Wołynia: kościół parafialny w Tajkurach // Архітектурна спадщина Волині. Зб. наук. праць. Вип. 2. – Рівне, 20
2. Ворончук І. О. Родоводи Волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). – К.: Вища школа, 2009. – 511с.
3. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
4. Romuald Wernik Tajkury, wioska która była miastem. – Caldra House Ltd. Londyn, 1997.
5. Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины. – М.: «Искусство», 1989. – 174с.
6. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. II. Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. – Почаев, 1889. – 1120с.
7. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). Вид. 2. – К.: «Критика», 2008. – 472с.

Олексій Нагорнюк

МАТЕРІАЛИ

ДО ОБСТЕЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНОГО НЕКРОПОЛЯ XVII СТ. В С. ТАЙКУРИ РІВНЕНСЬКОГО Р-НУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛ.

04. 07. 2011 та 13–14. 07. 2011 р. робочою групою у складі співробітників Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) Віктора Луца, Олексія Черницького та Олексія Нагорнюка, за ініціативою рівненського краєзнавця Руслана Міненка, було проведено обстеження старовинного православного некрополя в с. Тайкури. 04. 07. 2011 нами було оглянуте кладовище і зроблена спроба прочитання напису на одному з надгробків. Дата на надгробку вказувала, що це кладовище існувало вже у XVII ст. Тому було вирішено провести більш докладну фіксацію пам'яток. 13–14. 07. 2011 р. нами були проведені наступні роботи:

1. Виявлені усі кам'яні надгробки на території кладовища.
2. Знятий шар дерну біля кожного з надгробків для виявлення їх форми та прочитання інскрипцій.
3. Виявлено і частково прочитано написи на кількох надгробках.
4. Проведено фотофіксацію надгробків.
5. Створена приблизна карта-схема кладовища, на якій нанесені всі надгробки з відповідними номерами.
6. Розроблена система прив'язки до місцевості для більш точного нанесення надгробків на карту-схему.
7. Проведений обмір усіх надгробків.

Загальна інформація про кладовище

До 1939 р. на території кладовища знаходилася церковна пасіка, близько 50 рамкових вуликів, росли яблуні і сливи. Також був «амбар» чи «обора» – хлів для корів та коней. До лісу простягалося «попівське» поле [3]. У 2005 р. кладовище було оглянуте волинським краєзнавцем В. Є. Рожко. Він виявив кілька кам'яних хрестів, зафіксував написи на одному з них, але зазначив, що прочитати інскрипції на надгробках йому не вдалося, а у виданні «Хрести

історичної Волині» опублікував фото групи хрестів та помилково датував їх XV ст. [1, с. 120]. У наявних церковних документах про існування даного кладовища нічого не вказано, крім того, що тут знаходилися 5 десятин сінокоосу.

Розташування кладовища, орієнтація

Кладовище знаходиться на території, яка належить церковній парафії, являє собою прямокутник в плані, видивжений з північного заходу на південний схід, оточений з усіх сторін селянськими городами. Справжню територію і план кладовища встановити важко, так як, ймовірно, після того як воно перестало використовуватися, його межі постійно порушувалися городами. Розташоване за 40 м через дорогу на південь від церковного цвинтаря. Сучасне кладовище знаходиться за 190 м на північ від досліджуваного. Донедавна у північній частині кладовища росли фруктові дерева, нині там не проводяться жодні господарські роботи крім сінокоосу та випасу худоби. Територія вкрита травою, майже позбавлена великих насаджень, лише на межах з городами ростуть кущі бузини та та кілька більших дерев. Надгробки, виявлені нами, концентруються на західній, південній та східній межах кладовища і селянських городів. Найбільша їх концентрація спостерігається в південно-західному кутку. Крім того, можна прослідкувати родинні поховання (південна та південно-західна частини). Більша частина центру кладовища не містить надгробків або їх частин. Можливо, тут знаходилася давня церква або каплиця. Або ж більшість надгробків були дерев'яними і не збереглися до нашого часу. Не виключена також можливість розібрання надгробків місцевими селянами для використання в господарстві (інколи старовинні

Група кам'яних хрестів на родинному похованні з надгробком Тетяни Шумелянчихи посередині, кін. XVII ст.

надгробки могли використовуватися в будівництві або для мощення доріг поблизу садиби. Рідкісні випадки такого ставлення до старовинних надгробків зафіксовані в с. Кричильськ Сарненського району).

Кількість надгробків, їх орієнтація

На кладовищі прослідковуються лише кам'яні надгробки. Значних та дерев'яних надгробків не зафіксовано. Під час розвідки нами виявлено 28 кам'яних надгробків. Причому, 24 являють собою окремі надгробки, а №№ 25–28 ймовірно можуть бути частинами двох надгробків, які були зруйновані і їх частини покладені поруч. Поховання і, відповідно, надгробки орієнтовані за православною традицією з заходу на схід з невеликими відхиленнями на північ чи південь.

Типологія та форми надгробків

Цінність кладовища як пам'ятки не в останню чергу полягає в різноманітності форм надгробків, які тут зустрічаються. Умовно, це два типи кам'яних монументів – надгробки-стели (№№ 8, 9, 10, 11, 12, 21, 22, 23, 24, 25–26) та кам'яні хрести (№№ 1–7, 13–20, 27–28).

Стели являють собою прості за формою та опрацюванням різного розміру кам'яні брили. Заокруглені, прямокутні, пірамідальні, плоскі. На них відсутні написи та знаки. Напевно, надгробки такого типу встановлювали незаможні селяни. Подібні надгробки можна зустріти на кладовищах північних районів області. Це камені-валуни округлі за формою або розколоті на пластини, лише деяким з них надавалася прямокутна (№ 8) або трапецієподібна форма, яка звужувалася догори (№№ 12, 22, 24). Наведемо їх розміри.

Стела № 8 Висота – 49 см, ширина – 30 см, товщина – 13 см.

Надгробок на могилі Тетяни Шумелянчихи, 1695 р.

Стела № 9 Висота – 21 см, ширина – 22 см, товщина – 8 см.

Стела № 10 Висота – 22 см, ширина – 33 см, товщина – 4 см.

Стела № 11 Висота – 77 см, ширина – 54 см, товщина – прибіл. 15 см.

Стела № 12 Висота – 31 см, ширина – 25 см, товщина – 8 см.

Стела № 21 Висота – 39 см, ширина – 40 см, товщина – прибіл. 10 см.

Стела № 22 Висота – 52 см, ширина – 38 см, товщина – 20 см.

Стела № 23 Висота – 67 см, ширина – 37 см, товщина – 17 см.

Стела № 24 Висота – 44 см, ширина – 31 см, товщина – 17 см.

Стела № 25–26 Висота – 60 см, ширина – 34 см, товщина – 11 см (невеличкий камінь-надгробок № 26 знаходився на поваленому надгробку № 25. Висота – 27 см, ширина – 17 см, товщина – прибіл. 4 см)

Найбільший інтерес на тайкурському кладовищі являють пам'ятники, які за формою наближені до хреста. Ця група пам'яток вирізняється різноманітністю форм. Спробуємо класифікувати пам'ятки за кількома групами:

1) Хрести з прямими раменами («латинський» хрест, у західній ставрографії – *Cruz immissa*, *Cruz capitata*).

Хрест № 1 – добре опрацьований, має широку лицьову частину. Товщина приблизно однакова по всій висоті пам'ятки. Завершення вертикальної частини і поперечних рамен – прямокутні. На хресті є напис, який не вдалося повністю прочитати. Висота – 85 см, ширина в раменах – 50 см, товщина – 16 см.

Хрест № 2 – встановлений неподалік, подібний за формою до попереднього, але менший за розмірами. Напевно – ці два хрести встановлені на родинному похованні і, можливо, виготовлялися одним майстром. На надгробку проглядають сліди висічених літер, але прочитати їх не вдалося. Висота – 43 см, ширина в раменах – 30 см, товщина – 11 см.

Хрест № 4 – майстер намагався надати раменам пряму форму, але нижній частині хреста надав форму, яка звужується знизу до верху. На лицьовій частині надгробку – висічений знак «латинського» хреста. Висота – 64 см, ширина в раменах – 32 см, товщина – 23 см.

Хрест № 5 – основа хреста злегка звужується знизу до середохрестя. Висота – 84 см, ширина в раменах і найширшої частини основи – 34 см, товщина – 15 см.

Хрест № 6 – завершення вертикальної частини і поперечних рамен – прямокутні, але ледь опрацьовані. Рамена досить умовно назначені майстром. Основа хреста помітно звужується до середохрестя. Висота – 52 см, ширина основи – 38 см, товщина – 9 см.

Хрест № 13 – верхня частина хреста відбита. Основа звужується знизу до верху. Рамена заокруглені і припідняті догори. Лише завдяки наявності рамен можемо віднести цей надгробок до групи христів. Висота – 46 см, ширина в раменах – 50 см, товщина – 12 см.

Стелоподібний надгробок, кін. XVII ст.

Хрест № 14 – грубо оброблений надгробок, але видно, що майстер намагався надати йому форму хреста, нижня частина якого звужується до перехрестя. Висота – 47 см, ширина в раменах – 38 см, товщина – прибіл. 8 см.

Хрест № 16 – опрацьований краще, майстер намагався дотриматися пропорцій. Нижня частина пряма, без звужень до перехрестя. Висота – 54 см, ширина в раменах – 31 см, товщина – 11 см.

Хрест № 17 – має стрункі видовжені пропорції, нижня частина звужується до перехрестя. Завершення вертикальної частини і поперечних рамен – прямокутні. Висота – 62 см, ширина в раменах – 33 см, товщина – 15 см.

Хрест № 18 – має широку лицьову частину, нижня частина звужується до перехрестя. Висота – 66 см, ширина в раменах – 49 см, товщина – 17 см.

Хрест № 27–28 – швидше за все, надгробок розбитий і його верхня частина встановлена поруч з основою. Рамена ледь намічені майстром, фрагмент № 27, який ймовірно є основою пошкодженого хреста, добре опрацьований і малопомітно звужується до гори. Основа: висота – 33 см, ширина – 30 см, товщина – 10 см. Перехрестя: висота – 29 см, ширина в раменах – 35 см, товщина – 10 см.

Хрести №№ 13, 14, 18 лише умовно відносимо до цієї групи, так як оброблені вони примітивно і мають асиметричну форму, рамена вирізьблені на різній висоті. Очевидно, майстри, які їх виготовляли, намагалися надати пам'ятнику лише умовний вигляд хреста і не мали достатньо навичок для більш досконалої обробки.

2) Т-подібні хрести.

Хрест № 3 – не має слідів вертикального завершення, тому віднесений нами до групи Т-подібних христів. Основа надгробку має незначне звуження до поперечних рамен. Одне з рамен дещо припідняте догори, що надає пам'ятнику деякої асиметричності. Висота – 33 см, ширина в раменах – 22 см, товщина у верхній частині – 14 см, у нижній – 19 см.

Надгробок у вигляді «лапчастого» хреста, кін. XVII ст.

Хрест № 15 – являє собою найкраще опрацьований надгробок з усіх збережених на кладовищі. Має чітко визначену форму. Це прямокутна видовжена стела, яка профільована у верхній частині – з двох боків пропиляні прямокутні отвори, завершення – у вигляді горизонтальної поперечки, що надає надгробку вигляду Т-подібного хреста. У верхній частині камінь був добре відшліфований, що дало можливість майстру зробити досить виразну інскрипцію. Висота – 59 см, ширина в раменах – 30,5 см, товщина – 14 см.

3) Хрести з заокругленими раменами або антропоморфні.

Хрест № 19 – являє собою широку, відносно тонку пласку плиту. Поперечні рамена слабо виступають з основного масиву плити, а вертикальна частина виготовлена у вигляді трикутника, верх якого заокруглений, а бокові сторони звужуються донизу до середохрестя. Висота 51 см, ширина в раменах – 35 см, товщина – прибіл. 8 см.

Хрест № 20 – досить великий хрест з добре опрацьованою поверхнею і виразною формою. Основа хреста широка, рамена середнього розміру, прямокутної форми з заокругленими краями. Завершенню вертикальної частини надана виразна заокруглена форма, яка нагадує голову. Більшу частину лицьової сторони хреста вкриває напис, нанесений церковно-слов'янськими літерами великого розміру. Висота 66 см, ширина в раменах – 63 см, товщина – 14 см.

Поруч з цими хрестами на одній лінії розташований надгробок-стела (№ 21). Можемо припустити, що ця група надгробків є родинним похованням.

4) «Лапчастий» хрест (у західній ставрографії – Cross pattee).

Хрест № 7 – добре опрацьований надгробок, унікальний по формі серед інших пам'яток на цьому кладовищі. Основа хреста звужується до гори і перед середохрестям переходить в невеликий прямокутний стовпчик. Бокові рамена і вертикальна частина являють собою трикутники, які звужуються до центру середохрестя. У ставрографії, пам'ятки такого типу, прийнято називати «лапчастими» хрестами. Товщина приблизно однакова по всій висоті пам'ятки. Завершення вертикальної частини і поперечних рамен – прямокутні. Висота 37 см, ширина в раменах – 34,5 см, товщина – 11 см.

Матеріал, технологія та місце видобування

Матеріал, з якого виготовлялися надгробки – місцевий камінь, який можна визначити як суміш, яка складається з кварцевого піску, з'єданого вапном або іншими словами – піщанистий вапняк.

Кам'яні кар'єри знаходилися поблизу села. На карті 1930-х років показані два кар'єри – на північний схід і на південний захід від церкви та кладовища на відстані 2–3 км. Можливо, ці кар'єри могли функціонувати і в XVI – XVII століттях. Крім того багато каменю трапляється на селянських городах. Очевидно, надгробки-стели з досліджуваного кладовища могли виготовлятися саме з такого підйомного матеріалу. За словами старожилів: «Кожен хазяїн на своєму полі мав собі яму. Мав собі кар'єр». Ще в 30-ті роки XX ст. «за Польщі» селяни підробляли, видобуваючи камінь і привозили його в Рівне, де його купували для будівництва фундаментів. Місцева назва – «камінь», його відрізняють від пісковика, «пісковик – такий він рідкий (тобто більш щільний), а цюй твердий камінь наш», видобували його в с. Глинськ [5]. Крім надгробків, подібний камінь використовувався для будівництва стін, що оточують костел, для будівництва каплиці на католицькому кладовищі (XVIII ст.), для будівництва замку Вишневецького початку XVII ст. (був побудований із цього каменю та цегли); Свято-Покровської церкви (1731 р.); використовувався для виготовлення пам'ятників на римо-католицькому кладовищі; для виготовлення статуй на фігурах, які були зведені в чотирьох напрямках від Тайкур і пятої, яка знаходилась біля костелу, також використовувався, як місцевий будівельний матеріал для виготовлення фундаментів під хати і для будівництва господарчих та житлових будівель [4]. Нині кам'яні кар'єри не існують, у радянські часи вони були засипані землею. З розповіді місцевого мешканця довідуємося про добування каменю в 60-х роках XX ст. Місцевий камінь, крім піщанистого вапняка – «піщаник. Багато покладів біля села, там де лісок – була каменоломня. І навіть люди заробляли на цьому, добували камінь, клали на вози і везли продавати, там в Рівне чи Здолбунів. Типа шахти такої, нори такі були, видобували

там, кріпили це склепіння і далі скільки можна було. І були навіть нещасні випадки, там людей завалювало бо треба ж було цей камінь витягнути, добути із стіни, потім його якимсь чином винести на поверхню і подати. Там же ж хтось його приймав зверху. Назва урочища, де колись були каменоломні – «Сосни». Можна побачити сліди-воронки від добутого каменю. Були великі плити, навіть підривали. Верхній шар знімав бульдозер, а потім вже робочих наймали і вони добували цей камінь. Доволі багато добували – за тиждень так кубов п'ядесят добувалося. Чотири – п'ять працівники з села Країв працювали. Це було колгоспне і їм колгосп платив. Два з половиною карбованці платили за кубометр каменю» [6]. Про особливості давнього каменярського ремесла дізнаємося з цінного дослідження Олександра Романчука «Гурнікі» села Кам'янка на Ізяславщині» [2]. Хоча у зазначеній розвідці йдеться про обробку пісковика, все ж, можемо припустити, що подібний інструментарій могли використовувати місцеві майстри і при виготовленні надгробків з піщанистого вапняка.

Стан збереження, пошкодження

Надгробки мають різний стан збереженості. Практично усі пам'ятки в більшій або меншій мірі вкриті мохом. У деяких відбиті рамена (2, 13, 14, 17, 18), деякі розбиті на частини (№№ 7, 27, 28.), проте кілька пам'яток збереглися порівняно добре (1, 15, 20). Деякі надгробки ще височіють над землею (1, 4, 13, 18), а деякі впали (5, 15) або нахилилися (2, 14, 17, 19). Пошкодження відбувалися як завдяки природньому фактору (надгробки могли постраждати від погодних умов), так і, що найвірогідніше, найбільшої руїнації завдав вплив людини.

Інскрипції, знаки

Важливу інформацію до атрибутування пам'яток нам дають інскрипції, які збереглися на чотирьох надгробках. Нині нам вдалося частково прочитати написи на 2 хрестах. На надгробку № 20 читаємо: АХЧЕ / ПРЕСТАВИ / СЯ РАБА БЖА / ТАТІАНА ШУ / МЄЛЯНЧИХА (напис, розташований нижче, поки що не вдалося прочитати). Отже завдяки напису на досліджуваному надгробку можемо продатувати кладовище XVII ст., а сам надгробок був встановлений 1695 року. Якоїсь іншої більш детальної інформації про поховану особу ми не маємо, але цікаво, що в сучасних Тайкурах досі існує прізвище Шумелянко. Тобто, швидше за все, перед нами поховання представниці заможної православної тайкурської родини, рід якої поіснував до наших днів щонайменше з XVII ст.

Не менш цікавим є надгробок № 15, який крім своєї унікальної Т-подібної форми містить також напис і малюнок. У центрі надгробку вигравіюваний православний хрест типу «Голгофа», з нижнім діагональним перехрестям і горизонтальним трапецієподібним завершенням вертикальної частини

Т-подібний надгробок на могилі Гавриїла Майдобурця, 1615 р. (?).

хреста. Він зображений на подіумі, який складається з двох трапецієподібних частин. Нижній подіум декорований зигзагоподібною зубчастою лінією. З двох боків від хреста зображені спис і губка як символи Христових страждань. З двох сторін над горизонтальними раменами хреста нанесений напис: ІУ ХС. Нижче біля списа і губки: НІ КА. Інший напис також по обидві сторони від хреста: РОКУ БЖГО і нижче АХ ІЄ (?). Зверху розміщено напис: ЗДЕЛЕЖИТЬРАБЖИИГАВРИЛЪ / МАИДОБУРЕЦЬ (?). МТ

Надгробок у вигляді рівнораменного хреста
з інскрипцією, кін. XVII ст.

Напис і малюнок досить чіткі, померлого звали Гаврил Майдобурець, перші літери дати вказують на XVII ст., але останні літери погано читаються. Припускаємо, що перед нами літери ІЄ, які можуть мати значення 15. У такому разі АХІЄ може означати 1615 рік, завдяки чому можемо визначити цей надгробок як найдавніший з датованих православних надгробків на Рівненщині. Прізвище Майдобурець невідоме в Тайкурах. Можна припустити, що перед нами надгробок чоловіка, який не був місцевим, але походив з заможного стану і брав участь в адміністративному житті селища в часи надання Тайкурам Магдебурзького права. Напис чіткий, але дрібніший ніж на надгробку № 20. Так як між встановленням двох надгробків пройшло 80 років, очевидно, що ці монументи виготовлялися різними майстрами.

Крім того, нами були зафіксовані написи на надгробках №№ 1, 2, але вони поки що не прочитані.

На деяких надгробках прослідковуються знаки хреста – як от на об'єктах №№ 5, 16 (знак «латинського» хреста), 19. Причому, якщо на надгробках №№ 5 і 19 хрести зображені на лицьовій стороні, то на № 16 – на зворотній.

Висновки

Досліджуване кладовище – найдавніший зі збережених тайкурських некрополів. Ймовірно, його можна датувати кінцем XVI – початком XVIII ст. Наступне кладовище було утворене північніше на

пагорбі праворуч від дороги на Порозів та Рівне. Старожили локалізують його біля вітряка, який функціонував до кінця 30-х рр. XX ст. Приблизно наприкінці XIX ст. було відкрите кладовище, яке зараз називають «Старі могили» – на пагорбі недалеко від церкви. Після II Світової війни воно перестало функціонувати, а сучасне кладовище («Нові могили») утворилося неподалік від нього. Є відомості про курганні могильники на території сучасного села та поблизу нього. Місцеві мешканці так і називають одне з таких місць – насипаний вручну пагорб в північно-східній частині села – «курган». Ці кургани могли бути похованнями перших поселенців слов'янського часу. Проте, вони досі не досліджені.

Під час розвідки також було отримано сучасні свідчення про деякі особливості місцевої поховально-поминальної культури. Здавна в Тайкурах «кладуть в труну ключі і гроші, зав'язують в хустинку копійки. Шоб откупиться. Гроші, шоб викупитись. Ключі – шоб відкрити хату собі. Там же живуть люди. Там же тоже хати є. Кожному хата є. Таке... Заведення була, знаєш... Навіть палку от. Ходиш з палкою, помер – палку ложать коло тебе. В труну. Одежу всю, шоб змінитися». Додатковими свідченням про давність описаних вище ритуальних дій, які дозволяли покійнику «відкупитися» на «тому світі» є розповіді про те, що на місці давнього кладовища було знайдено монети XVII ст. У наш час в труну «білля ложать, штани, костюм ложать, старенький вже, канешно. Ну цьой то новий одівають на його, а там то старенький в низ ложать, в труні виложують тим всім – сорочку, білля, шоб там змінювся, рубашку зверху, штани, носкі... ну таке от ложать. Всім. І труси ложать. Плаття ложать жінці, всьо. Все це виложують. На хрест вішають рушник. Як покійник помре... підеш на могили побачиш скільки рушників... А як же! Туфлі, обізательно. Капелюш, якщо ти в капелюші ходив, капелюш ложать збоку тут-ко. А фуражку носив, фуражку новеньку ложать. Все-все те ложать тее причендале. До року ставляють пам'ятник, а в рік батюшка посвящає його. На другий день приходять сніданне приносять, а потом девять днів тоже приходять, і на сорок день тоже приходять, і на рік приходять. А потом уже як хто: може і оп'ять через два роки приходять, а є шо такі, шо вобще не приходять» [3].

Православне кладовище в Тайкурах є об'єктом, який має цінність як історична, етнографічна, палеографічна та мистецтвознавча пам'ятка. Датування тайкурських надгробків початком XVII ст. дозволяє визначити їх одними з найдавніших датованими православними надгробками на території Рівненщини. Великий інтерес являють також форми надгробків – від найпростіших малооброблених кам'яних stel до надгробків різноманітних форм – у вигляді латинського хреста, Т-подібні хрести, хрести з антропоморфними завершеннями, «лапчастий» хрест. Різноманіття цих форм

бок міг бути вільною імпровізацією? Чи могли релігійні уявлення, народні вірування диктувати ту чи іншу форму надгробку? Наразі ці питання залишаються відкритими. Православне кладовище XVII ст. у Тайкурах вимагає проведення подальших досліджень, охоронних та реставраційних заходів, які посприяли б збереженню пам'ятки.

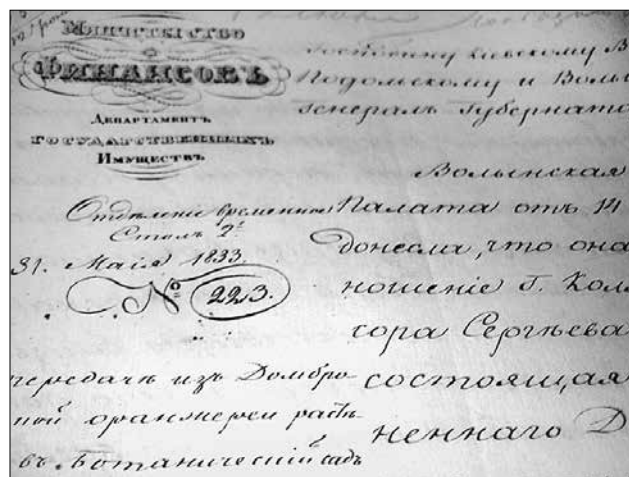
1. Рожко В.Є. Хрести історичної Волині XI – XX ст. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 180 с.
2. Романчук О. «Гурнікі» села Кам'янка на Ізяславщині (опубліковано на сайті «Історична Волинь») http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=898&Itemid=25
3. За свідченням невідомого респондента, місцевого мешканця на прізвище Моздир.
4. За спостереженням краєзнавця Міненка Р.Є.
5. З розповіді місцевого мешканця Бабиця В.С., 1936 р.н.
6. З розповіді місцевого мешканця Войцеховського П.С., 1952 р.н.

**ДУБРОВИЦЬКИЙ МОНАСТИР ПІАРІВ –
ВИЗНАЧНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ТА ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК
ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ ХVІІІ – ХІХ СТОЛІТТЯ**

В центральному державному історичному архіві м. Києва виявлено унікальний документ «Справа про передачу Домбровицької оранжереї в ботанічний сад Кременецького ліцею» [1]. Науковий аналіз ботанічної колекції цієї оранжереї показав її високу таксономічну репрезентативність і значно розширив наші знання про стан садово-паркового мистецтва та ботанічної науки на Волинському Поліссі в позаминулому столітті [3].

Виявлення унікального архівного документа спонукало автора до поглибленого вивчення старих переважно польськомовних джерел про Дубровицький монастир піарів. В результаті було встановлено, що цей монастир у XVIII – XIX ст. мав великі досягнення не лише в декоративному садівництві, а й в освітній діяльності, а його костел разом зі своїми картинами та вітражами є шедевром архітектури та мистецтва. В цілому, в той час Дубровицький монастир був одним з найвидатніших осередків високої культури та освіти на Поліссі, пов'язаний з діяльністю ордену піарів.

Орден піарів було засновано у 1621 р. в Іспанії з метою християнського виховання юнацтва. Його назва походить від латинських слів *schola pia*, що в перекладі на українську мову означає «набожна школа». Польський король Владислав IV Ваза звернувся до засновників ордену з проханням надіслати піарів для просвітницької роботи в Польщі, де вони облаштувались у 1642 р. У 1736 р. було засновано

*Документ «Справа про передачу Домбровицької
оранжерей в ботанічний сад Кременецького ліцею»
(Центральний державний історичний архів м. Києва)*

Литовську провінцію піарів, до якої належав монастир у Дубровиці. На той час місто входило до Брест-Литовського воєводства [1]. При монастирях діяли школи (колегіуми), в яких застосовували передові методики навчання. В школах навчалися діти з різних соціальних шарів та різних віросповідань. При школах функціонували бібліотеки, фізичні кабінети, ботанічні сади. Вихованцями піарських шкіл були видатні особистості. Так, у школі піарів у м. Любешів (сучасна Волинська обл.) навчалися національний

Дубровицький костел монастиря піарів.
Гравюра Н. Орди

герой Польщі Тадеуш Костюшко та видатний ботанік, професор Віленського університету Станіслав Юндзілл [7]. Система шкільництва піарів високо цінувалась у світі. Неадекватно оцінювало роль піарів у суспільному житті лише російське самодержавство. В 1794 р. цариця Катерина II видала «височайший указ» генерал-губернатору Литви князю Репніну «Про порядок управління Великим Князівством Литовським», в якому, зокрема, згадувалися піари: «Як відомо, Віленська академія, а тим паче школи піарів страшними, богопротивними та згубними для всього роду людського впливами заразили литовське юнацтво, тому з глибокою прозорливістю перевіряти ці шкідливі училища, із самого навчання вилучати та викорінювати витікаюче від них зло. До цього має докласти всі старання та способи» [2].

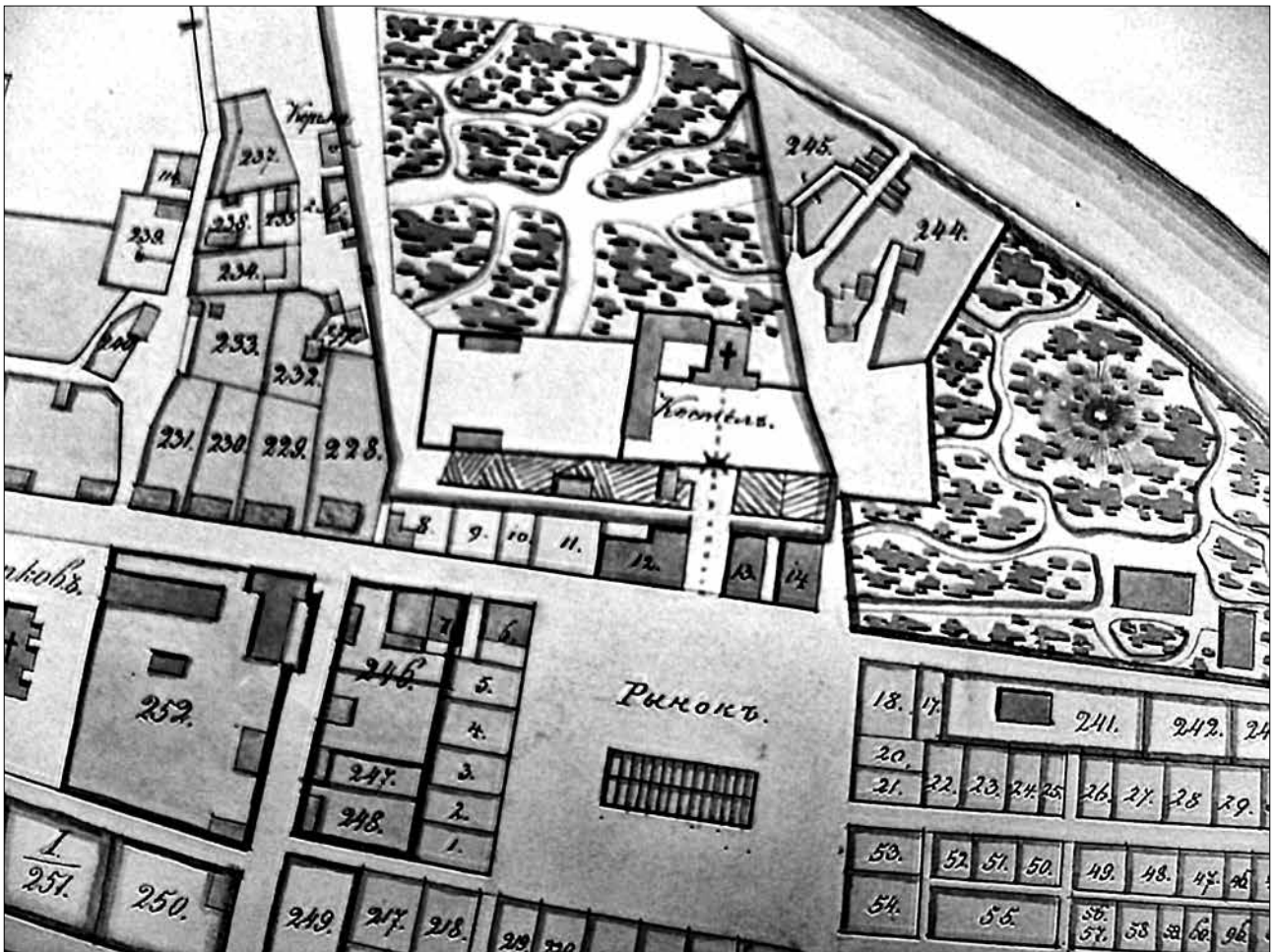
У 1831–1842 рр. царська влада закрила всі піарські школи на території Російської імперії. Окрім Дубровицького, на Волині функціонували ще два монастирі піарів – вже згадуваний Любешівський та Велико-Межирицький, на території сучасного Корецького району Рівненської області. При кожному з них були колегіуми з бібліотеками, фізичними кабінетами та ботанічними садами [6, 11].

Дубровицький монастир піарів був заснований у 1684 р. На найвищому місці на мальовничому березі р. Горинь було побудовано дерев'яний храм

Святого Йоанна Хрестителя, який невдовзі згорів. У 1695–1742 рр. покровитель піарів маршалок литовський Ян-Кароль Дольський побудував на цьому місці мурований костел, виділивши для цього 33 тис. злотих [11]. Велична споруда цього храму зображена на гравюрі Н. Орди [10]. Будівля храму та володіння монастиря зафіксовані на плані м. Дубровиці 1855 р. [5]. Храм зберігся до наших днів і є окрасою сучасного міста.

Цей храм є найвеличнішим і найкрасивішим костелом, побудованим на теренах Полісся. Він побудований у стилі рококо. Вертикалізм архітектури, точний красивий малюнок деталей віконних прорізів, піластр, карнизів – все це є свідченням високої художньої культури споруди. Він є унікальною пам'яткою архітектури епохи Великого Князівства Литовського.

Надзвичайно красивим є інтер'єр храму. Його підлога була оздоблена керамічними кахлями, що були укладені за допомогою фіксації вапняковим розчином, гашеним сирими яйцями. Одним із унікальних об'єктів інтер'єру храму був вітраж виготовлений у Венеції, який за переказами, був дорожчим від самого храму. Храм мав орган, виготовлений у Вільно, однак, ні орган, ні вітраж до наших днів не збереглися. Втрачені також портрети визначних осіб

План м. Дубровиці 1855 р.
(Національна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського НАН України)

та фундаторів монастиря (польського короля Станіслава Августа, Князів Вишневецьким та Дольських).

На щастя, до наших днів зберігся образ Святого Йоана Хрестителя на головному вівтарі храму. На цій прямокутній фресці розміром 4,65 м х 1,97 м зображений Святий Іоанн Хреститель в момент хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Картина належить пензлю видатного майстра живопису Кароля Губля (отця Лукаша) (1722–1799), який жив і працював у Любешівському монастирі піарів на Волині, де довгий час працював над оздобленням костелу. Цей майстер також розписував інтер'єр храму Віленського монастиря піарів (Литва), створив картини у Щучині та Городищі (Білорусь), в Камінь-Каширському, Чорторийську на Волині, в Кухінській Волі на Рівненщині. Над оздобленням інтер'єру Дубровицького монастиря піарів видатний майстер пропрацював кілька літ від 1755 р. [9, 11].

Картини отця Лукаша, написані масляними фарбами в техніці фрески, отримали високу оцінку польських мистецтвознавців, які відносили їх до шедеврів живопису європейського рівня [9].

На жаль, до наших днів збереглися далеко не всі фрески Кароля Губля. Так, костел Любешівського монастиря піарів, який був «основною творчою

лабораторією» Кароля Губля, був сильно пошкоджений під час першої світової війни і висаджений в повітря в 1962 р. [4]. Таким чином, образ Святого Іоана хрестителя в Дубровицькому монастирі піарів є одним з небагатьох збережених до наших днів шедеврів великого майстра живопису.

Фундатор монастиря Ян-Кароль Дольський передав Дубровицькому монастирю піарів значну частину своїх володінь. Його приклад наслідували володарі Дубровиці графи Плятери, пани Вжосиловські та Ключевський. Марта Нарушевичева заповіла монастиреві 20 тис. злотих. Скарбник київський В. Прушеневський передав 50 000 злотих [8]. Завдяки пожертвам та великим земельним наділам Дубровицький монастир піарів мав можливості для економічного і культурного розвитку.

Будівлі школи розташувалися поблизу костелу. До нього прилягав ботанічний сад з оранжереями та парк, окремі вікові дерева якого збереглися до нашого часу. Школа при Дубровицькому монастирі піарів була однією з найкращих на Волині [6]. Окрім богословських предметів, у ній викладали філософію, логіку, математику, фізику, географію, історію, польську мову та літературу, російську, німецьку, французьку та латинську мови, малювання.

*Дубровицький костел монастиря піарів.
Сучасний вигляд*

Інтер'єр храму монастиря піарів у м. Дубровиці

Функціонував окремий юридичний клас. Був добре обладнаний фізичний кабінет. Щорічно в класах цієї школи навчалися до 150 учнів з різних соціальних шарів та різних віросповідань [8]. До послуг вчителів та учнів була монастирська бібліотека, книжковий фонд якої нараховував 2000 томів.

Володарі Дубровиці графи Плятери, які були одними з найбільш освічених людей свого часу, опікувалися школою піарів і не шкодували коштів на придбання підручників та посібників, власним коштом утримували бідних учнів та преміювали кращих вчителів [6].

Вихованцями Дубровицької школи піарів були видатні польські філософи Казимір Нарбут, Аніон Довгїрд та поети Алоїз Фелінський, Ципріан Гюдевський, Лукаш Голембїовський [6, 7, 11].

У зв'язку з польським повстанням 1831–1832 рр. Дубровицький монастир піарів було перепрофільовано у парафіяльний костел, а школу ліквідовано. Оранжереї і теплиці залишилися без догляду. В листі міністра фінансів до Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернаторів зазначалося, що «в имении упраздненного Домбровицкого монастыря оранжереи не приносят никаких доходов в казну» [1]. Спочатку планувалось «деревья и растения продать с публичного торга в уездном городе Ровно» [1], а пізніше виникла ідея передати їх до ботанічного саду Волинського ліцею. На той час Волинський ліцей теж було ліквідовано. Його

*Фреска Кароля Губля «Святий Іоанн Хреститель»
в інтер'єрі храму Дубровицького монастиря піарів*

ботанічні колекції планувалося перевезти до Київського університету річковим шляхом по Горині та Прип'яті із зупинкою в Дубровиці, де до них мали додати колекції рослин Дубровицької оранжереї. Однак професор В. Бессер відмовився їх прийняти в зв'язку з тим, «что в каталоге оных растений не находится ни одной коллекции, нужной для лицейского ботанического сада» [1]. Зрештою, було вирішено передати рослини до Київського палацового саду [1].

Згідно зі списком, наведеним у документі [1], до складу колекції входило 119 видів рослин, які зростали у оранжереї, та 57 види, які утримувались в теплицях. Колекція, є надзвичайно різноманітною. В ній представлені рослини 59 родин, 127 родів рослин [3].

Очевидно, що створення такої унікальної колекції тропічних та субтропічних рослин на Поліссі у XVIII – на початку XIX ст. стало можливим завдяки тісному співробітництву дубровицьких піарів з представництвами їх ордену в Іспанії та Італії. Саме до цих країн у ті часи надходила велика кількість

живих рослин та насіння з усього світу. Знищення Дубровицького монастиря та його ботанічної колекції слід розглядати в контексті політики царського самодержавства направленої проти культурних та освітніх надбань польської спільноти.

Після ліквідації монастиря царською владою, храм перейшов до дієцезійного духовенства і функціонував до 1939 р. З приходом до влади більшовиків костел застав нещадних руйнувань. Були розбиті кахлі та знищені вітражі, зник розібраний орган, розкрадені ікони та чаші. Стіни храму із білого були розфарбовані у червоний колір. Споруду костелу перетворили на склад.

В 1992 р. костел Святого Йоана Хрестителя було передано для використання новоствореній Дубровицькій римо-католицькій парафії. Від 1999 р. за ініціативою Центру польського культурного спадку закордоном ведуться реставраційні роботи. Службу божу здійснюють отці паллотини (товариство Католицького апостольства).

Джерела та література:

1. Дело о передаче из Домбровицкой оранжереи растений в ботанический сад Волынского лицея – 1833 р. // Центральний державний історичний архів в м. Києві. Ф. 442, спр. 165.
2. Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII – XIX веке. – СПб, 1910. – 637 с.
3. Мельник В. І., Буюн Л. І. Колекція тропічних та субтропічних рослин Дубровицького монастиря піарів XIX століття // Інтродукція рослин. – 2013. – № 3. – С. 85–103.
4. Мельник В. І., Шумик М. І. Ботанічні сади при монастирях піарів Волині у XVII – XIX ст. // Інтродукція рослин. – 2014. – № 4. – С. 64–67.
5. План местечка Домбровица Волынской губернии Ровенского уезда во владении графа Г. Плятера. Составил землемер А. Гольмейстер в 1855 г. // Національна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ картографії. Інвентарний номер 11542.
6. Сендульский А. Местечко Домбровица // Волынские епархиальные ведомости. – 1882. – № 9. – С. 229–241.
7. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. T. 2. Dawne wojewodstwa: brzesko-litewskie, nowogródskie. – Warszawa, 1986. – 580 s.
8. Hofmann J. Księga wizyt generalnych szkoły O. O. Pijarów Dąbrowicy z lat 1782–1804 // Rocznik Wołyński. – 1932. – 3. – S. 261–296.
9. Husarski W. Kościół oo piarów w Lubieszowie // Południe, 1922. – № 4. – S. 24–35.
10. Orda N. Album widoków gubernij Grodzieńskiej, Wileńskiej, Mińskiej, Kamienieckiej, Wołyńskiej, Podolskiej, Kijowskiej. – Warszawa: Litografia M. Fajansu, 1875. – T. 2. – 51 s.
11. Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – 347 s.

Андрій Корчак

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОВИ РУСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК XI – XIII СТ.

Пригадуючи радянські часи – період тотального інформаційного вакууму, зупинюся на спогадах про тодішні перші мої знайомства з текстами давніх писемних пам'яток Русі. Після прочитання окремих уривків чи то з «Повісті врем'яних літ» чи з «Слова о полку Ігоревім», як би це сьогодні смішно чи банально не виглядало у моєму сприйнятті поставала якась архаїчна та досить покручена російська мова. З іншого боку я добре розумів, що більшість того-часних писемних пам'яток ведуть своє походження з території України, де тепер проживають українці і говорять українською мовою, яка є набагато менше подібною до тутешніх середньовічних текстів, ніж російська.

Здавалось би, що окреслена вище проблема нині не вартує жодної уваги, однак і зараз маса людей, особливо на сторінках Інтернету, опиняється в подібній ситуації і ставить аналогічні запитання. У великій мірі усі вони зводяться до пошуку відповіді, а якою ж все-таки мовою писалися твори в часи Русі в XI – XIII ст.? Старослов'янською/церковнослов'янською, давньоруською чи давньоукраїнською?

Тому я також, принаймні для себе, спробував все-таки відповісти на дане запитання. Правду кажучи, зробити було це доволі нелегко, адже дана тема до сих пір залишається «з ніг до голови» заідеологізована, тому результати своїх наполегливих пошуків, студій і розмірковувань хотілось би викласти на папері та поділитись ними з іншими.

Отож, якщо все ж таки задатись питанням якою мовою писалась література Русі і почати шукати відповідь, то у багаточисельній кількості, присвяченій даній тематиці праць, зустрінешся загалом з доволі-таки нечіткими трактуваннями. Суть їх зводиться до наступного – тогочасні пам'ятки церковного характеру, наприклад: «Остромирове Євангеліє», «Ізборники Святослава», «Хроніка Георгія Амартола», «Слово о законі і благодаті», «Повчання Кирила Туровського», «Моління Даниїла Заточника», «Житіє Бориса і Гліба», «Житіє Феодосія Печерського» і т.д. представляють собою перехід від староцерковнослов'янської до церковнослов'янської мови руського (східнослов'янського) ізводу. Натомість переважно світська література: «Житіє і ходіння... ігумена Данила», «Повість врем'яних літ», Київський і Галицько-Волинський літописи, «Повчання Володимира Мономаха», «Слово о полку Ігоревім», «Руська Правда» і т.д. являють собою перемішану із церковнослов'янською давньоруську мову [4; 5; 8; 9; 10; 11]. (Звичайно ж, що не бракує й таких праць,

де ця остання т.зв. давньоруська мова називається давньоукраїнською) [8].

Така інтерпретація викликає принаймні ще два слушних запитання. Що ж це за така давньоруська мова і чому вона так подібна до посталої далеко від Русі аж на узбережжі Егейського моря староцерковнослов'янської мови? Гадаю читач одразу здогадався, що попри наявність чисельної літератури чітку відповідь на дані запитання годі відшукати. Щоб ти не читав, які б не переглядав відео, чи прослуховував радіопередачі чіткої відповіді не отримаєш. І зрозуміло чому – ти потрапляєш у сферу боротьби різного роду національних ідеологій найгрізнішою зброєю яких у даному випадку виступає замовчування окремих нечітко зрозумілих для простих смертних речей. От і спробуй розберись чи давньоруська мова це спільна мова слов'янського населення Русі, яка в ті часи мала б бути дуже подібною до староцерковнослов'янської мови, чи це такий собі писемний гібрид церковнослов'янської та різноманітних зразків східнослов'янських говорів. Отож, будь мудрим! Однак все ж таки спробуємо у цій проблемі розібратись!

Трохи про дивергенцію та конвергенцію. Якщо, розвиваючи власну теорію, я почав би з мови про прояснення редукованих, зміни сонорних, особливості палаталізацій чи іншої подібної лінгвістичної термінології, то дана стаття була би цікава хіба що вузькому колу відповідних спеціалістів і ці люди закинули б у мою адресу різного роду докори у недостатній компетентності та почали б давати різного роду поради і настанови. Інші ж невтаємничені у глибини лінгвістики люди мало б що зрозуміли. Тому, враховуючи те, що я все ж таки є не лінгвістом, а вчителем середньої школи, почну викладати власне розуміння «як дітям у школі», і щоби воно було більш-менш цікавим почну з гомо сапієнс, тобто з людей розумних. Зазначу лише те, що усе, про що я буду говорити є елементарні загальнодоступні речі, які досить легко взяти і перевірити.

Сьогодні багато вчених схиляються до думки, що зі всіх видів давніх людей повноцінну членороздільну мову мали лише Homo sapiens – люди розумні. Близько 74 тис. р.т. невелика популяція сапієнсів (коло 2 тис. осіб), переживши наслідки дуже могутнього виверження вулкану, орієнтовно Тоба в Індонезії (тоді на Землі 20–30 років панувала ядерна зима), стала предком сучасних людей в Африці. 60–40 тис. р.т. сапієнси потрапили в Азію, а звітам 40 тис. р.т. в Європу та 35 тис. р.т. – 15 тис. р.т. в Австралію та Америку.

А тепер підкреслю, що ці давні люди вміли говорити. Коли їх було лише 2 тис. зрозуміло, що говір у них мав бути один, а коли їх стало більше і вони почали опановувати Землю з одного говору вийшло кілька нових говорів, а з тих ще нові і т.д. протягом десятків тисяч років. Все залежало від давнини та географічних особливостей розселення. Приблизно в такий спосіб постали найдавніші мовні роз'єднання – сім'ї (зараз у світі їх нараховується близько 25), з сімей вийшли групи, що паралельно постійному процесу розселення людей постійно ділилися на нові й нові говори. Такі процеси можна назвати дуже добрим, взятим з біології, поняттям дивергенція – розходження. Правда в ці доісторичні часи мав місце і інший, правда менш поширений, процес конвергенції – зближення, сходження. Групи людей – племена, могли об'єднуватися, відповідно і перемішувалися їхні говори. Ці два описані вище процеси могли б відбуватися чи не безконечно, однак корективу у них внесло нове надбання людства під назвою цивілізація.

Люди створили перші держави, які часто поєднували у собі далеко не однорідні племена, відповідно конвергенція набрала більшої ваги. Однак мовну ситуацію почала змінювати не стільки конвергенція, скільки одне із найсуттєвіших надбань цивілізації – писемність. Зафіксувавши за допомогою ієрогліфів, знаків чи алфавітів той чи інший говір на конкретному етапі його розвитку і надавши йому сакрального значення, люди змогли поширювати такі новостворені мови на величезні території. Проте слід зазначити і те, що володіння ними практично до к. XVIII – п. XIX ст. було привілеєм вузького кола людей, тобто тих, хто міг в цей час отримати освіту.

Мовна ситуація у Європі в часи середньовіччя. Загалом в період середньовіччя в Європі проходять описані вище процеси дивергенції та конвергенції. Разом із поділом племен, а потім етносів, ділилися говори. Із виникненням держав говори могли зливатися між собою і т.д. Духовні та світські еліти тогочасних імперій чи королівств користувалися покладеними на письмо латинською, старогрецькою та староцерковнослов'янською мовами. Латинська поширювалася серед тих народів та країн, які були в духовному підпорядкуванні римського папи, а старогрецька та староцерковнослов'янська там, де мав владу константинопольський патріарх.

Мовна ситуація на східнослов'янському просторі. А тепер, наблизившись більше до суті справи, поринемо у тогочасний східнослов'янський простір. Як показують дослідження Ю. Шевельова, А. Залізняка, С. Ніколаєва після розпаду праслов'янської мовної групи десь в сер. I тис. н.е. такого явища як єдина мовна група східних слов'ян не існувало [3; 7; 12]. Принаймні давні племена кривичів та словен, предків пізніших новгородців представляють собою цілком відмінну мовну, а відповід-

но і етнічну групу від цієї до якої належали інші східнослов'янські племена, що жили на південь [3].

Оскільки предків сучасних українців слід шукати в цій південній групі то поговоримо детальніше про неї. Цікавою була б відповідь на питання чи ця група була однорідною чи ні. В даному питанні поки що немає чіткої та однозначної відповіді. Гадаю, що не буде нічого страшного припустити, що така мовна група з якої пішли пізніші українці, південні білоруси та південні великороси могла існувати. Тільки далеко не логічним буде стверджувати те, що така спільність була в часи Русі. Коли взяти історичну карту і подивитися на розселення південної групи східнослов'янських племен VIII–XI ст.: дреговичів, радимичів, в'ятичів, волинян, деревлян, сіверян, полян, уличів та тиверців, яких розділяли між собою сотні кілометрів лісів, боліт та рік, важко собі уявити, що в той час вони говорили якимось спільним (давньоруським) говором. Отож, повторюся! Може й дійсно такий говір існував, але на багато сотень років раніше.

Мало того різка відмінність між сучасними українською та білоруською мовами і навпаки різка подібність між собою діалектів цих мов може підтверджувати теорії А. Шахматова та Н. Дурново про існування в часи Русі чотирьох різних груп говорів [10, с.171–173]. Умовно назовемо їх: «новгородська», яка, як тепер доводять, мала своє окреме походження та «південно-білоруська – поденно-великоросійська», «поліська» і «українська».

Більш-менш розібравшись з усними говорами східних слов'ян, спробуємо дати раду з їхньою тодішньою писемною мовою. Тут буде все набагато простіше і ясно, як в білий день – разом із хрещенням на Русь прийшла староцерковнослов'янська мова. Образно кажучи вона теж не стояла на місці. Через відсутність чітких норм, недостатню кількість лексики, на віддалених один від одного географічних просторах ця мова набирала часто досить відмінних форм поступово перетворюючись на церковнослов'янську мову різних ізводів (редакцій).

Про дві мовні трансформації староцерковнослов'янської мови на Русі. Ще раз повторюся – разом із християнством на Русь прийшла і староцерковнослов'янська мова. (Якщо читач помітив, я стараюся вживати саме такий термін, оскільки більш відоме поняття старослов'янська мова віддає більшовизмом, адже не потрібно довго думати кому найбільше не подобалася вставка церковна, однак саме ця найстаріша із літературних слов'янських мов була створена якраз для потреб церкви).

Отож староцерковнослов'янська приходить на Русь і, не маючи, як тоді водилося, чітко окреслених норм зафіксованих у граматиці, під впливом місцевих говорів почала змінюватися. У писемних пам'ятках суто церковного характеру ці зміни мають в основному фонетичний та морфологічний характер: зникнення носових голосних, прояс-

нення та падіння редукованих голосних, втрата приголосними р, л складотворних властивостей, перехід жд в ж, шт в щ, поява східнослов'янських закінчень у певних відмінках іменників і т.д. Дані зміни поступово призвели до утворення більш сучасної форми староцерковнослов'янської мови – церковнослов'янської мови т.зв. руського ізводу (нагадаємо, що є й інші ізводи, наприклад, болгарський, сербохорватський та ін.). Остаточно цей процес завершився не в часи Русі, а десь на межі XVI–XVII ст. з появою у світ Острозької Біблії (1581) та Граматики М. Смотрицького (1619).

У пам'ятках світського характеру спостерігаємо набагато цікавіші процеси. Звичайно в їх основі лежить також та ж сама староцерковнослов'янська мова, адже в той час жодної іншої літературної мови на Русі не існувало. (Зазначимо, що в моєму розумінні мова це все-таки кодифікована система, яка передбачає наявність письма та відносно чітких орфографічних, фонетичних, орфоепічних, морфологічних та синтаксичних правил). Поняття ж давньоруської чи давньоукраїнської мови, з якими ми часто зустрічаємося, на мою думку є радше ідеологічними фантомами, ніж якимись реальними сутностями. Та й якщо сказати по-іншому, людина, яка в часи Русі хотіла опанувати грамоту, мусила вивчати не що інше як староцерковнослов'янську мову і, коли вона писала, то мусила відштовхуватися від неї.

Проте, у даного роду пам'ятках окрім вищезгаданих фонетичних та морфологічних змін, простежується потужне вкраплення лексики, ба навіть цілих речень, взятих із живих східнослов'янських говорів. Тут поступово зникають двоїна та ціла низка складних форм староцерковнослов'янського дієслова. Руські книжники у випадку писемних пам'яток світського характеру мали більшу свободу.

Саме такі особливості спонукають переважно російських лінгвістів доводити, що такого типу пам'ятки написані не староцерковнослов'янською, а давньоруською мовою [4; 5; 6]. Існують навіть підручники давньоруської мови, яка, якщо у неї більш-менш вникнути, практично нічим не відрізняється від староцерковнослов'янської [10]. Однак постає слушне питання чи в писемних світських пам'ятках Русі є настільки достатня кількість східнослов'янських мовних елементів, щоби стверджувати, що вони написані на давньоруській мові. Гадаю, що ні.

Тепер кілька слів щодо поняття давньоукраїнська мова. Таке визначення однозначно вимагає від того, хто його використовує чіткого доведення того, що та чи інша світська писемна пам'ятка часів Русі дійсно містить в собі явні зразки тогочасних українських говорів. Наскільки я орієнтуюся в темі, саме така робота з виявлення та ідентифікації у вказаних писемних пам'ятках фрагментів тодішніх східнослов'янських

діалектів мало ким проводиться. (Тут потрібно розуміти, що ці записані фрагменти тогочасних говорів є суттєво церковнослов'янізовані, або ж, говорячи простою мовою, добряче перекручені на церковнослов'янський манер. Від цього незастраховані навіть софіївські графіті [1] чи новгородські берестяні грамоти [3]).

Також слід розуміти, що середньовічні руські книжники свій уявний культурний світ асоціювали не з сучасними Україною, Білоруссю чи Росією, а з Руссю – землею, яка вважалася сакралізованим володінням княжого роду Рюриковичів, а коли ця династія в XIV ст. на більшій частині Русі зійшла з політичної арени, то це поняття набрало цілком нової уявної форми – землі, де сповідується благочестя (православ'я). Виходячи із цих уявлень, мову світських писемних пам'яток аж ніяк не можна називати давньоукраїнською, давньобілоруською чи давньоросійською.

Що відбувалося далі. Важливо зазначити, що на основі мови вищевказаних руських писемних пам'яток світського характеру (особливо Руської Правди), починаючи з XIV ст. почали формуватися вже дійсно відмінні від староцерковнослов'янської руські книжні мови: Руського Королівства у складі Польської Корони (староукраїнська), Велико-го Князівства Литовського (старобілоруська та, в меншій мірі, староукраїнська), Московського Князівства (старовеликоросійська) та Молдавського князівства.

Звісно, що у Молдавському князівстві, де все ж таки переважали румуни чужа для них книжна руська мова зникла ще у XVII ст. Натомість на територіях заселених східними слов'янами ці мови чим раз більше вбирали в себе елементи місцевих говорів. В XVI–XVII ст. ми вже бачимо три чітко виокремлені книжні мови старобілоруську, староукраїнську та старовеликоросійську, сформовані на основі змішування етнічних говорів із церковнослов'янською мовою.

Першу з них – старобілоруську було заборонено 29 серпня 1696 р. на засіданні сейму Речі Посполитої [2]. Друга – староукраїнська поступово викорінювалася низкою указів російських імператорів у XVIII ст., однак дожила в Галичині аж до поч. XX ст. (Цікаво, якщо б ці мови не були у свій час заборонені сучасні українці говорили б мовою Пересопницької Євангелії, творів І. Вишенського чи літопису Самовидця, а білоруси мовою Біблії Ф. Скорини чи Литовських статутів). Старовеликоросійську мову ж ніхто не забороняв і в сер. XVIII ст. – п. XIX ст. стараннями таких великоросійських інтелектуалів як М. Ломоносов, О. Пушкін та ін. вона плавно еволюціонувала в сучасну російську літературну мову.

Однак тотальні процеси русифікації та полонізації, які проходили на українських та білоруських землях у XVIII – XIX ст. не змогли зупинити там-

тешні націєтворчі процеси, одним із результатів яких стало створення сучасних літературних української та білоруської мов, що постали на основі кодифікації кількох окремо взятих живих говорів. Звідси і постає різюча відмінність вищевказаних двох мов від російської. (Можна припустити, якщо б сучасна російська мова була утворена в аналогічний спосіб, то вона б у великій мірі нагадувала білоруську, хоча також і мала б великі домішки новгородських говорів).

Отож, виходячи із наведених вище роздумів та аргументів, спробую виокремити кілька важливих, на мою думку, положень.

У XI–XII ст. східнослов'янське населення Русі, враховуючи гігантські межі його розселення, не могло бути однорідним.

Воно як мінімум поділялося на дві відмінні мовні групи: північну (новгородську) та південну (усі решта тодішні східні слов'яни).

Ця південна мовна група цілком логічно могла поділятися приблизно ще на три мовні підгрупи: 1) «південно-білоруську – південно-великоросійську», 2) «поліську» та 3) «українську».

Три вищевказані тези чітко вказують на те, що ніякої розмовної давньоруської мови в цей час на Русі не могло існувати в природі.

Писемною чи по-іншому книжною мовою Русі була староцерковнослов'янська мова, яка поступово, набираючи місцевих фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних рис, у церковній літературі еволюціонувала в церковнослов'янську мову руського ізводу, а в плані світських писемних пам'яток у церковнослов'янсько-руську книжну мову, з якої в основному, починаючи з XIV ст., почали виокремлюватися староукраїнська, старо-білоруська та старовеликоросійська книжні мови.

Подальший глибокий лексичний, морфологічний та синтаксичний аналіз писемних пам'яток світського характеру часів Русі зможуть відповісти на питання щодо їх географічного та етнічного походження.

Саме ж застосування термінів старослов'янська, давньоруська, давньоукраїнська мови має більш ідеологічний характер, ніж відображає реальну суть мовних процесів у східних слов'ян в XI–XII ст.

Джерела та література:

1. Висоцкий С. Киевские граффити XI – XVII вв. – К.: «Наукова думка», 1985. – 208 с.
2. Грыцкевіч Анатоль. Заняпад беларускай мовы ў беларуска-літоўскім гаспадарстве ў XVIII стагоддзі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1291897204&archive=1292000877&start_from=&ucat=21& [10.02.2015].
3. Зализняк А. Древненовгородский диалект. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 872 с.
4. Зализняк А. «Слово о полку Игореве»: взгляд лингвиста. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2008. – 480 с.
5. Калугин В. Образование древнерусского извода старославянского языка. – Церковно-славянское произношение. – Второе южнославянское влияние // Библиотека Якова Кротова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.krotov.info/libr_min/11_k/al/ugin.htm [10.02.2015].
6. Ласкоў І. Адкуль пайшла беларуская мова? // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://knihi.com/Ivan_Laskou/Adkul_pajsla_bielaruskaja_mova.html [10.02.2015].
7. Николаев С. Л. Раннее диалектное членение и внешние связи восточнославянских диалектов // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 23–49.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
9. Русанівський В. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Русинов Н. Древнерусский язык. – М.: «Вышш. школа», 1977. – 207 с.
11. Хрестоматія староруска для висшихъ клясъ гимназіяльныхъ. Текстъ зъ поясненіями, додаткомъ граматичнымъ и словаремъ. Видавъ д-ръ Омелянъ Огоновскій. У Львовъ. Накладомъ фонду краевого, 1881. – 496 с.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1055 с.

АНАСТАСІЯ ОБАРЧУК

ТАДЕУШ-ЄЖИ СТЕЦЬКИЙ. КАТАЛОГ ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ

Краєзнавчий рух в Україні багатий на цікаві традиції, плідні пошуки і відкриття. Можна сказати, сьогодні наше краєзнавство переживає своєрідний ренесанс, збагачуючи науку новими фактами локальних історій. Зі стабільною періодичністю з'являються публікації про більш або менш значні населені пункти, інтернет поповнюється туристичними блогами, які стають джерелами пізнання рідного краю. При цьому все більшу роль відіграють архайчні видання, що служать необхідною основою для написання як наукових статей, так і популярних блогів. Повертаються з незаслуженого забуття імена краєзнавців попередніх століть, а разом з іменами і їх роботи.

В даному контексті варто згадати польського дослідника Тадеуша-Єжи Стецького. Найчастіше його прізвище асоціюється із трилогією «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym», що зрештою є частково виправданим з огляду на наукове значення цієї праці. Втім, не лише згадане видання належить до пера Т.Є. Стецького, а і десятки статей, монографії, рецензії та епістолярна спадщина. Деякі його праці пов'язані з біографічним контекстом політичного заслання до Оренбурга чи мандрівок Італією, проте беззаперечно більшість творів присвячена Волині, землям, що в XIX столітті вважалися свого роду маргінесом, пограниччям, котре після розподілів Речі Посполитої перейшло під владу Російської Імперії.

Подана стаття є спробою зібрати видані друком роботи Тадеуша-Єжи Стецького в єдиний каталог. За основний принцип створення каталогу обрано хронологію видань, це з одного боку дало можливість впорядкувати роботи розрізнені тематично, а з другого – зробити деякі біографічні висновки, важливі для подальших досліджень постаті краєзнавця.

В оформленні джерел свідомо збережено польську традицію оформлення бібліографії. Однією з причин такого вибору є те, що знаходяться вони переважно у польських бібліотеках, тому з практичної точки зору шукати їх там легше саме у даному форматі. Другим аргументом є те, що частково можна знайти і замовити їх оцифровані копії на сайтах Польщі, знову ж таки використовуючи відповідний бібліографічний запис.

Наведений каталог не належить сприймати, як остаточно завершений, оскільки під час роботи не вдалося злакулізувати місцезнаходження деяких джерел, а по існування деяких, можливо, і віднайти будь-яку інформацію. Варто оцінювати цю працю як своєрідний кістяк з правом практичного використання в дослідженнях волинської історії та можливістю його подальшого доповнення і вдосконалення.

1857

1. *Opisy pojedynczych prowincyi lub miast, wchodzących niegdyś w skład dawnej Polski, niezmiernie są wagi dla historyi ojczyznej*, „Gazeta Codzienna”, R. 1857, nr 130 (Warszawa – wtorek, 19 Maja), s. 1–2.

Короткий огляд опублікованих праць про минуле Волині. Текст не підписаний, авторство приписане Т. Стецькому на підставі волинської тематики і припущення Е. Орман-Міхти в статті, вміщеній у «Polskim Słowniku Biograficznym».

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 100931 A; mikrofilm – mf 29672

2. *list do Józefa Ignacego Kraszewskiego* (2.11.1857, Medwedówka) –

Документи про канцлера Малаховського.

Локалізація: Biblioteka Jagiellońska, rkp. 6479 IV, s. 260–261; Biblioteka Narodowa w Warszawie – mikrofilm mf 8744.

1858

3. *Wiadomość o niektórych zabytkach archeologii krajowej na Wołyniu w pow. Dubieńskim*, «Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych», R. 1858, nr 342 (Warszawa – poniedziałek, 27 Grudnia), s. 5.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – Kras. 95007; mikrofilm – mf 24242; FBC – publikacja planowana (BUW).

1860

4. *Wiele jest jeszcze w kraju naszym okolic, obfitujących w różnego rodzaju zabytki i pamiątki*, «Gazeta Codzienna», R. 1860, nr 272 (poniedziałek, 15 października), s. 1–2. Заклик до надсилання Т. Стецькому матеріалів, зв'язаних з історією Волині

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 100931 A; mikrofilm – mf 29490.

1861

5. *Sprawa toruńska z 1724 roku*, «Gazeta Warszawska», R. 1861, nr 35 (czwartek, 7 lutego), s. 1–2; nr 36 (piątek, 8 lutego), s. 1–2; nr 37 (sobota, 9 lutego), s. 1–3; nr 38 (niedziela, 10 lutego), s. 1–3; nr 39 (poniedziałek, 11 lutego), s. 1–2; nr 40 (wtorek, 12 lutego), s. 1–3.

Цикл не підписаних статей, авторство яких приписують Т. Стецькому на підставі двох згадок: по-перше, в листі до Й.І. Крашевського в 1859 році Стецький пише, що працює над епохою Сасів в Польщі, а саме над Торунською справою; по-друге – у вступі до першої частини «Wołyń pod względem statystycznym...» пише, що друкував малі уривки в «Gazecie Warszawskiej».

6. *Dzisiejsze społeczeństwo nasze w porównaniu z dawniejszem konieczne nudnem i sztywnem wydać się musi*, «Gazeta Codzienna», R. 1861, nr 47 (19 lutego), s. 1–2.

Кореспонденція з Заслава.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 100931 A; mikrofilm – mf 18322

1863

7. Listy z wycieczek po Wołyniu (cykl – pięć rozdziałów w dwóch odcinkach – «Przegląd Illustrowany»):

I. Parę słów o pożytku naukowych wędrówek. – Miasteczko Kozin Tarnowskich. Klasztor po-dominikański. – Przywileje miastu temu służące.

II. Beresteczko. – Dawni właściciele tego miasta: ks. Prońscy, Leszczyńscy. – Pamiątki po nich pozostałe. – Mogiły i podania o nich. – Aryanie. – Bitwa za czasów Jana Kaźmirza, legendy i tradycje o niej. – Stroje i zwyczaje mieszczan tutejszych.

III. Wyżogrodek – Dawni właściciele tej osady – Ślady zamczyska i opis kościoła tutejszego, «Tygodnik Illustrowany», T. VII. 1863, nr 172 (10 stycznia 1863 [29 grudnia 1862]), s. 18–20.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 35 005 A i P. 35 385; mikrofilm – mf 32991; FBC – plik 1173 (BCUŁ).

IV. Wieś Łopuszna. – Bitwa z Tatarami. – Wały i okopy. Cerkiew stara i nowa. – Podania ludowe o nazwisku tej osady. – Wioseczka Pachinia i kilka innych do księstwa wiśniowieckiego niegdyś należących. – Wierzbowiec. – Wspomnienie o Stanisławie Mniszchu. – Czajczyńce, historia pałacyku. V. Wieś Horodyszcze pod Zasławiem; klasztor pokarmelitański i pomnik generała Zakrzewskiego. – Stara cerkiewka św. Mikołaja. – Groby Jerliczów. Miejskowa legenda, «Tygodnik Illustrowany», T. VII. 1863, nr 174 (24 [12] stycznia 1863), s. 32–35.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 35 005 A i P. 35 385; mikrofilm – mf 32991; FBC – plik 1173 (BCUŁ).

8. Sulima, Korrespondencya Tygodnika Illustrowanego z Niemirowa na Podolu, w styczniu 1863 r., «Tygodnik Illustrowany», T. VII. 1863, nr 174 (24 [12] stycznia 1863), s. 35.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 35 005 A i P. 35 385; mikrofilm – mf 32991; FBC – plik 1173 (BCUŁ).

9. Sulima, Korrespondencya Tygodnika Illustrowanego z Niemirowa na Podolu, 10 lutego 1863 r., «Tygodnik Illustrowany», T. VII. 1863, nr 179 (28 [16] lutego 1863), s. 83.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – P. 35 005 A i P. 35 385; mikrofilm – mf 32991; FBC – plik 1173 (BCUŁ).

1864

10. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, tom I, Lwów 1864.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – II 171.733 t. 1 i II 194.546 t. 1; FBC – plik .

11. Słowo wstępne do wydawnictwa 2giej Seryi opisu Wołynia przez Tadeusza Jerzego Steckiego, Lwów 1864, s. 16.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – II 187.012 i II 487.311.

1868

12. Listy z nad brzegów Uralu (cykl – trzy listy w sześciu odcinkach – «Przegląd Tygodniowy»):

«Przegląd Tygodniowy», R. III, 1868, nr 38 (20[8] września), s. 334–336; nr 39 (27[15] października), s. 349–350;

«Przegląd Tygodniowy», R. III, 1868, nr 41 (9 października [27 września]), s. 370–372; nr 42 (18[6] października), s. 374–376;

«Przegląd Tygodniowy», R. III, 1868, nr 43 (25[13] października), s. 390–392; nr 44 (1 listopada [20 października]), s. 399–400.

1869

13. Stary dwór. Powieść, Warszawa 1869 (drugie wydanie – Lwów 1871)

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – I 1.455.789 A.

14. Grobowiec Adama Kisiela, «Tygodnik Illustrowany», 1869, nr 69 (24 kwietnia 1869), s. 200.

15. Silva Rerum, cz. III, Malarz-poeta i malarz-literat. – Prosper Górski, jego charakterystyka i akwarele. Kaźmirz Jaksa Komornicki, obrazy jego i prace literackie, «Tygodnik Illustrowany», 1869, nr 90 (18 września 1869), s. 146–147 (+ rycina na stronie 145).

16. Silva Rerum, cz. III, Potrzeba biografii i wspomnień z domowego życia uczonych mężów. – O życiu i pracach literackich Szymona Konopackiego, «Tygodnik Illustrowany», 1869, nr 94 (16 października 1869), s. 185–186.

1871

17. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, Serya 2-ga, Lwów 1871.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – II 71.733 ser. 2 i II 194.546 ser. 2; FBC – plik 2225 (BC WBP KŁ LBN).

18. Stary dwór. Powieść historyczna, Warszawa 1869 (drugie wydanie – Lwów 1871)

19. Groby ziomków naszych we Włoszech, «Tygodnik Illustrowany», 1871, nr 205 (2 grudnia 1871), s. 265–266.

20. Miasteczko Wołoczyska i rodzina Moszyńskich, «Kłosy», T. XIII, 1871, nr 328, s. 236–237.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – Kras. 95002; mikrofilm – mf 19558.

21. Listy z Włoch przez hr. Tadeusza Jerzego Steckiego, «Tygodnik Mód i Powieści», 1871, nr 8 (25.02.1871), s. 1–2; nr 12 (25.03.1871), s. 1–2; nr 13 (1.04.1871), s. 2–4.

22. Urywki z podróży po Styrii przez Tadeusza Jerzego Steckiego w roku 1870 odbytej, «Tygodnik Mód i Powieści», 1871, nr 18 (6 maja), s. 2–3; nr 19 (13 maja), s. 3; nr 20 (20 maja), s. 3–4; nr 22 (3 czerwca), 2–3; nr 23 (10 czerwca), s. 1–2; nr 24 (17 czerwca), s. 1–3; nr 25 (24 czerwca), s. 3; nr 30 (29 lipca), s. 3, nr 31 (5 sierpnia), s. 3–4; nr 32 (12 sierpnia), s. 2–3.

1872

23. Obrazki Poleskie, I. Miasteczko Mielnica na Wołyńskim Polesiu. Pamiątki w kościele tutejszym, «Kłosy», T. XIV, nr 355 (18 kwietnia 1872), s. 269–270.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95002; mikrofilm – mf 19480.

24. Miasteczko Lachowce i uczony Jabłonowski, «Kłosy», T. XV, nr 368 (18 lipca 1872), s. 45–47; nr 369 (25 lipca), s. 55–56, 58–59.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95002; mikrofilm – mf 19474

1873

25. Krzemieniec i jego okolice pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, Lwów 1873, ss. 472.

26. Na stepie. Powieść Tadeusza Jerzego Steckiego (z rysunkami F. Tegazza), «Tygodnik Ilustrowany», 1873, nr 292 (2 sierpnia), s. 52–55 (z 2 drzeworytami); nr 293 (9 sierpnia), s. 66–67 (+ 2 drzeworyty na s. 64); nr 294 (16 sierpnia), s. 76, 78–79 (z 2 drzeworytami); nr 295 (23 sierpnia), s. 93–94; nr 296 (30 sierpnia), s. 100–103 (z 2 drzeworytami); nr 297 (6 września), s. 116–118 (+drzeworyt na s. 113); nr 298 (13 września), s. 126–127; nr 299 (20 września), s. 138–139 (+ drzeworyt na s. 140); nr 300 (27 września 1873), s. 158–159; nr 301 (4 października), s. 170–172; nr 302 (11 października), s. 180–182 (+ drzeworyt na s. 176); nr 303 (18 października), s. 194–196 (+ drzeworyt na s. 185); nr 304 (25 października), s. 204–206 (+ drzeworyt na s. 197); nr 305 (1 listopada), s. 216–218 (z drzeworytem); nr 306 (8 listopada), s. 225–226 (z drzeworytem na s. 224); nr 307 (15 listopada 1873), s. 241–242; nr 308 (22 listopada), s. 248–250; nr 309 (29 listopada 1873), s. 268–271 (+ 2 drzeworyty na s. 264).

1876

27. Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna, Kraków 1876

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – II 71.982.

28. Listy z za Buga, «Wiek», R. IV. 1876, nr 14 (czwartek, 20 stycznia), s. 2–3; nr 15 (piątek, 21 stycznia), s. 3; nr 17 (poniedziałek, 24 stycznia), s. 2–3.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.405.

29. Notatki z za Buga (cykl artykułów – «Gazeta Polska», w 1876 jeden artykuł, w 1877 – sześć, w 1878 – jeden):

I. Wieś Barmaki pod Równem, topografia i historia tej osady, dawni jej dziedzice Ostrogscy i Lubomirscy; późniejsi: starosta Zakrzewski i marszałek Załęski, «Gazeta Polska», 1876, nr 267, s. 3.

1877

30. Notatki z za Buga (cykl artykułów – «Gazeta Polska», w 1876 jeden artykuł, w 1877 – sześć, w 1878 – jeden):

II. Wieś Bassówką pod Równem, w starożytności Baszyn zwana – dawni jej osiedleńcy i historyczne wspomnienia. Opis dawnego horodyszczca. – Wsie:

Dworzec, Helesin, Tynne, «Gazeta Polska», 1878, nr 140 (27 czerwca), s. 2–3; nr 141 (28 czerwca), s. 3.

III. Wieś Gródek pod Równem, dzieje tej osady i jej monasteru. – Wieś Bcheń, opis jej miejscowości, trochę historii i legendy miejscowe, «Gazeta Polska», 147 (6 lipca), s. 3; nr 148.

IV. Wieś Ponebyl, dziedzictwo Czapliców Szpanowskich, kilka słów o tej rodzinie. – Groby arianskie Czapliców. Ciekawa wojna o te groby i o granicę między Czaplicami z Ponebyla i mnichami ruskimi z Gródka. – Działy majątności Czaplicowskich. – Stec-cy dziedzicami Ponebyla. – Znowu wojna Jana Steckiego Chorążego W. Kor. Z mnichami gródeckimi, «Gazeta Polska», nr 191 (30 sierpnia), s. 3; nr 192 (Warszawa, piątek 31 sierpnia), s. 2–3 (dokończenie).

V. Wieś Chociń nad Horyniem – starożytne horodysz-cze i zamczysko tutejsze, – pieczara pod zamkiem i krążące o niej legendy, – kaplica z starożytnym obrazem M. Boskiej, – kurhany i wykopaliska w Chociniu, ułamek lustracji tutejszego zamku. – Wieś Glinki, notatka o dziejach i założeniu tej osady, «Gazeta Polska», nr 192 (Warszawa, piątek 31 sierpnia), s. 2–3.

31. Horodec. Urywek z niedrukowanych «Pamiętek Woły-nia» Tadeusza Jerzego Steckiego, «Kłosy», 1877, nr 636 (9 czerwca 1877), s. 147–149.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie – Kras. 95002; mikrofilm – mf 19558.

32. Księstwo Peresopnickie. Fragment historyczny, «Wiek», R. V, 1877, nr 99 (sobota, 5 maja), s. 3; nr 100 (ponie-działek, 7 maja), s. 3; nr 102 (piątek, 11 maja), s. 3; nr 106 (środa, 16 maja), s. 3; nr 107 (czwartek, 17 maja), 3, nr 108 (piątek, 18 maja), s. 3, nr 109 (sobota, 19 maja), s. 3; nr 111 (środa, 23 maja), s. 2.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.402.

33. Księstwo Stepańskie na Wołyniu w wieku XV i XVI. Obrazek historyczny z dawnych akt i miejscowych wspomnień ułożył Tadeusz Jerzy Stecki, «Wiek», R. V, 1877, nr 164 (czwartek, 26 lipca), s. 3; nr 165 (piątek, 27 lipca), s. 2–3; nr 166 (sobota, 28 lipca), s. 3; nr 168 (wtorek, 31 lipca), s. 3; nr 169 (środa, 1 sierpnia), s. 3; nr 170 (czwartek, 2 sierpnia), s. 2–3.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.402.

1878

34. Notatki z za Buga (cykl artykułów – «Gazeta Polska», w 1876 jeden artykuł, w 1877 – sześć, w 1878 – jeden):

VI. Wieś Hlińsk, nadania i przywileje tej osady, stare zamczysko, góra zamkowa i jej źródła; pamiątki w cerkwi; pomnik kniahini Pokotyłowej. – Wieś Bohdaszów, «Gazeta Polska», 1878, nr 168 (27 lip-ca), s. 2–3.

35. Teofilpol, «Tygodnik Ilustrowany», 1878, nr 111, s. 91 (+ rycina na s. 93)

36. Księstwo Dubrowickie na Wołyniu. Monografia histo-ryczna przez Tadeusza Jerzego Steckiego, «Wiek», R. VI, 1878, nr 26 (31 stycznia), s. 2; nr 28 (4 lutego), s. 2; nr 29

(5 lutego), s. 2; nr 30 (6 lutego), s. 2; nr 31 (7 lutego), s. 2; nr 32 (8 lutego), s. 2; nr 35 (12 lutego), s. 2; nr 36 (13 lutego), s. 2; nr 40 (18 lutego), s. 2; nr 42 (20 lutego), s. 2; nr 43 (21 lutego), s. 2; nr 44 (22 lutego), s. 2; nr 45 (23 lutego), s. 2;

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.442.

37. Listy z za-Bużańskich okolic Tadeusza Jerzego Steckiego, Część I., «Wiek», R. VI, 1878, nr 288 (poniedziałek, 23 grudnia), s. 2.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.443; FBC – plik 167381 (BUW).

1879

38. Listy z za-Bużańskich okolic Tadeusza Jerzego Steckiego, Część II., «Wiek», R. VII, 1879, nr 11 (czwartek, 16 stycznia), s. 2–3.

II. Słótko o Horyniu, charakterystyka tej rzeki – Dobra Kurasz dziedzictwo Kaszowskich, początek osady i kilkowiekowe losy – Starożytny ród Montołodów osiada na Rusi, krzewi się i wygasa – Kaszowscy stają się właścicielami Kurasza, historyczne notaty z miejscowego archiwum.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.454.

39. Miasto Równe, kartka z kroniki Wołynia, «Niwa», R. VIII, 1879, T. XVI (od 1.07.1879 do 1.01.1880), zeszyt z 15 sierpnia, s. 283–295; zeszyt z 1 września, s. 358–370; zeszyt z 15 września, s. 445–456; zeszyt z 1 października 1879, s. 521–532.

В 1880 році було видано в формі книги.

1880

40. Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołynia przez Tadeusza Jerzego Steckiego, Warszawa 1880

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– II 70.998 i II 195.572.

1882

41. Listy z okolic nadbużańskich przez Tadeusza Jerzego Steckiego, Część druga, I., «Wiek», R. X, 1882, nr 184 (19 sierpnia), s. [5–6]

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– Kras. 95013; mikrofilm – mf 19.418.

1885

42. Książęce gniazdo. Monografia historyczna, Kraków 1885, ss. 20.

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– II 198.611 i II 488.411.

43. Książęce gniazdo. Monografia historyczna, «Przegląd Powszechny», Rok II, 1885, z. 2 (14) (luty 1885), s. 202–219. Odbitka – Kraków (druk Wł. L. Anczyca i Spółki) 1885, ss. 20.

1886

44. Stary ród i dochowane po nim pamiątki, «Przegląd Powszechny», R. III, 1886, z. 12 (grudzień), 411–417.

1887

45. Radziwiłłowska Ołyka, «Przegląd Powszechny», zeszyt z czerwca 1887, s. 458–476.

46. «Szkice i opowiadania» Dra Antoniego J. Serya piąta r. 1887, «Przegląd Powszechny», R. IV, 1887, z. 4 (kwiecień), s. 126–131.

47. «Szkice i poszukiwania historyczne» przez Kazimierza Pułaskiego. Kraków, tom jeden r. 1887, «Przegląd Powszechny», R. IV, 1887, z. 5 (maj), s. 324–326.

48. «Poczet rodów w W. Ks. Litewskim» w XV. i XVI. wieku, ułożył i wydał Adam Boniecki. Warszawa r. 1887, «Przegląd Powszechny», R. IV, 1887, z. 7 (lipiec), s. 126–127.

49. «Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce», przez Juliusza Falkowskiego. Tom V., r. 1887, «Przegląd Powszechny», R. IV. 1887, z. 8 (sierpień), s. 279–281.

1888

50. Steccy Olechnowicze herbu Radwan przez Tadeusza Jerzego Steckiego, Poznań 1888, ss. 34. (Odbitka ze «Złotej Księgi Szlachty Polskiej» T. X z 1888).

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– III 273.500 i III 489.389.

51. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki spisał Tadeusz Jerzy Stecki, Kraków 1888, ss. 347.

Видання перше; друге видання вийшло у Кракові в 1898 році

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– II 61.608 i II 76.554.

52. Z dziejów wołyńskiego gródka, Kraków 1888, ss. 25 «Przegląd Powszechny», zeszyt ze stycznia 1888, s. 1–20. (Odbitka z «Przeglądu Powszechnego» zeszyt ze stycznia 1888).

Локалізація: Biblioteka Narodowa w Warszawie– II 198.621 i II 488.637.

53. Z dziejów wołyńskiego gródka, «Przegląd Powszechny», zeszyt ze stycznia 1888, s. 1–20.

В тому ж році текст видано у книжковій формі – див. вище

54. Steccy Olechnowicze herbu Radwan przez Tadeusza Jerzego Steckiego, «Złota Księga Szlachty Polskiej», t. X, 1888, s. 1–34.

В тому ж році текст видано у книжковій формі – див. вище

55. «W zimowy wieczór». II. «Panna Antonina» przez Elizę Orzeszkową. Nakładem Gebethnera i Wolffa. Warszawa 1888, «Przegląd Powszechny», R. V, 1888, T. XVIII (kwiecień, maj czerwiec), zeszyt z kwietnia 1888, s. 113–115.

56. «Nowocześni bohaterowie». Nowelle i opowiadania Juliana Łętowskiego. Warszawa r. 1888, t. 1, «Przegląd Powszechny», R. V, 1888, T. XVIII (kwiecień, maj czerwiec), zeszyt z czerwca 1888, s. 400–402.

СВІТЛАНА ГРИВЮК

КОЛЕКТИВНІ Й ІНДИВІДУАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ В РОКИ ВІЙНИ В СПОГАДАХ УЛАСА САМЧУКА «НА БІЛОМУ КОНІ»

Багата й різнопланова творча спадщина відомого українського письменника Уласа Самчука є унікальним явищем вітчизняної літератури, а також важливим наративним джерелом інформації про життя й формули конкурентного існування в екстремальних умовах. Особливий інтерес дослідників привертають спогади У. Самчука [1; 2]. У них автор, на підставі власного досвіду, описує специфіку людського буття на окупованій нацистами території. Спробуємо, проаналізувавши першу частину спогадів, присвячених подіям серпня-жовтня 1941 р., виокремити головні колективні та індивідуальні стратегії виживання українців.

Отже, у червні 1941 р. нацистська Німеччина випереджуючи удар Радянського Союзу розпочала війну, котра тривала майже чотири роки й отримала в науковій літературі назву німецько-радянська. Стрімке просування німецьких військ на схід призвело до того, що Волинь опинилась під окупацією за кілька тижнів. На початку серпня Улас Самчук разом із Оленою Телігою за допомогою отамана Тараса Бульби-Боровця радянським вантажним автомобілем приїхали в Рівне [1, 129]. Інші засоби комунікації були відсутні і лише індивідуальна підприємливість з врахуванням воєнних реалій могла забезпечити засобами пересування. Додамо, що Рівне зустріло письменника купами звалищ, поламаними телеграфними стовпами, потовченими хідниками [1, 129]. В таких умовах додаткові випробування побутового характеру лягали на плечі мешканців міста.

Яким же чином Улас Самчук, котрий не мав жодних знайомих в Рівному разом із Оленою Телігою знайшли житло і засоби для існування? Відповідь дає письменник. Він писав, що випадково біля Грабника зустрів колишнього посла до польського сейму Степана Скрипника та його швагра Юрія Вітковського [1, 130]. Оскільки С. Скрипник завдяки зв'язкам у Берліні отримав доручення створити український представницький орган на Волині й організувати видавництво газети, літературний талант Уласа Самчука став у пригоді. Отже, посада редактора газети «Волинь» у перспективі мала давати письменникові засоби для існування. Проблему із житлом було вирішено також завдяки знайомству С. Скрипника із українським посадником міста Рівне Полікарпом Бульбою. Урядовець оформив тимчасове посвідчення Уласу Самчуку, котре частково легалізувало його перебування в Рівному.

Із опису гостини в приватному помешканні посадника випливає, що урядовець його рівня був добре забезпечений продуктами харчування. На

обідньому столі в домі Бульб були борщ із натуральною сметаною, печене м'ясо, салат, пиріжки і наливка [1, 130]. Через кілька місяців ситуація в місті кардинально змінилась. Цивільна німецька влада встановила фіксовані ціни на продукти харчування. Це не допомогло з контролем на ринку сільськогосподарської продукції. Знову, як і в перші місяці радянської окупації, з'явився «чорний» ринок, де вартість продуктів у кілька разів перевищувала офіційно встановлені ціни. Для забезпечення порядку рівненський гебітскомісар Беер від імені окупаційного режиму розпорядженням від 16 жовтня 1941 р. залишив чинними усі радянські законодавчі акти за винятком скасованих німецькою владою [3, 4]. Така політика окупаційної адміністрації звужувала простір індивідуального й колективного виживання.

У випадку Уласа Самчука його фахова праця – редактором газети «Волинь» – гарантувала стабільне надходження засобів для існування, давала підстави легального перебування в Рівному. У серпні 1941 р. адміністратор видавництва «Волинь» Степан Скрипник запропонував Уласу Самчуку очолити журналістський колектив одноіменної газети [1, 133]. Для організації видавництва були наявні початкові ресурси: реквізована радянська друкарня, папір, технічний персонал [1, 134]. Перспектива реальної справи й матеріальне забезпечення перемогли більш широкі, але менш реальні плани роботи Самчука в Києві. Розрахунок, як покаже час, виявився правильним і в плані творчої самореалізації, і як стратегія індивідуального виживання.

Важливою проблемою для рівнян у роки війни залишився дефіцит засобів пересування: це обмежувало в мобільності, ускладнювало постачання продуктів харчування, було перешкодою інтенсивним діловим і приватним контактам. Адміністрація Рівненської міської управи це питання вирішила достатньо ефективно. Управа експлуатувала два легковики для яких використовувала пальне, злите з розбитих радянських танків, залишених цистерн, пізніше нелегально й напівлегально роздобутий бензин. Як зауважував У. Самчук, такими машинами користалася лише нечисленна і дуже обмежена кількість щасливців, а серед них і відомий письменник [1, 135]. Завдяки авторитету в очах української адміністрації, становищу редактора й особистим знайомствам Уласу Самчуку вдавалось знаходити механічні засоби пересування для вирішення приватних і громадських справ.

Зі спогадів письменника також постає картина проведення дозвілля як складової життєвого циклу у воєнних умовах. Обмежене коло об'єктів культурного відпочинку змушувало мешканців Рівного приділяти більшу увагу спілкуванню з однодумцями, не лише як інструменту обміну інформацією, але і як творчому середовищу. Таке У. Самчук знайшов у Рівному в особах київської кіногрупи під керівництвом І. Кавалерідзе, котра через обставини воєнного часу опинилась в місті [1, 136]. Письменник згадував, що вечірні зустрічі супроводжувались піснями, музикою, жартами. Самчук розпитував нових знайомих про київське життя, відомих людей, особливості буття в СРСР.

Окремим інструментом виживання для багатьох мешканців Рівного в роки війни був «чорний» ринок. Позбавлені можливості заробляти на прожиття рівняни намагались, продаючи речі й предмети побуту, отримати кошти для придбання продуктів харчування. Німецька влада намагалась регулювати ціни на промислові товари і сільськогосподарську продукцію, однак непідкріплені товарною масою гроші стрімко знецінювались. Розпорядженням від 24 жовтня 1941 р. рівненський гебітскомісар Беєр заборонив євреям усіляку торгівлю [4, 85]. Ці та інші заходи адміністративного регулювання ринку не вплинули на ситуацію, «Чорний» ринок процвітав. Беєр у листопаді визнав, що молоко і яйця на ньому продаються за фантастичними цінами і визначив покарання за спекуляцію [5, 1–2]. Про випадок притягнення за порушення розпорядження про торгівлю описав У. Самчук. Одного дня до нього в редакцію прибігла перелякана господиня дому Ганна Мучинська, де він винаймав помешкання, з проханням врятувати від розстрілу чоловіка і його сестру [1, 201]. Чоловік тримав крамницю комісійних речей за цінами вільного ринку. Одного разу до крамниці завітав німець і набрав товарів, а щоб не платити звинуватив власника в спекуляції й викликав поліцію. Улас Самчук був змушений використати дружні стосунки із гебітскомісаром Беєром, щоб звільнити своїх заарештованих господарів. Письменник згадував, що довелось переконувати німецького урядовця, мовляв, нині немає стабільних цін і вся торгівля базується на принципі рівноваги попиту й пропозиції. Рівень особистих стосунків Самчука дозволив позитивно вирішити ситуацію для арештованих.

Важливість приватних зв'язків із німецькими урядовцями підтверджує й інший випадок, описаний у спогадах «На білому коні». Уласу Самчуку як редактору газети «Волинь» вдалось налагодити добрі стосунки із зондерфюрером Фріцом Вайсом, котрий курував пресу на Волині. Під час першої зустрічі письменник запросив німця до себе додому в гості. «Здавалось, – нотував У. Самчук, – що такі приватні контакти можуть нам інколи придатися...» [1, 196]. Пізніші події особистого життя Самчука підтвердили правильність такого припу-

щення. Завдяки знайомству із багатьма німецькими урядовцями і їх позитивним відгукам письменнику вдалось уникнути розстрілу.

Корисні знайомства ставали в пригоді Уласу Самчуку й в інших ситуаціях. Серед багатьох прохачів, котрі штурмували редакцію газети «Волинь» у пошуках захисту від свавілля німецької окупаційної адміністрації були і селяни з-під Луцька, котрі просили Самчука повернути їм церкву. Незважаючи на те, що Луччина була поза зоною впливу знайомих німецьких урядовців згаданий вже Ф. Вайс із відділу військової пропаганди видав селянам відповідний лист і їм миттєво повернули храм [1, 204]. «А його уряд військової пропаганди, – згадував У. Самчук, – у якому він відав пресовим відділом, належав до найвпливовіших, після уряду безпеки... До його юрисдикції належали справи преси, освіти, культури і навіть церкви на всю Україну. Він мав силу впливати на різні рішення, за винятком справ СД, тобто безпеки...» [1, 204]

Труднощі воєнного часу змусили багатьох шукати будь-яку можливість праці. Улас Самчук згадував, що серед прохачів були і такі, котрі звертали увагу на відсутність українців серед залізничних працівників. Майже увесь штат залізниці був укомплектований поляками. Невдовзі для повномасштабного використання людських ресурсів окупованих східних територій німецька цивільна адміністрація планувала провести реєстрацію населення віком 14–60 років [6, 3]. Українську молодь спочатку добровільно, а пізніше примусово вивозили для праці на військових підприємствах і в сільському господарстві Райху. З пропагандистською метою певні категорії населення було звільнено від трудової повинності [7, 132].

Іншим інструментом впливу на ділових партнерів в умовах воєнного часу була наявність дефіцитних товарів. Серед них особливим попитом, як і сьогодні, користувалися цигарки. Один із відвідувачів редакції газети «Волинь», а їх щодня приходили десятки із різних куточків краю і поза його меж, з гучним прізвиськом Терещенко після розмови із Самчуком залишив значну кількість цього стратегічного товару. Письменник писав: «Ця мова [про розбудову України], здається, моєму гостеві імпонувала, бо, відходячи, він залишив на моєму бюрку сотню цигарок виробу Львівської тютюнової фабрики, що в цей час були на вагу золота. Звичайно, я їх не вживав, але в мене досить таких, що вживають, і це буде для них найкращим подарунком» [1, 195]. Вміння бути корисним і своєчасно приходити на допомогу підвищували шанси людини на виживання, сприяли кращому забезпеченню необхідними засобами для існування.

Окремо необхідно зупинитись на ролі дорогоцінностей у системі людських взаємовідносин. Коштовні метали не втратили свого значення навіть в роки війни. Вони були універсальним й інтернаці-

ональним інструментом порозуміння. Як вдячність за звільнення із в'язниці молодий поет Соколенко подарував Самчуку шість п'ятирублів золотих монет царської чеканки [1, 221]. Такі заощадження були дуже популярними серед волинян і становили недоторканий запас на екстренний випадок, оскільки втратили вагу і значення банківські вклади, цінні папери, а девальвація й недовіра до паперових грошей робила їх незручною і прогративною формою накопичення. На той момент одна п'ятирублівка коштувала дві тисячі паперових карбванців, а це прирівнювалось до майже річної заробітної плати українському робітнику в Рівному. Наприкінці перебування Самчука на Волині ці золоті монети відіграли вирішальну роль під час евакуації із Рівного. Ними письменник дав хабар німцям, котрий розподіляв вагони для бажаючих виїхати на захід [2]. Наявність високоліквідного товару збільшило шанси Самчука на порятунок від сталінських ре-

пресій і дозволила успішно залишити місто перед наступом радянської армії.

Отже, спогади Уласа Самчука «На білому коні» становлять унікальне наративне джерело у якому автор об'єктивно змалював життя в Рівному й краї в перші півроку нацистської окупації. Наведені письменником історії взаємовідносин між владою і населенням дають приклади індивідуальних і колективних життєвих стратегій, котрі гарантували виживання. Передовсім, важливим було продемонструвати свою необхідність для функціонування системи адміністративно-господарського й культурно-політичного життя краю, міста. Знання німецької мови, мобільність, комунікабельність, знайомства в середовищі німецької адміністрації суттєво підвищували шанси на успіх, а продукування й володіння дефіцитними та універсальними з точки зору цінності товарами і ресурсами сприяли розв'язанню самих складних проблем.

Джерела та література:

1. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. – Вінніпег: Вид. Тов-ва «Волинь», 1972. – 251 с.
2. Самчук У. На коні ворону. Спомини і враження / Друге вид. – Вінніпег: Вид. Тов-ва «Волинь», 1990. – 360 с.
3. Оголошення. Дальша важність права Советського Союзу // Урядовий вісник гебітскомісара в Рівному. – 1942. – Ч. 1. – 1 квітня. – С. 4.
4. Розпорядження окружного комісара в Рівному д-ра Беера єврейській гміні в Рівному, № 40, 24 жовтня 1942 р. // ДАРО, ф.р-22, оп.1, спр.234, арк.85.
5. Оголошення в справі розпорядження про кару за непоставку молока і яєць // Урядовий вісник гебітскомісара в Рівному. – 1942. – Ч. 17. – 1 грудня. – С. 1–2.
6. Порядок денний для зібрання сільських старшин Рівненського району, 23 січня 1942 р. // ДАРО, ф.р-204, оп.1, спр.6, арк.3.
7. Лист урядовця Генерал-комісаріату Волинь і Поділля, доктора Земміга, № А-11-5472/43, 18 червня 1943 р. // ДАРО, ф.р-281, оп.1, спр.4, арк.132.

ПЕТРО САВЧУК

ДМИТРЕНКО Т. Б. ДУБНО. ПОГЛЯД КРІЗЬ ВІКИ. – ЛУЦЬК: ВАТ «ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ДРУКАРНЯ», 2010. – 180 с.

Автор рецензованої праці Тамара Дмитренко очолює відділ історії Державного історико-культурного заповідника м. Дубно і впродовж десятиліть збирає і систематизує фондову колекцію раритетів старовинного міста. Внаслідок повсякденної цілеспрямованої, професійної роботи їй вдалося додати до фотоальбому численні фотографії, старі поштові листівки, подарунки колишніх і теперішніх мешканців Дубна. Слід настійно підкреслити, що до рецензованої роботи включено копії збірки архівних фотографій про край з Варшавського інституту мистецтв Польської Академії наук, подарованих владою дружнього міста Соколова-Подільського.

Праця розрахована на широке коло людей різних поколінь – від найстарших за віком до молодих, юних жителів Дубенщини та краю. Заслужений працівник культури України Петро Смолін у вступному слові дає об'єктивну оцінку книзі-альбому і справедливо зазначає, що фотолітопис Дубна

«пропонує візуально пройтися нашими вулицями XIX – 30 років XX століття. Ця книга ілюструє те, що було, і те, що ми повинні зберегти і передати нащадкам. Світлина повертають до нас наше незабутнє, молодість наших прадідів, батьків...» [3].

Альбом-фотолітопис структурно складається з 11 підрозділів: вступне слово, старовинні карти і плани Дубна, Дубенський замок князів Острозьких XV століття, вулиці Дубна, громадські будівлі, передмістя, річка Іква, сувенірні поштівки.

Ось така палітра пропонованих пам'яток читачу, громадянам. Звичайно, щодо назв можна дискутувати з автором, але це її бачення міста у різних ракурсах його життя, розвитку, падінь, досягнень та внеску мешканців Дубна і його відвідувачів.

До речі, слід окремо підкреслити спробу автора познайомити читачів з альбомом мовами – українською, англійською, польською. Вибір мов – це також данина сучасності, новому етапу розвитку

українського суспільства в його спілкуванні з Європою, світом. Хоч у вступному слові дається оцінка видання з XIX ст., насправді вже у першому розділі подаються нам карти-плани Дубна XVII ст. Це карта 1671 року німецького мандрівника Ульріха фон Вердума, який побував у місті і залишив свої спогади. На своїй карті, він розмістив аж 15 пам'яток, які ми і сьогодні спостерігаємо у розмаїтті інших будівель, скверів, садів. Дати характеристику карти – це окреме дослідження, але оригінальністю вона відзначається.

У розділі подано чотири світлини, і всі вони своєрідні, цікаві і засвідчують розвиток міста. Вже на плані Дубна 20-х – 30-х років XX ст. показано 18 позицій, серед них – ратуша, будівля магістрату, шпиталю, навчальних закладів, релігійних споруд. З волі автора у подальшому подано план міста 1795 року і XIX ст. На сторінці 11 подано опис громадських будівель, що розширяє наше усвідомлення про зростання міста.

Закономірною, що у книзі подано світлини замку князів Острозьких, візитної картки Дубна. Тут подано коротку історичну довідку про появу будівель міста, а тому подано фото палацу князів Любомирських XVIII ст. Тут деталізовано різні види будівель на території замку. Подано джерела, звідки взято дані про пам'ятку, визначено хронологію їх виду, що є цінним у подальшому дослідженні замку. Це, мабуть, один із найбільших підрозділів фото-літопису [с.15–43]. Фото – це історія, але чому подано двічі реконструкцію Замку в 1934–1937 роках? У книзі двічі подаються сторінки з 25 до 36. Якщо замок – це окрема територіальна структура у центрі міста, то підрозділ «Вулиці міста» веде нас на повсякденний життєвий плацдарм, де поєднуються старовинні будівлі вулиць з побутовими, діловими турботами жителів міста.

Подано назви вулиць, які зустрічаються в документах вже на початку XIX ст., а у 1908 році у Дубно назви мали 24 вулиці. Подано також перейменування вулиць у різний період історії міста, що зручно для мандрівників, туристів та й самих жителів.

Фото вулиць супроводжуються підписами автора, що розширяє наші уявлення про зміни у розвитку окремої вулиці. Наприклад, ринкова площа подана на с. 50–51 у трьох ракурсах. Тут Ринкова площа (тепер Майдан незалежності) подана у фото початку XX ст., наступні фото пов'язані з фрагментом ратуші. Сучасний глядач може чітко уявити історію площі, може порівняти, уявити її розвиток. Вулиця генерала Лістовського (Свободи) з фото 1929 року виглядає надто величаво. Забудова низки вулиць міста проходила повільно, враховуючи те, що Дубно пережило дві руйнівні світові війни, тому місцеві жителі живуть серед старовинних забудов, оточені історією століть. Види забудов взято у більшості випадків з поштівки різного періоду, що нагадує міщанам про спокійне життя у рідному місті. Найбільше є фото стану вулиць польського періоду. Вулиці подано у динамічному русі жителів, їх повсякденного життя. Про окремі вулиці можна написати захоплюючі оповіді. Щодо літопису громадських будівель, то тут подано їх

розмаїття, але виділено найбільш затребувані місцевими жителями, такі як поштово-телеграфна контора, пошта (чотири фото), міський суд, ратуша, магістрат, залізничний вокзал (фото 1905 р.), хмелярня, приватна єврейська лікарня XIX ст., військова казарма, стадіон та ін. Подані вони вдало, з думкою про їх минуле.

Гортаючи сторінки фото-літопису цього старовинного міста, знаходимо підрозділ «Храми». Та й наяву, мандруючи містом, ми бачимо із-за будівель куполи церков, монастирів. Автор подає нам низку будівель монастирів з коментарями трьома мовами. Зокрема, монастир кармеліток подано з внутрішнім описом і фото. Його чудова галерея фасаду є водночас і окрасою в'їзду до міста. Монастир бернардинів і внутрішні раритети виглядають на сторінках книги утаємничено, заспокоїливо. Синагога та фрагменти внутрішнього начиння для загалу подано лише тут. Щодо християнських святинь, то ми милуємося архітектурою Свято-Іллінського собору, Спасо-Преображенського собору, Хрестовоздвиженського чоловічого монастиря. Тут є і фото славетного архімандрита Іова Залізо, який згодом підніс і прославив Почаївську обитель.

У описах до низки фото, деякі з них, до речі, подано вперше, Тамара Борисівна розкриває непросту долю храмів, наголошуючи, як вони декілька разів переходили з конфесії в конфесію не по своїй волі. Деякі із святинь діють і сьогодні, надаючи людям наснаги у духовному зміцненні у цей непростий для України час.

Перед нами фото міського двокласного російського училища (др.пол. XIX ст.), чоловічої і жіночої гімназій початку XX ст., приватної єврейської гімназії. У 20-х – 30-х роках у Дубно було сім єврейських навчальних закладів, три загальноосвітні (повшехні) школи і польські різноманітні курси. На фото польська державна гімназія ім.Конарського, відкрита у 1923 році. Перелік навчальних закладів, поданих у книзі, свідчить про Дубно як вагомий форпост освіти. Чимало їх випускників стали всесвітньо відомими ученими, політичними, громадськими, релігійними діячами і прославили місто далеко за межами Вітчизни.

Пам'ятники, пам'ятки – це те, що ми найчастіше спостерігаємо у кожному пункті, вони часто стають візитними картками слави і здобутків жителів. Монументи подано однієї доби. Є надія, що автор продовжить роботу, зокрема, з увічнення пам'яті дубенчан.

Передмістя, які завершують фото-літопис, – це спогади, легенди, перекази кожного мешканця міста. Автор побожно перераховує їх назви, які стерлися протягом віків і які живуть у сьогоднішні.

Віддаємо належне пані Тамарі Дмитренко, яка в умовах провінції, життєвих негараздів, нестачі начиння досліджень здійснила маленьке чудо, створивши такий необхідний фото-літопис.

Потрібно віддати належне перекладачам, редакторам, дизайнеру, що разом із автором Т.Б. Дмитренко долучилися до такого необхідного, бажаного документально-історичного видання. Нових злетів у житті всім, хто бажає успіхів Україні!

ПЕРСОНАЛІЇ

Володимир ШАБАРОВСЬКИЙ

З ДЕРАЖНОГО – В КАТИНЬ

Цього року минає 75 років з часу катинської трагедії, що забрала життя понад 20 тисяч поляків. Мало хто знає, що один з епізодів цієї трагедії пов'язаний з селом Деражне Костопільського району. Саме тут у 1939 р. було заарештовано і відправлено на смерть велику групу вищих польських морських офіцерів, у т.ч. контр-адмірала Ксаверія Черницького, одного з трьох найвищих керівників Військово-морського флоту Польщі.

Вдалося знайти трьох свідків цих подій. Всі вони, на жаль, уже покійні. У 1999 р. дераженський старожило Юрій Андрійович Єпик, 1911 р.н., повідомив авторові цих рядків буквально таке: «Перед приходом більшовиків у школу приїхали польські генерали й адмірали, що відступали від німців. А тут більшовики. Заарештували їх і стали вивозити на Сибір». Ще одне свідчення навів Роман Потоцький, 1930 р.н., син польського графа, що мав у Деражному маєток у 1930-х рр.: «У школі квартирував штаб польського військового флоту з сім'ями. Втікали від німців». Більше розповів ще один свідок, житель Деражного Петро Маркович Макарець, 1928 р.н.: «Перед приходом советів у Деражно евакуювалися польські моряки з Гданська. Вони були із сім'ями. Усіх їх налічувалося близько шести сотень. Розмістилися в школі на першому поверсі. Мали зброю, навіть міномети. Советам опору не чинили. Їх повивозили. Не знаю, чи на Рівне повезли, чи на Костопіль. Совети два дні вантажили їхнє добро на машини. До них приходили просити зброю члени ОУН. Їм відмовили. Але дали трохи зброї своїм – польським «стшельцям», які жили десь, здається, на Пендиках^{*}. Хоч на той час П. Макарець був дитиною, свідчення про 600 осіб не виглядає як перебільшене, створене його уявою. Варто зазначити, що цей інформатор був людиною освіченою і завжди наводив точні дані.

^{*} Пендики – велика польська колонія за 5 км від Деражного, тепер не існує. «Стшельці» – члени польської парамілітарної спілки «Związek strzelecki».

Ксаверій Черницький

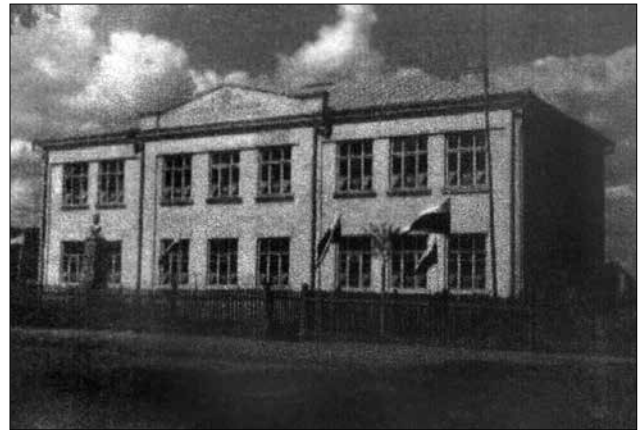
Крім того, відомо, що всіх польських моряків, без членів їхніх сімей, налічувалося близько 160 осіб [8, 140]. Тому можемо з упевненістю говорити про загальну кількість 600 евакуйованих осіб.

Найвидатнішою постаттю серед польських моряків був контр-адмірал Ксаверій Станіслав Черницький, тому про нього розповімо докладніше. К. Черницький народився 1882 р. на території Віленської губернії Російської імперії. У 1905 р. закінчив суднобудівне відділення морського училища в Кронштадті. Працював на підприємствах

з ремонту і будівництва суден: Кронштадт, Петербург, Далекий Схід. З 1915 р. був директором суднобудівного заводу в Ревелі (нині Таллінн). В Росії дослужився до звання підполковника. У червні 1920 р. переїхав до Польщі. Наприкінці липня цього ж року обійняв посаду коменданта військового порту в Модлині, за 30 км від Варшави, в місці злиття річок Вісли й Нарева. Одночасно очолював технічну службу Віслянської флотилії. Очевидно, молодий офіцер гарно себе зарекомендував, і після реорганізації Віслянської флотилії його перевели на службу до командування військового флоту. Тут працював інженером у відділі будівництва нових кораблів. З 1926 по 1932 рр. перебував у Франції, де очолював комісію з нагляду за спорудженням бойових кораблів для польського флоту у Франції. З 1932 р. – заступник командувача і начальник тилових служб Військово-морських сил Польщі. У 1939 р. удостоївся звання контр-адмірала [3, 9–15]. Польський флот на той час лише створювався, тому Ксаверій Черницький був одним з усього трьох вищих морських офіцерів Речі Посполитої. Крім нього, було ще два контр-адмірала: Юзеф Унруг, шеф командування Військово-морських сил, та Ежи Свірський, командувач флоту.

Доля видатного польського офіцера круто змінилася, коли розпочалася війна. 5 вересня 1939 р. командування Військово-морського флоту Польщі дістало наказ евакуюватися до Пінська, тодішнього осідку річкового флоту. К. Черницького призначили керівником евакуації, комендантом залізничного потягу. 8 вересня офіцери разом з сім'ями дісталися до пункту призначення. Але ворог невпинно наступав, тому треба було покидати і Пінськ. Командування Військово-морських сил поділилося на дві частини. Група, яку очолював контр-адмірал Черницький, вирушила 12 вересня до Бродів. Однак і там було неспокойно через інтенсивне бомбардування міста з німецьких літаків. Тому вранці 15 вересня поїзд з командуванням та членами офіцерських сімей вирушив назад. Мали намір через Рівне дістатися Віленщини. На станції в Клевани потяг знову зазнав бомбардування і обстрілу з літаків. Дорогу далі перегородили зруйновані колії. Тому вирішили пройти пішки і проїхати на підводах невеликий відтинок дороги (приблизно 30 км) від Клевана до станції в Яновій Долині (тепер с. Базальтове Костопільського району). В той час звідти до Костополя проходила вітка залізниці.

Дорога пролягала через містечко Деражне. Прибули сюди в ніч проти 18 вересня. Розмістилися на нічліг у школі. В Деражному втікачів застало повідомлення, що проти Польщі виступив ще один ворог – Радянський Союз. Ця держава на той час була союзником Гітлера. Волинь, як і вся Польща, перебувала в стані хаосу. Керівництво держави не володіло ситуацією, воно не знало, де перебуває більшість військових підрозділів. Останній наказ

Школа ім. Костюшка в Деражному у 20-30-х рр. ХХ ст. Тут у 1939 р. знайшло собі тимчасовий притулок командування Польського військово-морського флоту. Фото з сімейного архіву Тадеуша Аваковича

польського штабу датується 16 вересня [9, 392]. Очевидно, що в таких умовах адмірал мусив приймати рішення на власну відповідальність. Він не став офіційно розпускати довірене під його командування військо, але й не став чинити перешкод тим, хто вирішив самостійно вибиратися з пастки. Тієї ж ночі за згодою адмірала Черницького до відділів КОП^{**}, що саме проходили через Деражне, приєдналися і кілька морських офіцерів. Це були командор-поручник Людвік Зембицький, командор-підпоручник^{***} Міхал Киця, майор Ян Швех, капітан Пьотр Балдига, капітан Ідзі Грудневич і поручник Станіслав Рибинський. Більшість з них незабаром потрапила до неволі, кілька чоловік перебралося на Захід, а командор-поручник Л. Зембицький повернувся до Деражного [8, 140].

Черницький вирішив наві'язати контакти з радянським командуванням. Для цього послав до м. Костополя делегацію в складі поручників Ю. Гінсберта і М. Закревського. Вони привезли запевнення, що радянське керівництво гарантує всій групі безпеку. 22 вересня до Деражного прибули три радянські офіцери. Після розмови з ними контр-адмірал наказав своїм людям скласти зброю [3, 17]. Її замкнули в одному зі шкільних приміщень під охороною місцевого міліціонера. За словами П. Макаря, кілька днів у Деражному було безвладдя – ні поляки, ні совети. Польської влади вже не було, радянська ще не закріпилася. Мабуть, саме тоді з проросійськи настроєних дераженців була створена місцева міліція. Напевно, саме такий міліціонер і стеріг зброю.

Після цього групу найвищих офіцерів повезли на переговори до Рівного. Крім контрадмірала К. Черницького, туди поїхали В. Жейма, С. Камен-

^{**} КОП – корпус охорони прикордоння.

^{***} Звання командора-поручника у польському флоті відповідає українському званню капітана II рангу. Командор-підпоручник – капітан III рангу, командор – капітан I рангу.

ський, О. Садовський, Л. Павликовський, Е. Юзвикевич, Е. Фінгер, В. Кітлас, Е. Роек, Ю. Гінсберт, Е. Секерський. Назад ці люди не повернулися.

Обов'язки командира в Деражному залишився виконувати командор-поручник Болеслав Соколовський. З адміралом Черницьким було домовлено, що якщо за чотири дні від його групи з Рівного не надійде вісток, то офіцери, які залишилися в Деражному, мають діяти на власний розсуд. Відомостей не було, тому до Рівного поїхав з'ясувати долю вивезених офіцерів капітан Богдан Вронський. Він привіз інформацію про те, що їх повезли на схід. Група, що чекала в Деражному, стала покидати містечко самотійно. Подальша доля цих людей склалася по-різному: кілька осіб, як приміром командор К. Тшаско-Дурський і командор-поручник Л. Зембицький, дісталися Англії, частина залишилася на окупованій території, але переважна більшість потрапила до радянських таборів смерті. Членів сімей офіцерів більшовики відпустили.

К. Черницького разом з ще кількома офіцерами вивезли до Шепетівки, тоді до концтабору в Таляцях (селище в Івановській області Російської федерації), а звідти – в листопаді – до Козельська (Калузька область). У цьому таборі було вже 4 генерали, близько сотні полковників та підполковників, тисяча майорів, тисяча капітанів і ротмістрів та ще близько 3 тисяч підофіцерів. Усі вони, в т.ч. контр-адмірал Ксаверій Станіслав Черницький, 10 чи 11 травня 1940 р. були замордовані в лісі біля села Катинь, неподалік Смоленська [3, 18]. Рішення про розстріл військовополонених та в'язнів тюрем 5 березня 1940 року прийняло Політбюро ЦК ВКП(б) [1, 35]. Усього в 1940 р. Радянський Союз стратив 21857 чоловік польських в'язнів, з них у Катинському лісі – 4421. Решта загинули в Старобільському таборі біля Харкова (3820 чоловік), Осташківському таборі Калінінської області (6311). У таборах і тюрмах Західної України та Західної Білорусії загинуло 7305 чоловік [5].

Коли в 1943 р. німецька окупаційна влада зробила ексгумацію могил, то останки контр-адмірала не були ідентифіковані, мабуть, тому що німці розкопали не всі могили. Натомість знайдено останки інших польських моряків: командорів-поручників С. Каменського (номер останків 460), А. Садовського (4047), підполковника Л. Павликовського (43), капітанів І. Грудневича (1308), В. Кітласа (3112), Б. Любінковського (2261), А. Мрозики (2810), Е. Роека (1654), Е. Фінгера (2019), Е. Юзвикевича (2244), інженера Ф. Полігура (3925). Усі вони були арештовані в Деражному. Зважмо, що на той час Польща не перебувала з Радянським Союзом у стані війни, тому кремлівські вожді не мали навіть найменшого офіційного приводу вбивати польських вояків. Росіяни, як у них здавна заведено, довгий час вдавалися до фальсифікації історичних подій, складаючи масові розстріли в Катині на гітлерівців.

Цинізм доблесних радянських чекістів видно з документу, підписаного головою КГБ А. Шелепіним, котрий в донесенні М. Хрущову, датованому 1959 роком, просить знищити документи, що стосуються катинських злочинів, аби істина ніколи не була встановлена: «Какая-либо непредвиденная случайность может привести к расконспирации проведенной операции... все ликвидированные там поляки считаются уничтоженными немецкими оккупантами...» [5].

Через кілька десятиліть правда все ж таки восторжествувала. Тепер ми знаємо, що на території, окупованій Червоною армією, було взято в полон 230 тис. польських вояків. Самих лише офіцерів закатовано 22 тис., до Сибіру вивезено 66 тис. членів їхніх сімей. Всього з окупованих теренів радянська влада вивезла до Сибіру 325 тис. поляків [4, 145].

У світлі сучасної російської політики виглядає закономірним рішення Головної військової прокуратури РФ від 21 вересня 2004 р. припинити слідство в катинській справі і не визнавати масового вбивства в Катині злочином проти людства. 116 з 183 томів документації росіяни засекретили і відмовилися віддати полякам [2, 57]. Тому невідомо, чи скоро будуть розкриті ще якісь подробиці загибелі польських моряків, зокрема адмірала К. Черницького.

Пам'ять адмірала Черницького шанують у Польщі. Його ім'я носить військово-морська база в Гдині, яку він заснував, і корабель тилової підтримки військово-морських сил Польщі. Є меморіальні дошки іншим морським офіцерам, що з Деражного пішли у вічність. На часі мало б стояти питання вшанування їхньої пам'яті хоча б меморіальною дошкою і в самому Деражному.

Трагічна доля судилася не всім. Смерті unikли троє офіцерів, що були в'язнями концтабору в Козельську: командор Вацлав Жейма, командор-поручник Станіслав Денисевич і поручник Юліан Гінсберт (секретар редакції «Пшегльонду морського»). Їх більшовики перевели до інших таборів, а звідти, відповідно до угоди між Сікорським і Сталіним, вони перебралися до Великої Британії.

Нижче подаємо список польських моряків, що були евакуйовані до Деражного і звідти відправлені на смерть, укладений за джерелами [6, 75–203], [7], [8, 155–161]. Список неповний. Тут є дані лише про тих офіцерів, в чиїх біографіях згадується Деражне:

1. Войцеховський Максиміліан, 1904 р.н., поручник флоту, мобілізований у вересні 1939 р. з резерву.
2. Губерт Вітольд Ян, 1889 р.н., інженер-капітан флоту у відставці. Був у Деражному, звідки дістався Львова. Під час переходу через кордон заарештований. Помер в ув'язненні в Харкові.
3. Грудневич Ідзі, 1900 р.н., капітан флоту, працівник інтендантської служби;
4. Каменський Станіслав, 1892 р.н., командор-поручник-інженер, керівник відділу будівництва суден

Корабель «Ксаверій Черницький».

керівництва ВМФ, заступник шефа технічної служби керівництва ВМФ;

5. Кітлас Вінценти, 1887 р.н., капітан флоту, у 1939 р. мобілізований із запасу;
6. Любінковський Броніслав Юзеф, 1903 р.н., капітан флоту, лоцман;
7. Мощенський Леонард, 1889 р.н., командор, доктор медицини;
8. Мрозик Алоїзій, 1896 р.н., капітан-інтендант флоту;
9. Немирський Міхал Тадеуш, 1903 р.н., капітан-інженер флоту, референт відділу будівництва суден;
10. Павликовський Людвік, 1896 р.н., підполковник, шеф інтендатури керівництва ВМФ;
11. Політур Фридерик, 1899 р.н., підпоручник-інженер флоту в запасі;
12. Роек Едвард Мар'ян, 1892 р.н., капітан флоту, у 1939 р. мобілізований із запасу;
13. Садовський Олександр, 1887 р.н., командор-поручник, керівник електричного відділу технічної служби керівництва ВМФ;
14. Секерський Едвард, 1889 р.н., поручник флоту, у 1939 р. мобілізований із запасу;
15. Соколовський Болеслав, 1892 р.н., командор-поручник. За одними даними, загинув у Катині, за іншими – значиться в списках закатованих НКВД в Україні;
16. Таубе Кароль Міхал, 1888 р.н., капітан флоту у відставці. За одними даними, загинув у Катині, за іншими – значиться в списках закатованих НКВД в Україні;
17. Фінгер Едвін, 1891 р.н., капітан флоту, у 1939 р. мобілізований із запасу до служби у ВМФ;
18. Черницький Ксаверій Станіслав, 1882 р.н., контр-адмірал, шеф служб керівництва ВМФ;
19. Юзвикович Євгеніуш Пшибіслав, 1887 р.н., капітан флоту, з 1936 р. заступник шефа підводних військ.

Джерела та література:

1. Катинь: хроника событий // Годы террора: Книга памяти жертв политических репрессий. Часть шестая, т. 3.– Пермь: ООО «Изд. дом «Тип. купца Тарасова», 2011.
2. Киселевський Т. А. Польща – СССР: Гібралтар і Катинь.– К.: Темпора, 2011.
3. Cieselski Cz. Konradmiral Xawery Czernicki (1882–1940) – szef służb Kierownictwa Marynarki Wojennej // Konradmiral Xawery Stanisław Czernicki.– Gdynia: Muzeum Marynarki Wojennej, 2002.
4. Historia Polski: tysiąc lat burzliwych dziejów.– Warszawa: Carta Blanca sp. z o.o. Grupa wydawnicza PWN, 2011.
5. Katyn.ru/index.php?go=Pages&in=view&id=42. Автори наводять копії документів з Російського державного архіву соціально-політичної історії (Российский государственный архив социально-политической истории, РГАСПИ), ф. 17, оп. 166, д. 621, л. 138.
6. Kuraż R. Biogramy polskich marynarzy pomordowanych, zamęczonych i zaginionych na nieludzkiej ziemi // Konradmiral Xawery Stanisław Czernicki.– Gdynia: Muzeum Marynarki Wojennej, 2002.
7. Listy ukraińskie. Ciąg dalszy: straceni na Ukrainie // Zeszyty Katyńskie, Nr. 4 – Warszawa, 1994.
8. Nawrot D. Zbrodnia katyńska w dziejach Polskiej Marynarki Wojennej // Zeszyty naukowe Akademii Marynarki Wojennej. Rok LI, Nr. 2 (180) – Gdynia, 2010.
9. Watt R. M. Gorzka chwała: Polska i jej los (1918–1939).– Warszawa: «AMF», 2007.

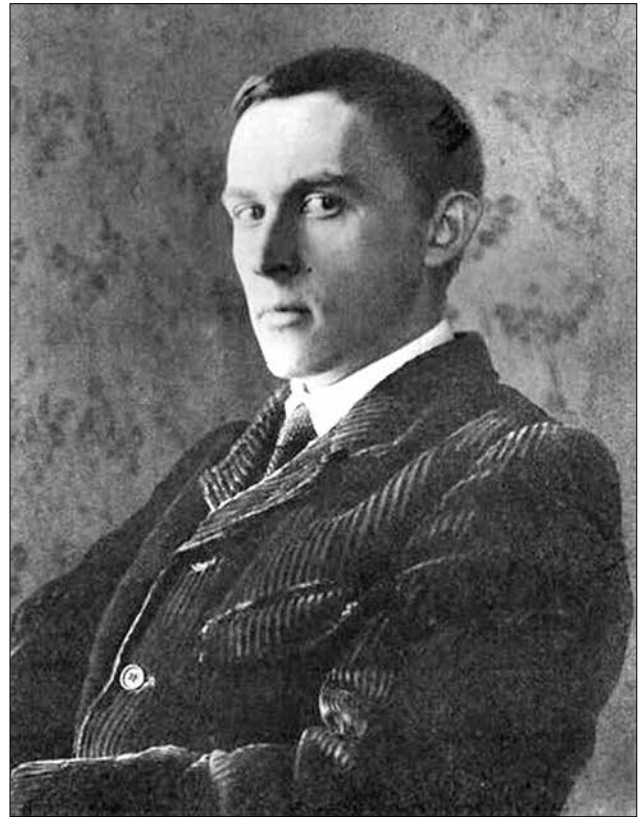
Володимир Мушировський

СТАНІСЛАВ ВІТКЕВИЧ: ТРАГІЧНА ПОДОРОЖ В ОЗЕРА

Задум написати цю статтю з'явився, коли було знайдено в музейному архіві дві копії невеликих довідок, які підготував завідувач відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею Гурій Васильович Бухало під назвою «Про життя і діяльність Станіслава Віткевича». Одна з них датувалась січнем 1985 р. і була адресована Рівненському обласному комітету компартії України, друга була написана в грудні 1987 р. У них зазначалось, що Станіслав Ігнацій Віткевич є відомий польський письменник, драматург, естет, художник, літературний критик, представник польського авангардизму початку XX століття. В довідках названі окремі його п'єси, романи, художні твори, зазначено, що він був дослідником творчості відомого польського живописця Я. А. Матейка (1838–1893 рр.). Цікаво було дізнатись дещо більше про цю вже відому у наш час постать, адже він побував в багатьох країнах світу, а також на Волині, а завершив своє життя і був похований на Рівненщині [1, с. 1]. В лютому 2015 р. виповнилось 130 років від дня його народження. За життя він був зрозумілим для небагатьох, в радянські часи творчість С. Віткевича довго замовчувалась, але у післявоєнний час його особистість і творчість відкрили заново, і він став відомим не тільки в Польщі, але й у цілому світі.

Станіслав Ігнацій Віткевич народився 24 лютого 1885 р. в Кракові [2, с. 5], польські джерела стверджують, що у Варшаві, в сім'ї польського художника, архітектора, історика мистецтва Станіслава Віткевича (1851–1915) та Марії Петжкевич – вчительки музики. Станіслав Ігнацій виховувався в специфічному середовищі містечка Закопане на Підгаллі в Краківському воєводстві, куди сім'я Віткевичів переїхала через хворобу батька.

Молодий Віткевич виростав в оточенні відомих постатей, будинок Віткевичів притягував інтелектуальну еліту тогочасної Польщі, в ньому бували письменники Генрік Сенкевич (1846–1916), Стефан Жеромський (1864–1925). Батько Станіслава, який вважав, що школа знищує індивідуальність молоді людини, сам займався його навчанням: організовував для сина домашні заняття, періодично йому давали уроки відомі митці та університетська професура, він також зацікавив Станіслава мистецтвом та літературою. У 1903 р. у Львові Віткевич склав екстерном екзамен на атестат зрілості. 1904–1905 рр. навчався в Краківській академії мистецтв, проте навчання в ній він покинув і став займатися художньою самоосвітою, сприяла цьому тяжка душевна криза, яка настала після смерті його нареченої.

Станіслав Віткевич

Декілька разів їздив до Італії, Німеччини, Франції, пізнаючи новітні течії європейського мистецтва. Його естетичні теорії сформувались під впливом Гогена Поля-Ежена-Анрі (1848–1903) а також іспанського і французького художника, активного діяча Народного фронту, учасника руху Опору Пабло Пікассо (1881–1973). Цих художників Віткевич вважав найвидатнішими майстрами свого часу.

В 1911 р. Віткевич закінчив свій перший роман «622 падіння Бунга або Демонічна жінка» (622 upadki Bunga, czyli Demoniczna kobieta), де відобразив події своєї молодості і життя людей, що його оточували. В цьому романі простежуються всі основні ідеї письменника, які він розвинув пізніше. Світоглядною основою його життя і творчості був модернізм, що було продовженням стилю молодопольських модерністів.

В 1914 р. через наполягання друзів і батьків він разом з етнологом Броніславом Малиновським їде подорожувати по Австралії й Океанії, що було перервано початком Першої світової війни. С. Віткевич приїхав у Санкт-Петербург, де закінчив офіцерську школу і розпочав службу в елітному Павловському гвардійському полку. У роки війни в гущі військових подій він брав участь у битві

під Вітоніжем, що біля річки Стохід, був нагороджений Георгієвським хрестом за відвагу [3, с. 4]. Село Вітоніж Рожищенського району Волинської області в період Першої світової війни було зоною дій російських військ, і підрозділ Віткевича 16 липня 1916 р. брав участь у наступальній операції Південно-Західного фронту під командуванням А. А. Брусилова [3, с. 7]. У цьому бою С. Віткевич був поранений і в кінці 1917 р. демобілізувався з війська. Перебуваючи в Москві, він став свідком початку Жовтневої революції. Пізніше він описував стихію натовпу, керовану спритними демагогами.

В Польщу С. Віткевич повернувся в 1918 р., жив в Закопане, де відкрив портретну майстерню і продовжував творити як письменник-драматург. У цьому ж 1918 р. з'являється його перша драма «Мачей Корбова і Беллатрікс» (*Maciej Korbowa i Bellatrix*). Всього він написав біля сорока драматичних творів, але тільки 23 вдалося знайти і опублікувати. У передвоєнний період в польських театрах було поставлено 12 п'єс С. Віткевича, але письменник не був прийнятий і зрозумілий так, як на те заслуговував. Журнал «Польща» підкреслював, що відомими стали скоріше легенди про нього самого, ніж його твори [4, с. 6].

У 1925 р. Віткевич взяв псевдонім Віткацій або Віткаци, жорстко переглянув зроблене ним раніше як у словесності, так і в живопису. Півтора десятки років були для Віткевича часом надзвичайного творчого піднесення. Разом зі своїми друзями і однодумцями він позначив передній край художньо-літературних пошуків у Польщі міжвоєнного двадцятиріччя. В ці роки він опублікував роман «Прощання з осінню» (1927), «Ненаситність» (1930) і свою основну філософську роботу «Роздуми і твердження, включені в поняття існування», виступав як критик і публіцист, малював портрети для заробітку, багато з яких було високої виконавської майстерності.

Віткацій брав участь у створенні авангардного театру в Закопане, проектував декорації і костюми до своїх п'єс. Його драми зайняли почесне місце не тільки в польській літературі – їх часто перекладають іншими мовами і грають на сценах європейських театрів.

Великою заслугою С. Віткевича є те, що він був ініціатором відродження народного декоративного мистецтва, народних промислів у Закопаному [4, с. 8]. Він відродив і дав поштовх до подальшого розвитку своєрідного «закопанського» стилю в архітектурі. Завдячуючи С. Віткевичу в Польщі, а значить і на Західній Україні, яка входила тоді до складу Польщі, почав відроджуватись науковий інтерес до вивчення народного мистецтва, народної архітектури.

Необхідно відзначити ще одну сторону творчості С. Віткевича: в його житті відігравала велику роль фотографія, він нею займався все своє життя.

Фотографував людей, ті місця, де бував під час своїх частих подорожей. Збереглося багато фотографій С. Віткевича, де зображені місця у Львові, Вільнюсі, Мюнхені, Римі, Флоренції, Вероні, Неаполі, в українському Крем'янці та інші. І в фотографії він проводив експерименти, фотографі-спеціалісти давали високу оцінку його фотографічним експериментам, наприклад з багатократним портретом: симетричне багатократне відображення власного зображення в двох дзеркалах. Ця робота була виконана Віткевичем в Петербурзі між 1914–1917 рр. Цікаво, що на фотографії зображений сам Віткевич у формі офіцера царської армії [5, с. 2].

На початку Другої світової війни після кількох невдалих спроб стати до лав польського війська 54 річний Віткаци разом зі своєю давньою приятелькою Чеславою Окнінською у вересні 1939 р. покинув Варшаву. Пара разом з іншими польськими емігрантами поїхала на схід. Шлях мандрівників проліг до села Озера (нині Великі Озера Дубровицького району, що на Рівненщині), де працював у місцевій школі однополчанин С. Віткевича по Павловському полку Валентин Землянський.

Саме в Озерах 17 вересня застала їх звістка про напад Червоної армії на Польщу. Отже, думав Віткевич, доля його країни вирішена; отже, вона втратила свою самостійність; отже, нема сенсу далі жити – ця думка не покидала його, її підтримала його супутниця. Вранці 18 вересня С. Віткевич неподалік села в лісі покінчив життя самогубством, перерізавши собі вени.

Жителька села Великі Озера Дубровицького району Устима Костюкевич, свідок смерті Віткевича, розповіла: «Вони, видно, домовились загинути разом. 18 вересня я вигнала вранці корови пасти, аж бачу під дубом, де поворот на с. Шахи, лежить поляк із перерізними венами мертвий, а Чеська ходить по болоту, валяється, як п'яна. Люди її забрали, відкачали, а потім вона розказала, що так вони вирішили удвох, заподіяти собі смерті. Мені було 15 в 1939 р. Я добре пам'ятаю, як до польського вчителя В. Землянського приїздив у гості той Віткевич. Вони удвох їздили на човні по озеру, приходили на музики, де була молодь. Поляка дуже любили, коли він приїжджав [6, с. 9]. Що заставило відомого польського митця покінчити життя самогубством – залишається тільки гадати. Широко відоме твердження, що саме звістка про окупацію польських територій Радянською армією стала визначальною в прийнятті цього страшного рішення. До того ж, в цей період він перебував в глибокій депресії. Місцеві селяни поховали його на сільському православному цвинтарі. На надмогильній плиті було вибито напис польською і українською мовами: «Віткевич Станіслав Ігнаци. Народився в Кракові, помер в Озерах. 1885–24.02. – 1939–18.09. – драматург, письменник, філософ, художник».

Ініціатором впорядкування його могили був колишній член ЦК КПЗБ, депутат народних зборів Західної Білорусії від Висоцької волості в 1939 році, потім заступник начальника Головного Війська польського генерал С. М. Малько, колишній житель с. Висоцьк Дубровицького району.

У зв'язку із 100-річчям від дня народження ЮНЕСКО, орган ООН з питань освіти, науки і культури, оголосив 1985 рік роком Станіслава Ігнаці Віткевича. У тодішній Польській Народній Республіці працював ювілейний комітет, заклади культури і мистецтва, а також численні шанувальники творчості Віткаци провели багато культурних і мистецьких заходів. У театрах пройшов великий фестиваль спектаклів, поставлених за його творами.

Ще зразу після війни польське громадянство неодноразово ставило питання перед радянськими державними органами про перепоховання на Батьківщині останків видатного поляка. Проте позитивно воно було вирішене у квітні 1988 року. Пригадує Г. В. Бухало, працівник обласного краєзнавчого музею, який був учасником перепоховання С. Віткевича: «У квітні 1988 року тодішній начальник Рівненського обласного управління культури Володимир Баранник попросив мене взяти на себе роль гіда-перекладача при супроводі польської делегації. Делегацію зустрічали у м. Брест, її очолював міністр культури Польщі Олександр Кравчук. Вранці наступного дня всі ми виїхали до Великих Озер. Польську делегацію зустріли з хлібом-сіллю, на перехрестях стояли співробітники ДАІ, саму ж кавалькаду зустрічали святково зодягнені люди... Ось Великі Озера. На відкритому майданчику на почесному місці жовтого кольору гарно оздоблена труна, на віку якої – біло-червоний польський прапор. Останки Станіслава Віткевича видобули з могили у присутності експертів, працівників правоохоронних органів, польських дипломатів.

Процес розкопок на фотоплівку зафіксував на прохання спеціальної комісії вчитель місцевої школи. Саму фотоплівку потім вручили мені, аби негайно були виготовлені знімки для вручення польській делегації. Розпочався літературний мітинг, на якому виступали представники української сторони, зокрема відомий письменник Юрій Щербак, а від поляків – член їхньої делегації, в складі якої був і консул ПНР у Львові.

Після мітингу труну помістили в спецавтомашину, яка в супроводі інших вирушила в Рівне. На кладовищі, на місці могли, де був похований Віткевич, поклали нову, привезену з Польщі меморіальну плиту. Залишився тут і скромний пам'ятник, споруджений завдяки старанням уродженця с. Висоцьк польського генерала Самуїла Малька. У Рівному

польській делегації я передав фотографії, виконані досвідченим музейним фотографом Іллею Ткачом», – пригадує далі Гурій Васильович [8, с. 3]. На другий день мені стало відомо, що вручені фотографії викликали бурю гніву, особливо у племінника Станіслава Віткевича, який був у складі делегації: «Це останки не Віткевича! Гляньте на фото черепа. Хіба в мого дядька були такі міцні білі зуби? У нього спереду були протези...» [8, с. 3].

Але, як кажуть, процес уже пішов. Завтра труну чекають уже в Польщі. Завдяки телебаченню і ми були свідками перепоховання останків видатного поляка у місті Закопане за участю вищого католицького духовенства та десятків тисяч місцевих жителів. Поховали Віткевича, як він і заповідав свого часу, біля могили його матері.

На цім, здавалося б, питання вичерпали. Однак, польське суспільство все наполегливіше вимагало встановлення представлених документів та фотографій для особи перепохованого. І врешті-решт, у вересні 1994 року спеціально створена комісія на чолі з Тадеушем Поляком дійшла висновку, що представлених документів та фотографій для встановлення особи перепохованого не досить. Потрібно було провести ексгумацію останків. Останки досить уважно оглядали і досліджували відомі в Польщі експерти-палеонтологи, і 27 листопада 1994 року комісія повідомила про те, що останки, які вона вивчила, належать жінці віку 25–30 років, зростом близько 164 см [9, с. 3]. Це підтвердили офіційні наукові експертизи. Виходячи з усього, великий польський митець Станіслав Віткевич і досі спочиває в українській землі. У свідомості польського суспільства існувала легенда про шаленого літератора – творця оригінального і незвичайного, п'яниці, наркомана і самогубця. Лише з часом легенда була переосмислена, Віткевич був оцінений як неповторний митець, про нього написано ряд статей, його картини – цінне надбання польських музеїв. В Великоозерянській школі є кімната-музей великого польського письменника, який розповідає про життя і творчий шлях Станіслава Віткевича. Там широко представлені фотографії, кольорові репродукції його творів, книги, газети, тощо. Музей у 1998 році відвідав видатний племінник письменника, співак Варшавської опери Мацей Віткевич. Неодноразово приїздив відвідати могилу видатного земляка та батькового товариша Володимир Землянський, син польського вчителя. Відвідали музейну кімнату багато польських журналістів, котрі розповіли учням, що в місті Закопане відкрито театр імені С. Віткевича, і про його незвичайну біографію, яка трагічно обірвалася на землі Рівненщини.

Джерела та література:

1. Бухало Г. Довідка про життя і діяльність Станіслава Віткевича. – 24 січня 1985 року // Архів Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ)
2. Бухало Г. «Довідка про життя і діяльність Станіслава Віткевича». – 8 грудня 1987 року // Архів РОКМ.
3. Бухало Г. Чи був Віткевич ... жінкою? // Рівне. – № 3 (14 січня 1995 року). – С. 5.
4. Бухало Г. Станіслав Віткевич // Червоний прапор. – № 70 (9 квітня 1988 року). – С. 4.
5. Большая советская энциклопедия. Т. 5. – М., 1971. – С. 122.
6. Польша. – № 1. – 1980. – С. 58.
7. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1971. – С. 469.
8. Столярчук Б. Митці Рівненщини: енциклопедичний довідник. – Рівне, 2011. – с. 48.
9. Слободзян М. Станіслав Віткевич: остання подорож // Дубровицький вісник. – 2010. 5 лист. – С. 4.

ОЛЕГ КЛИМЕНКО

ІГОР МАРЧУК

ХУДОЖНИК ОЛЕКСАНДР ЯКИМЧУК

Творчість та життєвий шлях нашого земляка, уродженця містечка Корець, відомого художника у 20–30 рр. ХХ століття Олександра Степановича Якимчука дотепер залишається невідомою для широкого загалу. Цьому сприяли події Другої світової війни, які чорною смугою пройшлися по долі цього талановитого митця і вирвали його з рідної Волині та закинули на далекі та чужі простори сусідньої Росії.

Довідкові видання містять мінімум інформації про художника і його твори. Наприклад, в енциклопедичному гаслі відомого краєзнавця Г. Черняхівського міститься інформація про те, що Олександр Якимчук навчався живопису у приватних майстернях м. Варшава у 1921–1923 рр., а також в Італії у 1928 р. Викладав у Почаївській художній школі 1925–1931 рр. Низка його художніх робіт зберігається у Кременецькому краєзнавчому музеї. Зокрема, такі картини як «Копання картоплі», «Мисливець» (1928 р.), «Жебраки в Почаєві» (1939 р.), портрет Тараса Шевченка (1939 р.), а також пейзажні акварелі. Зважаючи на брак інформації про діяльність О. Якимчука авторам нарисувалося провести значний архівний пошук для того, щоб встановити окремі штрихи його біографії.

Опрацьовуючи окремі документальні збірки у Державному архіві Тернопільської області було виявлено фонд № 258 «Почаївська Лавра». Згідно з наявними там розрізненими документами О. Якимчук ніколи не перебував на посаді завідувачого іконописною майстернею Почаївської Лаври^{*}, оскільки за монастирським статутом цю посаду міг займати тільки ієромонах. Так, з початку 1930 р. до вересня 1939 р. іконописною майстернею Почаївської Лаври завідували ієромонах Єлисей, а згодом архимандрит Агатангел. [8, арк.

* Такі твердження можна зустріти в окремих авторів.

Олександр Степанович Якимчук.
Фото, 30-ті рр. ХХ ст.

16] Документи свідчать, що у той період вчителем малювання у Лаврі з оплатою 30 злотих на місяць працював Олександр Якимчук, який, як сказано у документі, є автором низки «світських полотен». [9, арк. 33, 64, 98–99]

Окрім нього, в іконописній майстерні з оплатою 15 злотих на місяць творив художник Михайло Якимчук. Зберігся перелік ікон, виконаних ним у 1930 р. на замовлення окремих представників російської еміграції у Франції: «Святий

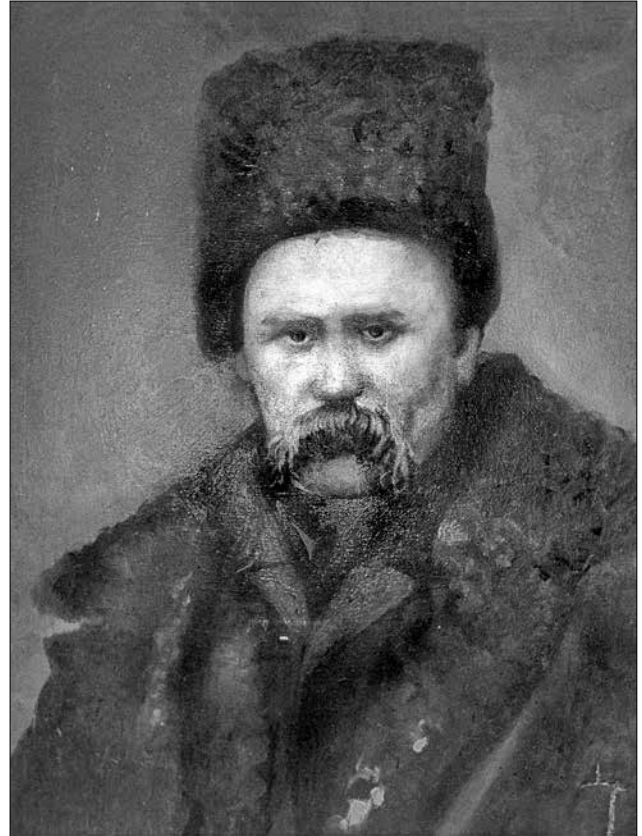

*На базарі у Кременці.
Полотно, олія. 1920-ті рр.*

великомученик Георгій Переможець», «Успіння пресвятої Богородиці», «Воскресіння Христове», «Різдво Христове», «Свята великомучениця Параскева», «Святі апостоли Петро і Павло», «Моління про чашу», «Святий Миколай», «Свята великомучениця Варвара», «Матір Божя Почаївська» та інші. Він також займався оформленням Плащаниці і Тропаря [9, арк. 37, 64, 88–89]. Замовлення на спеціальні дошки для іконописної майстерні виконували столяри Трохим та Сидір Якимчуки [9, арк. 37, 64, 88–89].

На підставі цих документів можна припустити, що Олександр Якимчук, який користувався авторитетом у керівництва Почаївської Лаври, зумів працевлаштувати туди кількох своїх родичів. Що цікаво, що заробітну платню О. Якимчуку нараховував бухгалтер Почаївської Лаври чернець Магістріан (в миру полковник царської та уенерівської армій Михайло Тимофійович Руссіян).

Про викладацьку діяльність Олександра Якимчука у Лаврській художній школі збереглося не так багато інформації. Зокрема серед його тогочасних учнів були відомий художник-імпресіоніст та графік Олександр Шатківський, який народився у м. Почаїв та його земляк з міста Корець Василь Гладецький. У біографічних нарисах О. Шатківського зазначено, що 1 вересня 1926 р. він виконав свій перший екземплярний рисунок (натурна студія вуха) і був прийнятий до малярської школи Почаївської лаври. Олекса вважав, що тодішній групі учнів («більш вісімнадцяти душ молоді») пощастило з учителем [12, 6]. Ним виявився вже відомий на той час молодий енергійний живописець Олександр Степанович Якимчук. Це був талановитий пейзажист та побутовіст, що згодом набув слави «лірика волинських просторів». Того ж року він мав персональну виставку у Луцьку. О. Шатківський згадував, що під час навчання у школі часто малювали натюрморти,

*Портрет Тараса Шевченка.
Полотно, олія. 1939 рік.*

«ставились гіпсові частини голови, маски гіпсові, а також натурників з лаврського млина... ходилося-мо малювати вчитись природу. Малювалисьмо все, що нас з малярського зору хвилювало. Найбільше малювало нас двох – Якимчук і я» [12, 6]. Між трохи старшим О. Якимчуком та О. Шатківським склалися непогані товариські взаємини. Вона разом ходили на етюди. А в останній рік навчання Олексу було переведено у «майстри» школи. За час викладацької діяльності у Почаївській Лаврі О. Якимчук налагодив ділові та дружні стосунки з мистецькими організаціями Польщі. Такі контакти були з Товариством заохочення образотворчого мистецтва (Zachęta) у Варшаві, Товариством приятелів образотворчого мистецтва (TPSP) та Салоном Гарлінського. Відомо, що О. Якимчук приймав участь у багатьох виставках у місті Варшава та інших містах Польщі, що мали значний резонанс. Польська преса називала його співцем Волині [12, 7].

Також вчитель та його колишній учень О. Шатківський 1935 р. разом виставили свої твори на VIII виставці українського мистецького гуртка «Спокій». Зокрема, Олександром Якимчуком були представлені чотири акварелі – «Фурманка в полі», «Хмари», «Інтер'єр», «Великий канал» та два полотна, написаних олійними фарбами, – «Відпочинок» та «Posilek» [12, 50].

Початок Другої світової війни, радянська Західної України докорінно змінили ситуацію на

Жебраки в Почаєві.
Полотно, олія. 1938 рік.

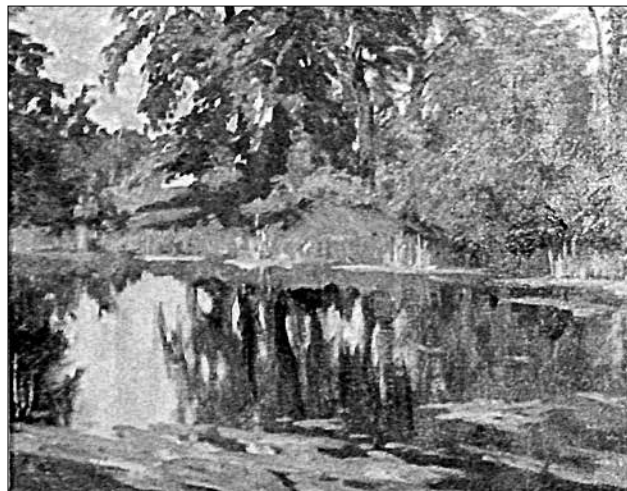
Волині. Про тогочасне життя та творчість О. Якимчука на сьогодні немає достовірної інформації. Щойно з приходом у червні 1941 р. німецького окупанта художник виринає у новій іпостасі як співробітник редакції місцевого пресового видання. Цю інформацію підтверджує так званий список Борисова, керівника філіалу Тернопільського облдержархіву у Кременці, який певний час за завданням міськвідділу НКВС проводив збір й систематизацію документів на німецьких колаборантів.

Згідно зі списками Борисова на посаді заступника редактора «Крем'янецького вісника» у 1941–1943 рр. перебував Якимчук (повні дані відсутні), який відповідав за друк та художнє оформлення цього видання [3, арк. 54]. Вірогідно у цьому випадку ми маємо справу з Олександром Якимчуком.

Довгий час редактором «Крем'янецького вісника» був Аркадій Аксентійович Трачук, який співпрацював з українськими націоналістами. У 1944 р. він разом із сестрою М. Могилянською емігрував за кордон [3, арк. 54]. Редакція «Крем'янецького вісника» припинила своє існування у 1943 р. Про подальшу долю художника О. Якимчука та його родини вдалося відшукати інформацію в архівах Служби безпеки України.

Спочатку вдалося виявити кримінальну справу його сина – Юрія Якимчука, який був активним учасником українського визвольного руху на Волині у 1943–44 рр. У цій справі міститься інформація про родину Якимчуків. Олександр Степанович Якимчук, ймовірно 1896 р.н.^{**}, (станом на 1944 р. син Юрій стверджував, що батьку 48 років) уродженець м. Корець Рівненської області, професійний художник, у довоєнний працював в іконописній майстерні Почаївської лаври. Мати була вбита німцями у 1943 р. Мав ще брата Гліба, 1921 р. н., що проживав у Кременці. Сам Юрій, 1923 р. н., закінчив лісний технікум у с. Білокриниця на Кременеччині 1943 р. Він із кінця серпня до 15 грудня 1943 р. працював у майстерні Ніла Хасевича у с. Малий Стидин

^{**} Р. Яців у книзі про О. Шатківського подає інформацію, що О. Якимчук народився 23.09.1899 р. у м. Корець.

Пейзаж.
Полотно, олія. 1920-ті рр.

Костопільського району, де виготовляв крупний шрифт для підпільних друків. Мав організаційні псевдоніми «Дим» та «Юрко» [1, 5–15].

У спогадах Софії Степанюк знаходимо інформацію про масові арешти у Кременці 16–17 липня 1943 р. Саме тоді заарештовано дружину художника Ольгу Якимчук і відправлено у місцеву в'язницю. А батько та молодший син були змушені втікати з м. Кременець. «П'ятого ранку прийшла до камери група гестапівців і зарядили, щоб ті, імена яких прочитають, збирали свої речі й виходили на коридор... На коридор викликали десять жінок. Між ними були... дружина маляра Якимчука (теж редактор «Крем'янецьких вістей»)» [11, 229]. Усіх в'язнів відвезено вантажною машиною у Рівненську в'язницю. Через певний час, десь на початку осені того ж року її було розстріляно у Рівному. С. Степанюк зазначає: «Розстріляли теж І. Якимчук, дружину маляра-редактора, що видавав часопис «Крем'янецькі вісті», а в підпіллі – хроніку УПА при команді Південної (Крем'янецької) воєнної округи УПА...» [11, 244].

Як стверджує Ю. Якимчук – він та батько у липні 1943 р. перейшли до загонів УПА на Кременеччині. У цьому їм допоміг А. Лобар-«Марко», який скерував їх в Антонівський табір повстанців. Юрій початково отримав посаду лісничого, а 28 серпня опинився на Костопільщині разом з підстаршинською школою УПА через велику антиповстанську операцію, яку проводили у той час німецькі каральні підрозділи на Кременеччині. Очевидно, за сприяння батька, його забрав у свою майстерню художник-графік Ніл Хасевич-«Бей». На допитах влітку 1944 р. Юрій стверджував, що 15 грудня 1943 р. від «Бея» отримав наказ переїхати у с. Батьківці на Здолбунівщині, у розпорядження політичного працівника «Іваніва», а звітди потрапив у картографічний інститут у с. Дермань (хутрі Лебедщина). Він підтвердив, що його батько під псевдонімом «Минулий» перебуває в УПА і працює

художником. 13 листопада 1944 р. Юрія було засуджений спочатку до розстрілу, а потім на 20 років каторги [1, 5–15]. Подальша доля сина художника Якимчука залишається невідомою.

Сам Олександр Якимчук став очолювати редакцію та друкарню південної групи УПА. За свідченням одного з учасників УПА на Кременеччині Г. Мельника керівником «редакційної колегії» в системі південної групи УПА був Якимчук, імені і по батькові не знаю, мав псевдонім «Цегла» [3, арк. 229]. Отже у повстанському середовищі Олександр Якимчук був своєю людиною, яка користувалася двома псевдонімами – «Цегла» і «Минулий».

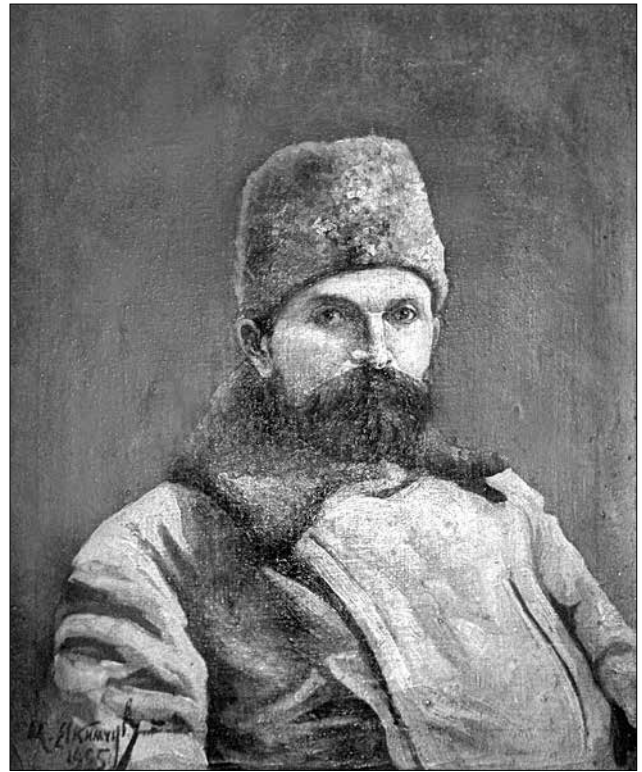
У с. Антонівці Шумського району, в будинку лісничого, а згодом у млині, в червні 1943 р. для потреб повстанців запрацювала редакція та потужна друкарня, яка, поряд з іншою продукцією, друкувала газети «Інформатор», «Повстанець»; журнали «До Зброї», «Український перець». У редакцію, яку очолював Олександр Якимчук-«Цегла», входили журналісти з Рівного «Чорнота», «Журба», «Мовчан» та «Вадим» [2, арк. 570].

Як свідчив заарештований учасник УПА А. Гейко-«Кармелюк», політичний керівник куреня «Гнат» відрядив його та ще чотирьох чоловіків на вишкіл. Вони прибули на Кременеччину в село Мала Іловиця. Після закінчення політичного вишколу «Кармелюка» було спрямовано у штаб до «Крука», а далі у редакцію окружного проводу ОУН. Він отримав посаду пакувальника літератури у друкарні, яка була у лісі в бараці, накритому черепицею, біля сіл Мала і Велика Іловиця Шумського району. За його інформацією головним редактором і керівником друкарні був старший чоловік років 55 (ймовірно О. Якимчук-«Цегла»), його псевдонім він не знав. Загалом усіх працівників нараховувалось семеро: «Ведмідь» з Галичини, «Ясенко», «Кармелюк», набірники «Лев» та «Зелений», коректор. Редакція випускала газету «Українець» форматом 40 на 20 см, накладом 200 примірників за добу, а також друкувала видання «До зброї», «Інформатор», «Вільна Україна», «Ідея і Чин» по 50 примірників кожного видання на добу.

Коріння вказаної друкарні слід шукати у Почаєві. Видавничу ланку створив Кременецький окружний провід ОУН(м) для власних потреб ще на початку 1942 р. Після включення відділів мельниківців в УПА друкарня завдяки керівнику Почаївської районної управи Миколі Омелюсіку безкровно перейшла у підпорядкування бандерівців.

З березня по травень 1943 р. у Почаївській Лаврі «Якимчуки» (не ідентифіковані) навчали майбутніх керівників технічних ланок азів друкарської справи. Серед їх учнів був керівник друкарні Почаївського районного проводу ОУН Павло Лесик [4, арк. 11–12].

Останній слід О. Якимчука в лавах українських повстанців вдалося знайти у свідченнях працівника

Портрет Олександра Білобородова.
Полотно, олія. 1925 рік.

політичного відділу УПА «Валерія». Він особисто зустрічався з О. Якимчуком-«Минулим» в районі сіл Великий і Малий Стидин, Майдан на Костопільщині між 20 та 26 грудня 1943 р. та чув про нього від колишнього редактора газети «Волинь» А. Мисечка-«Мая», який на той час відповідав за випуск газети «За вільну Україну». «Валерій» подає суперечливу інформацію: ««Минулий» зі слів «Мая» відомий художник Західної України, картини його неодноразово виставлялись на міжнародних виставках, знайомий з А. Мисечко по спільному перебуванні у Рівному, часто відвідував редакцію газети «Волинь»... Дружина «Минулого» загинула у Рівненській в'язниці під час масових розстрілів ув'язнених у жовтні 1943 р... «Минулий» освіту отримав у Петроградській художній академії ще у 1917 р., був у с. Майдан... його прикмети вік 48–50 років, брюнет, сивий, колір очей зелений, губи тонкі, вище середнього зросту, широкоплечий, повний, схожий на єврея. Останній раз я його бачив 20–26 грудня 1943 року перед від'їздом його по маршруту «200» (лінія на Кременеччину)» [5, арк. 20–22]. «Валерій» наголошував, що О. Якимчук: «Людина великої культури високих знань не тільки в області живопису, але й в літературі, музиці та театрі. Енергійний, вольовий... Серед керівництва УПА користується авторитетом та довір'ям».

У подальшому сліди Олександра Степановича Якимчука губляться. Чи був він заарештований карально-репресивними органами СРСР встановити не вдалося. Цілком можливо, що він не був

засуджений, а просто висланий на спецпоселення як член сім'ї «ворога народу».

Після відбуття покарання митець залишився проживати в Іркутську, став працювати у місцевого книжкового видавництві як художник-ілюстратор. У 1958 р. вийшов у світ роман Франца Тауріна «Ангара», який ілюстрував О. Якимчук.

Згодом О. Якимчуку вдалося отримати більш престижну роботу. З середини 60-х років і до смерті він став працювати головним художником Іркутського театру юного глядача імені А. Вампілова, який знаходився за адресою Леніна, 13. Помер Олександр Степанович Якимчук, як свідчать

записи одного зі старожилів, 14 серпня 1972 р. у м. Іркутськ [13].

Його творча спадщина залишається розпорошеною і недослідженою. Як свідчать каталоги польських мистецьких аукціонів, окремі картини, акварелі О. Якимчука продаються й сьогодні. Зокрема, таке полотно як «Дворик в Борсуках» (1937 р., олія, полотно, розмір 36 на 41 см) було виставлене на аукціоні за 10000 злотих. Продавалися також акварелі «Дерева в полі», «Нарев 1» та «Нарев 2». Очевидно, частина його творчої спадщини зберігається у польських музеях та приватних збірках, окремі роботи є у м. Кременець. Вони чекають свого дослідника.

Джерела та література:

1. Архів управління Служби безпеки України у Рівненській області (далі – АУСБУ РО). – Спр. 11722.
2. Архів управління Служби безпеки Тернопільської області (далі – АУСБУ ТО). – Спр. 77. – Т. 18. – Арк. 570.
3. АУСБУ ТО. – Спр. 2. – Т. 2.
4. АУСБУ ТО. – Спр. П-10602.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. П-75104.
6. Герета І. Художники Тернопільщини кінця XIX – XX ст. Олександр Шатківський // Тернопіль. – 1994. – № 2.
7. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 258. – Оп. 3. – Спр. 833.
8. ДАТО. – Ф. 258. – Оп. 3. – Спр. 843.
9. ДАТО. – Ф. 258. – Оп. 3. – Спр. 1008.
10. ДАТО. – Ф. Р-285. – Оп. 1. – Спр. 39.
11. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Спомини учасників / [ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1984. – 310 с.
12. Яців Р. Олекса Шатківський та український мирстецький гурток «Спокій». – Львів: РАСТР-7, 2008. – 66 с.
13. Летопись Колмакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irkipedia.ru/content/1972_avgust

ІННА НАГОРНА

НЕВІДЧАХНУТА ГІЛКА

Усе далі у забуття відходять імена подвижників, які творили для слави рідного краю, які не шкодували ні власного часу, ні здоров'я, ні свого мізерного заробітку, аби звернути увагу світу на глибинну історію Волині, на культурні набутки волинян, приховані від сучасників пластами тисячоліть. І прабатьківська земля не може цьому зарадити – то через власну байдужість, то через матеріальну скруту. А то й через традиційне твердження, що немає пророка у рідній землі.

Між тих імен серед перших проглядається з відстані часу отець Юрій Шумовський. Постать цікава, своєрідна, великого інтелектуального засягу.

Тож коли Улас Самчук розпочав видавати у Рівному часопис «Волинь», то одразу ж залучив Ю. Шумовського до активної співпраці. І вже в першому числі «Волині» було вміщено його «розвідку про «Охорону мистецтва й пам'яток» [7, с. 181]. А згодом його краєзнавчі матеріали досить часто з'являються на сторінках цього часопису та інших

тогочасних видань. До речі, як і матеріали його близького друга – священика Михайла Носаля, настоятеля Свято-Успенського храму на Омелянах у Рівному [18, с. 46–47].

Юрій Федорович Шумовський народився 23 березня 1908 р. в с. Мирогоща Дубенського повіту Волинської губернії у священицькій родині (нині Дубенський район Рівненської області). Навчався у Дубенській гімназії імені Конарського та в Крем'янецькій духовній семінарії. У 1932 р. закінчив православний богословський факультет Варшавського університету і одержав диплом магістра богослов'я. Тоді ж висвятився на священика. Згодом закінчив ще й філософський факультет (відділ археології), захистивши працю «Доісторичні погребальні культи на Волині» [1, с. 17]. Саме в царині археології Ю. Шумовський і досягнув найвидавніших здобутків [5, с. 14–15].

У 1939–1941 рр. він працював археологом у Рівненському історико-краєзнавчому музеї,

Юрій Шумовський

згодом – його директором до 1944 р. [3, с. 79–83]. Емігрувавши на Захід, займався археологією у Франції, Америці, викладав в університетах США, вів наукову роботу. Його численні книги та статті відомі в багатьох країнах, перекладені англійською, французькою, російською, польською мовами. Він був широко знаним у науковому світі – дійсним членом поважних наукових товариств у Нью-Йорку, Парижі, Лондоні, Дакарі, Вінніпезі. От тільки на Батьківщині ім'я професора Юрія Шумовського взагалі не згадувалося, не кажучи вже про видання його праць. Та й нині із друкованого можемо назвати хіба що метеликову кількосторінкову книжечку «Дещо про наші писанки», видану письменником Миколою Пшеничним у Дубні ще в 1994 р.

Тим часом археолог Юрій Шумовський – величина, якої, як мовиться, не тільки не обійти, а й конем не об'їхати. Не кажучи вже про Волинь, про Україну, а й у світовому масштабі.

Взяти хоча б, для прикладу, його пошуки в Африці. Йому, звичайно ж, були відомі давні твердження істориків-дослідників, що під час згадуваного в Біблії виходу євреїв із Єгипту одна з єврейських общин не пішла із Мойсеєм, а згодом окремо вирушила на захід Африки і там стала пустельним кочовим плем'ям. Тож заповітною мрією археолога Ю. Шумовського стало знайти сліди того

відчакнутого племені. І цій мрії судилося здійснитися! [17, с. 322–324].

Однак про це – згодом. Бо офіційно – спочатку Юрій Шумовський був усе ж таки вчителем. Коли в 1932 році він висвятився на священика, то одержав призначення на роботу в Дубенську державну гімназію ім. С. Конарського. А з 1 вересня 1934 р. до 25 червня 1935 р. викладав українську мову в молодших класах і релігію в усіх класах Рівненської приватної української гімназії.

Ось промовистий спогад про Шумовського-вчителя тодішньої його учениці гімназистки-восьмикласниці Галини Книш (у заміжжі – Боа):

«На все життя запам'яталася мені одна жалібна богослужба-панахида по Героях, що загинули під Крутами, яку відправив наш гімназійний панотець Юрій Шумовський.

Було це 17 лютого 1935 р. Дата тримається в пам'яті, бо переховалась у мене знімка, зроблена того ж дня перед панахидою. Це була моя кляса восьма і отець Юрій Шумовський. Знялися ми на снігу під гімназійним будинком.

Того пополудня всі учні і професори та директор Яків Федорович зійшлися в залі, де о.Юрій Шумовський своїм звучним тенором, дуже гарно відправив заупокійне богослужіння за Героїв під Крутами та «за всіх тих, що свої голови за волю України зложили».

При співі «Вічна пам'ять» ми всі, як один, стали навколішки. Заходяче сонце через вікна освітлювало наші похилені постаті, нашу скромну, тиху залю, виповнену запахом кадила, та нас всіх як одну нерозривну сім'ю, що щиро молилась Всевишньому за своїх жертвенних братів, що в нерівній бої полягли за Правду і за Україну. Я ще тоді подумала, що той урочистий, зворушливий момент залишиться на завжди живим в моїй пам'яті» [4, с. 220–221].

Про нього, як про викладача релігії Рівненської гімназії, згадує у своїй книжці «Про близьке здалека» і колишній заступник директора цього навчального закладу Михайло Гуцуляк. Правда, його розповідь вийшла здебільшого не про Шумовського-вчителя, а про Шумовського-археолога:

«Отець Юрій учителював в нашій гімназії, здається, всього один рік. Пізніше він перекинувся на археологію і на тій ділянці зробив дуже багато, розкопуючи на Волині різні старовинні замчиська та гроби...

По Другій світовій війні Шумовський покинув свою батьківщину, але далі займався розкопками, навіть в Африці. Призбиравши багато знання з археології на Волині та в світі, написав декілька окремих праць та цілу низку статей, що порозкидані по різних часописах і журналах» [2; с. 130–131].

У цій книзі бачимо Ю. Шумовського на гімназійних фотознімках. Знаходимо й інші згадки про нього: «Проф. Ю. Шумовському в 1942 р. вдалося знайти палеомастодонта в с.Велігорі біля Рівного.

Це одинокий екземпляр, знайдений до цього часу в Україні з-перед 350000 літ» [2, с. 13].

«Музей барона Штейнгеля мусів зникнути з приходом більшовиків на західні українські землі, і завдяки Ю. Шумовському вдалося багато дечого врятувати з нього та перевезти до зорганізованого ним музею в Рівному, чи Дубні [2, с. 27].

Один із найвизначніших українських краєзнавців минулого століття, автор знаменитої праці «Стара Волинь і Волинське Полісся» Олександр Цинкаловський теж стверджує:

«Відомим дослідником-археологом М(ирогощі) і околиць був Юрій Шумовський, завдяки якому багато музеїв збагатилося численними експонатами» [19, с. 98].

І вже в наші дні молодий краєзнавець, співробітник Дубенського державного історико-культурного заповідника Юрій Пшеничний, аналізуючи історію археологічних досліджень на Дубенщині, робить висновки, що саме Ю. Ф. Шумовський стояв біля витоків зародження музейної справи в місті Дубно.

«Маючи повноваження представника Варшавського археологічного музею, краєзнавець дослідив ряд об'єктів на території нашого краю, про які писали місцеві газети того часу. Про дослідження Ю. Шумовського багато писали польські газети у 1935–1937 рр. Ю. Шумовський належить до основоположників музею у м. Дубні, який мав археолого-антропологічне спрямування і розташовувався у міській ратуші. У вересні 1939 р. зібрані експонати були вивезені до Варшави, де й досі прикрашають археологічну експозицію» [6, с. 236].

Отож нині в Дубенському державному історико-культурному заповіднику, де зберігаються навіть експонати із розкопок археолога Ю. Шумовського в Африці, його знахідки під час археологічних розкопок у рідному краї експонуються, на жаль, тільки у малюнках.

До речі, про дослідження Ю. Шумовського в Африці маємо цікаву розповідь письменника Євгена Цимбалюка на сторінках літературно-краєзнавчого журналу Рівненщини «Погорина». Надруковано її під промовистим заголовком «Як археолог із Волині натрапив на слід племені Мойсея» [17, с. 322]. Із розповіді довідуємося, що «він став першим з українців дослідником Африки. А ще першим

з усіх учених-істориків світу довів, що знайдене африканське плем'я («Пель» – І.Н.) – це саме та «відчахнута гілка» від Мойсейового народу... Африці наш земляк безпосередньо присвятив аж сім довгих років – із 1950 по 1957. А заодно доволі тривалий час провів у гурті племені «Пель» [17, с. 322].

Знайомство Уласа Самчука з о.Юрієм Шумовським було аж ніяк не випадковим. Про священицьку родину з Мирогощі письменник чув багато, зокрема, і від Степана Скрипника. А з Юрієвим братом Арсеном та його сім'єю дружив. У спогадах «На білому коні» та «На коні вороному» імена Шумовських згадуються неодноразово:

«Дуже милі, щирі й приємні стосунки з родиною Арсена і Ганни Шумовських» [7, с. 229].

«Вечором у нас вдома влаштували концерт, на якому виявив свої музичні таланти на піаніно Арсен Шумовський виконанням з Лисенка, Чайковського, Сібеліуса» [8, с. 348].

«В кінці жовтня (1943 р. – І.Н.) ми з Арсеном Шумовським вирішили зробити прогулянку до Галичини і побачити, що там робиться...

Роздобули тягарове авто Цукротресту, в якому працював Шумовський, і одного доброго ранку вирушили в дорогу. Ми мали намір заїхати спочатку до Львова, а опісля до Яворова, де жила тоді дочка Шумовських Аріядна зо своїм чоловіком малярем Богданом Стебельським»... [8, с. 353].

До речі, саме Богдан Стебельський згодом у своїх статтях знайомитиме світ із здобутками науковця-археолога Юрія Шумовського.

У списку членів-наукових співробітників еміграційного Інституту Дослідів Волині серед імен двадцяти достойників читаємо: «Проф. П. Шумовський, Париж, Франція. Проф. Ю. Шумовський, Джаймека, США. Інж. А. Шумовський, Торонто. Канада» (Літопис Волині, ч. 5, с. 18). Отож знамените «гніздо Шумовських» підтверджує свою знаменитість і поза Батьківщиною, служачи їй.

У серії «Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному» здійснено скромне видання краєзнавчих праць нашого земляка «Луна далеких віків», яке переконливо засвідчує, що археолог отець Юрій Шумовський був і залишається невідчахнутою гілкою нашої Волині.

Джерела та література:

1. Бухало Г. Професор з Мирогощі // Дубно і світ. Збірник. – Дубно, 2000.
2. Гуцуляк М. Про близьке здалека. – Ванкувер, 1976.
3. Добровичинська В. Юрій Шумовський – послідовник музейної справи Федора Штейнгеля // Наукові записки РОКМ. – Рівне, 2010. – Вип. 8 – С. 79–83.
4. Книш Г. Писання колишньої учениці // Гуцуляк Михайло. Про близьке здалека. – Ванкувер, 1976.
5. Пшеничний М. Повертається із вирію // Шумовський Юрій. Дещо про наші писанки. – Дубно: Край. – 1994.
6. Пшеничний Ю. Докопатися до коріння віків: історія археологічних досліджень на Дубенщині // Погорина: літ.-краєзн. журн. Рівненщини. – Рівне, 2009. – Вип. 10–11.
7. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь». – 1980.

8. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. – Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1990.
9. Фонди Дубенського державного історико-культурного заповідника.
10. Фонди Рівненського обласного державного архіву.
11. Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею.
12. Шумовський Юрій // Енциклопедія українознавства: в 10 т. / головн. ред. В. Кубійович. – Л, 2000. – Т. 10. – С. 3905.
13. Шумовський Юрій Федорович / підгот. до друку Н. М. Кожан // Музейні фахівці Рівненщини: біобібліографічний показник. – Рівне, 2014. – С. 176–177.
14. Шумовський Ю. Дубенська гімназія в евакуації та в революції / підгот. до друку М. Пшеничний // Над Іквою-рікою: літ.мистец. альм. – Дубно, 2007. – С. 153–155.
15. Шумовський Ю. Дещо про наші писанки. – Дубно: Край. – 1994.
16. Цимбалюк Є. У храмі – з хрестом, на розкопках – з лопатою // Погорина: літ.краєзн.журн. Рівненщини. – Рівне, 2008. – Вип 4–5.
17. Цимбалюк Є. Як археолог із Волині натрапив на слід племені Мойся // Погорина: літ. – краєзн.журн. Рівненщини. – Рівне, 2009. – Вип 10–11.
18. Цимбалюк Є. Як о. Михайло у церкві кукурікав // Носаль Михайло. Волинські скарби – лікарські рослини. – Рівне: Азалія. – 2009.
19. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Т. 2. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь». – 1986.

ВІКТОР МЕЛЬНИК

ОЛЬГА САУШ

НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА В.І. ЛИПСЬКОГО – НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ

11 березня 2015 р. виповнилось 153 роки з дня народження видатного українського ботаніка та географа В.І. Липського. На його долю випало проводити експедиційні дослідження на територіях, де не ступала нога європейця. Він займався не лише ботанічними, а й комплексними географічними та етнографічними дослідженнями. Унікальне поєднання в одній особі ботаніка та географа – мандрівника дозволило В.І. Липському збагатити як біологію, так і географію.

«Щоб зрозуміти генія треба побувати на його батьківщині» – писав великий німецький поет та природознавець Й.В. Гете. Якби ми могли подорожувати в часі і потрапити на малу батьківщину В.І. Липського – в с. Самостріли Рівненського повіту Волинської губернії (тепер Корецький район Рівненської області) в той період, коли там провів перші десять років свого життя майбутній академік, то могли б побачити ботанічний сад. Його заклад відомий на Волині громадський діяч педагог Вацлав Борейко (1764–1854), який від 1789 р. був володарем с. Самостріли. Після смерті Борейка його ботанічний сад відійшов до нових господарів і проіснував до 1880 р., а окремі платани зростали до 1950 р. В дитинстві Володимир Липський не міг не бачити в своєму селі величних платанів, тюльпанових дерев та лаврів, що зростали в цьому саду. Дитячі враження від екзотичних дерев могли бути тим першим імпульсом, який вплинув на його становлення як ботаніка та географа. Однак, це

лише гіпотеза. Щоб її підтвердити необхідно вивчити щоденники та листи вченого які зберігаються неопублікованими в архіві Санкт-Петербурзького відділення Російської Академії Наук.

На становлення Володимира Липського як вченого не могла не вплинути інтелектуальна атмосфера, що панувала в родині Липських. Його батько сільський священник Іпполіт Федорович Липський був відомим краєзнавцем, який на сторінках «Волинских епархиальных ведомостей» публікував не лише свої проповіді, а й краєзнавчі нариси, зокрема статтю про древні пам'ятки міста Володимира Волинського.

Ботанікою Володимир Липський почав займатися ще навчаючись в колегії Галагана і продовжував будучи студентом природничо-математичного факультету Київського університету. Він вивчає флору Полісся, гербаризуючи в околицях Житомира та Володимира Волинського; 12 березня разом зі своїм вчителем І. Ф. Шмальгаузенем здійснює першу ботанічну експедицію на Поділля. В нього немає жодної флористичної роботи, присвяченої флорі ривнинної частини України, однак, саме тут на Поліссі та Волино-Поділлі він сформувався як флорист та фіто географ. Його багаті гербарні збори були використані І. Ф. Шмальгаузенем при написанні «Флори юго-западной России» та Й. К. Пачоським при підготовці «Флори Полесся». Описуючи природу далеких країв Липський постійно порівнює її зі своїм рідним краєм Волинським Поліссям. Так,

у «Флоре Кавказа» є такі чудові рядки: «Где нибудь в отдаленной трущобе Центрального Кавказа попадаются уголки физиономически напоминающие Полесье, Волынь (где между прочим *Azolea pontica* находили)».

По закінченні навчання В. І. Липський залишається працювати в університеті на посаді консерватора ботанічного кабінету та асистента кафедри ботаніки. З цього часу розпочинається його активна дослідницька робота. В 1887 році він вступає до Київського товариства природознавців. На кошти товариства він здійснює поїздки у Бессарабію та дельту Дунаю, на Кавказ та в Закаспійську область Середньої Азії. За матеріалами цих досліджень у «Записках Киевского общества естествоиспытателей» були опубліковані перші наукові праці молодого дослідника (4–7).

У 1890 р. В. І. Липський став членом Російського географічного товариства. Того ж року він здійснює свою першу зарубіжну поїздку до країн Південної Європи для ознайомлення з досвідом роботи ботанічних садів та природничих музеїв Туреччини, Греції та Італії. З цього часу в нього з'являється науковий інтерес до будівництва ботанічних садів та організації гербарної справи. В 1891 р. Липський відвідує Грецію, Італію, Австрію, в 1893 р. – проводить флористичні дослідження в Персії та на Кавказі. Того ж року він бере участь у роботі IX з'їзду російських природознавців і лікарів у Москві. На той час молодий 30-річний ботанік був уже відомим у Росії. Перебуваючи у Москві, В. І. Липський одержує запрошення від директора Санкт-Петербурзького ботанічного саду А. Ф. Баталіна обійняти посаду хранителя гербарію. Він погоджується і на початку 1894 р. переїздить до Санкт-Петербурга. У ботанічному саду В. І. Липський пропрацював до 1917 р., пройшовши шлях від консерватора гербарію до головного ботаніка саду. Саме тут на повну силу розкрився його талант ботаніка-систематика та флориста.

Виконуючи функції консерватора гербарію, В. І. Липський опікувався збереженням та описом архівних зразків рослин, які лишились нерозібраними в гербарії. У двох випусках книги «Гербарій Санкт-Петербургского ботанического сада» [8, 9, 24] він оцінює роль кожного колектора, чий вклад збагатив один із найбільших гербаріїв світу. Вважаючи гербарій національним скарбом, В. І. Липський пише, що в науковій роботі можливо скоріше обійтися без бібліотеки аніж без гербарію.

В. І. Липський склав алфавітний покажчик і опис усіх колекцій, зібраних у продовж 1823–1898 рр. Ці матеріали увійшли до книги «Исторический очерк С.-Петербургского ботанического сада за его 25-летие (с 1873 по 1898 г.)» [9]. Він описав також колекцію живих рослин і склав путівники по Санкт-Петербурзькому ботанічному саду.

Володимир Липинський

Роки роботи В. І. Липського в Санкт-Петербурзькому ботанічному саду – це роки інтенсивних експедиційних досліджень. У 1896 р. він проводить дослідження на Гіссарському хребті в Середній Азії, наступного року досліджує хребет Петра Великого. В 1899 р. В. І. Липський вивчає флору Паміро-Алаю. В 1901 р. він подорожує Сибіром та північною Маньчжурією до узбережжя Тихого Океану. В 1903 р. – подорож на Тянь-Шань, експедиція на Джунгарський Алатау, 1911 р. – польові дослідження на території Ферганської та Самаркандської областей, 1912 р. – дослідження гір Копетдагу. В 1916 р. В. І. Липський досліджує флору Сирдар'їнської, Самаркандської та Ферганської областей, а в наступному році – флору Чорноморського узбережжя Кавказу [2].

В петербурзький період своєї діяльності вчений здійснює численні закордонні ботанічні подорожі. У 1900 р. він відвідує ботанічні сади Німеччини, Австрії, Англії, Бельгії у 1902 р. – Угорщини, Італії, Тунісу, Алжиру, Південної Франції. В 1905 р. В. І. Липський подорожує по ботанічних садах Італії, Іспанії, Португалії, в 1907 р. – відвідує Нью-Йоркський ботанічний сад, в 1908 р. – здійснює подорож на Цейлон. У 1910 р. він бере участь у роботі сільськогосподарської виставки в Буенос-Айресі та в конгресі латиноамериканців. Завдяки цьому він зміг ознайомитися з ботанічними садами Бразилії, Аргентини, Уругваю. В 1913 р. В. І. Липський

знайомиться з ботанічними садами Японії та Кореї, в 1915 р. – їде у відрядження для роботи в ботанічних садах Італії та Франції [2].

У 1917 р. В.І. Липський переїздить з Петербурга в Україну. В грудні 1918 р. його обирають директором ботанічного саду УАН. З 1920 р. він – член правління УАН, з 1921 – віце-президент. З 1922 по 1928 рр. В.І. Липський – президент Всеукраїнської Академії наук. У 1928 р. вченого було обрано членом-кореспондентом Російської Академії Наук і того ж року призначено директором Одеського ботанічного саду. З 1933 р. і до смерті 24 лютого 1937 р. В.І. Липський був науковим консультантом цієї установи.

У монографіях про В.І. Липського [1, 2] у списку публікацій вченого наведено 85 праць. Список невеликий за кількістю, за обсягом деякі праці мають понад 500 і навіть 1000 сторінок. У його працях сухі наукові виклади чергуються з оригінальними високохудожніми описами природи і життя людей. Тому деякі з них становлять не лише наукову, а й художню цінність.

Особливе місце в науковій спадщині вченого посідають праці присвячені флорам Бессарабії, Кавказу та Середньої Азії. «Уже после первой экспедиции вынес убеждение, что флора Бессарабии отличается от флоры других юго-западных губерний и что, во всяком случае для ботаника. Бессарабия – это terra grata», пише В.І. Липський в одній із своїх ранніх праць [4]. Наступні експедиції до Бессарабії дали змогу вченому зібрати матеріал для нових публікацій [5,7]. У них подано фізико-географічну характеристику Бессарабії, описано її рослинність, наведено конспект флори. Автор виявив на цій території 1200 видів вищих судинних рослин, описав новий вид *Valeriana bessarabica*. У подальшому В.І. Липський впродовж багатьох років не займався флорою Бессарабії. Лише наприкінці життя працюючи в одеському ботанічному саду, В.І. Липський написав монографію «Флора Молдавии», яка на жаль, лишилась невиданою.

Починаючи з 1889 р. вчений систематично вивчав флору Кавказу, охопивши своїми дослідженнями Північний Кавказ, Закавказзя та прилеглі райони Ірану. Його перу належить 15 публікацій, присвячених флорі Кавказу. Вже в першій з них [6] він заперечує думку про кращу вивченість флори Кавказу порівняно з європейською частиною Росії. В.І. Липський пише про необхідність видання флори Кавказу і успішно здійснює цей задум, опублікувавши в 1899 р. капітальну працю «Флора Кавказа. Свод сведений о флоре Кавказа за двухсотлетний период его исследования, начиная от Турнефора и кончая XIX веком» [11]. У цій праці Липський аналізує 449 джерел, опублікованих вісьмома мовами та 17 рукописів, наводить детальну історію ботанічних досліджень Кавказу, подає відомості про 143 гербарні колекції.

Більшу частину свого життя В.І. Липський присвятив вивченню Середньої Азії. «Есть страны, обладающие удивительно притягательной силой, несмотря на то, что наружная их сторона не всегда показная. К числу таких стран относится Средняя Азия. Много в этой стране чрезвычайно интересного и заманчивого для всякого ученого и в частности для натуралиста здесь широкое поле деятельности; здесь есть еще множество углов, совершенно не исследованных, где не ступала нога человека», – писав В.І. Липський [15]. Подорожуючи Гіссарським хребтом у 1896 р. вчений вивчає не лише рослинний світ, а й природу загалом. Життя і побут населення. Він вперше виявив тут велику кількість льодовиків і, таким чином, зробив справжнє географічне відкриття. В експедиції були зібрані не лише велика кількість рослин для гербарію – 10 тисяч, а й колекції гірських порід – 252 зразки та тварин – кілька тисяч зразків. За комплексні географічні дослідження Гіссарського хребта В.І. Липський був удостоєний медалі ім. М.М. Пржевальського. В наступні роки він продовжив комплексні географічні дослідження гірської Середньої Азії [15].

Результати флористичних досліджень В.І. Липського висвітлені у більш ніж двадцяти наукових публікаціях. Найважливішим серед них є «Материалы для флоры Средней Азии» [12, 18, 21], яку видатний ботанік В.Л. Комаров назвав взірцем систематичного аналізу, та «Флора Средней Азии» [16]. В останній праці В.І. Липський подає огляд літератури, інформацію щодо колекцій рослин та колекціонерів, наводить детальну біографію одного з найвидатніших дослідників природи Середньої Азії Г.С. Кареліна. Стаття В.І. Липського «Лесная растительность Туркестана» (1911) є першою узагальнюючою працею про ліси Середньої Азії. В ній вчений висвітлює еколо-ценотичні умови зростання та наводить класифікацію лісових угруповань, конспект дендрофлори Середньої Азії з 333 видів, що становить 10% флори регіону. Обставини життя та наукової діяльності Липського були надзвичайно сприятливими для реалізації його величезного наукового потенціалу. Через його руки пройшли тисячі зразки живих рослин та гербарних екземплярів. У своїй книзі «Исторический очерк Санкт-Петербургского ботанического сада» [24] він пише, що 1895 р. до цього саду нам було завезено 3000 зразків рослин флори Кавказу, в 1897–1899 на Кавказі ним було зібрано 2 тис. видів та 12–15 тис. зразків рослин. У ті ж роки він зібрав 12 тис. зразків видів флори Середньої Азії. В 1901 р. він завіз 1200 зразків видів флори Сибіру та Маньчжурії, в 1902 р. – зібрав гербарій 150 видів флори Північної Африки, в 1903 р. – 1 тис. видів, 3–4 тис. зразків флори Тянь-Шаню. Наступного року він збагатив гербарій Санкт-Петербурзького ботанічного саду 550 зразками 150 видів рослин флори Приаралля, в 1907 р. – 150 екземплярами

флори Північної Америки. Результатом ботанічної поїздки на Цейлон в 1908 р. став гербарій із 647 зразків, колекцій плодів та насіння 81 виду в спирті та у формаліні [22]. В 1909 р. вчений зібрав гербарій флори Джунгарського Алатау – 11 тис. видів. У 1910 р. він привіз колекцію живих рослин флори Південної Америки. У 1911 р. – зібрав гербарій із 4 тис. зразків флори Ферганської та Самаркандської областей, а в наступному році – 16 тис. рослин Закаспійської області.

Оригінальним напрямком наукової діяльності вченого було вивчення колекцій живих рослин та гербаріїв ботанічних садів світу. Він залишив детальні описи ботанічних садів Європи, Африки, Північної Америки, Цейлону [13, 17, 19, 22, 28], які до цього часу є джерелом унікальної ботанічної інформації. Цикл його праць про ботанічні сади завершує стаття «Ботанічний сад Української Академії Наук і його завдання» [29]. Ідеї вченого були використані при створенні Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. В щоденникових записах В. І. Вернадського є згадка про те, що В. І. Липський мав намір написати нарис

з історії ботаніки в Україні. Цей намір лишився не реалізованим. Якби він його здійснив, то це була б неперевершена праця, отже, ніхто так детально і ґрунтовно не зміг би проаналізувати факти.

В. І. Липський описав чотири роди рослин – *Ga-lagania*, *Korshinskia*, *Kozlovvia*, *Ladyginia* та 165 видів та різновидностей рослин, в тому числі рідкісних видів, які перебувають під загрозою зникнення. До них належить *Dionisia hissarica* – ендемік флори Гіс-сарського хребта, що внесений до Червоної книги Узбекистану, *Androsace bryomorpha* – ендемік Яз-гулемського хребта та *Salvia baldchuanica* – ендемік хребтів Сатлокс та Сарсарек (обидва види внесені до Червоної книги Таджикистану), *Dioscorea saucasica* – ендемік флори Кавказу, внесений до Червоних книг Грузії та Російської Федерації, *Lipidium turszaninovi* – ендемік флори Криму, внесений до Червоної книги України.

Свідченням високих наукових заслуг В. І. Липського є названі в його честь два роди – *Lipskya* і *Lipskyella* та 55 видів рослин. Зважаючи на велике значення наукових праць вченого варто було б перевидати найважливіші з них.

Джерела та література:

- Добринова Т. М., Кушнір О. Г. Владимир Ипполитович Липский. 1863–1937. Библиографический указатель Одесса, 1981. – 45 с.
- Доброчаева Д. Н., Мокрицкий Г. П. Владимир Ипполитович Липский. – К.: Наук. думка, 1991. – 216 с.
- Есаков В. А. География в России в XIX начале XX века. – М.: Наука, 1978. – 308 с.
- Липский В. И. Отчет о ботанической экскурсии, произведенной летом 1887 г. в Бессарабии // Протоколы собрания Киев. Об-ва естествоисп. – 1887. – 9. – С. LXV – LXVII.
- Липский В. И. Исследования о флоре Бессарабии // Записки Киев. Об-ва естествоисп. – 1887. – 9 в. 2. – С. 225–391.
- Липский В. И. Исследование Северного Кавказа // Там же. – 1891. – 11, в 2. – С. 23–61.
- Липский В. И. Новые данные для флоры Бессарабии // Там же 1894. – 13. в.1, 2. – С. 423–244.
- Липский В. И. Гербарий Императорского С.-Петербургского ботанического сада к концу его 75-летнего существования (с 1823–1898 г.) – СПб. – 128 с.
- Липский В. И. Гербарий // Исторический очерк Императорского С.-Петербургского ботанического сада к концу его 75-летнего существования (с 1823–1898 г.) – СПб. – С. 36–56.
- Липский В. И. Алфавитный указатель всех колекцій, поступивши в гербарий ботанического сада (1832–1898) // Там же. – С. 57–160.
- Липский В. И. Флора Кавказа. Свод сведений о флоре Кавказа за двухсотлетний период его исследования, начиная от Турнефора и кончая XIX в. // Тр. Тифлис. Ботан. сада. – 1899. – В. 4. – С. 1–585.
- Липский В. И. Материалы для флоры Средней Азии // Acta Horti Petropolitani. – 1900. 18–146 s.
- Липский В. И. Главнейшие гербарии и ботанические учреждения Западной Европы. Приложения к 18 т. Тр. С.-Петербург. Ботан. Садаю – СПбю – 123 с.
- Липский В. И. Флора Кавказа (Дополнение 1). // Труды Тифлис. ботан. сада. – 1902. – В. 1. – 100 с.
- Липский В. И. Горная Бухара. Результаты трехлетних путешествий в Среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 годах. Ч. I Гиссарская экспедиция 1896 г. – СПб, 1902. – 318 с.; Ч. II Хребет Петра Великого, Алтай, 1897 г. – СПб, 1902. – 320 с.; Ч. III Хребет Гиссарский и Восточная Бухара: хребет Дарвазский, Мозарский и Петра Великого, 1899 г. – СПб 1905. – 755 с.
- Липский В. И. Флора Средней Азии, т.е. Русского Туркестана и ханств Бухары и Хивы. Ч. I Литература по флоре Средней Азии // Тр. Тифлис. Ботан. сада. – 1902. – В. 7, кн. 1. – С. 1–245; Ч. II История ботанического исследования Средней Азии // Там же. – 1903. – В. 7, кн. 2. – С. 249–337; Ч. III Ботанические коллекции // Там же. – 1903. – В. 7, кн. 3. – С. 341–841.
- Липский В. И. Ботанические учреждения и сады в Южной Европе и Северной Африке // Тр. Тифлис ботан. сада. – 1903. – В. 7, кн. 3. – 128 с.
- Липский В. И. Материалы для флоры Средней Азии // Тр. С.-Петербург. Ботан. сада. – 1904. – 23, в. 1. – 247 с.
- Липский В. И. Ботанические сады Мадрида. Лиссабона и Кью // Приложение к тому Тр. С.-Петербург. Ботан. сада. – СПб, 1906–267 с.
- Липский В. И. Гербарий С.-Петербург. Ботан. сада (1823–1908). – Юрьев, 1908–328 с.

21. Липский В. И. Материалы для флоры Средней Азии // Труды С.-Петербург. Ботан. сада – 1910. – 26, в. 2 – С. 115–616.
22. Липский В. И. Цейлон и его ботанические сады. – СПб, 1911. – 282 с.
23. Липский В. И. Биография и литературная деятельность ботаников и лиц, соприкасающихся с ботаническим садом // С.-Петербургский ботанический сад за 200 лет его существования (1713–1913) – СПб, 1913. – Ч. 3. – 378 с.
24. Липский В. И. Исторический очерк С.-Петербургского ботанического сада (1713–1913) // Там же. Ч. 1–378 с.
25. Липский В. И. Коллекция живых растений // Там же. – С. 379–408.
26. Липский В. И. Литературно-издательская деятельность С.-Петербургского ботанического сада // Там же. – Ч. 3 – С. 561–582.
27. Липский В. И. Краткий путеводитель по Ботаническому саду Петра Великого. – СПб, 1913. – 96 с.
28. Липский В. И. Северная Америка и ее ботанические сады. Ч. 1. Нью-Йоркский ботанический сад. – Петроград, 1915. – 180 с.
29. Липський В. І. Ботанічний сад Української Академії Наук і його завдання // Ювілейний збірник на пошану академіка Д. І. Багалія. – Київ, 1927. – С. 1–53.
30. Федченко Б. О. В. І. Липський і його робота в С.-Петербурзькому ботанічному саду // Журн. Інституту ботаніки АН УРСР. – 1937; 13/14. – С. 11–14.
31. Шмальгаузен И. Ф. Флора юго-западной России. – Киев, 1886. – 831 с.

ОЛЬГА ГАРБАРУК

КРАВЦОВ ЛАВРЕНТІЙ ПЕТРОВИЧ (1903-1984) - ПИСЬМЕННИК-ПРОЗАІК, ЖУРНАЛІСТ І КРАЄЗНАВЕЦЬ

Вулиця Соборна, найдовша і найстаріша вулиця Рівного, добре пам'ятає скільки видатних особистостей крокували нею і жили тут. Двоповерховий будинок за адресою: Соборна, 96 вирізняється своєю історією [7]. Чи, точніше сказати, історією життя своїх мешканців. У цьому будинку протягом 40 років жив знаний у Рівному та за його межами письменник-прозаїк, журналіст і краєзнавець Лаврентій Петрович Кравцов (1903–1984), який пройшов нелегкий творчий шлях. «Це був поважний, високий на зріст чоловік, який завжди ходив у зеленому фетровому капелюсі», – згадує колишній мешканець вулиці Поштової Леонід Друзенко [6].

Народився Лаврентій Кравцов 18 серпня 1903 р. в селі Високі Байраки на Кіровоградщині в селянській родині [2]. З 1911 р. навчався в земському училищі, яке закінчив з відзнакою в 1925 р. Після смерті батька (1913 р.) наймитував у місцевих поміщиків: був за пастушка, погонича, плугаря. З вересня 1920 р. і до листопада 1921 р. служив рядовим у 48-му залізничному батальйоні, а з 1925 по 1926 рр. – у 2-му залізничному полку Червоної Армії. У період 1926–1929 рр. працював відповідальним секретарем Ново-Української райпрофради Кіровоградської області. 1929–1934 рр. був завідуючим спецчастиною в Новосибірську і там же навчався на вечірньому відділенні робфаку, планово-економічному інституті.

З 1934 р. по вересень 1939 р. працював керівником сектору фабрично-заводської преси в республіканському журналі «Робсількор» у Києві [5, с. 35] і заочно навчався в Літературному інституті в Москві. З грудня 1940 р. по 22 червня 1941 р. вів

Лаврентій Кравцов

активну журналістську діяльність в Рівненській області.

Під час Другої світової війни (серпень 1941 р. – листопад 1943 р.) був редактором районної газети в Сталінградській області. Наприкінці 1943 р. знову одержав призначення на роботу в Рівненську область: став редактором райгазети «Червоний шлях» в Сарнах, потім – заступником редактора обласної газети «Червоний прапор», а з 1956 р. і до виходу на пенсію – кореспондентом республіканської газети «Колгоспне село» по Рівненській та Волинській областях.

Він був добре відомий багатьом журналістам, літераторам, краєзнавцям, музейним і бібліотечним працівникам Рівненщини, вчителям шкіл, читачам тодішніх обласних газет «Червоний пра-

пор» (нині «Вільне слово») і молодіжної «Зміна» [9, с. 135]. Л. Кравцов не тільки часто публікувався, а й ще охоче виступав у різних аудиторіях. «Память у нього була феноменальною, – згадував І. Пащук. Уривки зі своїх прозових творів читав напам'ять просто артистично. Не тільки писав, а й залюбки розповідав про історико-культурні пам'ятки і події далекої минувшини, що було маловідомим широкому загалові. Він мав прекрасну домашню бібліотеку з раритетних видань. Не один раз бентежно і я перегортав їхні сторінки, милувався ілюстраціями, дещо прочитував. Він дозволяв це робити при своїй присутності. Не давав книги виносити з квартири, бо з власного гіркого досвіду знав, що часто назад вони уже не поверталися. Книги з полиць зашкленних шаф брав і ставив дуже акуратно, я сказав би – із просто зачарованою ласкавістю, перегортав сторінки окремих фоліантів з якимось внутрішнім священнодійним освітленням і сяючою любовною жвавою зацікавленістю в очах. А тому його улюблений вислів був: «Все дарую, окрім дружини і власних книг» [9, с. 135–136].

У своїй автобіографічній оповіді «Картаті штани з Америки» журналіст, письменник, краєзнавець, колишній головний редактор газети «Червоний прапор» Георгій Сербін згадує, що «у дискусійних розмовах виникла цікава ідея – видавати уперше в нашому краї літературних альманахів. Альманах, який би презентував літературні сили молодшої радянської Рівненщини – її волинських і поліських просторів... Із альманаха «Літературна Рівненщина» вийшло чимало здібних прозаїків» [10]. Серед них – Лаврентій Кравцов.

У радянсько-комуністичні заідеологізовані роки видати книгу було нелегкою справою.

Л. Кравцову вдалося двічі випустити у світ повість «Підпоручик Жаданівський»: у 1962 році вона вийшла з друку під назвою «Підпоручик Жаданівський» (Київ; «Радянський письменник»), а згодом була перевидана під назвою «Борис Жаданівський» (Київ, «Молодь», 1973). Ця історична повість,

роботі над якою автор віддав двадцять два роки (1940–1962 рр.) стала його першим великим твором. Вона присвячена революційним подіям 1905 року в Києві. В центрі твору конкретна історична особа – Борис Жаданівський, сміливий і мужній ватажок київських саперів, що зі зброєю в руках виступили проти самодержавства [3].

Лаврентій Кравцов зайняв також помітне місце серед численної когорти популяризаторів історії минулого, збирачів і зберігачів унікальних свідчень. Свої дослідження він публікував на сторінках газети «Червоний прапор», а також в інших періодичних виданнях, які виходили у багатьох містах західного регіону України. У своїх газетних публікаціях він звертався до фактів з минулого Радивиловка і Радивилівщини, Острога і його околиць.

Активний краєзнавець Л. П. Кравцов став автором популярної у свій час книжки краєзнавчих нарисів «Свідки народної величі» (Львів, «Каменярь», 1972), яка розповідає про героїзм наших предків, про їх палку любов до рідного краю. Замки, вежі, монастирі, городища, описані прозаїком, – це не просто тло, на якому розвиваються події, а повновладні «дійові особи» розповіді [4]. «Час, – пише він у післямові до своєї книги, – залишив нам велику кількість пам'яток історії і культури. Навчимося їх відшуковувати, шанувати, бо той, хто не шанує свого минулого, не здатний належно оцінити сучасне й майбутнє» [4, с. 66].

Останні роки свого життя Лаврентій Кравцов віддав роботі над історичним романом про життя і творчий подвиг першодрукаря І. Федорова в Острозі [1]. Роман отримав назву «Волинські Афіни» і друкувався уривками в періодиці, проте за життя автора окремим виданням так і не вийшов. До 100-річчя Л. П. Кравцова його молодший син Валерій Лаврентійович власним коштом видав у Москві українською мовою «Волинські Афіни» і частину тиражу передав на Рівненщину.

Помер Лаврентій Кравцов 12 липня 1984 року в Рівному. Тут і похований.

Джерела та література:

1. Кравцов Л. Волинські Афіни. – М., 2003. – 239 с.
2. Кравцов Л. П. (некролог) // Червоний прапор. – 1984. – 14 липня.
3. Кравцов Л. Підпоручик Жаданівський. – К.: Молодь, 1962. – 282 с.
4. Кравцов Л. Свідки народної величі. – Львів: Каменярь, 1972. – 67 с.
5. Лаврентій Кравцов // Літературна Рівненщина: довідник. – Рівне: Азалія, 2003. – С. 35.
6. Данильчук Г. Вулиця імені старої пошти // Сім днів. – 2014. – № 28 (10 липня).
7. Дворницький А. У «Вітані» завжди багатолюдно, адже ця перукарня – на перехресті всіх шляхів Рівно-
8. Пащук І. Княжий родовід Острозьких: з історико-краєзнавчих досліджень // Демократична Рівненщина. – 2001. – 10 серп. – С. 6.
9. Пащук І. Рівненський письменник і краєзнавець Лаврентій Кравцов про Пересопницьке Євангеліє // Наукові записки: присвячується 450-річчю з часу створення Пересопницького Євангелія. – Рівне, 2011. – Вип. IX, Ч. 1. – С. 135–139.
10. Сербін Г. П. Картаті штани з Америки. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 198 с.

СВІТЛАНА СКРУХА

ВІН ПРОСТО ЛЮБИВ УКРАЇНУ (пам'яті Ярослава Андрійовича Мічуди)

27 квітня 2013 р. на території архітектурного комплексу НІМЗ «Поле Берестецької битви» на о. Журавлиха, біля входу до храму Святого Архістратига Михайла XVII ст., було встановлено пам'ятний знак (автор – Іванюк А.І., м. Львів), у вигляді великого розгорнутого аркуша, прикрашеного калиновими гронами та листям, на якому виконано вірш Ярослава Андрійовича Мічуди – «Підземний вхід»:

Підземний вхід в холодній сірій млості
Веде у ту гробницю кам'яну,
Де наших предків черепи і кості
І натяглася тиша у струну.
Прийдіть сюди, схиліть чоло в мовчанні,
Хай серце шал передає думкам.
Не ви тут перші і не ви – останні,
На віки вічні слава козакам.

Ці поетичні рядки колись глибоко хвилювали серця відвідувачів музею на «Козацьких могилах», яким довелося побувати на екскурсіях наукового працівника музею Ярослава Мічуди, і проходити підземним ходом до найсвятішого місця – козацької гробниці – усипальниці. Було це ще на початку 1970-х рр., коли він працював у музеї на «Козацьких могилах». Ці рядки не залишають людей байдужими і тепер, бо ще раз стверджують святу істину простих і великих слів про те, що ні час, ні зброя не в змозі стерти слави тих, хто помирає за свій народ.

А сам вірш народився з-під пера Ярослава Андрійовича Мічуди, старшого наукового працівника музею на «Козацьких могилах», якому довелося працювати тут у 1970–1973 рр. Відтоді він став невід'ємною частинкою екскурсій самого Ярослава Андрійовича, а згодом чи не всіх його колег по роботі. Ці слова часто можна почути під час екскурсій на Козацьких могилах і в наші дні, бо вони залишаються такими ж хвилюючими і актуальними, як і 40 років тому.

«Недільного червневого ранку я стою разом зі своїми друзями з Луцька, Рівного, Крем'янця в Михайлівській церкві перед входом до підземелля. Тоді екскурсію проводив мій друг Ярослав. І раптом чарівною музикою забриніли слова його нового вірша... Тоді я не записував цих слів, але вони на все життя запали в моє серце. Бо ж народила їх, величних і правдивих, щира і чесна душа та непересічний розум. Саме таким живе в моїй пам'яті мій дорогий друг Ярослав Мічуда, добрий і відданий товариш, який любив козацьку святиню більше свого життя, відтак і поплатився ним за цю незгасну любов», – так, вже через роки, напише про Ярослава Мічуду у своїй книзі його близький друг Володимир Рожко [2, с. 36].

Ярослав Андрійович був родом з села Басів Кут. Народився він в сім'ї Оксани та Андрія Мічудів.

Його батько працював машиністом Здолбунівського депо, а мама – прибиральницею. Окрім Ярослава, у батьків було ще дві доньки – Ганна та Любов.

Ярослав закінчив місцеву восьмирічну школу № 14, а до 1965 р. навчався в СШ № 6 м. Рівного. З дитячих років мав велику жагу до науки, захоплювався музикою, поезією, історією, брав участь у струнному, хоровому, танцювальному гуртках. Писав поезію.

В 1965 р. вступив на філологічний факультет Рівненського педагогічного інституту, який закінчив в 1969 році. Вже з студентських років за ним пильно почали стежити хижі очі і чутливі вуха кадебістських сексотів, які не лише слідкували, а й викликали щирого українця на провокативні розмови.

В 1969–1970 рр. Я. А. Мічуда працював кореспондентом Радивилівської районної газети «Прапор перемоги». В ній він друкував публіцистику та свої поезії.

З 20 лютого 1970 р. по 12 жовтня 1973 р. Ярослав Андрійович працював на посаді старшого наукового працівника в музеї «Козацькі могили» в с. Пляшева. Ось як він сам писав тоді про свій перехід на нове місце праці: «В 1970 році, з поваги до своїх творчих навиків, з любові до літератури і культури мого народу, вирішив працювати в музеї-заповіднику «Козацькі могили».

За період своєї роботи у музеї Ярослав Андрійович проявив себе дисциплінованим та принциповим працівником. Тут він проводив велику роботу з екскурсійного обслуговування відвідувачів музею-заповідника та популяризації його діяльності. Його екскурсії були завжди цікавими і змістовними. Проте Ярослав Андрійович і далі постійно підвищував і вдосконалював свої знання з історії краю, багато читав, часто виступав в пресі. Він брав активну участь в перебудові експозиції, в складанні тематико-експозиційного плану, а своїм добросовісним ставленням до виконання службових обов'язків швидко завоював авторитет та повагу серед колег по роботі.

Ось як пригадував про Ярослава Андрійовича Мічуду його колега, директор музею Лотоцький Павло Якович: «Працювати на посаді старшого наукового працівника виявив бажання журналіст Радивилівської районної газети «Прапор перемоги» Ярослав Мічуда – випускник Рівненського педінституту, активний, національно свідомий юнак. ... Мав він хист до журналістики і тому працював у районній газеті. Статті його були актуальні і цікаві. Не покидав він журналістики, працюючи в музеї-за-

Я.А. Мічуда та П.Я. Лотоцький на Козацьких могилах (1970-ті рр.).

повіднику. Крім того, йому ще дозволили вчити дітей в Пляшевській середній школі української мови. Але його стиль викладання української мови в школі не сподобався дирекції, він прагнув на своїх уроках навчити дітей любити Україну і бути справжніми патріотами, за що його називали націоналістом.

Пам'ятаю, одного разу поїхав Ярослав у Львів і там домовився з артистами театру ім. Заньковецької про зустріч у школі, мала навіть бути Ірина Вільде, але не прибула. Артисти в колгоспному клубі читали твори Тараса Шевченка...

Ярослав Мічуда брав участь у проведенні розкопок, перебудові експозиції, дуже емоційно проводив екскурсії в музеї-заповіднику. За ним встановили стеження кагебісти. Ярослав бачив, що ходять по п'ятах. Розраховувався з роботи, перейшов у волинську молодіжну газету працювати журналістом. Там він захворів, потрапив у лікарню, де його «добре підлікували», після чого він змушений був залишити роботу...» [1; с. 160].

Однак Ярославові скрутно жилося на заробітну плату в 75 крб., тому він пішов працювати викладачем рідної мови і літератури в місцеву школу. Проте тут зробили все для того, щоб позбутися не-

нависного радянській владі ворога – «буржуазного націоналіста».

Вже 16 жовтня 1973 р. Ярослава Андрійовича офіційно звільнили з роботи. Після цього він влаштувався кореспондентом молодіжної газети в Луцьку, де працював з 24 червня 1974 р. по 11 червня 1975 р. За цей час було надруковано лише кілька його статей (одна з них – про «Козацькі могили») [2].

Теплими словами згадує про дисидента і свого товариша Ярослава Мічуду історик-архівіст, краєзнавець Володимир Рожко у своїй книзі «У пащі диявола»: «Рівненщина також мала своїх дисидентів... До цих імен додаю ще одне яскраве прізвище мого щирого друга, незабутнього Ярослава Мічуди (нар. 21.09.1947 – пом. 04.09.1985), закатованого кагебістами... Він жив Україною, горів нею і передчасно, на 38 році життя, згорів за неї, власне, його знищили. Йому багато що не могли простити: від вишиванки до свідомої української душі, від поезій до неідейних екскурсій, а найперше – дружби зі своїми однодумцями. Були виклики, погрози, потім жорстоке побиття...» [2, с. 37].

Як пише В. Рожко, «Ярославові і в Луцьку кагебісти не могли вибачити його національної свідомості», його «неугодних» друзів-однодумців. Тому він вимушений залишити Луцьк і переїжджає жити до Рівного. Живе в батьків, працює столяром в драматичному театрі, виготовляє поштові скриньки під посилки, а незадовго до своєї смерті переходить на працю різноробочого до колгоспу в Басовому Куті. Там, в рідному селі, скінчилися його земні дороги, там він похований...

Смерть єдиного сина болем відізначалась в серцях його батьків. «Мій син був дуже здібний, чесний, добрий, справедливий, боголюбивий. Ми ніколи не чули від нього поганих слів, підвищеного голосу, дуже любив Україну і все робив, що міг, для її свободи. Знаєте, для мене з чоловіком і доньками він був передвісником її свободи, син вірив, що Україна буде незалежною. Ми гордимось ним, бо хоч прожив коротке життя, але особливе...» – розповідала про свого сина мама...[2].

Таким був Ярослав Андрійович Мічуда – палкий борець за національну ідею, за відродження гідності та духовності українського народу, який самовідданою працею на благо Батьківщини, як і тисячі українських патріотів в різні часи, наближав до нас нашу незалежність та довгождане воскресіння нашого народу. Тож хотілося б, щоб закарбовані в металі рядки вірша Ярослава Мічуди були не лише ще одним пам'ятником історії на Козацьких могилах під Берестечком, але й знаком нашої поваги та невмирущої пам'яті про нього самого.

Джерела та література:

1. Лотоцький П. Я. Побачене і пережите. Національний пантеон «Козацькі могили» Луцьк: Медіа, 2003. – 544 с.
2. Рожко В. У пащі диявола. ВАТ «Волинська обласна друкарня». Луцьк, 2009. – 116 с.

ІННА ЧЕРНИЦЬКА

Ю. В. КУХАРЕНКО ТА ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОЛІССІ

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології Академії наук СРСР, спеціаліст широких наукових інтересів – археолог, історик Юрій Володимирович Кухаренко добре відомий в професійних колах, перш за все як дослідник археології раннього залізного віку та раннього середньовіччя Полісся.

Юрій Володимирович народився 2 квітня 1919 року в селі Чаплі Летичівського району Хмельницької області у селянській сім'ї. У 1936 році поступив на Вищі музейні курси Народного комісаріату просвіти РРФСР, а у 1938 році був призваний в ряди Червоної армії і до 1947 року служив на Тихоокеанському флоті. Під час служби Ю. Кухаренко екстерном закінчив історичний факультет Хабаровського педагогічного інституту. У 1946–1950 рр. він навчався в аспірантурі Державного історичного музею у Москві. У 1951 році Юрій Володимирович захистив кандидатську дисертацію на тему «Юго-восточная граница расселения раннеславянских племен» і того ж року почав працювати в Інституті археології Академії Наук СРСР (до 1959 року Інститут історії матеріальної культури) на посаді наукового співробітника [10, 318].

Ще на початку наукової діяльності визначилося коло інтересів Ю. Кухаренка. Він вивчав археологічні пам'ятники Прип'ятського Полісся. З 1951 року Юрій Володимирович очолював Поліський загін Слов'янської, а пізніше Волинської експедиції Інституту археології АН СРСР, що займався польовими дослідженнями на Поліссі. Головна увага Поліського загону була спрямована на вивчення пам'яток зарубинецької культури та пошуки інших, близьких хронологічно могильників і поселень [4, 8]. Основним районом роботи було обрано центральне Полісся – найменш вивчений регіон. Археологічне дослідження на цій території розпочалось ще в кінці 50-х років XIX століття. Але археологам вдалося зробити не багато, опублікованих матеріалів також було мало. Пам'ятки, відомі у той час на території Полісся, були майже не досліджені, а їхня культурно-історична приналежність та час існування не визначені. До середини XX століття у розпорядженні археологів були лише матеріали із деяких середньовічних пам'яток, досліджених у східних районах Полісся, і випадкові знахідки, зібрані на поселеннях кам'яного віку. Пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного віку не відомі взагалі. Тому археологи стверджували тоді, що Полісся було слабо заселене в давнину та що протягом тривалого часу – з кінця неоліту і до перших століть нашої ери – воно взагалі не було заселено [6, 19].

За вісім років роботи Поліського загону найповніше досліджено територію між нижніми те-

чіями Стиру, Горині і Ствиги. Також проводилися розвідки і в інших районах Полісся. Обстежено північну окраїну Полісся, що було продиктовано необхідністю визначення кордонів поширення пам'яток поліського типу в цьому напрямку. На півдні обстежено пам'ятки на берегах Горині, Стиру і Стоходу, на сході – береги Уборті та Прип'яті. В останні роки загін проводив роботи в західних районах Полісся.

Завдяки багаторічним експедиціям, постійним пошукам, хорошему знанню природи, етнографії та літератури про Полісся, Ю. Кухаренку вдалося відкрити та дослідити тут багато пам'яток різних епох – від неоліту до пізнього середньовіччя. В результаті роботи у світ вийшло три випуски Сводов археологических источников («Памятники железного века на территории Полесья» 1961, «Средневековые памятники Полесья» 1961, «Первобытные памятники Полесья» 1962), які дали початок цьому серійному виданню Інституту археології. Ці випуски склали першу археологічну карту Полісся. До її створення на археологічних картах розселення давніх слов'ян Полісся виглядало білою плямою.

Праці Юрія Володимировича спростували існуючі до того думки, що болотисті землі Полісся протягом тривалого часу були майже не заселені. Вчений робить висновок, що з середини неолітичного часу і до середньовіччя Полісся ділиться на дві самостійні культурно-історичні області: західну та східну. Межа між ними проходить по річках Ясельда, Прип'ять і Горинь. Більша частина цього археологічного кордону співпадає з межею розселення балтів і слов'ян у давнину, встановленої за мовними особливостями. Найчіткіше поділ на дві області простежується в кінці епохи бронзи і на початку залізного віку. Зарубинецька культура об'єднала на деякий час західні райони та південну частину східних районів Полісся в одне ціле [6, 41].

На Поліссі археолог відкрив і розкопав могильники зарубинецької культури Велемичі I та II, Воронине, Отвержичі, Ремель, Черськ. На території Рівненської області на зарубинецьких могильниках біля сіл Іванчиці та Зелениця було проведено лише невеликі розвідувальні розкопки.

У своїй роботі «Зарубинецкая культура» 1964 р. Ю. Кухаренко вперше детально охарактеризував цю культуру, розділив на кілька хронологічних періодів, окреслив територію поширення, згрупував пам'ятки в три основні локальні групи: Полісся, Верхнє Придніпров'я і Середнє Придніпров'я. Проаналізувавши поселення та могильники зарубинецької культури, а також речі з них, археолог висвітлює відмінності між трьома локальними групами, але елементів, що об'єднують ці групи

в єдине ціле більше. По характеру кераміки та особливостях поховального обряду ближче всього один до одного Поліська та Середньодніпровська групи пам'яток. Поширення фібул зарубинецького типу свідчить про культурно-історичну єдність всіх трьох основних груп пам'яток [2, 46].

Проблема походження зарубинецької культури була поставлена ще на початку XX століття Вікентієм Хвойкою, який вважав її творцями племена слов'ян. Іншої точки зору дотримувалися німецькі археологи Пауль Райнеке та Курт Такенберг. Вони були впевнені у германському походженні зарубинецьких пам'яток. Проаналізувавши матеріал, Ю. Кухаренко зробив висновок, що зарубинецька культура сформувалася в західних районах Прип'ятського Полісся і Волині в результаті проникнення туди племен венедів з північного-заходу, з Помор'я. Поява пам'яток зарубинецької культури в Придніпров'ї є результатом переселення зарубинецьких племен із західних областей [3, 290]. Питання походження племен зарубинецької культури залишається гостро дискусійним і сьогодні, вирішення якого ускладнюється і тим, що культура не була продовженням якої-небудь однієї чи двох попередніх культур, а стала результатом змішання цілого ряду культур Європи протягом усього періоду її існування, творцями яких були різні групи населення. Їхня етнічна приналежність також викликає гострі суперечки і численні наукові дискусії. Зарубинецькі племена пов'язують із слов'янами, германцями, балтами. Дослідники відмічають, що для кожного із локальних варіантів зарубинецької культури був характерний свій етнічний склад, так, населення Поліського регіону і Верхнього Подніпров'я поступово змішувалося з балтами, а Середнього Дніпра – з пшеворськими, а також увібрало в себе деякі балтські та сарматські елементи.

На думку Юрія Володимировича поліські пам'ятки зарубинецької культури з'являються в II ст. до н.е., а в середині II ст. н.е. вони перестають функціонувати. На зміну їм в західних районах Полісся у середині II ст. н.е. приходять пам'ятки вельбарської культури.

У 1959 р. в місті Брест випадково під час земельних робіт відкрито безкурганний могильник, розкопки на якому проводив Ю. Кухаренко у 1960, 1961, 1963, 1965 та 1977 роках. Усі матеріали знайдені під час розкопок вчений порівнював із матеріалами з пам'яток Нижньої Вісли, багато спільного спостерігається у поховальному обряді. Прослідкувавши проникнення германських племен на територію Східної Європи, Юрій Володимирович пояснює появу пам'яток вельбарської культури на Поліссі переселенням сюди якоїсь частини готів та близьких їм племен в період їхнього просування до Чорного моря. Час існування цих пам'яток – друга половина II – IV ст. н.е. Він вважає, що могильник

Брест-Тришин, як і інші однотипні з ним пам'ятки Побужжя та сусідніх з ним районів Волині та Поділля, потрібно розглядати як проміжну ланку між вельбарською культурою Помор'я та Нижнього Повіслення, з однієї сторони, і черняхівською культурою Придніпров'я, Причорномор'я і Подунав'я – з іншої [9, 76]. Узагальнююча робота «Могильник Брест-Тришин» вийшла уже після смерті автора.

В 40–50-х р. головною вважалася проблема походження слов'ян. Багатьом дослідникам хотілося бачити наших предків в трипільцях, скіфах. На противагу цим гіпотезам з'явилися роботи Ю. Кухаренка, в яких він схилився до думки про пізнє проникнення слов'ян у Східну Європу із заходу [11, 83–84].

Пропагандисти фашиського та комуністичного таборів в першій половині XX століття дискутували на тему: хто ж перший оселився на землях сучасної Польщі, Західної України та Білорусі – племена давніх слов'ян чи германців, так як від цього залежало, хто ж історично має право на ці землі. Юрію Володимировичу знадобилося немало мужності, щоб після дослідження могильника Брест – Тришин відкрито виступити на захист тез про те, що давні германці жили на даній території.

Ю. Кухаренко умів узагальнювати археологічні дані, визначати значення випадкових знахідок, вписувати їх у систему відомих культур. Він перший звернув увагу на ліпний посуд із музеїв Житомира та Пінська. Ці знахідки зібрані на території сучасної Житомирської області і потрапили в музеї в різні часи та різними шляхами. Більша частина була передана С. С. Гамченко та І. Ф. Левицьким, які займалися дослідженнями Волині; менша частина представлена випадковими знахідками. Даний посуд Юрій Володимирович порівнював із знахідками пражського типу, знайденого у Центральній Європі, та назвав посудом житомирського (корчацького) типу. Вчений робить висновок, що пам'ятки житомирського типу представляють собою локальний, поліський варіант пражської культури і є слов'янськими [7, 38]. Це відкриття дало поштовх для дослідження ранніх слов'ян VI–VII ст. на території СРСР. Археолог розкопав слов'янське городище Хотомель VI–X ст.

У 1965 р. Юрій Володимирович захистив докторську дисертацію на тему «Древнее Полесье».

Археолог чудово знав матеріали сусідньої з Поліссям території Польщі і написав у 1969 р. книгу «Археология Польши». Вона являє собою довідник, призначений перш за все для археологів та осіб, що цікавляться археологією [1, 7]. Це була перша спроба систематизувати основні археологічні матеріали і узагальнити результати наукових досліджень з давньої історії від палеоліту до раннього середньовіччя включно. Юрій Володимирович подає опис археологічних пам'яток на території Польщі, простежує еволюцію матеріальної культури, висвітлює

стан польської археологічної науки, характеризує її основні напрями, видання, наукові центри, охорону пам'яток.

Помер Ю. Кухаренко 6 січня 1980 року, але після себе залишив понад 70 друкованих робіт, якими

користуються і сьогодні. В його експедиціях сформувалися наукові інтереси цілого ряду археологів, серед яких І.П. Русанова та К.В. Каспарова. Теми, якими займався Юрій Володимирович, продовжили досліджувати його учні та послідовники.

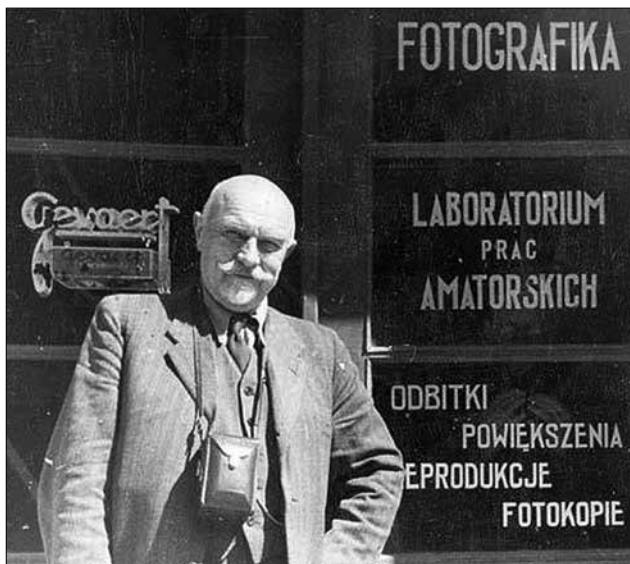
Джерела та література:

1. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969. – 240 с.
2. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура // Свод археологических источников. – М., 1964.
3. Кухаренко Ю. В. К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры // Советская археология. – № 1. – М., 1960. – С. 289–301.
4. Кухаренко Ю. В. Памятники железного века на территории Полесья // Свод археологических источников. – М., 1961.
5. Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники Полесья // Свод археологических источников. – М., 1962.
6. Кухаренко Ю. В. Полесье и его место в процессе этногенеза славян // Полесье (лингвистика, археология, топонимика). – М.: Наука, 1968. – С. 18–46.
7. Кухаренко Ю. В. Славянские древности V–IX веков на территории Припятского Полесья // Краткие сообщения института истории материальной культуры. – Вып. 57. – М. – Л., 1955. – С. 33–39.
8. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья // Свод археологических источников. – М., 1961.
9. Кухаренко Ю. В. Могильник Брест-Тришин. – М.: Наука, 1980. – 128 с.
10. Русанова И. П. Памяти Юрия Владимировича Кухаренко // Советская археология. – № 2. – М.: Наука, 1981. – С. 318.
11. Формозов А. А. Русские археологи в период тоталитаризма: Историографические очерки. – М.: Знак, 2006. – 344 с.

МУЗЕЄЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

АЛЛА БАЧИНСЬКА
ТЕТЯНА НАХРАТОВА

ВОЛИНЬ У СВІТЛИНАХ ЯНА БУЛГАКА

Ян Булгак біля свого фотоательє.

Ян Булгак – відомий білоруський і польський етнограф, фольклорист, майстер художньої краєзнавчої фотографії та пейзажу, «батько польської фотографії» [14]. Яскравий представник пікторальної течії у фотомистецтві, творчість якого вплинула на розвиток художньої фотографії Литви, Польщі та Білорусії кін. XIX – поч. XX ст. Його праці порівнюють з графікою відомого польського художника Наполеона Орди. Ян Булгак народився 6 жовтня 1876 р. в місті Осташин на Новгородщині (Білорусь). Закінчив класичну гімназію у Вільні (1897 р.), вступив на філософський факультет Ягеллонського університету в Кракові (провчившись два роки, залишив навчання через скрутне матеріальне становище).

Повернувшись із Кракова, одружився і проживав у маєтку Перасеке неподалік від Мінська, який успадкував від матері. Фотографією зацікавився випадково, а саме тоді як його дружина отримала в по-

дарунок фотоапарат. Він допомагав їй освоїти дану техніку. У 1908 р. створив своє перше фотоательє. Вже через два роки його роботи демонструвалися на Всесвітній виставці у Брюсселі. Він здійснив декілька поїздок в Німеччину і Францію з метою ознайомлення останніми досягненнями в галузі фототехнічного процесу та сучасними канонами фотографічного мистецтва. Бере участь у виставках і конкурсах, пише статті і нариси по історії фотографії.

Вагому роль в професійній долі Булгака відіграла дружба з художником та мистецтвознавцем Фердинандом Рущицем. Саме під впливом Рущица відбулося перетворення фотографа-любителя на фотографа-професіонала. За його рекомендацією з 1912 до 1915 рр. працює міським фотографом Вільно, в обов'язки якого входила «фотографічна інвентаризація архітектурних пам'яток Вільно та сусідніх районів...» [17]. З 1919-го – керував фотолабораторією при факультеті образотворчого мистецтва Віленського університету ім. Стефана Баторія.

Етнограф, фольклорист, історик фотографії, майстер художнього, краєзнавчого, пейзажного, портретного жанрів, він був засновником і головою Віленського фотографічного товариства. Співпрацював із Йозефом Завадським, видавцем і друкарем, власником книгарні і друкарні у Вільні та Йозефом Жмігородським, фотографом, видавцем. Кілька десятків поштових листівок побачили світ у результаті їх співпраці: серія «Новогрудок» (видавнича спілка Ян Булгак і Й. Жмігородський), кілька серій «Вільно» (Завадський і Булгак, друкарня). Відомим став завдяки своїм імпресіоністичним фотографіям Вільно, його околиць та інших місцевостей. Друкував фото білоруських пейзажів, сіл, господарських будівель білоруських селян в різних етнографічних виданнях та журналах. Ян Булгак став одним із засновників та керівником Віленського фотоклубу. Був одним із засновників Польського фо-

токлубу. Редактор журналів «Przegląd Fotograficzny», «Fotograf Polski» (1935–1939 pp.) [14].

Більшість його колекції зроблена в 1912–1915, але навіть під час німецької окупації в 2-у світову війну Ян Буглак не переставав фотографувати. Серію своїх знімків він помістив у журналі «Вісник фотографії», з яким співпрацював у 1913–1914. Брав участь у 174 міжнародних виставках. За фотографію «Радість життя» у 1937 р. отримав нагороду на міжнародному фотографічному салоні і Варшаві. Володів колекцією понад 10 тис. фото, з них – 6 тис. – фотографії Вільнюса та Віленського краю. Однак у 1944 р. більшість з його колекції згоріла.

У 1944 р., після бомбардувань, Ян Булгак покинув Вільнюс. З 1945 переїхав з родиною до Варшави, де фотографував повоєнні руїни, а також пам'ятки на заході Польщі.

Був одним із засновників Спілки польських фотохудожників, деякий час його першим президентом і головою кваліфікаційної комісії. У Варшаві, за допомогою директора Народного музею Станіслава Лоренца, відбулася перша післявоєнна виставка Яна Булгака під назвою «Варшава 1945 року в образах Яна Булгака». Останні роки життя митець проживав у Варшаві. Похований в центральній частині католицького цвинтару Повонзки у 1950 р. Його роботу продовжує онук – Богдан Булгак, популяризуючи ім'я свого дідуса на виставках.

Булгак був представником пікторальної течії у фотомистецтві, яка виникла в кінці XIX ст.

Пікторальне фото на відміну від звичайного направлене на створення визначеного художнього ефекту. Для цього фотограф міг використовувати різноманітні прийоми, трюки і навіть оптичні прийоми. Пікторальні фото вирізняються розмитістю силуетів та відсутністю різкості в деталях, саме це додає схожості такої фотографії з картинами художників-імпресіоністів. Прихильників такого виду фотографії не цікавили будь-які соціальні теми або реалістичне відображення дійсності, їх праці несли в собі яскравий декоративний ефект та емоційність. М'які зображення та відсутність зайвих деталей – найбільш характерні риси пікторальної фотографії. Адже за допомогою м'якого фокуса фотографії могли виразити в зображенні свої особисті почуття та надати глибокий емоційний зміст. В пікторальній фотографії вагоме значення мала простота та композиції. На зображенні всі лінії та форми об'єкта що фотографується, світло та тіні повинні підпорядковуватися основоположному принципу що заключався у візуальній простоті. В результаті з'явився новий клас фотографів, котрі називали себе фотохудожниками. Вони працювали здебільшого в жанрі портрету, натюрморту та пейзажу та переконували у схожості свої праць з класичним живописом. [18].

Саме тому праці Яна Булгака вирізняються високою художньою довершеністю, тонким відчуттям

Ян Булгак на Поліссі, 1934 р.

пейзажу, захопленням майже постановочним кадром, вивченням світлового потоку. Головна тема його робіт – провулки, дахи, природа і світ, і якщо є силует людини, то він підпорядковується композиції, інтегрується з архітектурою.

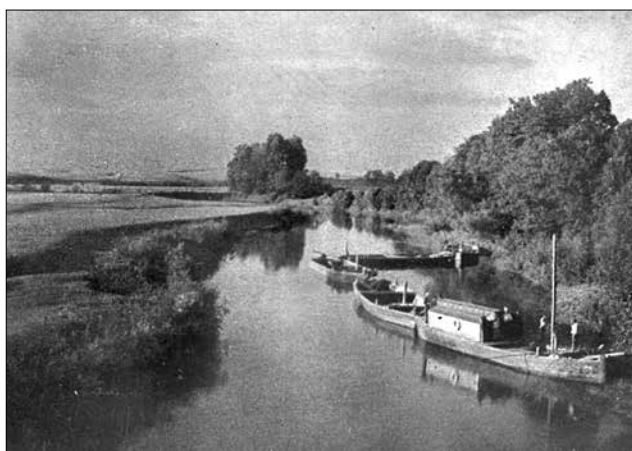
Ян Булгак – не тільки відомий фотохудожник, але й автор багатьох книг з фольклору, краєзнавства, історії фотографії, серед яких: «Великодні пісні на Мінщині (волочєбники)» (1911), «Фотографія» (1931), «Естетика світла» (1936), «Про перших віленських фотографів з XIX століття» (1939). Книгу сподів «Край дитячих літ» проілюстрував власними світлинами кінця XIX – початку XX століття з життя Новогрудщини. Публікував свої статті і фотографії у журналах «Вестник фотографии», «Rocznik ziem Wschodnich», «Kalendarz ziem Wschodnich», інших спеціалізованих журналах багатьох країн. Вражає географія його подорожей: Друскеники, Гродно, Карпати, Кременець, Устилуг, Луцьк, Варшава, Степань, Олика, Почаїв, Костюхнів-ка, Львів, Клевани, Янова Долина, Межиріч Острозький, Вишневець, Остріг, Дубно, Новогрудок, озера Світязь (наше та білоруське) і Нароч, Вільно, Віленщина, – десятки міст, містечок і сіл Білорусі, Литви, Польщі та України. [15]. Кількість поштових листівок на основі світлин Яна Булгака, присвячених Волині, у відсотковому відношенні від усієї його спадщини не є значною, але це не зменшує їх вартості. Так, 1939 року, в друкарні «Ksinica Atlas» у Львові вийшли позасерійні листівки: «Волинь. Типи зі Степаня», «Волинь. Почаїв: ринок і лавра», «Волинь. Янова Долина. Робітники в каменоломнях», «Редут Пільсудського під Костюхнівкою», «Волинь. Кременець, вулиця Кравецька», «Волинь. Замок Любарта в Луцьку», «Устилуг. Пам'ятник святому Франціску».

Замок в Клевані. [1]

Межиріч Острозький. Монастир та оборонні мури. [2]

Річка Горинь поблизу Янової Долини. [3]

Губків. Руїни замку. [5]

Подорож Яна Булгака Волиню у 1937–1939 рр. знайшла відображення у серії з 21 поштової листівки під загальною назвою «Волинь на знімках фотографа Я. Булгака», яка вийшла накладом у луцькому відділенні Краєзнавчого повітового товариства в друкарні «Grafika», Вільно. Деякі поштові листівки цієї серії зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею, одна листівка є у збірці Володимир-Волинського історичного музею.

Коло зацікавлень митця дуже широке: тут і замки (Олика, Дубно, Клевань, Остріг, Луцьк, Губків), і палаци (Вишневець), і адміністративні будівлі (Кременець, Луцьк), і храми (Межиріч, Степань, Почаїв). У полі зору його всюдисущого об'єктива – етнографічні замальовки (село Вербче, двір у Перевалах, вулиця у Вишневці), придорожні хрести, які на Волині ще називають «фігурами» (дорога в Дубнівському повіті, село Пелча в Дубнівському повіті),

річки та озера (Світязь, Горинь, Іква), пам'ятні місця (редут Пілсудського) [15].

13 листівок з даної серії має Рівненський обласний краєзнавчий музей. Вони надійшли до музею разом з колекцією листівок історичних пам'яток Волині у 1973 р. Серед них:

1. Замок в Клевані над річкою Стубла.
2. Річка Горинь поблизу Янової Долини.
3. Дорога в Дубенський повіт.
4. Межирічі Острозькі.
5. Часовня біля Степаня Костопільського повіту.
6. Замок в Дубно над Іквою.
7. Дорога в с. Повча Дубенського повіту
8. Губків. Руїни замку.
9. Панський двір у с. Перевали Володимир-Волинського повіту.
10. Кременецький ліцей.
11. Вулиця у Вишневці.
12. Вишнівець. Палац.
13. Озеро Світязь Любомльського повіту.

Джерела та література:

1. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Zamek w Klewaniu nad rzeką Stubłą // Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ) КН 660 III Д 775/6.
2. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Mędyrzec Korecki – Cerkiew i mury obronne // РОКМ КН 635 III Д 768/156.
3. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Rzeka Horyn w pożu Janowej Doliny // РОКМ КН 635 III Д 768/39.
4. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Zamek w Dubnie nad Ikwą // РОКМ КН 635 III Д 768/33.
5. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Hubków – Ruiny zamku // РОКМ КН 635 III Д 768/7.
6. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Kapliczka w okolicach Stepania w pow. Kostopolskim // РОКМ КН 635 III Д 768/38.
7. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Droga w powiecie Dubieńskim // РОКМ КН 635 III Д 768/36.
8. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Wieś Pelcza w powiecie Dubieńskim // РОКМ КН 635 III Д 768/37.
9. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Dwór w Przewa-łach w pow. Włodzimiersk. // РОКМ КН 635 III Д 768/52.
10. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Krzemieniec – Liceum // РОКМ КН 635 III Д 768/42.
11. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Ulica w Wiśniowcu // РОКМ КН 635 III Д 768/43.
12. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Wiśniowiec nad Horyniem – Pałac // РОКМ КН 635 III Д 768/44.
13. Wołyń w zgjęciach fotogr. J. Bułhaka – Jezioro Switiaz w powiecie Lubomelskim // РОКМ КН 635 III Д 768/54.
14. Булгак Ян // режим доступу: <http://artdic.ru/artis/095/bulhak.htm>.
15. Булгак Ян // режим доступу: <http://istvolyn.info/>
16. Выставка фоторабот начала XX века посвящена 170-летию фотографии // режим доступу: <http://www.grodno.biz/www/content/news/2009/10/foto-jan-bulgak.html>.
17. Из истории фотографии в Беларуси. Традиции и тенденции развития // режим доступу: http://bdam.by/aktualnye_publicatsii/yuriy_vasilev_iz_istorii_fotografii_v_bielarusi_traditsii_i_tendentsii_razvitiya.php.
18. Пикториальная фотография – стилизация или искусство? // режим доступу: <http://www.fotokomok.ru/>
19. Ян Булгак // режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Ян_Булгак.

ОКСАНА ЖАРСЬКА

ДАВНЬОРУСЬКІ ХРИСТІЯНСЬКІ СИМВОЛИ З
ЛІТОПИСНОЇ ПЕРЕСОПНИЦІ

У лабіринтах нашої історії губиться літописна Пересопниця – могутній колись княжий город Погорини, однієї із східнослов'янських земель, що входили до складу Київської Русі. Історія археологічного вивчення Пересопниці нараховує вже понад 140 років. Вивчення археологічних пам'яток розпочав Я. Волошинський в 1856 році, а далі продовжили К. Мельник, В. Антонович, Ф. Штенгель, О. Цинкаловський, П. Раппорт, В. Ауліх, В. Терський та С. Терський. Не залишається Пересопниця і нині поза увагою сучасних археологів. Б. Прищепа, О. Войтюк та В. Чекурков плідно працюють на території Пересопниці.

Сучасним археологам доводиться вирішувати непрості завдання, адже пам'ятка є дуже складною у стратиграфічному плані. Вона складається з великої кількості культурних нашарувань, що належать до різних історичних епох. Труднощі полягають також у складній топографії Пересопниці. Територія давньоруського літописного міста включає не тільки історичне ядро дитинця, але й посадські райони, приміські селища, князівські та боярські землі, культові місця, некрополі. Вони розкидані по пересопницькій окрузі дуже широко,

аж до Клевана і Чемерина. Від сучасних археологів вимагається зробити комплексне дослідження, яке має встановити топографічну структуру міської агломерації, розкрити історичні етапи розвитку міста, локалізувати його окремі об'єкти.

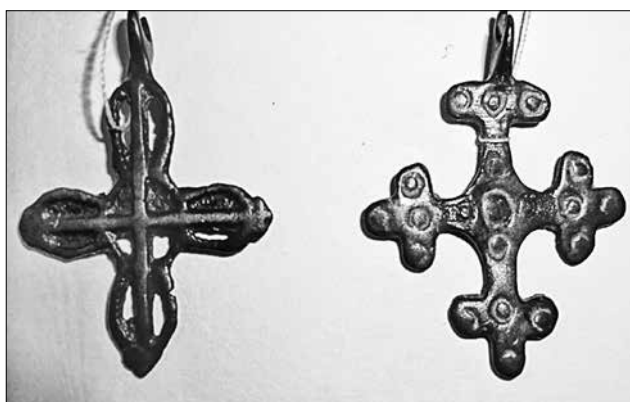
Багато чудових таємниць зберігає ще пересопницька давнина. В даній статті ми звернемо свою увагу на культові християнські речі періоду Київської Русі, проведемо аналіз предметів християнської культової атрибутики X–XIII ст.: натільних хрестиків та хрестів-енколпіїв, що знаходяться у фондовій збірці КЗ «Пересопниця». Стаття вводить у науковий обіг цінні пам'ятки, важливі для осмислення процесів християнізації та розвитку духовної культури на території літописної Пересопниці та Волині у X–XIII ст.

У запропонованій публікації представлені предмети християнського культу з фондів КЗ «Пересопниця». Пропонуються до розгляду культові речі, знайдені під час археологічних розкопок і розвідок, а також випадкові знахідки з території села Пересопниця та околиць.

Найперше звернемо свою увагу на натільні хрестики та хрестоподібні підвіски це найчисельніша

Натільні хрестики

Натільні хрестики

категорія знахідок християнського походження на археологічних пам'ятках княжої доби. Найбільш поширену групу серед них складають бронзові литі вироби. Це пояснюється відносно доступністю та дешевизною сировини, простою технологією виготовлення і масовим попитом населення на подібні вироби. Через невеликий розмір та носіння на шнурках, сплених з неміцних органічних матеріалів, ці предмети християнсько-обрядової практики часто губилися і випадали в культурний шар.

Давньоруські натільні й нагрудні хрести-обереги виготовлялися з різноманітного матеріалу – металу, каменю, дерева, вибір якого залежав від статку власника. Найбільшого поширення серед християн Русі набули, як засвідчують археологічні матеріали, хрести, відлиті з міді та мідних сплавів. Перші натільні металеві хрестики у формі грецького хреста з'явилися на Русі ще в X ст. У подальшому часі з'являються інші різновиди хрестів: з рельєфними орнаментами із зображеннями та емальовані, виготовлені в техніці перегородчастої та виїмчастої емалі. Останні є найбільш поширеними, а виготовляти їх могли як київські ювеліри так і місцеві. Центрами декоративно-прикладного мистецтва Північно-Західної Русі були Луцьк, Дорогобуж, Пересопниця, де працювали майстри-ювеліри.

Асортимент виробів волинських майстрів був досить різноманітним: ікони, обкладинки церковних книг, відлиті з міді ворота, дзвони, енкалпіони, інколи прикрашені емаллю та черню та натільні хрестики для простого люду. [4, с. 525–535]

Перші знахідки натільних хрестиків на території Пересопниці були виявлені К. Мельник [8, с. 507]. В нашій статті ми звернемо увагу на сучасні дослідження історичної Пересопниці. Багато археологічних знахідок з досліджуваної теми на жаль зберігаються в інших музеях, таких як Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ), Львівський музей історії та Волинський краєзнавчий музей.

В. Терський та С. Терський досліджуючи територію села Пересопниця та околиці з 1974 р. виявили бронзову іконку-напівфабрикат та натільні хрестики [16, с. 57–58].

У 2002–2005 рр. спільна археологічна експедиція Рівненського краєзнавчого музею та Рівненського інституту слов'янознавства КСУ проводила розкопки на території Пересопниці в північній частині урочища «Пастівник». Досліджено 600 кв. м площі, в ході археологічних розкопок досліджено залишки житлової та господарської будівлі, ремісничої майстерні, кліті і погреб. В їх заповненні та культурному шарі поряд з типовими для міст Київської Русі XII – першої половини XIII ст. знахідками виявлено речі, пов'язані з ювелірним ремеслом – зливки свинцю, бронзи, виплески кольорових металів, обрізки мідних пластин, фрагменти дзвона, глиняні тиглі, залізний пінцет і бронзовий пристрій ювеліра, вагову гирю. Археологічна колекція включала різноманітні ювелірні вироби, частина з них, вірогідно, були виготовлені місцевими майстрами. Серед знахідок є підвіски лунниці, натільні хрестики та підвіска-медальйон із зображенням святого. [11, с. 65–67]. Дані знахідки зберігаються у фондах РОКМ.

У 2011 році ДП «Волинські старожитності» під керівництвом О. Златогорського проводився

нагляд за земляними роботами при спорудженні історико-археологічного комплексу в селі Пересопниці. Роботи проводилися на давньоруському городищі (уроч. Шпихлір), на посаді (Окольне місто) та в передмісті (уроч. Пастівник). Зібрано було понад два десятки накладок та нашивок, гудзики, а також хрестовидні підвіски. Дані знахідки знаходяться у фондах КЗ «Пересопниці». Одна із знахідок це хрестовидна підвіска виготовлена з бронзи круглої форми діаметром 2,5 см, висота вушка 0,5 см. По раменах хреста в колі міститься різьблене зображення архангела (Михаїла?), датується давньоруським періодом. Фрагмент срібного натільного хрестика, що має кулеподібні закінчення, на перехресті випуклий, розмір 1,4x1,5 см, висота вушка 0,7 см; чотири бронзові хрестики, хрестик виготовлений з олов'янистої бронзи, всередині хреста зображений хрест з перехрестям, заповнений черню. Розміри 2,0x1,6 см, висота вушка 0,5 см; дві натільні іконки: бронзова іконка містить кіотне зображення святого, що тримає у правій руці хрест перед грудьми (Св. Григорій?), розміри: 2,3x2,4 см, висота вушка 0,6 см., та бронзова позолочена іконка, що містить кіотне зображення Божої матері Одигітрії, розмір 1,4x1,7 см, висота вушка 0,7 см.; бронзова натільна хрестовина підвіска виготовлена у вигляді хреста із шаровидними випуклостями на кінцях, замкненого в коло діаметром 2,6 см, висота вушка 0,5 см [3, с. 244–247].

Колекція натільних хрестиків, що зберігаються в КЗ «Пересопниці» нараховує понад 20 предметів добре збережених, та ще стільки ж фрагментів. Частина експонатів потрапила до фондів завдячуючи останнім археологічним розвідкам і мають чітко зафіксоване місце знаходження. Інша частина натільних хрестиків була передана до фондів місцевими жителями та є випадковими знахідками.

У ході археологічних обстежень та розвідок на території села Пересопниці та його околиць в 2013 році Рівненською філією ДП НДЦ «Охоронна Археологічна служба України» ІА НАН України виявили та передали до фондів музею три натільні хрестики.

ІАК 814 – Хрестик натільний XI–XIII ст., розмір 2,4x1,7 см, двосторонній, рівно кінцевий, перехрестя квадратне, по центру в квадраті рельєфне зображення андріївського хреста. Рамена округлі в перетині, завершуються напівсферичним потовщенням, вушко петельчасте. У фондах КЗ «Пересопниці» знаходиться ще 2 таких хрестики. Це знахідки випадкові, з околиць та села Пересопниці. Аналогічні хрестики знайдено на Волині, де досліджено багатопоселення смт. Шацьк [14]. Подібні хрестики знайдено в Галичі, Полтаві, Зеленці та на пам'ятках Західного Поділля [18].

ІАК 790 – Хрестик натільний XII–XIII ст., 2,7x2,2 см, двосторонній чотирикінцевий з кулеподібними кінцями рамен з «вушками». В середохресті з обох сторін вміщений рельєфний прямоко-

нічний хрест з розширеними кінцями та рельєфною рамкою по краю. Вушко петельчасте плоске.

ІАК 831 – Хрестик натільний XI–XII ст., 3,3x2,7 см. Двосторонній з круглими кінцями у вигляді медальйонів з вушками і ромбовидним середохрестям. На лицевій стороні в центрі середохрестя зображення солярного кола у вигляді рельєфного кільця. На зворотній стороні – зображення простого чотирикінцевого хреста, вушко петельчасте. Медальйони на кінцях і середохрестя заповнені жовтою емаллю. Інший такий хрестик знайдено на території дитинця села Пересопниці в 2012 році на земельній ділянці що належить Терещені В. В.

ІАК 279 – хрестик натільний XII–XIII ст. 1,6x2,8 см, двосторонній чотирикінцевий з прямими раменами та квадратним середохрестям. На лицевій стороні в центрі середохрестя вміщено заглиблене зображення прямоконечного хреста та чотирма променями, які відходять від центру. Вушко збережене, плоске. Дана прикраса з колекції знахідок, з урочища «Пастівник», виявлених при проведенні нагляду за земляними роботами під час спорудження КЗ «Пересопниці» ДП «Волинськими старожитностями». Такі натільні хрестики відомі на Волині з поселень у Хрінниках і Підлісках Рівненської обл., а також Середньому Подніпров'ї подібний хрестик знайдено на Княжій горі та літописному Дорогобужі [9, с. 188].

В 2014 році житель села Пересопниці передав до фондів два натільні хрестики, та хрестоподібну підвіску. За його словами знахідки походять з території ур. Мигор.

ІАК 1042 – хрестоподібна підвіска XII–XIII ст., двостороння, має кругле прорізне середохрестя, від якого відходять чотири хрестоподібно розміщені петельчасті рамена, прикрашені рельєфним рубцевим орнаментом. В середохресті і раменах вписаний простий чотирикінцевий хрест з трьома затертими виступами псевдозерні на бокових та нижніх раменах. Вушко плоске.

ІАК 1043 – хрестик натільний XII ст., 2,8x3,5 см, чотирикінцевий рівносторонній з трохчасним завершенням рамен. Лицева та зворотна сторона повторюють одна одну. В центрі ромбовидного середохрестя, в круглому заглибленні вміщено випукле напівшаровидне зображення солярного кола, навколо якого хрестоподібно розміщено чотири крапки в круглих заглибленнях, які частково затерті. Рамена прикрашені подібними заглибленими кругами з крапками. Вушко плоске. Аналогічний хрестик знайдено в околицях Пересопниці.

ІАК 1044 – хрестик натільний XI–XII ст., 3,1x3,9 см, двосторонній, кругло конічний, з розширеними раменами та парними виступами на кінцях рамен. По центру середохрестя вміщено рельєфне зображення солярного круга. Круглі заглиблення заповнені зеленою емаллю, квадратні жовтою. Вушко плоске, пошкоджене. Аналогічний

хрестик з номером ІАК 83, тільки меншого розміру, випадкова знахідка з території дитинця. Подібні натільні хрестики є частими знахідками на території інших поселень, а саме Луцьк, Володимир та Дорогобуж [9, с. 84].

Наступний хрестик знайдено на дитинці під час оранки земельної ділянки, що належить Наумець Г.В.

ІАК 649 – натільний хрестик XII–XIII ст., 2,0x2,0 см, двосторонній, з квадратним середохрестям з чотирьох кульок псевдо зерні та раменами, що мають закінчення з трьох кульок. По центральним вісям рамен розміщене тонке рельєфне «ребро». Вушко петельчате.

Щодо місця виготовлення вказаних предметів дрібної пластики то ключовими організаційними центрами становлення художніх ремесел були монастирські підрозділи з художнього лиття металів, станкового темперного живопису, виготовлення скла, бляхи, керамічних виробів тощо. Такі ж майстерні, створені для забезпечення потреб руських князів, територіально знаходилися у будівлях їхніх резиденцій.

Існували й інші майстерні, які забезпечували запити широких верств міського і сільського населення. Такі майстерні зосереджувалися переважно у містах і були незалежні від монастирів і князівських дворів. Руські ремісники цих майстерень первісно організували свою роботи на копіюванні візантійських виробів, намагаючись пристосувати візантійське мистецтво до форм і традицій східнослов'янського світу. Згодом руські майстри дали унікальні вітчизняні зразки художнього ремесла й декоративного ремесла та інших видів образотворчого й декоративного мистецтва, які у XIII ст. стали самодостатніми реліквіями середньовічної культури.

У давньоруській історії визначилися обриси християнського художнього мистецтва таких великих міських центрів, як Київ, Чернігів, Новгород, Рязань, Суздаль та інші міста. Значне місце серед них посіли і такі літописні міста, як Ізяслав, Дорогобуж та Пересопниця.

Ще однією категорією християнських символів є хрест-енколпійон, який був розповсюджений в християнській Русі. Їх носили на грудях натомість колишніх язичницьких оберегів, на них клялися у вірності. Енколпійон це хрест-складень для зберігання частини мощів шанованого святого, який зображений на одній із сторін хреста (звідки їх друга назва – мощевик). На Русі ці хрести відповідно до особливостей конструкції називали складні, хрести-складні, складні-енколпійони. Для хрестів-енколпійонів відомі й інші терміни – релікварій, пектораль або ставротека [7, с. 59]. Вперше слово «енколпійон» в значенні хреста-релікварія з'явився в IX ст. в листі грецького патріарха Никифора до папи Льва III в 811 р. В більшості хрест-релікварій був показником значних життєвих подій, пережи-

тих його власником (наприклад: хрещення, ходіння в Святу Землю і т.д.). Пізніше, в зв'язку з напливом святих реліквій в Давню Русь, відповідно, збільшилося виробництво даних реліквій, коло їх власників значно розширюється, до нього долучаються не тільки представники духовного крила, але й світське, достатньо забезпечене населення [2, с. 47].

У фондовій колекції КЗ «Пересопниця» зберігається 2 цілих, понад 15 стулок та декілька вушок від енколпійонів, які були передані до музею ДП «Волинськими старожитностями» з колекції знахідок, виявлених при проведенні нагляду за земляними роботами під час спорудження КЗ «Пересопниця» на території Окольного міста в селі Пересопниця.

Серед експонатів християнського значення в КЗ «Пересопниця» особливу увагу привертають декілька бронзових хрестів-енколпійонів. Це випадкові знахідки, виявлені на території с. Пересопниця та її околицях.

ІАК 5 – лицева стулка енколпійона. Відноситься до II групи енколпійонів з високим рельєфом і вільним комбінуванням зображення за Г. Корзухіною [5, с. 60]. Стулка енколпійона великого розміру пошкоджена, зображення нечітке, краї рамен трохи заокруглені та закінчуються круглими виступами – «слізками» по кутах. В центрі стулки енколпійона рельєфне зображення Розп'яття. Навколо голови Христа проглядається крапчастий німб. Його ноги опираються на прямокутну підставку-підніжку. Фігура Христа майже пряма, із зігнутими в ліктях і широко розставленими руками, долоні розкриті і заходять за медальйони. Голова Христа схилена до правого плеча. Тіло оповите набедреною пов'язкою. В медальйонах погрудне зображення трьох святих. З правого боку від Розп'яття розміщене погруддя Богоматері, зліва – св. Іоанна (?), зверху св. Миколая(?) Хрест розміром 9,8x7 см, без вушка. Такий тип хрестів-енколпійонів отримав надзвичайно широке поширення на давньоруських землях в кінці XII – початку XIII ст. Знахідки подібних мощевиків відомі з багатьох міст Волині, Галичини та Київщини.

ІАК 457 – хрест – енколпійон знайдено на території Дитинця та переданий до фондів музею в 2012 р. Енколпійон цілий, відноситься до III групи за Г. Корзухіною. Краї рамен заокруглені з виступами «слізками». На верхній стулці зображено Розп'яття Христа, яке частково затерте. На нижній стулці проглядається зображення Богоматері. Богоматір в даному випадку представлена стоячою з піднятими перед грудьми руками, поверненими долонями від себе. Зображення Богоматері низько рельєфне, на фоні якого більш високим рельєфом виділена голова, руки Богоматері та краї мофорія, які спадають від її рук по краях і утворюють в центрі глибоке заглиблення. Зображення дуже затерте. Потерті стулки енколпійонів свідчать про те, що їх використовували як амулет прикрасу і носили на грудях поверх одягу. Даний складень за своїм роз-

міром 4,5х2,5 см відноситься до малих енколпіїнів. Датувати даний енколпійон доволі складно, так як це випадкова знахідка без конкретного археологічного контексту. Вважається, що найактивніше побувають такі хрести на рубежі XI–XII ст. [5, с. 117].

ІАК 100 – стулка енколпіїона, відноситься до III групи енколпіїнів – рельєфно-чернені за Г. Корзухіною. В дану групу включені енколпіїони, які поєднують в собі рельєфне зображення з плоским, виконаним заглибленими лініями, інкрустованими черню, емаллю, сріблом, оловом з подальшою доробкою різцем. Дана група відзначається структурною ясністю та впорядкованістю. Вона представлена хрестами однієї форми (з заокругленими раменами), похідними від рельєфних хрестів відповідної іконографії, в даному випадку комбінування було рельєфної стулки та стулки з черню. Збережена нижня стулка. По центру чернене зображення 4-кінцевого хреста. Вірогідно заглиблення під чернь відлито разом з хрестом. Енколпійон із заокругленими раменами та добре збереженими виступами «слізками». Розмір без вушка 3,7х2,5 см. Верхня та нижня петля втрачені. Поверхня патинувана. Енколпійон датується орієнтовно XII ст.

ІАК 99 – енколпійон мініатюрний, за Г. Корзухіною IV групи – хрести чернені (інкрустовані). Дана група різниться великим різноманіттям іконографічних типів енколпіїнів та їх композиційним рішенням, якими відмічені в основному малі хрести даної групи. Хрест-енколпійон з фондів музею з прямими раменами та 4 виступами в середохресті, мініатюрний. Розмір разом з вушком 3,2х1,7 см. Хрест цілий, втрачена тільки маленька частина вушка. На лицевій та зворотній стороні стулок чернені зображення хреста із чотирма кінцями із «саявом» в середині хреста. Чернь частково втрачена, вірогідно заглиблення для неї було відлито разом з хрестом. За словами А. Пескова в останні роки з'явилися нові археологічні знахідки чернених енколпіїнів, серед культурних шарів

середини – другої половини XI ст., що відносить початок виготовлення хрестів цієї групи до більш раннього періоду [5, с. 141].

Досвід виробництва хрестів-енколпіїнів приходить на Русь, як зазначають одні дослідники з Візантії, інші виводять його із Великої Моравії. Проте подібні вироби привозилися на Русь також із Малої Азії, Сирії через Крим, Херсонес. З часом основними центрами в Київській Русі по виготовленню складнів стають Київ, Володимир, Галич. Про володимирських ювелірів, і речі, які вони виготовляли ми дізнаємося з некролога князю Володимирі Васильковичу, де перераховуються золоті ікони, оклади церковних книг, прикрашені сріблом, емаллю, перлами, відлиті з міді ворота, дзвони. Крім виробів місцевих майстрів, на території Галицько-Волинського князівства поширювалися витвори київських ремісників.

Більшість досліджених виробів хрестів-енколпіїнів мають аналоги на території Волині та в інших давньоруських регіонах, а також у Східній Європі. Найдавніші вироби датуються XI ст., та більшість експонатів датуються XII–XIII ст. Вони мають, імовірно, київське походження або наслідують київські з місцевим колоритом. Погоджуємося з В. Савицьким з приводу того, що масова християнізація розпочалася від Києва з X–XI ст., тобто в часи хрещення Русі князем Володимиром, а утвердження християнської релігії і поширення її в різних кутках Волинської землі відбувалося протягом наступних XII–XIII ст.

Предмети християнської символіки – значне джерело для вивчення соціальних і культурних перетворень на території Волинської землі у давньоруський період. Дана категорія пам'яток є особливо цінною, зважаючи на невелику кількість писемних відомостей з історії раннього християнства на нашій території. Дана стаття є початком до подальшого та глибшого вивчення процесів християнізації Волинської землі в X–XIII ст.

Джерела та література:

1. Археология. Древняя Русь. Быт и культура. – М., 1997. – С. 73.
2. Башков А. Христианские древности Беларуси конца X–XIV вв. (предметы христианского культа индивидуального использования). – Минск: И. П. Логвинов, 2011. – 194с.
3. Вашета М., Златогорський О. Результати археологічного дослідження в с. Пересопниця 2011 року // Наукові записки [присвячуються 80-річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейника Г. В. Бухала]. – Рівне, 2012. – Вип. – С. 244–247.
4. Златогорський О., Охріменко Г., Скляренко Н. Сакральні вироби та прикраси раннього середньовіччя та давньоруського часу з території Волинської області. Нариси культури давньої Волині / За заг. ред.
5. Корзухіна Г. Ф. Древнерусские енколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI–XII вв. – СПб., 2003. – 432 с.
6. Кутасов С. Н., Слезнев А. Б. Нательные кресты, крестовключенные и крестовидные подвески. – М.: Группа «Искатели», 2010. – 320 с.: цв.ил.
7. Кучинко М. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.
8. Кучинко М. Культура населення Волині в давньоруський час / Нариси культури давньої Волині. За ред. Г. В. Охріменка. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С. 499–524.

9. Прищепа Б. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 250 с.
10. Прищепа Б. Давня Пересопниця // Наукові записки [присвячується 450 – річчю з часу створення Пересопницького Євангелія]. – Рівне, 2011. – Вип. IX, ч. 1. – С. 47–53.
11. Прищепа Б. Археологічні дослідження багатой садиби на посаді княжої Пересопниці // 36. наук. праць «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Наукові записки РДГУ. Вип. 8. – Рівне: РДГУ, 2006. – С. 65–75.
12. Охріменко Г., Стемковський В. Волинські знахідки давньоруських енколпіонів // Волинська ікона: дослідження та реставрація: наук. зб.: матеріали X міжнар. конф. – Луцьк, 2003. – Вип 10. – С. 114–116.
13. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Рыбаков Б. А. – Москва: Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.
14. Савицький В. Християнська культова атрибутика Волині X–XIII ст.: хрести-енколпіони і натільні іконки (за матеріалами збірки Волинського краєзнавчого музею) [Електронний ресурс]: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=3976:2013-10-08-07-37-16&catid=48
15. Терський С. Археологія доби Галицько–Волинської держави. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 108 с.
16. Терський С. Пересопниця: краєзн. нарис. – Рівне: Азалия, 2003. – 160 с.
17. Цинкаловський О. Хрести – енколпіони // Охріменко Г. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 237–243.
18. Ягодинська М. Нові культові речі з давньоруських пам’яток Західного Поділля. [Електронний ресурс]: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/11/27/godyn.pdf>

ЛАРИСА ПАРФЕНЮК

КНИЖНІ ЗАСТІБКИ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА РУКОПИСНИХ КНИГ ТА СТАРОДРУКІВ XI – XVII СТ.

Культурно-археологічний центр «Пересопниця» – один із небагатьох музеїв в Україні, побудованих за часів незалежності, був відкритий у серпні 2011 р. Історія літописного міста Пересопниця та його пам’ятки здавна привертала увагу істориків та археологів. Давні люди, історію яких вивчають археологи, залишили після себе величезну кількість слідів у вигляді археологічних об’єктів, які є відображенням різнобічної діяльності давніх суспільств: господарських знань, духовного життя, рівня побутової культури. Це тисячі фрагментів від крем’яних виробів, керамічного посуду, різноманітних господарських та побутових речей і прикрас з каменя, кістки, металу. Старожитності Пересопниці стали предметом зацікавлення української громадськості на хвилі зростання інтересу до власного історичного минулого, що було безпосереднім наслідком становлення національної свідомості. Певну роль у зростанні зацікавлення саме цим, порівняно невеликим княжим містом, відіграло відкриття у 1838 р. О. Бодянським славетного Пересопницького Євангелія, на якому складають присягу на вірність українському народові президенти України.

Експозиція музею постійно поповнюється новими експонатами, серед яких знахідки книжкової фурнітури. Протягом травня – серпня 2011 р. Рівненською рятівною експедицією ДП «Волинські старожитності» під керівництвом О. Златогорського проводився нагляд за земляними роботами при

спорудженні культурно-археологічного центру «Пересопниця». Роботи провадилися на давньоруському городищі (урочище Шпихлір), на його посаді (Окольне місто) та в передмісті (урочище Пастівник). Серед знахідок пізньосередньовічного періоду були також книжні застібки, виготовлені з бронзи, які були датовані археологами XIV – XVI ст. [1].

Ототожнення книги з духовними надбаннями людства часто призводить до нівелювання поняття її як звичного кожному предмету повсякденного побуту, матеріальної культури в цілому, синкретичного явища, в якому поєднувались як технічні, так і естетичні ознаки. При вивченні давніх книг тривалий період часу головна увага приділялася дослідженню їх змісту, палеографічних особливостей тексту та оздобленню сторінок. На оправу, тим більше на книжкову фурнітуру, зокрема, застібки, уваги майже не звертали. Проте, як відомо, саме застібки жорстко фіксували пергаментні, а пізніше – паперові аркуші книжного блоку в одному і тому ж положенні, що запобігало їх деформації, а отже, і псуванню.

При вивченні даної теми, зокрема, застібок до книг з фондів музею КЗ «Пересопниця», нами була використана монографія О. М. Гальченко, яка присвячена малодослідженій галузі вітчизняного книгознавства – оправі східнослов’янських рукописних книг та стародруків як синкретичному об’єкту, техніці її виготовлення та оздобленню, а також рисунки, запропоновані в даному дослідженні

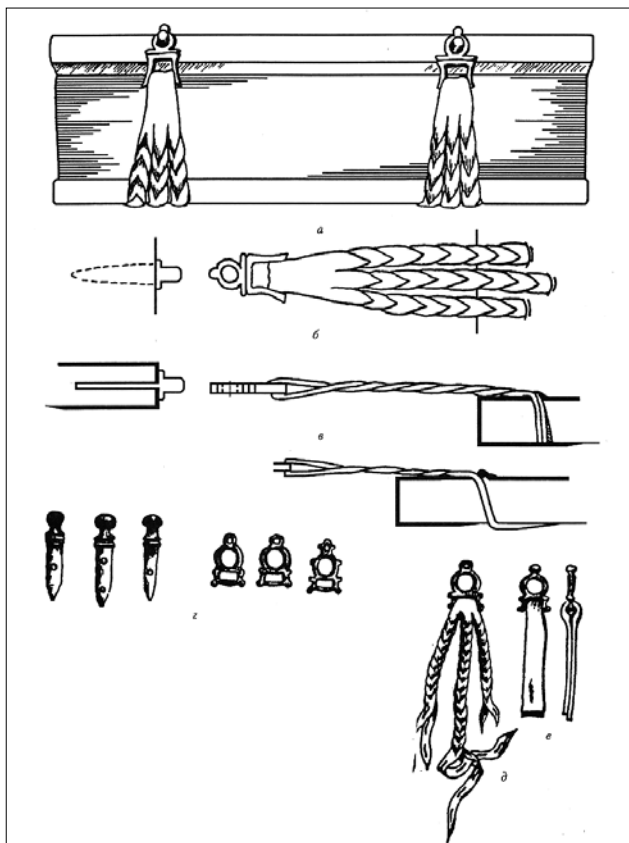

Рис. 1 Візантійська застібка: а - фронтальне зображення застібки в закритому стані; б - складові частини застібки: візний шпеньок (зліва) та накидна частина - петля на тричастинному реміні (справа), що закріплені на кришках (вид зверху, пунктиром позначена невидима частина шпенька); в - схема кріплення частин застібки до кришок; для накидної частини наведено два варіанти закріплення кінців реміня на кришці; г - зовнішній вигляд шпеньків та петель, що застосовувалися в застібках на оправах візантійських рукописів; д - петля на тричастинному реміні: добре видно, як утворюються «косички» на реміні; е - одночастинний ремінь, що ставився на оправа після поновлення (ремонт, реставрації) застібок та оправ (фронтальне зображення та вигляд збоку).
Опубл.: г-е Мокрецова, Серов, 1978. - Рис. 5

та із книги Н. Н. Покровського «Путешествие за редкими книгами». Під час роботи ми зіштовхнулися з такими проблемами як недостатність наукової літератури та відсутність належного досвіду. В дослідженні даної теми є багато прогалин і проблем, зокрема питання зіставлення та атрибутування. Дана стаття є початком наукового вивчення книжкової фурнітури, зокрема із фондів КЗ «Культурно-археологічний центр «Пересопниця».

Як відомо, книжкова фурнітура є невід'ємною частиною книги-кодексу – це будь-які накладні або функціональні елементи оправи, наявність яких характерна тільки для певних типів книг. Найчастіше на давніх оправах зустрічаються такі види фурнітури, як застібки, жуки, середники, наріжники, зав'язки.

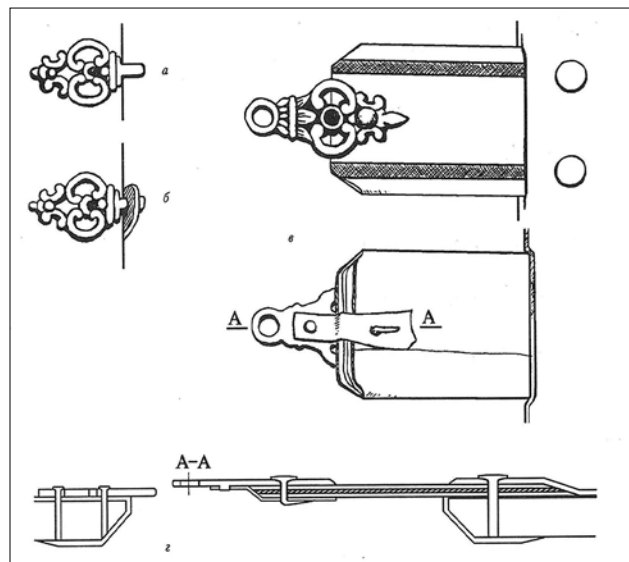

Рис. 2 Шпенькова застібка з накладним шпеньком: а - накладний шпеньок (вид зверху); б - той самий шпеньок у закритому стані; в - накидна частина застібки: ремінь з литим наконечником, що становить фігурну пластину з отвором на кінці (вид зовні та зі звороту); г - схема кріплення складових застібки до кришок.

Своєю появою застібки зобов'язані книзі-кодексу, основою якої був пергамент, який активно реагує на температурно-вологісні коливання навколишнього середовища, що призводить до його деформації. Для запобігання цьому дефектові пергаменту і були винайдені застібки (рис. 5).

Застібки – пристосування для скріплення (з'єднання, змикання, застібання) країв кришок оправи, що складається з двох частин, які розташовуються на верхній та нижній кришках. На верхній кришці розташовується частина застібки (шпеньок або пробій), на яку застібують накидну частину, що кріпиться до нижньої кришки і закінчується петлею або гачком. Отже, будь-яка застібка, незалежно від місця і часу створення, складається з двох частин: тієї, яку застібують, і тієї, на яку застібують.

Виготовлення середньовічних пергаментних кодексів вимагало ретельної праці, а це сприяло ранньому поділу роботи на окремі професії. Над книгою почали працювати цілі колективи: майстри з виготовлення пергаментних аркушів і їх попереднього розлінування, писці-каліграфи, рубрикатори, ілюмінатори, мініатюристи, майстри із зшивання книжкових блоків, оздоблення книжкових оправ і виготовлення накладів для оправ коштовних манускриптів [8, с. 62].

Рукописи цінувалися дуже високо. І не тільки тому, що вони були зосередженням людської і божественної премудрості. У них вкладалося дуже багато праці і дорогих матеріалів: добре вироблений тонкий пергамент, золото, привезені з Візантії дорогі фарби. Дошки, які слугували для рукописів палітуркою поміщали в оклад з дорогоцінних металів, прикрашений дорогоцінним камінням та

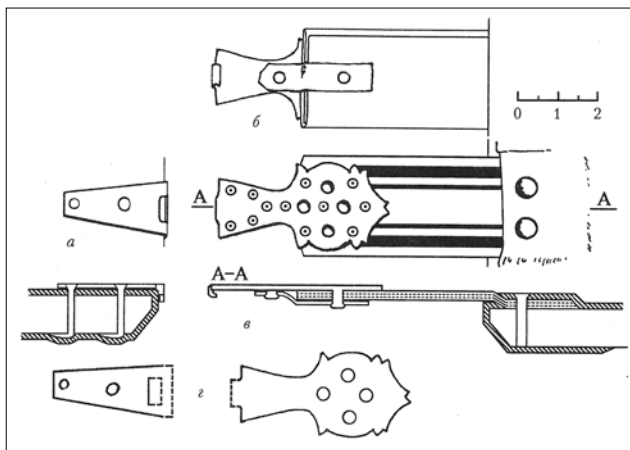

Рис. 3. Застібка на пробій: а - зовнішній вигляд пробоя (вид зверху); б - накидна частина застібки: ремінь з наконечником, що закінчується гачком (вид зовні та зі звороту); в - схема кріплення складових застібки до кришок; 2 - заготовки металевих частин застібки: пробоя та наконечника (пунктиром позначені місця, що в готовому виді загинаються). Наведені деталі подані в натуральну величину.

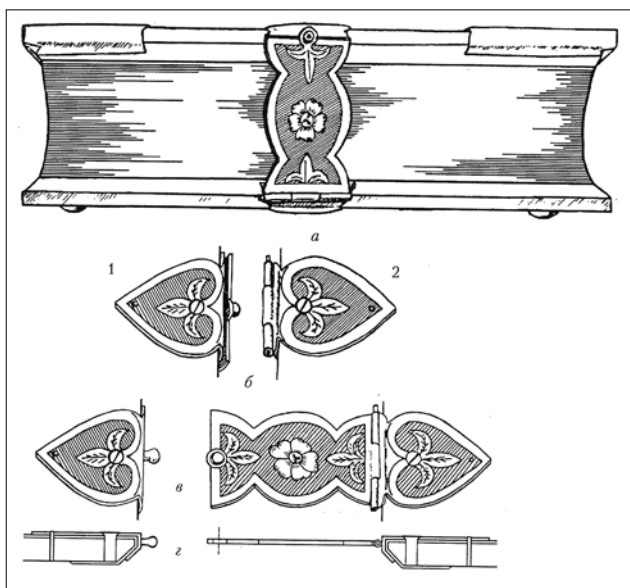

Рис. 4 Шпенькова застібка на вертлюзі: а - фронтальне зображення застібки у закритому стані; б - вид на ту саму застібку з боку верхньої (1) та нижньої (2) кришок; в - складові частини застібки: накладний шпеньок та вертлюг; г - схема кріплення частин застібки до кришок.

високохудожніми емаллями. Книга була справжнім витвором мистецтва!

Впродовж всього рукописного періоду книжкової справи переписувачі ретельно дбали про збереження книги, настійно закликаючи до охайного поводження з нею, вдаючись до різних погроз на адресу тих, хто псує книги, або незаконно привласнює їх [4, с. 17].

Новгородський архієпископ Мойсей, передаючи Юріївському монастирю Євангеліє, строго

наказував: «А котрий поп или дьякон четет, а не застегнет всех застежек, буди проклят» [2, с. 72].

Залежно від розмірів книги оправа могла мати від однієї до чотирьох застібок: на книгах великого формату могло бути чотири застібки (по одній на коротких ребрах і дві на бічному ребрі), в книгах невеликого розміру було дві (звичайна кількість) або навіть одна застібка. Металеві частини застібки виготовлялися переважно з латуні, міді, бронзи. Застібки зі срібла та золота ставилися лише на розкішні окладні оправи.

Кількість застібок на ребрах кришок залежала від розмірів книги. На оправах XII – початку XIV ст., що дійшли до сьогодення, застосовувалися різні шпенькові застібки, і їх кількість коливалася від чотирьох (по одній на коротких торцях і по дві на бічному торці кришки) до двох (тільки на бічному ребрі кришки).

На початку XV ст. оправи з чотирма застібками зникають з ужитку. Застібки на оправах лишаються тільки на бічному ребрі кришки. З кінця XVI ст. різні шпеньки поступово витісняються застібками з накладними шпеньками та пробоями, що було пов'язане зі зміною форми кришок. Масове застосування накладних шпеньків на східнослов'янських оправах відноситься до другої половини XVII – XVIII ст. Найчастіше на українських оправах XVII – XVIII ст. вживалися литі накладні шпенькові застібки [3, с. 181].

За способом з'єднання застібки на східнослов'янських оправах О. Гальченко поділяє на два типи: шпенькові застібки (рис. 1, 2) та застібки на пробій (рис. 3).

Для давньоруських оправ XII – початку XVI ст. характерні візантійські застібки або шпенькові застібки на тричастинному реміні, тобто ті, що прийшли на Русь разом із візантійською традицією оправлення книг. Саме такі застібки були передані археологами ДП «Волинські старожитності» під керівництвом О. Златогорського у фонди КЗ «Пересопниця».

Традиційна візантійська застібка (рис. 1) складається з двох частин, що розміщуються попарно на обох кришках: у бічний торець верхньої кришки на глибину 15–20 мм вбивали шпеньок, на який накладалася металева петля на шкіряному реміні, що кріпився до нижньої кришки. Класична візантійська застібка мала тричастинний шкіряний ремінь, що утворювався через надрізання заготовки ремня на частинний шкіряний ремінь, що утворювався через надрізання заготовки ремня на шість смужок, які попарно скріплялися між собою так, що утворювалося наче три «косички», кожний кінець яких вставляли в окремий отвір.

Тричастинний шкіряний ремінь є невід'ємною складовою традиційної візантійської застібки, що застосовувалася на східнослов'янських оправах з давніх давен до середини XVI ст. Виконували

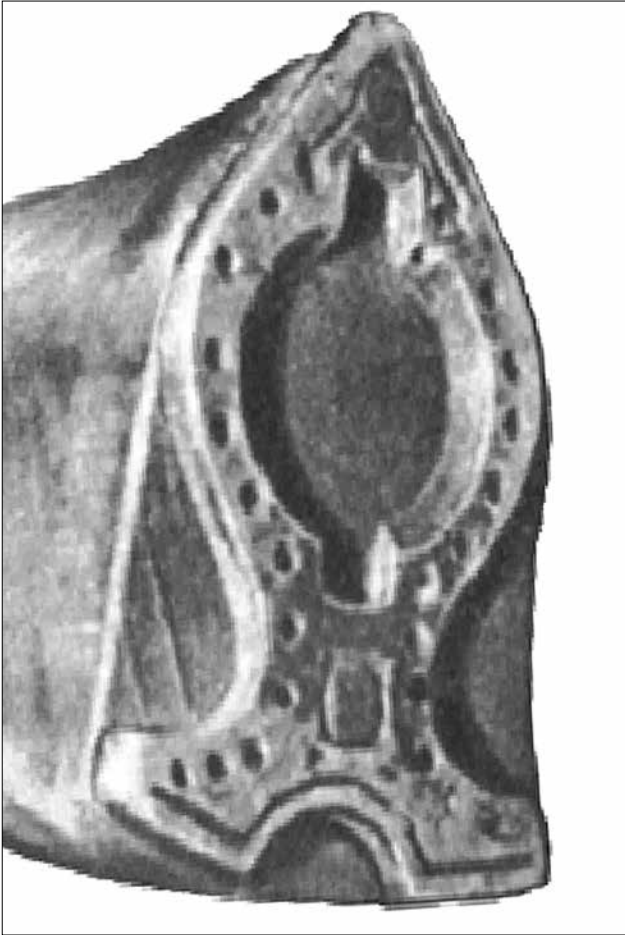

Рис. 5. Штамп для мідної застібки.

його так: ремінь протягували через наконечник застібки, що мав вигляд металевої петлі з отвором для ремня (рис. 1 б, д). Його кінці розрізалися на шість смуг (по три з кожного кінця), на кожній з яких робився ряд надрізів, які розміщувалися на однаковій відстані один від одного. Через ці отвори кожна пара смуг перепліталася між собою так, що утворювалися три смуги-«косички». Головним недоліком тричастинних ремнів було те, що внаслідок частого використання вони розтягувалися і легко відривалися.

Іноді на оправах замість тричастинних ремнів зустрічаються двочастинні. Техніка їх виконання відрізняється від тричастинного ремня лише тим, що кінці ремня розрізали на чотири частини (по дві з кожного боку), а не на шість.

При поновленні застібок на тричастинному ремні його замінювали на одночастинний ремінь – смужку шкіри, яку протягували через металеве кільце. Кінці ремня складали вдвоє і прибивали безпосередньо поверх покриття. Одночастинний ремінь застосовували у XVIII ст. при виготовленні застібок на пробій, але замість металевого кільця іноді застосовували гачок з прорізом для ремня.

Для більш надійного закріплення ремні, до яких кріпилися гачки накидної частини застібки, прибивалися до кришки кількома маленькими цвяхами

або одним з великою шляпкою, як у оббивних цвяхів. У тих випадках, коли ремні прибивалися кількома маленькими цвяхами, під них підкладали металеві пластинки (найчастіше прямокутні, зрідка – інших форм), які запобігали прориванню шкіри ремнів у місці прибивання цвяхами, що, в свою чергу, запобігало відриванню ремня від кришки [3, с. 78–79].

Кількість гвіздків (заклепок), які застосовували при закріпленні ремня застібки, залежала від ширини ремня і розміру гвіздків: їх могло бути від одного до чотирьох. У XVIII ст. форма заклепок, якими кріпили ремні, набуває примхливої форми. Такі заклепки ставили також на оправи при відновленні застібок на давніх рукописних книгах, і їх наявність є прямою вказівкою на те, що ремінь застібки (заклепки) не первинний. На українських оправах XVII – XVIII ст. популярними були цвяхи (заклепки) із шляпками у вигляді п'яти-семипелюсткової розетки [3, с. 180–183].

Іноді, особливо в окладних оправах, зустрічається різновид накидної частини застібки, яку в джерелах називають «вертлюг» [6, с. 232].

Вертлюг – це дві металеві пластинки, з'єднані між собою за принципом шарніра, одна з них (менша за розміром) кріпиться до нижньої кришки оправи, а друга (як правило втричі більша за довжиною) має на кінці отвір (петлю) або гачок, яким застібається вертлюг.

Застібка на вертлюзі (рис. 4) зустрічається в основному на окладних оправах. На українських окладних оправах зустрічається вертлюг, в якому частина, що кріпиться до кришки, має випуклу форму. Така форма вертлюга застосовувалася лише при наявності на нижній кришці напівсферичних жуків (пуклів).

У XII – XIV ст. використовувалися найчастіше шпенькові застібки, які розміщувалися по одній на коротких і по дві на довгій сторонах кришок. У XIV – XVI ст. застібки лишаються тими ж, але розміщуються тільки по довгій стороні кришки.

З другої половини XVI ст. на східнослов'янських оправах з'являються застібки на «пробій», що співіснують разом зі шпеньковими, форма яких змінюється: вони не вбиваються, як раніше, а кріпляться гвіздками до верхньої кришки оправи. За способом кріплення такий шпеньок О. Гальченко називає накладним.

Застібки на «пробій» теж були двох видів: накладний пробій, що накладався прямо на шкіру покриття і прибивався гвіздками та врізний пробій, коли шкіра у місці кріплення пробією надрізлася, під неї зводився кінець шпенька і прибивався до кришки разом зі шкірою.

У XVIII ст. на зміну застібці приходить зав'язка – стрічка, тасьма чи шнурок, що розташовувалися по бічному обрізу на верхній та нижній кришках оправи для скріплення (зав'язування) між собою

кришок оправи. Вони більш характерні для оправ, що мають картонні кришки, і проіснували недовго. Вдосконалення технології паперу дозволило зовсім відмовитися від зав'язок при виготовленні оправ, і основна більшість книг та рукописів, що створені в цей час, вже не мають ні зав'язок, ні застібок.

Насамкінець зазначимо, що застібки, власне, можуть бути різних форм і сюжетів: так, на оправах книг Києво-Печерської лаври зустрічаються накладні шпальові застібки у вигляді янгола з крилами або листка конюшини. Застібки на пробір, як правило, мали гравірований геометричний рисунок [3, с. 180–184].

Підсумовуючи все вищесказане, можемо констатувати, що хоч рукописна книга і відслужила свою довгу і вірну службу, але є настійна потреба знову й знову гортати її сторінки, вивчати її структурні елементи. Рукописна книга завжди була і буде невичерпним джерелом у вивченні історії народу, його мови, літератури, мистецтва. Вона надихала і надихатиме майстрів книжкового оформлення, служитиме надійним взірцем вивіреної часом доцільності і конструктивної злагодженості усіх структурних елементів цього оформлення, захоплюватиме виокремленим рівнем його мистецьких витворів [5, с. 117].

Джерела та література:

1. Вашета М. П., Златогорський О. Є. Результати археологічних досліджень в с. Пересопниця 2011 року // Наукові записки / Рівн. обл. краєзн. музей. – Вип. IX.: в 2-х ч. – Рівне, 2011. – Ч. 1. – С. 244–246.
2. Владимиров Л. И. Всеобщая история книги: Древний мир, Средневековье, Возрождение, XVII век. – М.: Книга, 1988. – 312 с.
3. Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис. – К., 2005. – 376 с.
4. Запаско Я. П. Доброписці тоді славні були: нариси з історії українського рукописного мистецтва. – Л.: Афіша, 2003. – 136 с.
5. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – 480 с.
6. Калугин В. В. Вопросы описания древнерусских обиходных переплетов: словарь специальной переплетной техники // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей, хранящихся в СССР. – М., 1990. – Вып. 3. – С. 232
7. Покровский Н. Н. Путешествие за редкими книгами. – М.: Книга, 1988. – 288 с.
8. Овчинников В. Історія книги: еволюція книжкової структури. – Л.: Світ, 2005. – 420 с.

Аліна Пашковська

БАТАЛЬНА СЦЕНА «БИТВА ПІД ОРШЕЮ» ЙОЗЕФА МЕНЦІНИ-КРЕША

Творчість Йозефа Менціни-Креша є яскравим явищем в польському живописі кінця XIX – початку XX століття. Художник прославився як талановитий портретист, автор ряду історичних картин та жанрових полотен.

Народився Й. Менціна-Креш 2 січня 1860 р. у Кракові. Від самого дитинства мріяв стати художником, але його родина була проти цього, хоча він і мав вроджений талант. Батьки віддали майбутнього митця до Школи реальної, де він навчався до 6 класу. Згодом, Йозефу вдалося переконати родичів, що він хоче бути художником і в 1877 р. юнак вступає до Краківської школи вишуканих мистецтв, де відразу привертає увагу професорів, як здібний і уважний учень. Його викладачами живопису були професори Владислав Лужкевич, Флоріан Цинк та Фелікс Шиналевський. Це були визнані майстри, учнями яких були відомі польські художники. В Краківській школі Креш із захопленням навчається протягом чотирьох років.

Його ідейним наставником і улюбленим вчителем був відомий польський художник Ян Матейко, який присвятив себе історичному живопису і зобразив у своїх роботах ключові епізоди історії Польщі та портрети героїв Польщі, таким чином прищепивши любов до історичного живопису і майбутньому художнику. В цей період у Креша з'являються такі роботи, як «Повернення козаків з Царгороду» (яку він представив на виставці у Варшаві). Історичні картини – «Чорний обман єзуїтів», «Чернецький здобуває острів Алсен», «Ходкевич під Кірхольмом». Батальний жанр був головним напрямком у художника і надалі. Історія його народу стає біографією його мистецтва. Його найвизначнішою роботою у історично-батальному жанрі був витвір великих розмірів, створений під безпосереднім впливом Яна Матейка – «Битва під Оршею», яка на даний час зберігається у Рівненському обласному краєзнавчому музеї.

Йозеф Менціна-Креш.

Цікаві епізоди щодо підходу до написання історичних картин вчителя Креша – Яна Матейка ми можемо дізнатись з польського літературно-мистецького тижневика «Prosto z mostu» за № 22, 1935 р. Зокрема, перед тим, як писати велику батальну сцену, художник ретельно переглядав і вивчав історичні джерела, які стосувались тієї чи іншої битви, вивчав справжню зброю того періоду знайдену на археологічних розкопках, яка зберігалась в музеях Відня та інших міст. Друзі привозили йому старовинні портрети, які він також ретельно досліджував і передивлявся їх типажі. Відомо також, що коней на батальних сценах Матейко малював лише з натури, реалістично (художник тримав у власній стайні чотирьох породистих скакунів) [12, с. 2].

Можна припустити, що і учень Матейка – Йозеф Креш також ретельно вивчав історію, перед тим як підійти до написання історичного полотна. Крім того, відома цікава фотографія, яка зберігається в Музеї Народовому у Варшаві, Валерія Ревуцького, де зображений Креш і його приятелі в образах історичних персонажів в мистецькій студії. Митці відтворили живі образи роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». Walery Rzewuski, Grupa osob w kostiumach historycznych, w atelier («Zywy obraz wg «Ogniem mieczem» Henryka Sienkiewicza Lipski jako

Й. Креш з приятелями в історичних костюмах.

Burlaj, Helcel jako Kozak, hr. Jozef Wielopolski jako Tuhaj Bej, Zygmunt Kurnatowski jako Kozak, Jozef Mecina-Krzesz jako Tatar») [13].

У 1885 р. Йозеф Креш за картину «Битва під Оршею» отримав стипендію Імператора Франца Йосифа і як стипендіат отримав можливість продовжити навчання у Парижі, де пробув 9 років, вступивши до школи Жана-Поля Лорана та зав'язав дружні відносини з багатьма французькими художниками. Свої роботи художник неодноразово виставляв на паризьких Салонах у 1888–1892 рр. До того періоду належали кілька робіт Креша, зокрема найвизначніша з них – «Переміг і загинув» та кілька портретів, з яких у 1889 р. схвальний відгук та нагороду отримав портрет письменника Едмунда Хойєцького. Цей портрет художник подарував Познанській галереї.

В цей період Йозеф Менціна-Креш співпрацював в якості ілюстратора з французькими журналами «L'Illustration» та «Le Figaro Illustre». Художник багато подорожував по Європі, відвідав Італію, Німеччину, Англію. А у 1894 р. він повернувся на батьківщину і оселився у Кракові, де працював над кількома портретами історичних постатей та особистостей його сучасності.

У 1894 р. отримав нагороду на художній виставці у Львові і в цей час розпочинає роботу над

циклом «Молитва Господня». Цей цикл ілюстрував слова молитви Христової і був субсидійований австрійським міністром освіти Анрі де Байє-Латуром. Майже через тиждень відбулася презентація його виставки у Відні, де Менціна-Креш здобув гучний успіх серед любителів мистецтва. Визначні критики столиці Австрії сприйняли молодого майстра загальним схваленням, вбачаючи в ньому певною мірою гарного конкурента таких німецьких майстрів, як Вільгельма Уде та Вальтера Фірле [11, с. 939].

Мистецький салон Олександра Кривульта у Варшаві, який діяв у 1880–1906 рр., був щент заповнений публікою у перший день експонування «Молитви Господньої» Юзефа Креша.

У Варшавському ілюстрованому культурно-мистецькому виданні «Tygodnik Ilustrowany» № 44 за 1889 р., Зигмунд Чарнецький описав враження глядачів від виставки творів Й. Креша: «Якщо ми на хвилю перенесемось до Салону Олександра Кривульта в Європейському готелі, то побачимо численну публіку, яка обговорює цикл ілюстрацій «Молитви Господньої», а також інші праці Йозефа Креша, про які ми ще не писали. Особливо вразило глядачів полотно найбільшого розміру, на якому був представлений «Шпиталь для алкоголіків» в Парижі. Звісно, немає такої сфери, яку б талант не мав би права впровадити у сферу мистецтва. Але іноді і талант переоцінюючи свої сили прагне нав'язати нашим очам вид відразливий, саме таким є образ зали, наповненої бідолахами, які озвіріли через зловживання абсенту, їх байдужих наглядців та збайдужілих від них і нужди людської лікарів. Перед нами представлено божевілля, в якому розум людини позбавлений рівноваги» [8, с. 868].

Виходячи з описів про відкриття виставки, про велику кількість її відвідувачів, слід зауважити, що вона викликала величезну цікавість у тогочасних шанувальників художнього мистецтва.

Йозеф Менціна-Креш був учасником багатьох виставок у різних містах Польщі та в містах інших країн, таких як: Париж, Будапешт, Санкт-Петербург, Київ, Львів, Берлін.

Під час Першої світової війни з 1914 по 1916 р. художник жив і творив у Празі, а з 1921 р. переїхав до Познані.

Й. Креш вів активне культурно-мистецьке життя, був членом ради Спілки директорів генеральної Асоціації польських художників та Міжнародної Спілки вишуканих мистецтв та літератури в Парижі.

В 1931 р. Йозеф Креш був нагороджений французьким орденом Почесного легіону, а в наступному – польським золотим Хрестом Заслуги. Митець був широко відомим як у Польщі, Франції, Австрії, так і у багатьох інших країнах.

Помер Йозеф Менціна-Креш в Познані 2 грудня 1934 р., де і похований. Художник належить до тих митців, творчі інтереси яких – широкі, а сфера діяльності – багатогранна. Велике працелюбство та

високий професіоналізм, гостре відчуття часу та жага до повного самовираження – характерні риси його діяльності. Сьогодні його твори прикрашають приватні колекції, картинні галереї, а одним з найдостойніших пишається і Рівненський обласний краєзнавчий музей.

В Рівненському обласному краєзнавчому музеї зберігається картина Йозефа Креша, написана олійними фарбами на полотні, розміром 150 x 350 см, в гарному стані, без особливих пошкоджень і втрат. В правому нижньому кутку роботи міститься підпис митця і рік її створення (1884). Вона зображає битву під Оршею, у Білорусії, на берегах Дніпра, яка відбулася 8 вересня 1514 р. між об'єднаними польсько-литовськими силами і військом великого князя московського Василя III.

Історія картини маловідома. Вона походить зі старих фондів Рівненського краєзнавчого музею за № РКМ 661/1139, книга надходжень 1964 р. У книзі РОКМ вона записана Хрипком Ю. В. 13 вересня 1976 р. під інвентарним номером V Ж 1298.

В Рівненському Державному архіві інформації щодо картини знайдено не було, але віднайдено документ від 1 червня 1947 р., адресований директору готелю по колишній вулиці Сталіна від голови міськради Марченка. У цьому листі Рівненська міська Рада депутатів трудящих просить передати Рівненському краєзнавчому музею картину музейного значення «Битва під Краковом» [3, с. 201]. Оскільки атрибутувати яка саме битва зображена на картині вдалося тільки нещодавно, завдяки польському історичу Радославу Сікорі, який перебуваючи у РОКМ у 2013 р., впізнав картину і вказав, що у книзі Людвіка Гражевського [2], який зробив бібліографічний опис ілюстрацій картин польських художників у польських виданнях XIX – початку XX ст., є ілюстрація вищезазначеної картини із назвою «Битва під Оршею» Йозефа Креша. Можна припустити, що «Битва під Краковом» з готелю по вул. Сталіна і «Битва під Оршею» це одне й те ж саме полотно.

Перед проведенням аналізу структури картини, слід пригадати обставини битви, спираючись на новітні дослідження воєнних істориків. Велике князівство Литовське, пов'язане з Польщею унією через династію Ягеллонів, крім етнічних литовсько-жмудських земель займало також значну руську територію, приєднану литовськими князями протягом XV ст. Це стало головною причиною конфліктів з Москвою, яка після здолання татарської навали почала об'єднувати під своєю владою усі руські землі.

У листопаді 1512 р. цар Василь III розпочав наступ на Велике князівство Литовське, безпосередньою метою якого був Смоленськ. 1514 р. бойові дії велися на північному сході Білорусі. Після місячної облоги вісімдесятитисячна московська армія захопила Смоленськ, а наприкінці серпня вийшла на лівий берег Дніпра неподалік

Йозеф Креш. Битва під Оршею, 1884 р.

міста Орші. Командували московським військом князь Михайло Голіца-Булгаков та конюший Іван Челядін-Давидов [7, с. 65].

Упродовж ночі на 8 вересня на лівий берег Дніпра переправилося тридцятитисячне військо Великого князівства Литовського, яким командував Костянтин Острозький, частиною кавалерії командував Юрій Радзивіл «Геркулес», окремими загонами князь Юрій Олелькович та Іван Богданович Сапега; польські загони очолювали Януш Сверчовський та Войцех Самполінський [4, с. 85].

Генеральна битва між російськими та польсько-литовськими військами відбулася в знаменний день – Різдва Богородиці. Ймовірно, що кожна із ворогуючих сторін вранці 8 вересня молилася Богородиці про перемогу. Одні здійснювали молебні про допомогу проти «литви» та «безбожних латинян», інші просили Небесні Сили допомогти у боротьбі з «московитами» (на той час значна частина литовського війська була православною) та «схизматиками» [6, с. 156].

Бій розпочався атакою полку Правого флангу під командуванням князя Михайла Голіца-Булгакова. Він атакував лівий фланг польсько-литовського війська. Атака розвивалась досить вдало, але так тривало недовго. В ході битви загинули два представники заможних польсько-литовських родин – Ян Зборовський та барон Слупецький.

Князя Голіца-Булгакова контратакували хоругви польських панів та придворні лицарі. На думку історика Є. І. Кашпровського йдеться про кількарізові контратаки. В цьому бою приклад воїнам показували своєю відвагою пани Ян Зборовський, Мишковський, Гоч, Слупецький, Януш Сверчовський та інші [5, с. 251].

Командувач польсько-литовським військом – Костянтин Острозький, особисто очолював усі

атаки кінноти і сам бився надзвичайно мужньо. Скориставшись неузгодженістю у діях Голіца-Булгакова та Челядіна-Давидова, Острозький нападав на них порізно, а ті, через давні непорозуміння між собою виказували один одного.

Після провалу атаки полку князя Голіца-Булгакова, Челядін-Давидов увів у бій основні сили. Передовий полк під командуванням князя Івана Темка-Ростовського атакував позиції піхоти супротивника. Лівofланговий загін князя Івана Пронського пішов в атаку на правий фланг литовського посполитого рушення Юрія Радзивіла. Після тривалого супротиву литовці удали, що відступають під натиском московських вершників, і завели їх під вогонь своїх гармат. Московська кіннота була притиснута до болотистої долини річки Кропивни між Оршею та Дубровою і майже цілковито знищена.

Нова атака Острозького спричинила загальний розлад, відступ Челядіна та розгром усієї московської армії. Частина розбитого московського війська відступила до Смоленська.

На полотні 1884 р. Йозефа Креша, представлений один із кульмінаційних епізодів Оршанської битви – розгром польсько-литовськими військами московитів, та їх подальша драматична втеча. На картині зображений момент тріумфу армії польського короля Сигізмунда I. Хоча достеменно відомо, що Сигізмунд I провівши огляд свого війська на Борисівських полях, залишився у Борисові з чотирьохтисячною армією, а військо, під командуванням Костянтина Острозького та Януша Сверчовського, виступило до Орші, художник зображає Короля Польського і Великого князя Литовського Сигізмунда I Старого безпосереднім учасником битви. Креш розмістив Сигізмунда I по центру полотна, таким, що переможно сидить на бурано-жовтому коні, вкритому червоною по-

поною, з лівого боку у нього розміщена польська шабля з закритим ефесом, і у лівій руці він тримає вуздечку червоного кольору. Король одягнений у лицарські обладунки з короною на голові та у пурпуровий парадний плащ, оздоблений хутром. У правій руці він тримає пірнач, який направлений у сторону палаючих фортець, що розміщені на пагорбі, ймовірно, натяк на прагнення відвоювати місто Смоленськ.

Перед польським королем зображено московського воєводу Івана Челядіна-Давидова (якого було взято в полон) з піднятими вгору руками, в одній з яких він тримає зелений щит.

Справа від короля, зображено могутнього лицаря, ймовірно, литовського командуючого кавалерією – Юрія Радзивіла «Геркулеса», на гнідому коні з мечем у руках, та з шоломом на голові, оздобленому червоними страусиними перами. Позаду лицаря – чорнобородий прапорonosець, який у руках тримає гетьманський синій прапор, з однієї сторони якого було сріблясте зображення Погоні на червоному тлі, з іншого – зображення Святого Станіслава. Під час битви польсько-литовське військо виступало під державним прапором червоного кольору із сріблястим зображенням Погоні з однієї сторони та Богородиці з Христом з іншої сторони (його ми можемо роздивитись з правого боку картини, звернувши).

На передньому плані картини представлено на гнідому коні трубача, який подає сигнал про наступ у сигнальну трубу, він одягнений у зелений жупан, з шапкою на голові, з лівого боку у нього розташована шабля та колчан зі стрілами.

Правіше зображено лицарів, які впали з коней і тонуть у водах ріки, що бурлить від сутичок та боротьби. Видніється і крилата гусарія, яка для

остраха ворога, а також, на думку польського історика Радослава Сікори, для захисту від удару палаша, носила при тильних латах крила [9, с. 47].

Зліва на картині представлено запеклу боротьбу московитів з поляками та литовцями: воїнів, що б'ються на шаблях; коней, які тонуть у водах ріки; пораних, які захлинуються водою; литовсько-польських гусарів зі списками, та вершників на другому плані картини, котрі тікають з поля бою.

У глядачів картини складається враження, що учасники битви не лише ведуть запеклу боротьбу, б'ються, гинуть, але й намагаються «вийти» за межі полотна. Глядач відчуває іржання і переляк коней, звук сигнальних труб, крики та стогін пораних, бурління річки від великої кількості людей, дзвін шабель. Кольори на картині також мають символічне значення, наприклад, пурпурно-яскравий одяг польського короля підкреслює образ вождя-переможця.

Картина Йозефа Креша «Битва під Оршею» – відображає кульмінаційний момент батальної сцени, особливо важливий у битві між польсько-литовськими військами та військом московитів. Оскільки батальний жанр є одним із найстаріших серед усіх жанрів живопису він має свої особливості і несе великий історичний та політичний зміст. Картина Менціни-Креша не лише несе у собі гордість і поклоніння перед силою, але й розкриває усе жахіття битви. Вона стає певною мірою реконструкцією історичних подій, а її написання передувала кропітка робота художника з архівами, вивчення ним особливостей епохи. «Битва під Оршею» Йозефа Менціни-Креша – це зображення, присвячене тематиці війни та мужності, подоланню розбіжностей і є втіленням історичної цінності битв та баталій.

Джерела та література:

1. Битва під Оршею // режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>.
2. Grajewski Ludwik. Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.). – Warszawa. – 1972. – s. 146.
3. Державний архів Рівненської області, ф. 562, оп. 2, спр. 1. – 287 с.
4. Жигульский З. «Битва под Оршей» – структура картины // Rocznik Historii Sztuki. – Т. 12. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1981. – S. 85–132.
5. Кашпровский Е. И. Борьба Василия III Ивановича с Сигизмундом I из-за обладания Смоленском (1507–1522) // Сборник Историко-филологического общества при институте кн. Безбородко. – Нежин, 1899. – Вып. II. – С. 251.
6. Лобин А. Н. Битва под Оршей 8 сентября 1514 года. К 500-летию сражения. – СПб., 2011. – 264 с.
7. Лобин А. Н. К вопросу о численности вооружённых сил Российского государства в XVI в. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – № 1–2, 2009. – С. 65.
8. Sarnecki Zygmunt. «Ojczyzna nasza» Krzesza // Tygodnik Ilustrowany. – № 44. – Warszawa, 28. 10.1889. – S. 868–869.
9. Сікора Р. З історії польських крилатих гусарів. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 96 с.
10. Historia Polski. – Т. 1. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, PWN, 2007. – 600 s.
11. Z tygodnia na tydzień // Tygodnik Ilustrowany. – № 48. – Warszawa, 9.11.1889. – S. 939.
12. Tygodnik literacko-artystyczny «Prosto z mosty». – № 22. – Warszawa, 2.06.1935. – S. 2.
13. Walery Rzewuski, Grupa osób w kostiumach historycznych // режим доступу: http://wolnelektury.pl/media/pictures/images/rzewuski-grupa-osob-w-kostiumach-historycznych_xvepprv.jpeg.

ТЕТЯНА ПАРХОМЕНКО

ДЗВОНИКИ-БУБОНЦІ В КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Для написання статті були опрацьовані Звіти про археологічні розкопки в Рівненській області з 1972 по 2014 роки, колекційні описи, інвентарні картки, спеціалізована археологічна та етнографічна література, вивчені окремі експозиції РОКМ.

Головну увагу у роботі приділено бубонцям – дзвіночкам особливої форми, які в свою чергу поділяються на грушоподібні та кулясті (сферичні). Вивчаються способи їхнього декорування та різновиди прорізей-щілин.

Найчастіше матеріалом для прикрас, зокрема для бубонців, слугували кольоровий та благородні метали, які на територію Русі завозили із країн Західної Європи та Сходу [4, с. 261]. Досліджувані дзвіночки виготовлялися способами лиття (товстостінні) або виколотки (тонкостінні). У першому випадку під час лиття необхідно було мати напівсферичну в перетині форму з м'якого каменя (перофеліти, мергель, крейда). Більшість давньоруських форм для лиття були вапняковими [9, с. 159]. До браку виробу могло призвести недостатнє заливання металу у форми [9, с. 303]. З метою масового виготовлення штампованих бубонців застосовували такі інструменти як пунсон-сікач і чекан [4, с. 261]. При технології виколочення застосовувалися форми-матриці із бронзи та малого розміру плоскі чи бочковидні підставки під матриці.

Зауважимо, що в урочищі Пастівник с. Пересопниця був виявлений інструмент, який використовував майстер при виготовленні виробів з кольорових металів технікою виколотки. Знахідка була зроблена при відкритті залишків садиби ювеліра XII – I пол. XIII ст. Мідний інструмент має форму букви «Г» (1-24 см) [8, с.159].

У давньоруському жіночому костюмі X–XIII ст. важливим компонентом вбрання були декоративні шумлячі підвіски, що виконували роль оберегів, захищаючи своїх власниць від злих сил. Їх носили на грудях та поясі, у складі намиста або окремо на шнурівці. Шумлячі підвіски-«коньки» часто завершувалися ланцюжками з бубонцями або «пляшечками» [25, с. 31]. Поодинокі їх екземпляри були знайдені на Київщині, тоді як ареалом масового поширення є Латвія, Естонія, Карелія, Фінляндія, Новгородська, Московська, Вологодська, Астраханська області та ін.

Дослідниця Марія Седова, аналізуючи ювелірні вироби Новгороду X–XV ст., окремо зупинилася на типології дзвіночків-бубонців, форма яких змінювалася з часом [25, с.156].

У давньоруському костюмі бубонці слугували популярною деталлю костюма: їх носили як підвіски, вони ж виконували роль гудзиків. За спо-

стереженнями М. Седової, найдавніші бубонці (середини X – середини XII ст.) мають грушоподібну форму та хрестовидну щілину-проріз; вирізняються малим розміром – 1,55–2,5 см і декоративною скісною насічкою в нижній частині. Тільки в Новгороді подібних бубонців було знайдено 22 одиниці.

З останньої чверті XI до II пол. XIII ст. поширюються грушоподібні бубонці вже з лінійною прорізом та потрійним рельєфним пояском.

Технологія виготовлення обох типів бубонців пов'язана з виливанням міді або бронзи за підготовленою восковою моделлю.

Для XI – поч. XIV ст. характерними є й найчисельніші знахідки бубонців сферичної (кулястої) форми розміром від 2 до 2,5 см з лінійною щілиною (85 екз.).

Якщо перші два типи бубонців отримали масове поширення серед слов'янських та чудських племен, то виконані технологією тиснення сферичні бубонці з лінійною щілиною обмежуються переважно Новгородом.

Ще один тип – грушоподібні бубонці з лінійним прорізом і поперечним литим швом, розміром 2–2,7 см, II пол. XIII – XIV ст. (77 екз.). Такі бубонці виготовлені способом лиття за восковою моделлю [25, с.156].

Аналіз фондової колекції бубонців з РОКМ дозволяє окреслити ареал їх знахідок – південні райони Рівненської області. Тільки в Гошанському р-ні це 5 населених пунктів: Подоляни, Дорогобуж, Томахів, Новоставці, Підліски.

Давньоруське поселення с. Подоляни знаходиться на краю височини на лівому березі р. Горинь (було відкрите Б. Прищепою 1989 р.), сьогодні використовується під сільськогосподарські угіддя. Фрагмент бронзового дзвіночка з вушком (2,3x1,1 см) був виявлений 2010 р. Серед рідкісних супровідних матеріалів з кольорових металів – амулет-сокирка (2,7x1,9 см) та зооморфна фігурка (4,0x3,7 см) [12, с.58].

Археологічні розкопки в с.Дорогобуж, давньому центрі удільного Дорогобужького князівства Погориння, сприяли знахідці 1992 р. грушоподібного литого дзвіночка із бронзи. У нижній частині дзвіночка є хрестоподібний розріз-щілина (2,3x1,7 см) [18]. Сьогодні виріб експонується в РОКМ, залі № 8 «Край в період Середньовіччя VI–XIII ст.»

Поселення, виявлене О. Кожушко поблизу с. Томахів, знаходиться на південний захід від села, на мисі, та обмежене зі сходу долиною Горині, а з півночі – долиною струмка. 2009 р. були виявлені дзвіночки грушоподібні (2 шт.) із хрестоподібним розрізом, бронзові, виготовлені технікою лиття,

спайки (розм. 2,2х2,0 см), деформовані. У нижній частині мають декорування скісними лініями. Відносяться до найдавнішого типу бубонців, що сягають періоду сер. X – сер. XII ст. [10, с. 79]. До знахідок часів княжої доби з Томахова належить й ливарна формочка сферичної форми прикрас [26, с. 65].

Під час розвідки 2011 р. в підйомному матеріалі цього ж поселення було піднято ще 2 бронзові литі дзвоники з хрестоподібною щілиною-прорізом дещо більшого розміру (2,5х2,3 см; 2,3х2,3 см) [13, с. 62].

Археологічну пам'ятку в с.Новоставці було виявлено 2010 р. Б. Прищепю, а 2011 р. вона була обстежена експедицією у складі Б. Прищепи, О. Кожушка, М. Хомича. Поселення знаходиться на північно-західній околиці села, на двох сусідніх мисах поблизу двох струмків. У підйомному матеріалі на північному мисі зібрано вироби з кольорових металів – підвіска-амулет у формі сокири (3,0х2,5 см), уламки натільного хрестика, а також два кулястої форми дзвіночки із щілиноподібним розрізом. Обидва з бронзи, литі, розм.: 2,0х1,5 та 2,6х1,5 см (більший пошкоджений, збережена лише його половинка) [13, с. 47].

У Підлісках, на південно-східній околиці села, О. Кожушком і М. Хомичем було виявлене поселення з великою кількістю виробів доби Київської Русі. Вирізняється колекція ювелірних речей, що охоплює деталі костюма, прикраси, обереги (фрагмент підвіски-«лунниці», бронза, 3,0х2,4 см), предмети християнського культу (2 хрестики чотирикінцеві, бронза, 3,2х2,0 см; хрестик-складень з написом «ХС», бронза, 3,0х1,7 см) [10, с. 76], а також дзвіночки-«бубонці»

Під № 31 у «Звіті про археологічні експертизи...» за 2009 р. згадуються 3 дзвіночки (два з яких сферичні), із прорізом-щілиною, з вушком, із бронзи (окислені), розм. 2,0х1,6 см [10, с. 75].

Під № 32 атрибутований сферичний дзвіночок з хрестоподібним прорізом, виготовлений технологією лиття з бронзи (3,0х2,0). Його особливість – довге позолочене вушко. Така прикраса з довгим вушком нашивалася на одяг (переважно чоловічий) у якості гудзика. Подібний тип дзвіночка-бубонця також є одним із найдавніших.

Один із дзвоників-бубонців грушоподібної форми, з потрійним рельєфним пояском (такі знахідки датуються останньою чвертю XI–II пол. XIII ст.) [12, с. 123].

2011 р. в Підлісках обстежувалися два урочища – Городище й Ольгопіль, у кожному з яких були знайдені дзвіночки. Поселення в урочищі Городище знаходиться на південній околиці села, на мисі, обмеженому долиною струмка з півдня та заболоченою долиною зі сходу (пам'ятка виявлена О. Кожушко 1986 р.) [13, с. 13]. Поселення в урочищі Ольгопіль знаходиться на південно-східній околиці

села, на лівому березі струмка. Пам'ятка виявлена О. Кожушком і М. Хомичем, обстежується з 2007 р.

Виявлені бронзові дзвіночки-бубонці мають як найдавнішу грушоподібну форму з хрестоподібним прорізом-щілиною і скісною насічкою в нижній частині, сер. X – сер. XII ст. (1 екз.); так і сферичну форму з прорізом-щілиною (2 екз.) [13, с. 14].

Цікаво, що поруч у підйомному матеріалі була знайдена такі вироби з кольорових металів, як лезо підвіски-амулета у формі сокири, фрагмент хреста-складня, натільний хрестик та ін. Більшість археологічних знахідок датуються XI–XIII ст.

Острозький район презентують бубонці із с. Шлях, дослідження в якому проводились 2012 р. Поповнення фондової колекції РОКМ стало можливим у результаті археологічної розвідки, проведеної Рівненською філією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України. До складу експедиції увійшли: Б. Прищеп, О. Кожушко, О. Войтюк.

Три дзвоники атрибутовані XII – I пол. XIII ст. періоду Київської Русі (два цілих, один збережений фрагментарно).

Згідно Колекційного опису № 824, два дзвоники було знайдено в північно-західній частині поселення, п/м. Найменший дзвоник має діам. – 1,5 см; сферичний, литий, бронзовий, по центру прикрашений трьома рельєфними горизонтальними лініями, з круглим вушком, в нижній частині має півкруглу щілину [20]. Нині експонується в РОКМ, у залі № 8 «Край в період Середньовіччя VI–XIII ст.»

Другий дзвоник збережений частково. Фрагмент сферичного бронзового дзвоника з діам. 2,0 см вкритий благородною сірою патиною. Так само, як і описаний вище дзвоник, експонат теж прикрашений трьома рельєфними лініями [14].

З південно-східної частини поселення, п/м походить ще одна знахідка – сферичний бронзовий дзвоник з одною щілиною, діам. 2,0 см, який має аналогічну оздобу з трьома рельєфними горизонтальними лініями [21]. Експонується в РОКМ, залі № 8 «Край в період Середньовіччя VI–XIII ст.»

У Радивилівському районі археологічні обстеження проводилися 2014 р. за сприяння мецената В. Дзьобака. Зокрема, у с. Коритне вивчалось поселення, що розташовалося на південний захід від церкви, між селом і хутором Зарваниця, східний схил [23, с. 6, 7]. Поселення було виявлене І. Свешніковим у 1937–1938 р., повторно перевірене його ж розвідкою 1974 р. 2014 р. досліджувалось О. Войтюком спільно з О. Кожушком та О. Борисюком (заст. з наук. роботи генерального директора Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»).

У підйомному матеріалі під № 22 була знайдена вкрита благородною патиною бронзова кулька, що мала розміщуватися в середині сферичного дзвоника, діам. 0,5 см. Техніка виготовлення – лиття

[23, с.27]. Серед іншого супровідного матеріалу: язичницька лунниця тонкороба, бронзова, розм. 1,9х3,0 см і християнський хрестик натільний рівнокінцевий, бронзовий, розм. 2,1х2,2 см.

У Здолбунівському районі увагу привертає поселення, розташоване на північній околиці с.Новосілки. Цей населений пункт відомий і слов'яно-руськими пам'ятками – городищем і курганним могильником. Наприкінці XIX ст. городище цікавило В. Антоновича, а у 1989–1990 рр. разом з курганним могильником обстежувалося Б. Прищепю. Пізніше, 2009 р., Б. Прищепю, О. Кожушком та М. Хомичем були зібрані археологічні матеріали на північному мисі поселення (лівий берег струмка). Зокрема, були виявлені і два дзвіночки. У колекційному описі знахідок під № 11 зазначений дзвіночок грушоподібний із хрестоподібним розрізом, із бронзи, розм. 3,3х2,0 см та під № 12 – дзвіночок сферичний із лінійним розрізом, із бронзи, розм. 2,0х1,8 см; обидва виготовленні способом кування [10, с.80].

Серед виробів із кольорових металів знайдені бронзові литі лунниці (із хрестом у центрі, з рельєфним орнаментом, розм. 2,5х1,7 см; мініатюрного розміру 1,8х1,8 см) натільні хрестики, персні, браслети та інші вироби [10, с.23].

Щодо Рівненського району, то дзвіночки були знайдені в 6 населених пунктах: смт Клевани, сс. Пересопниця, Тайкури, Сергіївка, Городище та безпосередньо в обласному центрі – Рівному.

Знахідка в смт Клевани була пов'язана із виконанням замовлення О. Ковальчука з приводу обстеження земельної ділянки біля костелу, площею 0,12 га. Археологічні роботи проводили співробітники державного підприємства «Рівненська старовина» Кожушко О., Самолук В., Ткач В., Хомич М. Місце знахідки – південна околиця Клевани, мис правого берега річки Стубли. В інвентарному описі знахідок 2012 р. під № 8 згадується дзвіночок сферичний з вушком, мідний, розм. 1,7х1,2 см (збережена лише половина) [15; с. 65, 97]. Його супроводжують монети XV–XVIII ст., вироби з металу.

Пересопниця згадується в літописах з 1149 р. по 1246 р. Упродовж 1149–1155 рр. місто неодноразово на короткий час ставало центром удільного князіння в Погоринні, а вже з 1157 по 1171 рр. входило до Погоринської волості, центром якої був Дорогобуж [26, с.18]. Свого часу курганні могильники Пересопниці досліджували К. Мельник та В. Антонович (1897–1898 рр.), Ф. Штейнгель (1899–1900 рр.), О. Цинкаловський (1932–1938 рр.)

У період 2003–2004 рр. у с. Пересопниця були виявлені 4 мідні бубонці, зроблені із тонких пластин; усі з округлими вушками [8, с. 161]. Такі дзвіночки сферичної форми Б. Прищепи відносять до деталей одягу. Дослідник не тільки наводить їх малюнки, але й вказує на характер оздоблення бубонців двома горизонтальними заглибленими лініями. Найкраще

ще збережений виріб має лінійний проріз-щілину [8, с.161].

У 2010–2011 рр. у с.Пересопниця були продовжені роботи зі складання археологічної карти даного мікрорегіону. Зокрема, 2010 р. на північно-західній околиці села Б. Прищепю, О. Войтюком у підйомному матеріалі під № 123 був атрибутований бронзовий дзвоник часів Київської Русі, розм. 1х1 см. Виріб має сплюснену форму, окислений, виготовлений способом лиття [10, с.77].

Упродовж 2011 р. під час археологічних робіт у поселенні біля комплексу «Пересопниця» О. Войтюком та В. Чекурковим був виявлений дзвоник сферичної форми із бронзи (окислений), литий, частково деформований, 2,3х2,3 см. У «Звіті про археологічні експертизи...» цей дзвоник згадується під № 113, а на мал. 59 – під № 12 [13, с. 83].

Інша знахідка, під № 105 – три фрагменти бронзового дзвоника (окисленого), литого, на кромці якого простежується погано збережений напис (розм. 4,5х2,5 см; 1,8х1,5 см), – була виявлена в поселенні на північній околиці села, біля хат [13, с.83]. Це поселення займає північно-західний край мису правого корінного берега р. Стубли. Поселення обстежувалося В. Терським та С. Терськими у 70–90-х рр. XX ст., Б. Прищепю, В. Чекурковим, О. Войтюком 2009, 2010 рр.

Побіжно згадаємо про знахідку з розкопок 2002 р., тоді в с.Пересопниця була виявлена решма – підвіска до кінської збруї, яку одночасно використовували і як прикрасу, і як дзвіночок [8, с.165]. Вона має ромбічну форму, прикрашена рослинним орнаментом у техніці чернь. Масового поширення отримала в X–XI ст.

В археологічній літературі тривалий час решма насамперед пов'язувалася із XVI–XVII ст., проте її перші зразки датувалися не пізніше X ст. (Київ, Гнездово колишньої Смоленської губ.). На території Русі решми набули поширення під впливом модної східноазійської (сибісько-китайської) мигдалеподібної прикраси [2, с.21]. «Типова азіатська бляха цього роду, що відноситься до VIII–X ст., являла собою щиток з горельєфною личиною, обрамленою виноградними пагонами.» Смуга знахідок решми простягається від Мінусинського котловану до Угорської низовини. «У міру віддалення від батьківщини вигляд блях змінювався: виноградна лоза поступила абстрактному рослинному паростку або «лестничному городку», личина іноді зберігається, але частіше поступається опуклості, прикрашеною пальметкою, стрічковим плетінням чи дольовими смужками» [2, с. 21–22]. В якості бубонців деякі решми вішали окрім голови на груди та круп коня, ще інші кріпили до одягу, зокрема й до пояса [2, с.22]. У Центральній та Середній Азії традиція прикрашати мигдалевидними решмами груди і круп коня була відома з VII–VIII ст. Найчастіше саме за

решмами археологи визначають місце та час виготовлення вуздечкового спорядження.

У с. Тайкури був знайдений ще один фрагмент сферичного дзвоника із бронзи, деформованого, окисленого, розм. 2,3x1,5 см. Місце знахідки – поселення, що знаходиться за 1,5 км на схід від замку, в урочищі Черпак [13, с. 85]. Пам'ятка була виявлена О. Кожушком 2009 р. Нині територія використовується під сільськогосподарські угіддя. Серед знахідок є уламки глиняного посуду і вироби з кременю бронзового і раннього залізного віків, вінця слов'яно-руських гончарних горщиків IX–X ст. і XI–XIII ст., уламки шпори, скляного браслета, вироби із кольорових металів (фрагмент пряжок, перснів, пластинчастого браслета, накладних бляшок) [13, с. 32].

Археологічну пам'ятку в с. Сергіївка виявив О. Кожушко. Поселення знаходиться на південний схід від села, на лівому березі струмка. 2011 р. в поселенні були знайдені фрагменти двох типів дзвіночків – сферичного та грушоподібного, розм. 2,7x1,7 см, 2,0x1,8 см. Обидва литі із бронзи, деформовані, окислені. Дзвіночок сферичної форми прикрашений насічкою [13, с. 60].

Пам'ятку в с. Городище було виявлено О. Кожушком і М. Хомичем. Поселення доби Київської Русі знаходиться за 3,5 км на південний схід від старої церкви в центрі с. Городище і за 3 км на північний схід від школи с. Біла Криниця. Поселення розміщене над правим краєм глибокого яру, по дну якого протікає струмок. В інвентарному описі знахідок за 2011 р. під № 55 згадується дзвоник сферичний, із бронзи, (з втраченим вушком), деформований, окислений, розм. 2,0x1,0 см [13, с. 75, 24].

Поповнити колекцію дзвоників РОКМ вдалося і в 2008–2009 рр., коли у м. Рівному тривали будівельні роботи, пов'язані із будівництвом підземних переходів. Так, на Театральній площі в розкопі ділянки міської забудови XV–XVIII ст., що знаходилася поблизу колишньої східної брами міста, були проведені археологічні розкопки. За участі Б. Прищепи, Чекуркова, О. Войтюка у котловані будівлі № 2, що датується литовсько-польською добою, був знайдений дзвіночок від упряжі із кольорових металів (рис. 23, 1) [11, с. 9].

Нагадаємо, що дзвіночки-бубонці, як елемент кінської упряжі, мали зв'язок із традицією спеціального поховання коня. Вона набула особливо великого поширення серед мешканців Східної Європи ще у VIII–X ст. (литовці, муроми та ін.). У цей період посилювалося значення коня як побратима й бойового товариша свого господаря [2, с. 29]. Відомі факти, коли урочисте поховання пораненого під час бою коня відбувалося ще за життя його власника. Зокрема, у Лаврентіївському літописі за 1149 р. князь Андрій Боголюбський, власник погоринських міст Дорогобужа та Пересопниці, після битви під Луцьком наказав поховати свого

пораненого коня «жалуючи комоньство його»: «Кінь же його язвений вельми, винісши господаря свого, помер, князь же Андрій пожалував комоньство йому і повелів поховати над Стирем» [6, с. 324]. Під час битви кінь зазнав чисельних ударів каміння з міських стін та був двічі поранений списами, а за третім разом спис потрапив у передню луку сідла. «Комоньство» – це шана, яку здобув княжий кінь своєю військовою доблестю.

X–XI ст. датується низка поховань із конем, у котрих з-поміж супроводжуючих речей були виявлені бубонці та дзвіночки: Ісаєва (2 бронзові бубонці), Віхмес (2 бронзові бубонці), Вахрушева (1 бубонець), Галичино (1 залізний дзвіночок) на території Південно-Східного Приладоща; Чернігів (3 бубонці – нині зберігаються в Ермітажі); Гороховатки бувш. Київської губ. (1 бубонець); Підболоття, околиці Муром (7 бронзових дзвіночків та 2 бубонці); Цимлянська Ростовської обл. (2 бронзові бубонці); Черневичі колишнього Вілейського округу БССР (бронзові бубонці). У кожному похованні бубонців не більше 3, дзвіночків до 7. У комплексах XII–XIII ст. бубонці зустрічаються дуже рідко [2, с. 29].

На думку дослідника М. Бранденбурга, урочисте поховання коня могло здійснюватися й тоді, коли його господар був убитий десь далеко, і тіло його не було привезене додому [2, с. 10].

У колективному виданні «Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.», одним із авторів якого є І. Свешніков, зазначаються труднощі, з якими стикаються історики при вивченні обладунків козацького вершника – насамперед із відсутністю потрібних археологічних джерел та спеціалізованих наукових досліджень [1, с. 125]. Роль кавалерії в козацькому війську в порівнянні з піхотою почала зростати лише з сер. XVII ст., а найбільшого свого розвитку досягла у XVIII ст. Якщо відомості з даної проблематики сер. XVII ст. поповнили матеріали з розкопок під Берестечком, то про обладунки козацької кавалерії XVIII ст. і сьогодні мало що відомо [1, с. 125].

На Рівненщині відбулась одна з найбільших битв в Європі XVII ст. за кількістю її учасників з обох боків: українського війська під проводом гетьмана Б. Хмельницького та польського війська короля Яна Казимира II (червень 1651 р.)

Працівники РОКМ неодноразово брали участь у розкопках поля Берестецької битви. У Звіті начальника експедиції І. Свешнікова від 1972 р. зазначений сферичний дзвіночок до кінської упряжі. Склад археологічної експедиції: І. Свешніков – доктор іст. наук, Ю. Нікольченко – заввідділом РОКМ, Я. Мічуда – ст. наук. співробітник музею-заповідника «Козацькі могили». Роботи проводились у північній частині урочища «За фосою» біля кладовища с. Острів, де навесні 1972 р. було прокопано нові меліоративні рови і заорано площу 2,2 га. Ділянка

заораної площі є лівим флангом козацької переправи, що проходила через гребельку [16, с.1].

Дзвоник було знайдено в Х розкопі, закладеному в місці знахідки на поверхні ґрунту фрагмента бойової коси, шкіряної сумки і фрагментів шкіри [16, с.18]. У Звіті зафіксовано, що серед решток гаманця у скупченні речей знаходився латунний дзвіночок кулястої форми до кінської упряжі. Він був «виготовлений з двох половинок, спаяних на лінії середнього реберця. На верхній половинці – округле вушко з тонкої металевої стрічки, в нижній половині – отвір у формі неправильної цифри «8», всередині запаятий шматок заліза, який надає звуку прикраси, на нижній половині – клеймо у вигляді цифри «4» [16, с.21, 7, с.163–164].

На малюнку експоната, виконаному рукою І. Свешнікова, є примітки: «Розкоп Х/1ж», «з гаманця», «позолочене срібло (?)», «з залізн. грузиком». Розмір дзвоника: діам. – 3 см, h вушка – 1,1 см [22]. Ще на одному зображенні цього дзвоника під № 26 як матеріал для виготовлення згадується латунь [16, с.25].

Сферичної форми дзвоник із щілиною-прорізом у нижній частині експонується нині в залі № 6 РОКМ «Край у XVII ст. Берестецька битва 1651 р.» (діам. 1,5 см, h вушка – 0,5 см) [17].

У сер. XVII ст. лише окремі козаки дотримувалися традиції підвішувати сферичної форми дзвіночок на шию чи на лоб коня. Відповідно до археологічних матеріалів такий дзвінок був невеликого розміру, з латуні, у нижній частині мав проріз, а вгорі – вушко [1, с.126].

В етнографічній експозиції РОКМ у залі № 15 «Основні заняття й промисли мешканців Рівненської області» зберігається ще один експонат зі сферичними дзвіночками, атрибутований Г. Данильчук як кінський хомут. Експонат розміщений у діорамі, що знайомить відвідувачів з особливостями місцевого землеробства та скотарства [19]. Згідно з інвентарною карткою виріб датується 30-ми роками XX ст., коли належав мешканцю повітового містечка Рівного – «гончнику» Шнуруку Григорію. На той час Рівне перебувало у складі Польщі. За мелодійним дзвоном кінського спорядження ще здалеку можна було дізнатися про наближення особливого воза, власник якого допомагав містянам позбутися зайвого ганчір'я.

До етнографічної колекції РОКМ кінське спорядження з дзвіночками надійшло 2006 р.

Хомут виготовлено у вигляді шкіряного вузького паска (довж. – 96 см, шир. – 4 см), що застібається згори на металеву прямокутну пряжку; із внутрішнього боку підшитий грубим сірим полотном та темно-зеленою вовняною тканиною. До нього по колу підвішені 11 круглих бронзових дзвіночків різного розміру: 5 парних та одинарний (найбільший). Дзвіночки розташовані на однаковій відстані один від одного від найменших вгорі до

найбільшого знизу. Декоративну функцію виконують і симетрично розміщені між дзвіночками 10 круглих металевих заклепок.

Усі дзвоники мають конічної форми вушко з круглим отвором для кріплення (h-1 см), два наскрізні отвори з боків вушок (на кульці) та хрестоподібну щілину в нижній частині дзвоника (середина та кінці якої означені круглими отворами). У верхній частині сферичних дзвоників містяться з одного боку горизонтальне тиснення латиною – напис METAL, а з іншого – тиснення однозначних цифр.

Обидва найменші парні дзвоники з діам. 2,5 см (розмір без вушка) пронумеровані цифрою «1»; один із дзвоників угорі має втрати металу, а також неповний напис «M...L».

Друга пара дзвоників з діам. 3 см (розмір без вушка) містить цифру «2»; дзвоник із гіршим станом збереження має часткові втрати в написі цифри та « » слові метал «M...L».

Третя пара дзвоників з діам. 3,5 см (розмір без вушка) пронумеровані цифрою «3»; якщо напис «METAL» в обох випадках прочитується добре, то на одному із дзвоників цифра нагадує знак «?». Різною є й кількість круглих отворів на хрестоподібних щілинах: замість п'яти їх або 4, або 3.

Четверта пара дзвоників з діам. 4 см (розмір без вушка) пронумерована цифрою «4»; стан збереження напису «METAL» повний. Цю пару сферичних дзвоників вирізняє асиметричне розташування одного з круглих отворів на хрестоподібній щілині.

П'ята пара дзвоників з діам. 4,5 см (розмір без вушка) пронумерована цифрою «5». Тиснення напису «METAL» ідентичне попереднім.

Найбільшим за розміром є дзвоник з діам. 5 см (без вушка), він має номер 6 та напис «METAL».

Можемо висловити припущення, що маркування дзвоників цифрами вказувало на їх різний розмір, а не кількість, адже номери парних дзвоників завжди однакові.

В одній з етнографічних енциклопедій сферичними дзвониками-брязкальцями називали самозвучний музичний інструмент, відомий у білорусів під назвою «шархуни». Варіанти інших його назв: «шаргунци», «шаламки», «шалестуни», «шумьоли» [5, с.535]. У статті І. Назіної зазначається, що такі «шархуни» складаються з кількох, максимум – з одинадцяти бронзових (іноді мідних) порожнистих кульок зі шматочками металу (дробом) усередині, з прорізами по боках і вушком у верхній частині [5, с.535]. Поєднання різного розміру сферичних дзвоників у «шелестунах» викликає мелодійне різноголосе звучання.

Цінність описаного вище етнографічного експоната із зали № 15 РОКМ полягає в тому, що кількість сферичних дзвіночків на шкіряному паску (хомуті) є максимальною – 11 і виготовлені вони з ціннішого від заліза чи міді металу, а саме – із бронзи. Можемо стверджувати, що «хомут» із сфе-

ричними дзвіночками це і є «шархуни» – «шелестуни», які дивом збереглися у міському середовищі Рівного до 40-х рр. ХХ ст.

За матеріалами археологічних розкопок, проведених у Білорусі, у минулі століття шархуни були невід'ємним елементом жіночих прикрас. Оберегова функція сферичних дзвоників масово використовувалась і в ХІХ ст., коли з метою відлякування нечистої сили під час традиційного весільного обряду різного розміру сферичні дзвоники вішали на шию коням [5, с. 535–536].

Така традиція перегукується і зі звичаями календарної обрядовості. За народними уявленнями східних слов'ян, щоб нечиста сила не могла зашкодити людям та худобі напередодні Великодня, у період від страсного четверга до страсної суботи парубки мали створювати ритуальний шум. Щодо цього вони обходили село з дзвіночками та деркачами (на жаль, у джерелі не зазначено, якої форми були ці дзвіночки) [3, с.294].

Згодом, з ІІ пол. ХІХ ст., «шархуни» стали елементом бубна. Мистецтво виготовлення «шархунів» було відоме місцевим ковалям.

Проведене дослідження дозволяє зробити певне узагальнення. Нині в колекції РОКМ зберігаються дзвіночки-бубонці, виготовлені різними способами і з різних металів: мідні, латунні, бронзові, з позолотою. Найбільша кількість бубонців датується давньоруським періодом і локалізується південними районами Рівненської області, що, поза сумнівом, зумовлено наявністю низки поселень Південної-Західної Русі на теренах сучасної Рівненщини. Найменший дзвіночок сферичної форми має діам. 1,5 см, найбільший – діам. 5 см (+ висота вушка – 1 см). Найцікавіший експонат знаходиться в залі № 15 («Основні заняття й промисли мешканців Рівненської області»), де до елемента кінської упряжі підвішено 11 різних за розміром бубонців з клеймами. Фондові надходження останніх років дають змогу сподіватися на поповнення колекції аналогічних бубонців і в майбутньому, чому сприятимуть як проведення археологічних розкопок, так і етнографічних експедиційних розвідок.

На нашу думку, викладений матеріал є перспективним щодо створення окремого каталогу по експонатах-бубонцях Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Джерела та література:

1. Археологія доби українського козацтва 16–18 ст. // Д. Я. Телегін, І. С. Винокур, О. М. Тітова, І. К. Свешніков та ін.: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
2. Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси в IX–XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е 1–36 – Ленинград: Наука, 1973. – 140 с.
3. Колокольный звон / Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н. С. Шапарова. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель»; ООО «Русские словари», 2001. – С. 294–295.
4. Колчан Б. Обработка цветных металлов / Древняя Русь. Город. Замок. Село // Археология СССР. В 20 т. – М.: Наука, 1985. – С. 260–265.
5. Назіна І. Дз. Шархуны / Етнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1989. – 575 с.: іл.
6. Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 2. Суздальская летопись. – Ленинград: Изд-во АН СССР. – 1926–1928. – С. 324.
7. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції. – Луцьк.: «Волинські старожитності», 2014. – 188 с., іл.
8. Прищепа Б. Ювелірні вироби з Пересопниці доби середньовіччя / Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 159–167.
9. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – Т. 1. – 133 с.
10. РОКМ. Доп. 24567 Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2009 р.
11. РОКМ. Доп. 25556 Звіт про археологічні розкопки на Театральній площі у м.Рівному у 2008–2009 роках.
12. РОКМ. Доп. 25802 Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2010 р.
13. РОКМ. Доп. 26109, Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2011 р.
14. РОКМ. Доп.26435/10.
15. РОКМ. Доп. 26938. Звіт про археологічні експертизи на території Рівненської області в 2012 р.
16. РОКМ. Доп. 27069/1.
17. РОКМ. КН 1149/260 / II АК 357/260.
18. РОКМ. КН 21228/26 / II АК 3493.
19. РОКМ. КН 22979 / IV М 985.
20. РОКМ. КН 24877/7 / II АК 4647.
21. РОКМ. КН 24877/17 / II АК 4656.
22. РОКМ. КН 25266/2 / III Д 13424.
23. РОКМ. Доп. 27676 Звіт про археологічні розвідки на території Радивилівського та Рівненського р-нів Рівненської обл. у 2014 р.
24. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1992. – 304 с.
25. Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – М.: Наука, 1981. – 195 с.
26. Цимбалюк В. І., Прищепа Б. А., Волков П. М. Погоринські землі в часи боротьби Данила Галицького з монголо-татарами у ХІІІ ст. Навчально-методичний посібник. – Рівне: Редакційно-видавничий центр Міжнародного університету «РЕГІ» ім.академіка С. Дем'янчука. 2003. – 92 с.

ОЛЕГ АНУФРІЄВ

**ПОКУТСКІ ЖІНОЧІ НАШИЙНІ ПРИКРАСИ (ГЕРДАНИ):
ЦІННІСТЬ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ
НАРОДНОГО МАЙСТРА САВИЦЬКОЇ МАРІЇ
(З ДОСВІДУ ЕКСПОНУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИСТАВКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ ПРОСТО НЕБА С. ПІРОГІВ М.КИЇВ).**

Науковий підхід Т. Парсона[3] до значення культури дозволяє зробити висновок, що саме через музей передаються знання про культурну ідентифікацію і етнічне сприйняття, адже процес акумуляції культурними стандартами має безпосереднє відношення до музеїв-скансенів, де представлені артефакти минулого і майже втраченого традиційного мистецтва в сучасних реаліях сьогодення.

Застосування в практику функціонування музеїв просто неба синергетичного методу дозволяє розглядати його і як соціальний інститут і пояснити механізми саморозвитку культури на прикладі нашого Національного музею-скансена [5], адже музей якраз зберігає змістовний і сутнісний аспекти культури [2, с. 290–299], розділяє її на різні субкультура, що знаходить своє відображення в предметах експонування.

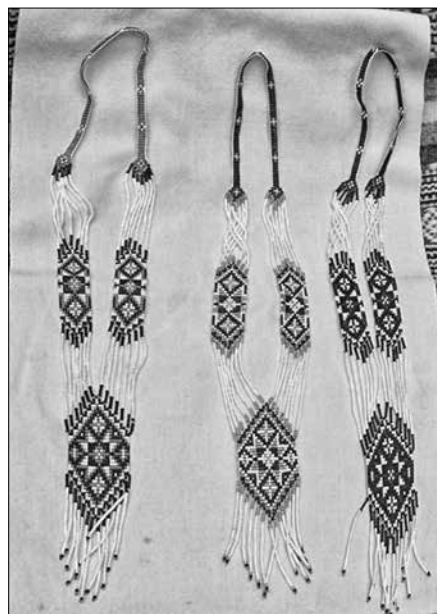
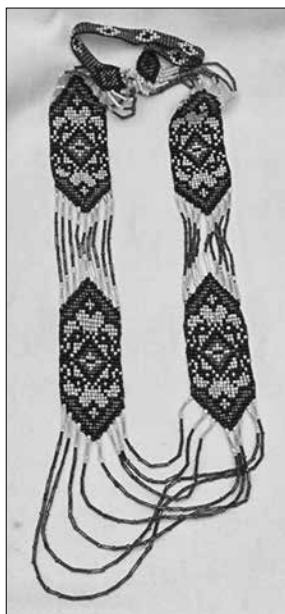
Національний скансен повинен залучатися до збереження етнічних культур через поєднання раціонального і емоційного компонентів відображення і усвідомлення, що це повинно досягатися не лише за рахунок експозиції різних артефактів, симулякрів, які створюють лише ілюзію поживавлення роботи музею, і не лише, електронно-візуальними засобами, а в першу чергу – театром речей, реконструкцією відтворення середовища експонуючої етнокультури і саме тоді це і є відбиває збалансований і дієвий поєднання «музей- річ», «музей- ідея», « музей- культурна реконструкція» [3].

Прикарпаття (низовинна частина Карпат), простягнулася уздовж р.Черемоша і Прута. Покуття – це чарівний і унікальний край відомий не лише неперевершеною красою, але і збереженням традицій, що знаходить своє відображення в предметах експонування. [2].традиційних промислів народного мистецтва, де вагомим чинником в декоруванні одягу жінки займали прикраси – гердани, а також силянки. Гердани (герданик, герданка, герда, окрайця, лука) – шийні бісерні прикраси у вигляді досить вузької смуги, що утворюють строкатий геометричний, а часом рослинний орнамент.

Історія виникнення мистецтва бісеру пов'язано із Стародавнім Єгиптом, де з непрозорого скла виготовляли штучні перлини, які по-арабськи називалися «бусра» (у множині «бусер»), звідси і пішла його назва бісер, пізніше цей промисел отримав поширення у Венеції, де його виготовлення набуло промислових засад. На території нашої

країни бісер був відомий ще за часів Київської Русі, про що свідчать археологічні дані (були виявлені певні прикраси в похованнях) і письмові джерела. Період розквіту застосування бісеру в Прикарпатті доводиться на початок 19 віків. Аналіз збережених гердан 19 століття дає можливість стверджувати, що найбільш традиційним способом виготовлення гердан було нанизання бісеру на волосін (волос з кінського хвоста) чи міцну шовкову нитку, кінчик якої замочували у віск. Бісерні прикраси могли бути у вигляді смуги або декілька широких, і мали свої регіональні особливості за формою, технікою плетіння, візерунком, кольоровою гаммою і тому подібне. Прикраси з бісеру мали і визначене ритуальне значення (захист – «оберіг» від поганого погляду), адже використання певних символічних знаків – ромб, квадрат, хрест і так далі, відображали певне сприйняття і світогляд майстра, її бачення світу і місце людини у цьому світі.

Символіка знаків відображений у візерунку дуже вагомий чинник кодування певної інформації, а саме: горизонтальна лінія означала землю; хвиляста – воду, вогонь – застереження у вигляді хреста; ромб, круг або квадрат символізували частіше використання символу сонячної енергії і його відповідників. Сьогодні ми маємо можливість познайомити читача з молодим майстром покутського краю, яка сумлінно і наполегливо дотримується традиційної техніки обробки бісеру і уміло відтворює орнаментику регіону – Савицька Марія. Родом майстер з с.Попельняки – дивовижного і мальовничого села покутського краю, відомого ще в 14 столітті поціновувачам народного мистецтва – функціонуванням різноманітних народних промислів. З дитинства художник мав можливість зануритися в автентичне середовище і відчувати різноманітність кольорів, орнаментів і технік виконання, особливо якщо врахувати активне взаємодію культурного пограниччя Гуцульщини і Буковини, що безумовно вплинули на художнє майстерство і світогляд цієї жінки. Але найцікавіший той факт, що майстер відтворює не лише орнаментику гуцульського краю, але і відтворює орнаменти Покуття (локальні символи, які мають визначену функцію-транслятора магічних сил і певну захисну силу: відволікають увагу злих і недобрих сил. Тому не дивно, що майстер в тривалі осінні і зимові години береться до цієї роботи з чистою совістю і світлими намірами,

Гердани. Роботи народного майстра Савицької Марії.
2014 - 2015р.

передаючи тепло своєї енергетики на чутливу на-
мистину» пацьорку «, а через неї – на інших людей.

Геометричний орнамент найбільш давній тип
орнаментики, що і сьогодні активно використову-
ється в творчій роботі майстра, але автор активно
шукає свій власний стиль і використовує орна-
ментуку рослин і елементи загальноєвропейською

(грецькою), що говорить про певний професійний
рівень і творчу вдачу художника, а також і спадко-
ємністю загальноєвропейських традицій в Україні.

В якості найпоширенішого мотиву прикрас з бі-
серу завжди виступав ромб: він міг бути або з ви-
тягнутими сторонами і кутами, або прикрашався
різноплановими виступами – «ріжки», «голівки»,

«трикутники», а площа ромбів заповнюється перехрестями, ромбами, цятками у вигляді перевернутих перехрестів і трикутників і узгоджуються з фоном. Іноді збагачується з двох по довжині або тільки внизу ламаною лінією – «кривулькою», обвівши білою або ж чорною.

Народний майстер в роботі дуже вдало передає як гуцульську орнаментику, так і пропонує глядачеві локальні орнаменти візерунків в прикрасі гердан. Ці символи виступають певним кодом родової пам'яті покутянки і трансформують цінність хліборобної культури в народному мистецтві. Колірна палітра гердан у майстра багатопланова: вона поєднує в роботах білі, жовті, зелені, блакитні кольори, які є характерними для Покуття, і доповнюються відтінками жовтого, червоного, синього, що так вдало відбивають світоглядний аспект природи регіону.

Майстер не лише створює унікальні за своєю традиційністю жіночі прикраси (гердани), але і цікавий вид покутянських прикрас-«чильця» (прикраси нареченої), коли молода і порядна дівчина напередодні майбутнього весілля обов'язково надіває цей вид прикрас. Він підкреслює процес переходу дівчини в новий соціальний стан – заміжньої жінки, тому ці прикраси мати і бабуся завжди передавала в спадок дочці або внучці, щоб приректи щасливе подружнє життя ново створеній сім'ї. Втрата або продаж цих вид прикрас міг позначити нещасливу долю дівчини в шлюбі.

Сьогодні автор намагається відтворити у своїй творчості ще і такий вид автентичних жіночих прикрас, як силянки. Силянки – прикраси, назва яких походить від техніки нанизування (силення) бісера, які були традиційною нашийною прикрасою дівчат і жінок упродовж віків в цьому регіоні. Саме ці прикраси окрім естетичної функції виконували ще і захисну функцію від людського пристриту і заздрості, відбивали негативну енергію поганой і нещирої людини.

Жіночі прикраси покутянки носили і у будні і, природно, у свята і не лише молоді дівчата, але і заміжні. Саме ця орнаментика кольорів підкреслювала красу жінки – і відбивала прихований світ наших пращурів в сучасному світогляді.

Покуття (низовинна частина Карпат) – виступає своєрідним місцем збереження найбільш давніх і архаїчних традицій духовної і традиційної культури жителів Карпат, де від покоління до покоління передається повага і любов до рідного краю і народного мистецтва, тому молода генерація народних майстрів, такі як Савицька Марія гідно продовжує традиції своєї матері – Любов Маковійчук-Гумен і одночасно є вже сформований майстер, що втілює в своїй праці невичерпний скарб традиційний культура українця.

Можна з упевненістю стверджувати, що покутські гердани майстра Савицької М. – це не лише високопрофесійне і досконале відтворення традицій народно-ужиткового мистецтва, але дає можливість авторові відбити свій власний задум і бачення функціонування народних традицій українців у нашому глобалізованому світі односторонності і уніфікації певних стильових кліше. Саме завдяки таким майстрам ми усвідомлюємо ваговимість нашої роботи відносно збереження першовитоків народної культури.

Національний скансен – має бути дієвим і актуальним сьогодні, адже за своєю природою він оперує артефактами різних локальних проявів етнокультур і є найбільш близьким до усвідомлення і формування нової цілісної картини світу.

До музеїв просто неба люди приходять у пошуках життєвих цінностей і орієнтирів, духовних знань про минуле і сьогодення, за відчуттям спадковості в часі. І наш скансен (музей просто неба в с.Пірогів) допомагає їм долати проблеми, пов'язані з різноманітністю багатокультурного світу, формуючи терпимість, толерантність і уміння цінувати життя.

Джерела та література:

1. Музееведение. Музеи исторического профиля. – М., 1998. – С. 83–89.
2. Закс А. Б. Динамика социальных функций музеев // Музеи мира. – М., 1991. – С. 51–62.
3. Арсеньев Принципы этнографического коллекционирования // Ethnologica africana. Памяти Д. А. Ольдерога. М., 2002. – С. 316–346.
4. Зиновьева Ю. В. Взаимодействие музея и общества как социокультурная проблема // Автореферат дис. канд. культурологии. – СПб. – 2000. – С. 14–15.
5. Хаттон А. Музеи и наследие: есть ли между ними реальное противоречие // Памятники в изменяющемся мире. – М., 1993. – С. 131.
6. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М., 1972. – С. 264–365.

ВАЛЕНТИНА ДАНІЛІЧЕВА

СВЯТО ОБЖИНОК 1937 РОКУ В С. ДЯДЬКОВИЧІ

В 1995 році під час експедиційної поїздки в Рівненський район в селі Дядьковичі автору пощастило познайомитись з колишньою вчителькою Антоніною Іванівною Андріюк (дівоче прізвище – Степанюк). Народилась вона у 1929 році, походила з селянської родини, закінчила Рівненський вчительський інститут працювала вчителькою в селах Гуменники, Дядьковичі.

Під час теплої зустрічі Антоніна Іванівна показала сімейні фотографії, які й передала на зберігання до Рівненського обласного краєзнавчого музею. Ці історичні світлини вже представлені в деяких краєзнавчих виданнях.

На світлинах зафіксовано свято обжинок 1937 року, яке організували сільські просвітяни Дядьковичів. Хоча й Просвіта наприкінці 1920-х років була заборонена польською владою, вірогідно сільською громадою дозвіл на проведення заходу був отриманий. Обжинки були загально сільським святом, яке завершувало збір врожаю.

Зі слів Антоніни Іванівни: через все село до клубу йшли дівчати з віночками й хлопці з косами. Попереду святкової ходи – священник, за ним – «козаки». Всі у святковому вбранні. В клубі всіх зустрічали сільські «старці» – найбільш шановані селянами чоловіки старшого віку. Дівчата віддавали вінки «дідам». Серед тих «дідів» був й дідусь Антоніни Іванівни – Степанюк Павло Прокопович.

Ці світлини є свідченням того, що селяни Дядьковичів були свідомими українцями, шанобливо зберігали свою культуру та національні традиції.

Серед оригінальних світлин – аматорська фото листівка з портретами Тараса Шевченка. Такі листівки розповсюджувала Рівненська Просвіта.

Світлини додають інформацію про історію села Дядьковичі, яке існувало з 16-го ст. У 1648 р. тут виник повстанський загін, який виступив разом з козаками Б. Хмельницького.

А ще у сімейному архіві А. І. Андріюк виявились надзвичайно цікаві два листи Євгена Никодимовича, поляка, лікаря с. Дядьковичі, який квартирував у Степанюків та у 1944 р. виїхав до Польщі. З листа від 2 листопада 1994 р.: « Дорогі мої Степанюки! Пам'ятаю з великим зворушенням наше подружство з Яніною Михайлівною (дружиною) там у Вас в Грушвиці. А потім весілля вдома, як бабця Домаха вітала нас хлібом, а Ви співали українські весільні пісні. Ніколи ми того не забудем...».

З листа від 20 грудня 1994 р.: «Дороженька Тоню! Ти мене вчила українських пісень, Тамтешніх, волинських з Дядькович... До цього часу я їх пам'ятаю... Надходило Різдво В 1940 р., на мою (польську) Вілію з'їхались до госпіталю люди з фірманками, щоб їхати до хворих. Й то до най-дальших сіл: Зарицька, по дорозі до Гуменників... Я повернувся о 1 – й годині вночі. А твої родичі приготували для мене Вілію Вже всі пішли спати а твій батько Іван чекав на мене до такої пізньої

Свято обжинок в с. Дядьковичі. В центрі села перед клубом. 1937 р.

години. Так ми вдвох сіли при столі й з'їли Вілію. Я був зворушений. А потім, за 13 днів, як були Ваші православні свята, коли я йшов селом мене запрошували люди додому. Так гарно співали колядки...

Пережили ми страшні часи... Тепер маємо вільну Польщу і вільну Україну!».

Ці листи свідчать про дружні стосунки між поляками та українцями на Волині у міжвоєнні часи.

Степанюк Іван.

Козаки на конях.

Дівчата з віночками.

Школа в с. Дядьковичі, 1949 р.

Сільські дівчата: Степанюк Антоніна (стоїть перша справа), Кабачинська Дануся (полька, зліва).

«Діди». Зверху: справа Степанюк Павло Прокопович, зліва Коптюх Іван; внизу: справа Буновський, зліва Якуб Михайло.

Просвітяни с. Дядьковичі, 1930-і рр.

Учні та вчителі с. Дядьковичі.
В останньому ряду третій зліва Степанюк Степан Каленикович, 1928р.

РОМАН РАДОВИЧ

ТЕХНОЛОГІЯ СПОРУДЖЕННЯ ДОЛІВКИ У ПОЛІСЬКОМУ ЖИТЛІ

Народне житло поліщуків, у якому практично до наших днів збереглося чимало архаїчних рис, неодноразово привертало увагу дослідників. На сьогодні доволі добре розроблено низку проблем, що торкаються підбору та заготівлі будівельної деревини, техніки та технології спорудження стін, особливостей планування, системи опалення, розвитку конструкцій даху та стелі, специфіки освітлювальних пристроїв, інтер'єру тощо. Однак в українській етнологічній науці досі відсутнє спеціальне дослідження, присвячене особливостям спорудження такого, на перший погляд, мало-важливого елемента оселі як долівка. Не тільки в окремих статтях стосовно інтер'єру [18; 19], а й у монографічних дослідженнях, що торкаються поліського житлобудівництва загалом [4; 20], долівку згадують дуже побіжно, відзначаючи зазвичай, що вона була глинобитною і не приділяють належної уваги її конструктивним різновидам, специфіці будівельних матеріалів, технології спорудження тощо.

Власне це питання й буде предметом запропонованої розвідки. Основою роботи послужать польові матеріали автора, зібрані у Волинській, Рівненській, Житомирській та Київській областях під час експедиційних подорожей впродовж 1985–2013 рр., а також окремі дані вітчизняних та іноземних дослідників поліського краю.

Як свідчить джерельний [10, с. 151] та польовий матеріал на усьому просторі Полісся у сільському житлі принаймні до кін. XIX – поч. (а зчаста й сер.) XX ст. превалювала земляна чи глинобитна долівка («земля», «долівка», «долівка», «долівка», «тік», «ток», «тук», «пуод»), хоча інколи, вже у житлах пер. пол. – сер. XIX ст. дослідники відзначають дерев'яну підлогу [5, с. 153; 19, с. 391].

Незважаючи на те, що у порівнянні з лісостеповою частиною України, процес спорудження «долівки» у поліщуків був доволі простим, тут фіксуємо певні локальні відміни у її конструкції, технології спорудження тощо. Пристопаючи до аналізу фактичного матеріалу, передовсім зауважимо, що з теплотехнічних міркувань («щоб в хаті не свистів вітер»: с. Юрове Олевського р-ну Житомирської обл.) верхню площину долівки завжди рівняли таким чином, щоб вона захоплювала частину верхньої підвалини (1/4, 1/3 чи навіть 1/2 – у залежності від висоти підвалин): сс. Лопатичі, Хочино, Юрове, Кишин Олевського, Недашки, Любовичі, Будо-Вороб'ї, Буки Малинського, Макалевичі Радомишльського р-нів Житомирської обл.; Ілінці, Ладижичі колишнього Чорнобильського, Леонівка, Жеревопілля Іванківського р-нів Київської обл. та

ін. Це ж підтверджують й матеріали білоруських учених [2, с. 36].

Місцями траплялась долівка дуже примітивної конструкції – її вибивали із самої землі чи глини, а в окремих випадках, як твердять старші респонденти, у житлах бідноти «навіть тока не робили, а просто був пісок, як у дворі» (с. Гірки Любешівського р-ну Волинської обл.). Для влаштування земляної долівки у приміщенні засипали землю, дещо її зволожували, старанно утрамбовували спеціальними пристроями і акуратно пригладжували: «Навозять землі, поллють водою і утопчуть, щоб було рівно, і готова долівка» (с. Новошепеличі колишнього Чорнобильського р-ну Київської обл.) [6, с. 472]. Таку ж долівку, що «насіпається землею і втрамбовується на 1/4 аршина і більше» відзначав М. Косич у колишньому Мглинському повіті на Чернігівщині (Брянсько-Жиздринське Полісся) [8, с. 88]. Аналогічний спосіб вбивання «землі» фіксуємо у селах Березове Рокитнівського, Соломир Зарічненського, Велике Вербче Сарненського р-нів Рівненської обл.; Липники Лугинського р-ну Житомирської обл. Подібним чином вбивали й глиняну долівку: «Вечером глину розправив, полив водою, а зранку довбнею вбивали» (с. Жеревопілля Іванківського р-ну. Київської обл.). Так (із вбитої чистої глини) долівку робили у селах Ладижичі, Ілінці колишнього Чорнобильського, Військове, Луб'янка Поліського р-нів Київської обл.; Чоповичі, Горинь Малинського, Макалевичі Радомишльського, Червона Волока Лугинського, Лопатичі Олевського р-нів Житомирської обл.; Степангород, Великі Цепцевичі Володимирецького, Річиця Зарічненського, Цепцевичі Сарненського, Грицьки, Селець Дубровицького р-нів Рівненської обл. та ін. У с. Залісся (Народицький р-н Житомирської обл.) для цього використовували «рудю глину», у с. Гошів (Овруцький р-н Житомирської обл.) – «жовту», у с. Андрієвичі (Ємільчинський р-н Житомирської обл.) – «сивий глей», у с. Радогоща (Лугинський р-н Житомирської обл.) – «жовтий глей». У с. Путиловичі (Лугинський р-н Житомирської обл.) для долівки завозили спеціальну «білу глину» (з твердими домішками), яку вбивали «ясеновим прачем», а зверху «змащували червоним глеєм» (у цьому населеному пункті розрізняють «глей» і «глину»: «глина є біла і руда, вона має жорстку – маленькі камінці; глей жорсткий не має – він має сирість і вологий завжди»). Натомість у с. Військове (Поліський р-н Київської обл.) вважали, що глина для долівки «добра, коли вона м'яка в пальцях, коли з піском, то пагана». Інколи глину попередньо вимі-

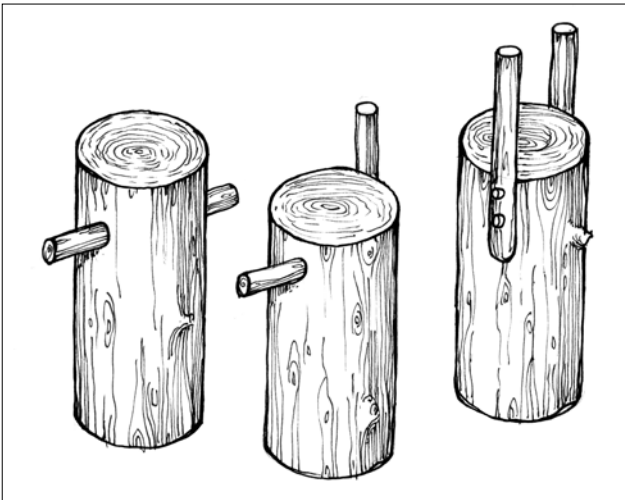

Рис. 1. «Товкачки» для вбивання долівки

шували з водою, «заливали» усередину приміщення, після чого вбивали (с. Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

Зверху глинобитну долівку, як звичайно, промашували розчином рідкої глини (с. Степангород Володимирецького р-ну Рівненської обл.), глею (с. Андріївчів Ємільчанського р-ну Житомирської обл.), «коров'яка» (с. Червона Волюка Лугинського р-ну Житомирської обл.) чи «кінського кізяка» (с. Кишин Олевського р-ну Житомирської обл.): «Землю робили... Жовтий глей насипали, трамбували і рівенько змазували таким самим глеєм, тільки його розробляли рідшим» (с. Радогоща Лугинського р-ну Житомирської обл.), «Везе глину, полив водою, потоптав, потім бере жиденьку глину з кінським кізяком (щоби не лопалось) і мастить» (с. Кишин Олевського р-ну Житомирської обл.). Долівку, вибиту із землі, інколи теж промашували: «глеєм» (с. Велике Вербче Сарненського р-ну Рівненської обл.) чи розведеним у воді коров'чим послідом (с. Липники Лугинського р-ну Житомирської обл.). Проте, за даними Павла Чубинського, нерідко її взагалі не підмашували [19, с. 391]. Як відзначав І. Сербов, такий «глиняний ток» поліщуки Білорусії «часто поливають кип'ятком для знищення блох і інших комах» [16, с. 16–17]. До речі у лісостеповій зоні підмазка долівки глиною відома вже із ранньослов'янського часу. Скажімо у кількох землянках на поселенні Рашків III (VI – VII ст.) виявлена земляна підлога підмазана глиною [1, с. 35]. Це ж відзначає й П. Раппопорт стосовно жителів лісостепової зони XII – XIII ст.: «Коли ґрунт долівки не був достатньо щільний, підлогу часто підмазували глиною, подеколи неодноразово» [13, с. 128].

Інколи нижню частину долівки вибивали із землі, а по ній вбивали ще нетовстий шар глини: «Висипає землю і вбиває... потім копає глину... поливає водою... довбенькою збиває, потім змочує і гладить тьоркою» (с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомирської обл.), «Земля була глинобит-

ною... насипали землі, збивали, а зверху заливали трохи глею, потім мастили рідким [розчином]» (с. Калинівка Лугинського р-ну Житомирської обл.). Подібне І. Сербов відзначав на Поліссі Білорусії: вбита земля «...декілька раз заливалась розчином глини. Такий добре зроблений «ток» тримав тепло і сухість, його можна було навіть мити» [17, с. 17].

Здебільшого вживали чисту глину (без домішок): села Вересня, Військове, Городещина, Луб'янка Поліського р-ну Київської обл.; Сенчиці, Річиця Зарічненського, Грицьки, Селець Дубровицького р-нів Рівненської обл.; Червона Волюка Лугинського р-ну Житомирської обл. та ін. Проте місцями до неї добавляли піску: «Місять глину з піском, наливають в хату, стоптують ногами і б'ють довбнею, потім роблять смазку червоною глиною» (с. Тутовичі Сарненського р-ну Рівненської обл.). Із «рудой глини, вимішаної з піском» долівку збивали й у селх Столінські Смоляри Любомльського, Великий Обзир Камінь-Каширського р-нів Волинської обл. У с. Сингаї Народицького р-ну Житомирської обл. «давали глини і піску ($\frac{3}{4}$ частини) глини і $\frac{1}{4}$ піску), поливали, місили і трамбували кльоваком... перше гострим кінцем а потім плоским... як вбили робили погладку глиною, потім по погладці баби мастили глиною; шукали [для цього] вже червонішу [глину]». Із вимішаної з піском глини ($\frac{2}{3}$ частини глини, $\frac{1}{3}$ піску) долівку робили й у с. Журжівчів (Олевський р-н Житомирської обл.). Як наголошують місцеві респонденти: «пісок додавали, бо глина не так вилущується з піском як без нього». Глинобитний «тік» у с. Піщане Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. «збивали з глини з половиною і зверху змазували глиною», а у с. Неділище (Ємільчанський р-н Житомирської обл.) при влаштуванні долівки «вбивали шар глею з кострицею», що за спостереженнями поліщуків, забезпечувало сухість приміщення: «тоді суха хата».

У деяких населених пунктах конструкція долівки була двошаровою: спершу засипали шар піску («щоб в хаті не було сирості»: с. Павлюківка

Рис. 2. «Прач»

Овруцького р-ну Житомирської обл.), його розрівнювали, а вже зверху давали глину і вбивали (с. Будо-Вороб'ї Малинського р-ну Житомирської обл.). Подібно й у с. Озеряни (Олевський р-н Житомирської обл.): спершу (до половини висоти підвалини) «робили висипку з піску», а відтак «вимішували глину з соломою-січкою і вбивали». У с. Павлюківка (Овруцький р-н Житомирської обл.) відомі два способи влаштування такої «землі». В обидвох випадках спершу всередині зрубу розрівнювали і вбивали землю, потім завозили і засипали шар піску (завтовшки приблизно 20 см). Далі, насипали глину (10 см), скроплювали її водою і «збивали довбешками». В іншому випадку у «коритах» замішували розчин глини з піском (у тому разі, коли глина була «жирственна», з камінчиками – обходились без піску) і заливали на піщану висипку.

Для вбивання глини використовували декілька відмінних пристроїв простої конструкції. Найбільш поширеним був «товкач» («товкачка», «баба», «бабўшта», «дўбўня», «довбёшка», «трамбўвка», «чакуха», «калатушка», «прач») – обрізок колоди, завдовжки 0.5–0.6 м, із двома вертикальними ручками (сс. Ладижичі колишнього Чорнобильського, Військове Поліського р-нів Київської обл.; Степангород Володимирецького, Соломир Зарічненського, Грицьки Дубровицького р-нів Рівненської обл.; Липники Лугинського, Гошів Овруцького, Горинь Малинського р-нів Житомирської обл. та ін.). Рідше для цього використовували «меч» («кльов», «кльова́к», «кльова́к») – дерев'яний молотоподібний пристрій, який складається з ручки і загостреного з одного боку молота (сс. Жеревопіль Іванківського р-ну Київської обл., Чоповичі Малинського, Білокоровичі Олевського, Макалевичі Радомишльського, Сингаї Народицького р-нів Житомирської обл.). При використанні «меча», зволожену глину (чи насипаний на землю глиняний розчин) спершу вбивали клиноподібним кінцем, а відтак обухом. Натомість при використанні «товкачки», землю спершу «витоптували» ногами, а вже відтак вбивали «товкачкою»: «насыпали глины (глею), топтали ногами, стучали колodкою, периодически смачуячи водою, щоб краше вбивалось» (с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну Рівненської обл.). Для вбивання глини часто вживали простий «прач» (с. Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл.). Інколи для «витоптування» долівки використовували овець: «Земля... привозили глину, засыпали в хату, поливали водою і місили ногами або заганыли овечок на годину-дві, щоб потоптали» (с. Цепцевичі Сарненського р-ну Рівненської обл.), «Доловка з глины. Завозять глину, розкидають, мочать. Як є вівці то ганыють по хаті вівці, щоб добре втрамбували» (с. Лопатичі Олевського р-ну Житомирської обл.).

Зазвичай долівку мастили декілька разів на рік (хоча П. Чубинський зазначає, що у «поліській хаті... стіни миються і підмазуються дуже рідко, а підлога ніколи» [19, с. 391]). Як правило це здійснювали напередодні свят: «...земля... її на свята, под неділю змазують червоною глиною» (с. Вовчків Поліського р-ну Київської обл.), «землю перед святами мастили червоним глеєм» (с. Середи Ємільчанського р-ну Житомирської обл.). Дбайливіші господарі це могли робити практично кожної суботи: «Добра хазяйка... долівку щосуботи мазала жовтим глеєм» (с. Неділище Ємільчанського р-ну Житомирської обл.).

Для мащення долівки використовували «щітку» («щотку»), власного виробництва (таку ж як і для побілки стін). Її виготовляли із лісової чи лугової трави («вішар», «волосня», «волосінь», «нежар», «тонконóg», «щóтник», «пожарница», «смичай», «смичаль», «смочаль», «смичай», «крўгла трава́», «крўглик», «круглячок», «трава́ широка́», «щирибóр» тощо): «Щотки робили з трав смичаю, вішару, щирібору... вони росли в болотах» (с. Корощино Олевського р-ну Житомирської обл.); «Щотка із смичаю (росте по мохах, по болотах), з волосню (волосінь – довга трава, що росте по лісу), з трави-широкої (росте в болотах)» (с. Жубровичі Олевського р-ну Житомирської обл.); «Щотки робили з смичаю і волосіні; смичай ріс в низах на болоті, волосінь – будь-де, на низовині» (с. Майдан Олевського р-ну Житомирської обл.); «Смичаль (смочаль) ріс у болотах... з нього щотка м'якша, краша, але не довговічна; трава нежар росла у лісі... щотка з нього більш довговічна» (с. Журжевичі Олевського р-ну Житомирської обл.); «Щотки робили з пожарниці (лісової трави) і круглика, (круглячка) – болотяної трави; друга щотка лучше» (с. Військове Поліського р-ну Київської обл.); «... щіткою з волосіні, зв'язаної дубцом (виттю) мазали ток» (с. Степангород Володимирецького р-ну Рівненської обл.). Траву рвали, сушили, пропарювали в гарячій воді, знову сушили, пом'якшували (клали на колоду і били по ній обухом сокири), зв'язували до купи лляними нитками, згортали вдвоє і знову перев'язували у кількох місцях. Щоб такою щіткою було добре білити, її протирали на металевій терці і шліфували до каменя чи до стовбура груші [18, с. 164].

Долівку могли змащувати рідким розчином «жовтої» (сс. Радогоща Лугинського, Неділище Ємільчанського р-нів Житомирської обл.; Кричильськ Сарненського р-ну Рівненської обл.), «рудой» (сс. Столінські Смоляри Любомльського р-ну Волинської обл.; Покалів Овруцького р-ну Житомирської обл.) чи «червоної» (сс. Путиловичі Лугинського, Середи Ємільчанського, Сингаї Народицького р-нів Житомирської обл.; Городещина, Вовчків Поліського р-ну Київської обл.; Тутовичі Сарненського р-ну Рівненської обл.) глини (глею).

Рис. 3. Інтер'єр поліського житла
(Сарненський історико-етнографічний музей)

Рис. 4. Інтер'єр поліського житла (с. Великі Цепцевичі
Володимирецького р-ну Рівненської обл.)

У с. Кричильськ (Сарненський р-н Рівненської обл.) респонденти зазначають: «Землю в хаті змазували жовтою глиною, бо вона крепша ніж біла». В окремих місцевостях долівку змащували розчином у воді коров'чим послідом – «коров'яком» (сс. Червона Волока, Липники Лугинського р-ну Житомирської обл.) чи розчином «коров'яка» з глиною (с. Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Здебільшого усю поверхню вкривали глиною одного кольору. Проте траплялось (переважно у південних районах) й використання кількох глин. Скажімо у с. Радогоща (Лугинського р-ну Житомирської обл.) основну поверхню долівки мастили жовтою глиною, а навколо стін (попід «полом», лавами) підводили червоною, у с. Липники (Лугинського р-ну Житомирської обл.) усю поверхню змащували «коров'яком» («щоб не чіпало до ніг»), а навколо обводили «червоним глеем». Хоча поліщуки зазвичай заперечують використання білої глини для обмазки долівки («мастили... тільки не білою, бо білою мастили тільки стіни і піч»: с. Городещина Поліського р-ну Київської обл.), у селах Мелені, Каленське (Коростенський р-н Житомирської обл.) попід столом, лавами, ліжком (там, де «не хадили») долівку мастили білою глиною (тут по білій площині червоною глиною ще малювали квіточки) [18, с. 165]. У с. Селець (Дубровицького р-ну Рівненської обл.) у цих місцях долівку змащували «крейдою» (це називали «подкалити ток»). У сс. Будого-Голубієвичі, Заруддя (Іванківський р-н Київської обл.) смуги попід стінами робили настоем із спеціального «красного» піску (пісок у посудині заливали водою, розмішували і залишали на певний час: пісок осідав на дно, а вода забарвлювалась у червонуватий колір). Щоб «красне малювання» не «бралося» до взуття, ці смуги посипали піском [18, с. 165]. У с. Макалєвичі (Радомишльський р-н Житомирської обл.) сучасний дослідник Василь Сивак зафіксував більш вигадливе (святкове) оздоблення долівки, яке робили до Великодніх та Зеле-

них свят: усю поверхню мастили «рудюю» глиною, навколо стін по периметру хати (на ширину щітки) підводили зелену смугу «коров'яком», потім «червоною» глиною на ширину щітки проводили смуги (на відстані 20–25 см одна від одної) впоперек хати, а відтак – такі ж смуги (але «коров'яком») вздовж приміщення. Траплялось, що на смугі зеленуватого кольору по периметру хати долівку декорували білим квітковим орнаментом (для цього дещо зрізали ножом картоплину, вирізали на ній квіточки, мокали її у густорозведену білу глину і легенько вдарили вздовж зеленої смуги по периметру хати) [18, с. 165]. Глину для мащення заготовляли заздалегідь, її зберігали у коморі чи стебці. Перед використанням глину старанно товкли (щоб не було «кремха») і розводили з водою до потрібної концентрації.

Як уже згадувалось, поряд із глинобитною долівкою, у житлах пер. пол. – сер. XIX ст. спорадично траплялась підлога з дерева («мост», «муст», «помост», «поміст», «поміст», «пудлога», «подлога», «падлога», «підлога», «пол», «пòл»). Скажімо Д. П. Деляфіз (1854 р.) у «багатьох хатах» Радомишльського повіту, багатого лісами, відзначав дерев'яні підлоги [5, с. 153]. П. Чубинський теж зауважував, що «зважаючи на достатності і дешевизні лісоматеріалів у поліських хатах нерідко можна зустріти дерев'яні підлоги примітивної конструкції: «розколені наполовину колоди, вкладені безпосередньо на землю, гладким боком догори» [19, с. 391]. Дуже рідкісні випадки наявності дерев'яної підлоги фіксують джерела XIX ст. на Брянсько-Жиздринському Поліссі (1845 р.) [14, с. 148], Туровщині (Мозирський повіт, Полісся Білорусії; 1897 р.) [7, с. 697] тощо. Як зазначають фахівці, у сер. XIX ст. «земляна і глинобитна підлоги» були найбільш поширеними на всій території Білорусії і лише у 80–90-х рр. XIX – на поч. XX ст. в усіх східних повітах почала переважати дерев'яна підлога» [2, с. 36]. Тільки в останній чверті XIX ст. дерев'яна підлога

Рис. 5. Піч у с. Гірки Любешівського р-ну Волинської обл.

(«пудлога») з'являється у житлах заможніших селян на Підляшші [3, с. 150; 12, с. 121]. Інколи у давніх поліських хатах частина долівки (біля печі) могла бути глинобитною, а далі (біля столу і полу) – настелений (безпосередньо по землі) з колених дощок «муст»: «було і так, що пів хати... де ікони встеляли досками, а, де печ – була земляна доловка, бо тут м'яли коноплі» (с. Березове Рокитнянського р-ну Рівненської обл.); «В старих хатах – до половини, гли печі – глина, далі – пудлога з дерева» (с. Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Таке ж нам довелося спостерігати у хаті 1907 р. зі с. Думинське (Овруцький р-н Житомирської обл.). Знаково, що

подібне явище траплялося вже у давньоруських оселях XI – XII ст. Наприклад у житлі з урочища Підтополеве біля с. Григорівка на Дніпрі, підлога була викладена з 13-ти соснових дощок завширшки 20–30 см, які лежали у поперечному напрямку відносно входу, а ділянка перед піччю (1.2 x 1.3 м) залишалась вільною [11, с. 142]. Зауважимо, що у житлах багатших верств селянства 20–30-х рр. XX ст. типу «хата – кухня – сіни», у сінях та кухні долівка зчаста була глинобитною, а у другому (чистому) житловому приміщенні – дерев'яною (с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Водночас, місцями, вже у сер. XIX ст. у багатших поліщуків траплялись підлоги більш досконалої конструкції – із тесаних дощок, укладених на дерев'яні лаги «Лише у заможних селян та особливо в урядників зустрічались гладкі, вистругані підлоги, які мились» зазначав П. Чубинський [19, с. 391]. Причому, підлоги, укладені на лаги, на теренах Полісся були відомі вже у часи Київської Русі (літописне Берестя) [9, с. 115].

Таким чином, як показує викладений матеріал, хоча на теренах Полісся вже у житлах пер. пол. – сер. XIX ст. (а то й у давньоруський час) дослідники інколи відзначають дерев'яну підлогу, на усьому поліському просторі в сільському житті принаймні до кін. XIX – поч. (а зчаста й сер.) XX ст. превалювала земляна чи глинобитна долівка. Незважаючи на те, що процес спорудження «долівки» у поліщуків був доволі простим, тут фіксуємо певні локальні відміни у її конструкції, технології спорудження тощо. При влаштуванні долівки використовували низку відмінних матеріалів (різні глини, землю, пісок, кінський послід тощо) та пристроїв («товкач», «меч»). Водночас у поліському краї можна спостерігати відмінні конструкції «землі»: від простої засипки піском (чи землею) до кількашарової, з одночасним використанням кількох матеріалів. Зверху долівку зазвичай промащували глиною одного кольору (переважно жовтого чи рудого), проте у південних районах (особливо напередодні свят) її оздоблення, як і в лісостеповій частині України, могло бути більш вигадливим.

Джерела та література:

1. Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья. – К.: Наук. Думка, 1988. – 160 с., ил.
2. Беларускае народнае жылле / Э. Р. Сабаленко, У. С. Гуркоу, У. М. Іванов, Дз. Д. Супрун / Рэдактар член-карэспандэнт АН БССР В. К. Бандарчык / Акадэмія навук БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнографіі і фальклору. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – 127 с.
3. Бессараба И. В. Материалы для этнографии Седлецкой. – СПб., 1903. – 220 с.
4. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 147 с.; іл.
5. Де ля Флиз Д. П. Альбоми / Редкол. Г. Боряк, К. Вислобоков та ін.. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1996. – Т. I.
6. Заглада Н. Из звіту етнографічної експедиції 1934 р. [Упоряд., прим., «Остання експедиція Ніни Заглади. Замість післямови» М. Глушка] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. CCXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 443–505.
7. Зеленин Д. К. Описание рукописей ученого архива Императорского русского географического обще-

- ства. – Петроград: Тип.: А. В. Орлова, 1915. – Вып. II. – С. 485–988. + III–IV [предисловие].
8. Косич М. Н. О постройках белорусского крестьянина Черниговской губ., Мглинского уезда: села Росухи, деревни Бородинки и Амелькина хутора // Живая старина. – СПб.: Тип. М. П. С., 1906. – Вып. 1. – С. 74–98.
9. Лысенко П. Ф. Берестье. – Минск: Наука и техника, 1985.
10. Локотко А. И. Белорусское народное зодчество (середина XIX – XX в.). – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – 285 с.
11. Петрашенко В. О. Архітектура поселень у слов'янський та давньоруський час VIII – XIII ст. / М. Ю. Відейко, Р. В. Терпиловський, В. О. Петрашенко // Давні поселення України. – К., [Б. в.] 2005. – С. 146.
12. Радович Р. Народне житло // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. – К.: Родовід, 1997. – С. 116–133.
13. Раппопорт П. А. Древнерусское жилище // Археология СССР. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1975. – 178 с. – (Свод археологических источников. Е 1–32).
14. Русов А. А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов: Тип. Губернского Земства, 1899. – Т. 2. – 377 с.
15. Свирида Р. О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 1979. – № 3. – С. 56–63.
16. Сербов И. А. Белоруссы-сакуны: Краткий этнографический очерк // Сборник отделения русского языка и словесности императорской академии наук. – Петроград: Тип. императорской академии наук, 1915. – Т. XCIV. – 180 с.
17. Сербаў І. А.. Вічынскія паляне. Этнографічны нарыс Беларускага Палесся. – Мінск, 1928. – Ч. I: Матэрыяльная культура.
18. Сивак В. Інтер'єр поліського житла // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2003. – Вип. 3.: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – С. 125–166.
19. Чубинский П. П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. – СПб., 1877. – Т. 7. – Вып. 2. – С. 339–606.
20. Якимович Ю. А. Драўлянае дойдліства Беларускага Палесся: XVII – XIX стст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 150 с.

ІГОР СТАРЕНЬКИЙ

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПОДІЛЛІ В 1890–1920 РР.

На сьогодні актуальним є вивчення історії музейної справи в Україні, як в цілому, так і в окремих регіонах зокрема. Важливим є питання розвитку музейної справи на території Поділля, де був заснований один з перших в Україні музеїв.

Питання дослідження історії музейної справи на Поділлі піднімали в свої працях А. М. Трембіцький [24], В. М. Волкова, В. А. Нестеренко [12], В. С. Прокочук [16] та ін. Проте вони зосереджували увагу на окремих хронологічних етапах дорадянського періоду або ж певних постатей музейників. Тому сьогодні є потреба узагальнити історію музейної справи на Поділлі в 1890–1920 рр., що ми й спробуємо зробити в цьому дослідженні.

Давньосховище на Поділлі постало з ініціативи М. І. Яворовського за підтримки Ю. Й. Сіцинського, Ю. Ролле та інших членів Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Безпосереднім поштовхом стало те, що після поїздки Миколи Яворовського та Юхима Сіцинського до Бакоти не було де зберігати знайдені старожитності [10, арк. 3 зв.]. Памяткоохоронців непокоїло, що «пам'ятки старовини, культури, мистецтва вивозяться до Києва, Петербурга, Варшави, Кракова, а то й так безслідно пропадали історичні цінності» [10, арк. 2 зв.].

На засіданні Подільського єпархіального історико-статистичного комітету 29 жовтня 1889 р. Микола Іванович Яворовський запропонував

заснувати музей церковних старожитностей – Давньосховище. Цю ініціативу підтримав також протоієрей Казанського кафедрального собору М. З. Доронович, запропонувавши дві кімнати в соборі для облаштування музею, бібліотеки та архіву [21, с. 14; 20, с. 82].

З цього приводу Ю. Й. Сіцинський писав: «Але якщо де, то на Поділлі відчувається нагальна потреба в розробці місцевої історії... У цьому відношенні Поділля відстало від інших провінцій Росії... Необхідна чорна робота в запиленних архівах над зітлівшим папером, необхідно пробратися на горища монастирів та церков, щоб там під пилом та пліснявою знайти сліди минулого життя, описати забуті речі і споруди і таким чином відтворити минуле життя наших предків...» [20, с. 81].

Для облаштування музею була створена комісія в складі М. З. Дороновича, В. С. Якубовича та Ю. Й. Сіцинського [20, с. 82]. Був вироблений проект облаштування Давньосховища, на якому Подільський єпископ Донат наклав резолюцію: «Нехай Бог благословить добру та корисну для науки справу» [17, с. 28]. У грудні 1889 року завідувачим музею був обраний В. С. Якубович, секретарем – Ю. Й. Сіцинський.

Мета Давньосховища полягала в «збиранні та збереженні речових пам'яток Подільської єпархії як в оригіналах, так і знімках та зразках». До нього

входили: 1) бібліотека історичних творів російською, польською, латинською та іншими мовами, необхідних для вивчення історії Поділля; 2) архів рукописних документів; 3) відділ речових пам'яток. У свою чергу відділ речових пам'яток складався з: 1) пам'яток мови та письма: стародруків та рукописних церковно-богослужбних книг; 2) пам'яток церковної архітектури Поділля в малюнках, фотографіях, гравюрах, моделях та зразках; 3) пам'яток церковного живопису та скульптури (старовинні ікони, картини релігійного та історичного змісту, портрети видатних діячів Поділля, фотознімки місцевих святинь); 4) церковно-богослужбних предметів; 5) пам'яток нецерковних, які мали відношення до історії Поділля [17, с. 26–27].

30 січня 1890 р. стало пам'ятним днем в історії Кам'янця-Подільського та Подільської єпархії, адже відбулося урочисте відкриття при кафедральному соборі Ікони Казанської Божої Матері першого на Поділлі історико-краєзнавчого музею – Давньосховища [22, с. 74]. Цього дня єпископ Димитрій (в миру історик Дмитро Іванович Самбікін) провів урочисте богослужіння в церкві Троїцького монастиря. Після цього відбулося урочисте засідання Комітету, на якому єпископ Димитрій закликав присутніх до «збереження і охорони пам'яток церковної старовини Подільської єпархії, вказав на важливе значення цих пам'яток» [19, с. 183], а також зазначив, що «відкриття в Кам'янці Давньосховища необхідне для збереження від розкрадання старожитностей і збереження на пам'ять нащадкам, оскільки багато старожитностей Поділля перейшли в закордонні музеї та археологічні товариства» [18, с. 175].

Роль у заснуванні музею відомого пам'яткоохоронця Ю. Й. Сіцінського, влучно охарактеризував Г. Г. Брілінг у своїх спогадах: «Найдавнішим музеєм губернії був Подільський музей «Церковне давньосховище», який зобов'язаний своєю появою та існуванням енергії колишнього священника Ю. Й. Сіцінського, археолога-аматора та мистецтвознавця. Музей фактично не обмежувався церковними старожитностями, але й охопив археологію та етнографію краю» [8, арк. 3; 9, арк. 1].

28 жовтня 1894 року було затверджено «Статут Подільського єпархіального історико-статистичного комітету і утворених при ньому Давньосховища та Єпархіальної бібліотеки». Пункт 3 Статуту визначав: «Єпархіальне церковне Давньосховище для накопичення та збереження старожитностей, які мають відношення до історії Подільської єпархії та для сприяння Комітету в його роботі включає в себе: 1) бібліотеку історико-статистичного комітету; 2) архів; 3) речові пам'ятки церковної старовини (музей)» [10, арк. 2]. У пункті 6 йшлося: «Речові пам'ятки церковної старовини складають як самі предмети, так і їх точні зображення. Сюди відносяться: а) стародруки і рукописні церковно-

богослужбні книги православні, уніатські і т.п.; б) пам'ятки церковної архітектури в зображеннях (малюнки, фотографії, гравюри), моделях і зразках (цегляні, шматки каменю і т.п.); в) пам'ятки церковного живопису і скульптури (старовинні живописи та ін. ікони, картини релігійного та історичного змісту, портрети історичних діячів в історії Поділля, різні зображення, фото з місцевих святинь та ін.); г) церковно-богослужбні предмети (старі антимінси, одяг православний та уніатський, церковне начиння тощо); д) не виключаються старожитності нецерковні, які мають історичне значення, особливо ті, що висвітлюють історію Поділля» [10, арк. 2 зв.].

Пункт 7 Статуту передбачав порядок надходження предметів у Давньосховище. «Перераховані раніше предмети, – зазначалося у ньому, – надходять у Давньосховище шляхом пожертвувань або придбання на кошти Комітету, у випадку передбаченої користі, необхідності і можливості передати належні церквам і монастирям Подільської єпархії предмети в Давньосховище, такі надходять у Подільське єпархіальне Давньосховище з дозволу св. Синоду згідно указу св. Синоду від 10 жовтня-16 листопада 1890 року» [10, арк. 2 зв.].

З часом Давньосховище, яке розміщувалося на верхній галереї Казанського собору, вже не могло вмістити всіх експонатів. 1900 р. міська дума вирішила організувати Кам'янець-Подільський публічний музей, в основі якого б лежали фонди Давньосховища, і виділити для нього окреме приміщення.

1901 р. був заснований фонд для будівництва музейного будинку, до нього щорічно виділося 500 руб. з коштів Комітету та один відсоток від надходжень свічкового заводу [14, с. 3–4].

Наприкінці 1902 р. подільський губернатор О. О. Ейлер дозволив розмістити Давньосховище в казенному подомініканському будинку по вулиці Дворянській (сучасна Домініканська). На облаштування Давньосховища було виділено 1780 руб. 50 коп. [747, с. 17]. Експозиції розмістили у двох великих залах, експонати погрупували тематично і розташували в шафах з вітринами [14, с. 3–4].

1903 р. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет був реорганізований в Подільське церковне історико-археологічне товариство. Був прийнятий новий Статут, в якому зазначалося, що «для збирання та зберігання пам'яток старовини і документів у підпорядкуванні Товариства знаходиться музей з архівом». Пункт 26 Статуту стверджував: «У музей збираються пам'ятки старовини, точні знімки з них, а саме: а) пам'ятки мови і письма: стародруки, рукописи, грамоти, плани та ін.; б) пам'ятки архітектури в зразках, малюнках, фотографіях, моделях; в) пам'ятки живопису і скульптури; г) предмети церковно-богослужбні: св. антимінси, священний посуд, хрести, євангелії, одяг, церковне начиння; д) старожитності первісні,

історичні, побутові і взагалі предмети, які мають археологічне та історичне значення» [13, с. 55].

Статут забороняв видавати додому предмети старовини з музею. Виняток за постановою ради Товариства робився у випадках, коли ці предмети були потрібні членам Товариства і науковим установам для наукових цілей. Усі пам'ятки мали бути заоблікованими й описаними, планувалося видавати описи та покажчики заоблікованих пам'яток [13, с. 55–56].

Надалі гостро стояло питання музейного приміщення для збереження та експонування старожитностей. 1910 р. музею виповнилося 20 років, але він так і не мав належної бази. До того ж губернатор О. О. Ейлер розпорядився звільнити подомініканські будівлі. Про це з боєм розповідав Юхим Йосипович у листі до професора Миколи Петрова. Однак невдовзі Синод та Московське археологічне товариство за безпосередньої участі графині П. Уварової заступилися за музей [10, арк. 16]. Тому пам'яткоохоронці задля ефективного збереження старожитностей, які досить сильно страждали під час переїздів музейних фондів, вирішили побудувати власне приміщення. На звернення активістів міська дума постановила надати Товариству ділянку на розі вулиць Петроградської (нині Лесі Українки) та Князів Коріатовичів для будівництва нового музею [12, с. 24]. Товариство звернулося і до єпархіального з'їзду про надання грошової субсидії. Однак з'їзд пообіцяв надати кошти лише в разі задоволення потреб усіх духовних навчальних закладів [12, с. 24].

1911 р. звільнилася двоповерхова будівля духовного училища на Губернаторській площі (сучасний Вірменський ринок) й було вирішено тимчасово облаштувати в ній музей і бібліотеку. Музейна експозиція зайняла три великі зали на другому поверсі, а бібліотека і читальний зал розмістилися на першому поверсі. Велику музейну кімнату, де колись знаходилась училищна церква, було відведено для засідань Товариства. Її прикрасили портретами подільських єпископів, діячів науки і культури Поділля. Біля стін стояли вітрини з церковними старожитностями. Найцінніші музейні експонати зберігалися в невеликій кімнаті, укріпленій залізними дверима та решітками на вікнах [12, с. 24].

1911 р. в Петербурзькому інституті цивільних інженерів було оголошено конкурс на створення проекту кам'янецького музею. У лютому 1912 р. на огляд журі (директор інституту, три архітектори, художник і представник Подільського церковного історико-археологічного товариства депутат Держдуми священик Ф. Д. Філоненко), було представлено сім проектів [10, арк. 19]. Першу премію в розмірі 75 руб. отримав студент інституту Д. Дяченко за проект, в якому гармонійно поєднувалися риси адміністративного та культового будівництва, пропагувався український архітектурний стиль на

основі бароко. Губернський інженер О. Калашников на виконання цього проекту безкоштовно розробив кошторис у сумі 24000 руб. [12, с. 25]. Проте через «крамольність мазепинського стилю» проект майже рік пролежав у канцелярії губернатора [24, с. 84]. Дозвіл на будівництво музейного приміщення був наданий у Будівельному відділі аж 3 квітня 1914 р. [4, арк. 89 в – 89 г]. Невдовзі розпочалася Перша світова війна і будівництво приміщення для музею було відкладено на невизначений час.

Назва «Єпархіальне Давньосховище» почала явно не відповідати його змісту і співвідношенню церковних і нецерковних експонатів (останні склали 2/3). Тому 1912 р. Давньосховище було перейменоване в Музей Подільської губернії [16, с. 51]. 1914 р. на проведення електричного освітлення музею було виділено 320 рублів.

З початком війни становище музею значно ускладнилося. За словами Юхима Сіцінського, «1914 року австрійці, увійшовши до музею, побачили, що це справді музей і, нічого не чіпаючи, вийшли» [10, арк. 21]. Але вже того року музей довелося двічі евакуювати: перший раз до Вінниці, другий – до Немирова. 1917 р. музей був вивезений втретє.

У ході переїздів розпорошувалися музейні предмети. Це викликало незадоволення громадськості. 15 липня 1918 р. Кам'янець-Подільська міська дума, у складі якої був і член Подільського церковного історико-археологічного товариства Олександр Прусевиц, порушила питання про повернення до Кам'янця-Подільського тієї частини історичного музею, яка була евакуйована до Вінниці і передана місцевому товариству охорони пам'яток старовини. Клопотання про повернення етнографічної колекції порушила і Подільська губерньська «Прогресивна». На жаль, через різні обставини це рішення повністю виконане не було.

І все ж музейна колекція, що залишилася в Кам'янці-Подільському, мала надзвичайно велику цінність. Так, Іван Огієнко в пояснювальній записці до проекту рішення про призначення Подільському церковному історико-археологічному товариству щорічної допомоги в розмірі 5000 крб. 21 січня 1919 р. писав: «Товариство в значній мірі поширило рамки діяльності того Комітету [Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. – Авт.], упорядкувало чудовий музей церковної старовини нашого Поділля, улаштувало при ньому бібліотеку зі значною кількістю надзвичайно рідкісних книжок і зібрало багато матеріалів для висвітлення церковно-релігійного життя та загально-громадського життя Поділля і його давно минулого» [1, арк. 3–3 зв.; 4, арк. 85–86].

Номінально музей залишався церковним і підпорядковувався Подільському церковному історико-археологічному товариству. 23 жовтня 1919 р. Комісія охорони пам'яток та національної культури (П. В. Клименко, О. М. Прусевиц та ін.) сформувала

групу для вироблення статуту музею, перетворення його на державний музей [6, арк. 181].

Тоді музей складався з 4-х відділів: 1) історико-археологічного; 2) мистецького; 3) побутового; 4) церковної старовини.

Для управління справами музею Головним управлінням мистецтв та національної культури УНР призначався директор. Він запрошував на роботу завідуючих відділами, яких затверджувало Головне управління. Директор та завідувачі відділами входили до Комісії охорони пам'яток старовини та культури. Кожного року від музею до Головного управління мистецтв та національної культури мав надходити кошторис. 1919 р. він передбачав на облаштування музею 332250 гривень, на придбання, перевезення та фотографування пам'яток – 500000 гривень. Заробітна плата працівників музею складала 89000 гривень, оренда приміщення, канцелярські та інші витрати – 77000 гривень [7, арк. 39–41].

Проте всі ці заходи не гарантували нормального функціонування музею в буремний період Української революції, коли в Кам'янці-Подільському перебувала велика кількість військових. Зберігся лист Юхима Сіцинського, який характеризує складне становище музею. З огляду на важливість цього документу наведемо його повністю: «До Головного управління мистецтв та національної культури при Міністерстві народної освіти і мистецтв. Часто буває, що військові частини займають або намагаються зайняти помешкання в будинку археологічного музею (на Губернаторській площі). Назад тому кілька днів 4 козаки по розпорядженню старшини були поміщені в бібліотечній кімнаті і прийшлося завідувачому музеєм кілька разів ходити в міську комендатуру й прохати, щоб звільнили помешкання музею від військового постю. Вчора й сьогодні знову якась частина галицького війська намагається зайняти помешкання музею. І так провадиться часто і не можливо бути запевненому, що музей не буде зайнятий, реквізований. Ласкаво прошу звернути увагу на таке непевне становище музею й зробити заходи, щоби був виданий закон або приказ, що музеї взагалі не підлягають ніякій реквізиції. А коли буде даний такий закон, ласкаво прошу написати пану начальнику залоги й просити його, щоби музей не був реквізований. Про це й пишу пану начальнику залоги й хочу, щоби Головне управління мистецтв та національної культури підтримало моє прохання перед паном начальником залоги. Завідуючий музеєм протоієрей Є. Сіцинський» [6, арк. 47–47 зв.].

Про роль Давньосховища-музею у збереженні української національної спадщини красномовно свідчив Віктор Кіндратович Приходько, голова Губернської народної управи: «Товариство було по назві російське, музей був «церковно-археологічним», але коли ви входили до нього, то з вишивок і килимів, зі стародруків та гравюр, з мовчазних

портретів Залізняка і Гонти – до вас голосно промовляла Україна» [15, с. 53].

1917 р. розпочалася робота зі створення Подільського обласного художньо-промислового музею в м. Вінниці, в якій активну участь взяло і подільське духовенство. У його складі мало бути 7 відділів: 1) художньо-промисловий; 2) художній; 3) археологічний; 4) історичний; 5) нумізматичний; 6) етнографічний; 7) бібліотека.

Для створення музею Подільське губернське земство виділило 50000 крб., у Вінниці зібрали 50000 крб., Кам'янецька та Ольгопільська повітові управи дали по 500 крб., Брацлавське повітове земське зібрання – 500 крб., Ольгопільське – 2000 крб., Летичівське – 2500 крб. Ідею створення музею підтримали губернський з'їзд учителів вищих початкових шкіл, з'їзди учителів початкових шкіл Проскурівського, Вінницького та Літинського повітів. Навіть перший з'їзд православного українського духовенства виніс постанову передати музею ті пам'ятки старовини, які зберігалися в церквах Подільської єпархії. Подільське товариство охорони культурно-історичних пам'яток (м. Вінниця) стверджувало, що губернське земське зібрання передало музею «весь уже налажений цілий одділ свого музею. Дякуючи цьому у нашому музеї виявилася хороша етнографічна колекція» [3, арк. 33–34]. На нашу думку, більшість матеріалів цієї етнографічної колекції склали матеріали евакуйованого Кам'янець-Подільського музею. Виникла проблема з приміщенням. Планувалося передати під музей старовинну будівлю площею 620 квадратних сажнів. Товариство просило також державні органи влади надати 30825 крб. на облаштування музейного приміщення [3, арк. 33–34 зв.]. Проте і наступного 1919 р. Вінницька міська управа не передала будинок «Мури» під музей [6, арк. 51]. Збереглося також прохання Петра Дорошенко до Вінницького єпископа Амвросія виділити приміщення в соборі м. Вінниці для зберігання культурних цінностей [6, арк. 17]. Врешті-решт Радою Міністрів було вирішено не видавати Вінницькій міській управі урядових позичок до передачі будинку «Мури» Подільському товариству охорони пам'яток [6, арк. 41]. Для прийому приміщення під музей до Вінниці був відряджений голова Відділу церковної старовини Головного управління охорони пам'яток старовини та мистецтва Йосип Пеленський [6, арк. 61]. На той час музей налічував 1500 експонатів. З приходом більшовиків музей призупинив свою діяльність. Роботи зі створення музею відновилися 1920 року, очолив його Густав Брілінг [6, арк. 168].

Заклад музейного типу був створений у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Навчальний кабінет мистецтв при університеті досить скоро перетворився у музей. 26 грудня 1919 р. Іван Огієнко доручив знавцю музейної справи Юхиму Сіцинському систематизувати

нумізматичну колекцію, яку придбали в колекціонера Казимира Пуласького (2253 монети). Юхим Йосипович уклав «Хронологічний список речей (експонатів), що поступають до Кабінету мистецтва Кам'янець-Подільського університету» і в трьох книгах зафіксував детальну інформацію про експонати – їх назву, походження, дату надходження, кількість, вік. Першу книгу інвентарного опису було заведено 1919 р. Вона розпочиналася описом нумізматичної колекції, придбаної у Казимира Пуласького (до її складу входили здебільшого срібні польські, пруські, литовські монети XVII–XVIII ст.). Досить повно в кількісному відношенні були представлені давньоримські та давньогрецькі монети. Колекція містила й різноманітні нагороди, зокрема польські медалі XIV і наступних століть, відзнаки епохи Наполеона Бонапарта та Олександра I (всього 46 одиниць). У другій книзі зафіксовані «дарунки Миколи Олексійовича Хитькова» – 118 монет польської та російської чеканки XVIII – початку XIX ст., а також 9 предметів китайського походження, речі етнографічного та культового характеру. У другій і на початку третьої книги дано аналіз нумізматичної колекції Івана Огієнка, яка складалася з бельгійських, російських, швейцарських, фінських, болгарських, австрійських, пруських, французьких, англійських, румунських, італійських, китайських, бразильських, індійських, японських монет XVIII–XIX ст. (всього 228 одиниць). На кінець 1919 р. в Кабінеті мистецтв було 2619 експонатів [23, с. 113–114].

Кабінет мистецтв очолив Ю. Й. Сіцинський. У ньому на кінець 1920 р. налічувалося 3274 експонати [24, с. 86]. 10 вересня 1920 р. професорською

радою було видано постанову, згідно якої «можна вважати університетську церкву за музей, перенести туди Кабінет мистецтв».

Були й інші проекти створення музеїв на Поділлі, але вони не знайшли своєї реалізації. Так, неодноразово порушувалося питання про перетворення в музей Кам'янець-Подільської фортеці. Дописувач газети «Трудова громада», який заховався за псевдонімом Александор, писав: «У самому замкові варто було би утворити помешкання під краєвий музей...» [11, с. 6]. У зверненні Подільської «Просвіти» до Міністерства мистецтв Української Держави зазначалося: «Кам'янецький замок повинен стати національною цінністю, нехай той замок, перед яким українська нація пролила стільки крові, перед яким був сам гетьман Богдан Хмельницький став музеєм» [2, арк. 4]. Проте фортеця в той час так і не стала музеєм.

1919 р. Законом Ради Міністрів УНР Кам'янець-Подільську художньо-ремісничу майстерню було перетворено в крайову художньо-промислову школу, а при ній створено музей [5, арк. 2].

Отже, 1890 р. на Поділлі було створено перший історико-краєзнавчий музей – Давньосховище. Цей музейний заклад розвивався достатньо динамічно, поповнювався експонатами зі всієї губернії, які передавали, переважно, представники духовенства. У період Української Революції, не зважаючи на всі негаразди і проблеми, музейна мережа активно розвивалася, маючи на меті зберегти покинуті колекції та музейні зібрання в шляхетських маєтках і ліквідованих установах. Зі встановленням більшовицького режиму розпочався новий етап в історії музейної справи на Поділлі.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), 1062, оп. 1, спр. 89, 3 арк.
2. ЦДАВО, ф. 2457, оп. 1, спр. 42, 12 арк.
3. ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 219, 40 арк.
4. ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 182, 120 арк.
5. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 9, 57 арк.
6. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, 189 арк.
7. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 15, 57 арк.
8. Держархів Вінницької області, ф. р-5257, оп. 1, спр. 2, 373 арк.
9. Держархів Вінницької області, ф. р-5257, оп. 1, спр. 3, 138 арк.
10. Держархів Хмельницької області, ф. р-3333, оп. 1, спр. 34, 58 арк.
11. Александор. Кам'янецький замок та заходи щодо його охорони // Трудова громада. – 1919. – 16 серп. (№ 39). – С. 5–6.
12. Волкова В. М. Роль історико-статистичного комітету в формуванні Кам'янець-Подільського Давньосховища // 36. матер. всеукр. наук. – практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 19–26.
13. Кошель О. М. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865–1920). – Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1998. – 69 с.
14. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1901. – 14 апр. (№ 15). – С. 1–30.
15. Приходько В. К. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько; упоряд. і автор передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.

16. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
17. Проект устрою в г. Каменце-Подольске Епархиального церковного Древнехранилища // ПЕВ. – 1890. – 2 янв. (№ 1). – С. 25–28.
18. Речь Преосвященного Димитрия, епископа Балтского, пред открытием в г. Каменце церковного Древнехранилища // ПЕВ. – 1890. – 24 февр. (№ 8). – С. 168–175.
19. Сецинский Е. И. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год // ПЕВ. – 1891. – 16 марта (№ 11). – С. 181–206.
20. Сецинский Е. И. По поводу учреждаемого в Каменце-Подольске епархиального церковного Древнехранилища // ПЕВ. – 1890. – 22 янв. (№ 3). – С. 79–86.
21. Соловей В. П. Заснування історичного музею-заповідника // 36. матер. всеукр. наук. – практ. конф., присв. 120-й річниці заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 13–19.
22. Старенький І. О. Формування фондів Подільського єпархіального Давньосховища (за матеріалами «Подольских епархиальных ведомостей» і «Трудов Подольского церковного историко-археологического общества») // 36. матер. всеукр. наук. – практ. конф., присв. 120-й річниці заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 74–79.
23. Телячий Ю. В. Ю. Й. Сіцинський і Кабінет мистецтва Кам'янець-Подільського державного українського університету // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками III міжнар. наук. – практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність». – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2010. – С. 113–115.
24. Трембіцький А. М. Є. Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 1. – С. 76–102.

НАТАЛІЯ МАРЦІЯШ ДИР

ФОРТИФІКАЦІЙНА СПОРУДА МІСТЕЧКА ЗАЛІЗЦІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У дослідженні йдеться про обороно-фортифікаційні та сакральні споруди, які становлять історичну цінність для селища Залізці Тернопільської області. Актуальність даної теми зумовлюється потребою ґрунтовнішого дослідження та популяризації Залозецького замку з позиції його привабливості на регіональному та всеукраїнському рівні через призму історичних, архітектурних рис, функціонування та аналізу сучасного стану.

Дослідженню даної теми у фаховій літературі присвячено надзвичайно мало уваги. За винятком декількох ґрунтовних праць (історико-краєзнавчий збірник Василя Олексюка «Залозецький край» [11], монографія Садока Баронча «Заложці») решта публікацій розглядають Заложці серед ряду інших містечок, замків і палаців (В. Мороз «Замки Тернопілля» [10], Г. Раковського «Поділля: туристичний путівник» [13], М. Рутинський «Замковий туризм в Україні» [7], Бойко В., Гаврилюк О. «Замки Тернопілля» [2]).

Отже, селище міського типу Залізці знаходиться за 33 кілометри від Тернополя. Воно розташоване на берегах річки Серет, яка утворює тут найбільший на Тернопільщині став площею водного дзеркала 686 га. В давнину містечко носило назву Залошче, Залойшче [6, с. 276].

На території Заложців люди селилися здавна, про що свідчать археологічні знахідки – скарб знярядь праці та прикрас доби пізньої бронзи [5, с. 329]. Край в археологічному плані є дуже цікавим, але разом з тим і маловивченим. Різні історичні епохи тут досліджені нерівномірно. Також тут знаходяться цікаві туристичні об'єкти: замок XVII ст., церква Покрови Богородиці, костел Святого Антонія.

Вперше Заложці згадано у 1441 році коли були надані Янові Сененському. В другій пол. XV ст. входили в склад розлогих дібр Олеських [12].

У 1511 р. в наслідок поділу спадку після батькової смерті селище дістається Ядвізі, на той час жінці подільського воєводи Марціна Камінецького [13]. Він і заклав фортецю над Серетом. За іншою версією, Залозецький замок збудував якийсь пан Каньовський [9, с. 30]. Як видно з фрагменту карти, Залозці вже в той час займали вигідне положення на перехресті кількох ключових шляхів, а тому потребували розбудови, а в першу чергу – укріплення.

В долині річки було споруджено великий став. Щоб забезпечити приплив населення, Марцін Камінецький звільнив у 1516 р. мешканців на чотири роки від податків. Того ж року Залізці стали містечком. У 1520 р. надано їм магдебурзьке право [4, с. 306].

На поселення часто нападали вороги, тому Мартин Камінецький десь між 1511 і 1516 рр. закладає тут замок [14].

Унікальність оборонного об'єкту полягала в тому, що він був збудований на місці, яке знаходилось серед непрохідних трясовин і плавнів та омивався з трьох боків рікою Серет. На підсилення неприступності замку Камінецький перегородив Серет греблею, утворивши тут великий став, який в разі потреби мав захистити замок водою звідусіль. Будівельний матеріал був під руками, бо поруч знаходилась «Гостра гора», «Шведів камінь» із пасма Товтрів з великими покладами будівельного каменю, а для випалювання цегли воєвода заложив поруч з замком велику цегельню [1, с. 289].

На заводі р. Серет, серед боліт на невисокому пагорбі він мав важливе стратегічне значення. Для кращої оборони замок був обведений земляним валом і кам'яним муром, навколо замку проходив глибокий рів з водою. Будова була виконана з каменю простої чотирикутної форми з бастіонами на кутах.

Нащадки Марціна – Ян і Станіслав Камінецькі, зміцнили замок, який став важливим пунктом оборони перед татарськими наїздами.

В 1547 р. Ян Камінецький вибудував тут парадний костел [13].

В кінці XVI ст. Заложці стали власністю воєводи руського князя Константина Вишневецького (1564–1641), який розбудував замок і зробив з нього свою головну резиденцію (помешкання) [13]. Він значно поширив і прикрасив замок та до своєї смерті зробив тут свою улюблену садибу з великопанським життям і гамірністю.

У 1603 р. в замку гостював Лжедмитрій I, який за сприяння польського короля Сигизмунда III набрав військо для походу на Москву [6, с. 276].

В цьому замку Константин Вишневецький отримує звістку про смерть останнього свого сина Юрія і через це теж раптово помер від серцевого нападу. В 1641 р. їх разом поховали у склепі Залозецького парадного костелу, що знаходився поруч [10, с. 306].

Перед Константином Вишневецьким (25 травня 1641) у Залізцях похоронений коронний кн. Януш Вишневецький. Ще за життя князі Януш і Юрій Вишневецькі, маючи великі статки, розбудували замок, роблячи його ще більш неприступним. Навколо замку обнесли ще більший рів і поставили перед брамою підйомний міст. Оборонні бастіони звели у три поверхи, створивши своєрідні оборонні башти. Також побудували стайні і жилі приміщення для служби охорони і працівників замку. В замку мали каплицю і капелана. Староста замку слідував за порядком довкола, а нотаріус вів замкові рахунки. Після смерті Юрія Вишневецького вдова Єфросинія з Тарновецьких, не могла проживати спокійно в замку, бо відомий з часу воєн гетьмана Богдана Хмельницького Михайло Ярема Вишневецький

напав на Залізці під претекстом побачення гробу князя Юрія, вигнав її та забрав із замку дорогоцінності [4, с. 307]. У 1655 р. Залозецький замок здобули козаки.

Маєток перейшов до внука Константина – Дмитра Вишневецького. Він відбудовує замок, який стає надійним місцем оборони перед частими нападами татарських чамбулів. Оновлений замок являє собою регулярне укріплення. За планувальною конфігурацією оборонні мури утворювали чотирикутник, наближений до квадрата, з наріжними п'ятигранними чотиригранними баштами. В північно-західному мурі було влаштовано в'їзну браму з пізньоренесансним рустованим порталом та звідним мостом над ровом. Навпроти, через браму, проглядався палац.

В 1675 р. під особистим керівництвом князя (Дмитра) витримав облогу Ібрагіма Шишмана [13].

Після частих нападів населення потрапило в таке скрутне становище, що в 1677 р. польський сейм звільнив жителів міста від сплати податків на 12 років. Поступово зусиллями трудового люду Заложців відродилися. Наприкінці століття, після п'ятдесятилітньої перерви, тут щороку відбувалося 16 великих ярмарків і торгів, на які з'їжджалися торговці та ремісники з Тернополя, Золочева, Бродів, та інших населених пунктів [5, с. 329].

Після вимирання роду Вишневецьких у 1743 р. Заложці перейшли у власність великого коронного гетьмана Юзефа Потоцького (1673–1751), який охоче тут проживав разом із своїм двором (слугами) і тут закінчив своє земне життя [12]. Він прикрасив замок, який був його найулюбленішою садибою. Гетьман доживав тут старість і помер 19 травня 1751 р.

Його внук Петро Потоцький продав у 1768 р. залозецькі маєтності разом із замком, меблями, прикрасами та італійським городом, генерал – лейтенантові Михайлові Ронікарові [4, с. 309]. Уже через чотири роки, у 1772 р. проходить перший поділ Польщі і у замок направляють ескадрон австрійських гусарів у вигляді залози.

Невдовзі Ронікер проголосив банкрутство, наслідком якого в 1790 р. шляхом родинної трансакції Залізці перейшли на власність його тестя графа Ігнатія Міючинського. В цей час був проведений інвентарний опис замку, з якого зрозуміло, що залишені руїни являються лише одною частиною первісного замку. Перед в'їзною брамою існувала ще друга, передня, обведена муром і облита водою, частина замку, до якої в'їжджали через браму під високою вежею з куполом і годинником. З обох сторін вежі на прилеглій до замку території знаходились зліва – три, а справа – дві муровані стайні, шпихлір та інші двірські будинки, з яких не залишилось ні сліду. Там, де внутрішня брама, що залишилась до сьогодні, в напрямку до костелу містились пекарня, пральня, спіжарня та інші господарські приміщення. Сходами з правої сторони від брами виходили

спочатку у коридор, а з нього до різних приміщень обох крил (бібліотеки, скарбниці, та інших). Також триповерхові крила навпроти брами і зліва від неї займали житлові кімнати для власників, кладені з ряду залів, валькирів та комірок з окремими входами. Їхні стіни були мальовані різнобарвними кольорами або покриті паперовими оббиттям на полотні. Привертала до себе увагу кімната з трьома вікнами, викладена саксонським оббиттям, з віденською піччю та укладеною до воскування підлогою. Тут біля кімнат: креденсової, більйардової, кав'ярні й кухні містилася також замкова каплиця. Печі були всюди білі кахлеві. Весь замок був покритий дахівкою. Стан замку був тоді цілком добрий, лише дах і багато знищених вікон вимагали ремонту [4].

Незабаром граф Міочинський вирішив розмістити в замку фабрику сукна, до якої спровадив з Англії добірні машини і робітників. Наслідком цього змінився вигляд і характер замку.

Після банкрутства Мончинського, власником замку і залозецьких землеволодінь став граф Володимир Дідушицький. Він взявся за перебудову. Зніс передню частину замку разом із вежею та вирубати парк з липовими вуличками, а в основній його частині заложив броварню. Тут мешкали також броварські службовці і адміністрація маєтностей. В такому стані замок зберігся до першої світової війни. Починаючи з 1939 р., руїни замку почали розбирати для будівництва колгоспів, доріг [10, с. 307].

В перші десятиліття ХХ ст. українці з Залозців суттєво пошквалили культурно-політичну діяльність. У 1926 відкрито читальню «Просвіти», філію повітового союзу «Кооператив» [1].

У 1939 р. Залізці окупувала Червона армія. В січні 1940 р. містечко стало центром Залозецького району, що називався Залозцівським. Відкрили середню школу, лікарню, цегельню, спиртзавод, кам'яний кар'єр.

22 червня 1941 р. розпочинається війна між фашистською Німеччиною та СРСР. Вже через два тижні німці були вже в Залізцях.

Від 1940 до 1963 рр. Залозці були районним центром, які пізніше були приєднані до Зборова. В 1961 р. отримали статус містечка. Воно складається з двох частин, названих Старими і Новими Залозцями [13].

Таким чином, на 20-ті рр. ХХ ст. замок припинив своє існування і вже на виконував якоїсь значущої ролі, залишившись однією з важливих туристичних пам'яток краю. Але його архітектурна ozdoba, зв'язок з визначним особистостями кількох історичних епох безумовно має виключне значення для його сучасної консервації та включення в туристичні маршрути Поділлям.

Від укріплень залишилися лише стіни, частина башт, на диво чисті підземелля палацу із південної сторони замку та частина казематів – з північної.

Мури густо поросли травою, кущами і деревами [9, с. 30].

На сьогоднішній день замок зберігся у вигляді фрагментарних руїн, які піднімаються максимум до рівня $\frac{1}{4}$ висоти первинних будов. Найкраще збереглася невелика частина південно-західних стін на висоту одного ярусу, склепінчасті підвали палацу (у південно-східній частині замку) і північно-західна частина замку (так само на висоту одного ярусу). Збереглася північно-західна частина комплексу представлена казематами нижнього ярусу будівлі (спочатку 2-ярусної) з арочним проїздом головних воріт, а також кутовий п'ятигранної вежею (західної), наземна частина стін якої збереглася до рівня першого ярусу. Зберігся підвальний ярус вежі, перекритий напівциркульним склепінням. На зовнішній стіні північної вежі збереглися два кам'яних різьблених герба власників замку. Замчище не забудоване, що дає можливість проводити повноцінні дослідження споруд комплексу.

Неоцінним об'єктом містечка є гребля та утворений завдяки їй став. З одної сторони він виконував оборонні функції – завдяки йому Залозецький замок став добре укріпленим та неприступним з трьох сторін. До сьогодні гребля виконує роль дороги та водозатримувача. Безумовно, місцеві мешканці звикають з такими об'єктами та не оцінюють їх історичної та архітектурної цінності, але насправді це надзвичайно давня рукотворна споруда міста. Сьогодні став має важливе рекреаційне значення, але потребує догляду.

Цікавими для дослідження в містечку є об'єкти сакрального характеру.

Церква Покрова Богородиці відноситься до найцікавіших будівель Залізців. На початках вона слугувала костелом для місцевої римо-католицької громади. Храмова споруда збудована у стилі бароко, а дзвіниця – з рисами рококо. Пізніше, у другій половині ХІХ ст. над головним нефом зведена, декоративна глава.

На окрему увагу в Залозцях заслуговують розташовані на тій же вулиці, що і замок, руїни костелу Святого Антонія (збудований ХVІ ст.) і неодноразово перебудовувався в ХVІІ ст. В його підземеллях знайшли останній спочинок князі Костянтин та Януш Вишневецькі. Після реставрації 1730 р. головний фасад набув вигляду, в якому поєднувалися риси готики, бароко та ренесансу.

З багатьох позицій унікальним та неповторним виступає Залозецький замок. Не зважаючи на свій досить непривабливий на сьогодні з архітектурної позиції стан, замок може послугувати центром туристичної привабливості містечка. Він характеризується багатоманітністю історією, з ним пов'язано імена багатьох видатних діячів різних епох. На жаль, переважно архівні матеріали дають уявлення про архітектурні риси замку.

Відродження інтересу до замку може посприяти деякому відродженню самого містечка, яке є типовим невеликим поселенням Поділля, в якому туризм може стати однією з умов відродження містечка та околиць. В місті ще збереглась історично давня архітектура, яка також може послугувати об'єктом туристичної привабливості.

На сучасному етапі Поділля в туристичному плані асоціює себе з краєм фортець та палацових комплексів. Певна частина з них стала вже візитівками краю. Залозецький замок наразі потребує розробки серйозного маркетингового плану щодо свого майбутнього.

Безумовно, ці пам'ятки потребують консервації або втручання реставраторів для того, щоб їх могли оглянути наступні покоління та щоб вони могли слугувати об'єктами зацікавлення туристів.

По-перше, сама споруда та прилеглі околиці повинні бути піддані консерваційним заходам. Впорядкування території замку та прилеглих територій, введення тут м'якого охоронного режиму, пов'язаного з його збереженням. Сьогодні варто визнати, що не лише людська байдужість та без-

діяльність впливають на руйнування історичних споруд – не варто відкидати і природні впливи, що також негативно позначаються на будівлях.

По-друге, варто розпочати повноцінні, масштабні наукові дослідження історії Залозецького замку, його власників та тих історичних подій, що пов'язані з ними. Наразі доступна інформація є досить фрагментарна та суперечлива, а це не дозволяє скласти цілісну картину, уявлення про замок та його мешканців.

По-третє, для популяризації замку необхідно розпочати активну інформаційну кампанію в пресі та інших доступних засобах масової інформації. З фортифікаційною спорудою пов'язано як історичні, так і напівлегендарні моменти, які допоможуть надати замку своєрідного шарму, овіяного минулою славою. Було б добре прив'язати до замку якийсь елемент подієвого туризму (фестиваль, конкурс тощо), що також могло б збільшити його привабливість.

Також варто проводити підготовку відповідного матеріалу щодо екскурсійної програми по Залозцях в цілому та його замку зокрема.

Джерела та література:

1. Бігус М. Б. Зборівщина: історія і сьогодення. – Тернопіль: Воля, 2008.
2. Бойко В., Гаврилюк О. Замки Тернопілля. – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2009. – 80 с.
3. Бурма В. Берегами Серету. – Львів: Каменяр, 1979.
4. Гошовський Б. Верига В., Жуковський А. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. / Історично-мемуарний і літературний збірник. – Видання Комітетів Зборівщини, 1985.
5. Ельгорт Б. Нечай С., Приходько М. Тернопільщина. Путівник. – 1968.
6. Земля Тернопільська. / [упоряд.: І. Дуда, Б. Мельничук]. – Тернопіль: Джура, 2003. – 368с.
7. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
8. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. / [голова редколегії Нечай С. П.]. – Київ.: Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 1973, – 639 с.
9. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 200с.
10. Мороз В. Замки Тернопілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 176с.
11. Олексюк В. Залозецький край. Історико-краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2004.
12. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwow, 1892.
13. Rakowski G. Podole. – 2006.
14. Baracz S. Zalozce. – Poznan, 1889.

ВАЛЕНТИНА НАДОЛЬСЬКА

ЗМІНИ В ЕКСПОЗИЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ МУЗЕЇВ ВОЛИНИ ЗА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Розвиток музейної справи у Волинській області тісно пов'язаний з розбудовою державності в суверенній Україні. У 1995 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про музеї та музейну справу». Він визначив принципи розвитку музейної справи, правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв, особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус.

У музейній справі Волинської області за роки незалежності відбулися значні зміни, які активізували творчий пошук музейних працівників у науковому і культурному житті регіону, поглибили історико-краєзнавчі дослідження, посилили процес переосмислення експозиційного показу історичного минулого і сучасного краю, дали поштовх до створення експериментальних виставок, побудованих на нововиявлених документах і матеріалах, раніше неекспонованих музейних предметах, присвячених молодослідженням і дискусійним питанням.

Мережа державних музеїв в області станом на 1 січня 2015 р. налічувала 17 комунальних (державних) музеїв, 83 музейний заклад на громадських засадах, з яких 6 – носять звання «Народний музей» (Берестечківський історичний музей, Музей історії органів внутрішніх справ Волині, Етнографічний музей «Світлиця» (НВК-гімназія № 14, м. Луцьк); Музей Лесі Українки (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки); Устилузький музей-садиба Ігоря Стравінського; Музей історії кінематографії і фотомистецтва Волині, 187 музейних закладів системи освіти, з яких 33 мають почесне звання «Зразковий», де зберігається понад 260 тис. пам'яток матеріальної та духовної культури Волинського краю основного фонду [6, с. 1].

Музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою вивчення та централізованого зберігання. Найважливіші функції сучасних музеїв – пізнавально-інформаційна, популяризаційна, навчально-просвітницька реалізуються завдяки експозиційно-виставковій роботі музеїв. Вона займає одне з центральних місць у діяльності волинських музеїв, тому що стимулює розвиток всіх напрямів музейної роботи: фондової, науково-дослідницької та науково-освітньої.

Після розпаду СРСР музеї в Україні звільнилися від тягаря виконання насамперед ідеологічних функцій. Більшість музеїв, в першу чергу обласних, відразу провели демонтаж експозицій з радянського періоду історії регіону.

Усі сучасні експозиції будуються за комплексно-тематичним принципом з урахуванням хронологічного (еволюційного) та предметно-типологічного критеріїв. Тобто експозиція окремого експозиційного залу репрезентує певну історичну епоху та представляє відвідувачам типологічно подібну групу пам'яток, експозиція всього музею – послідовну сукупність історичних епох та предметно-типологічних рядів пам'яток.

Науковим доробком, фактичним результатом роботи багатьох поколінь музейних працівників стали діючі в музеях області експозиції, що відповідно до поповнення музейного фонду новими експонатами та історичними даними постійно удосконалюються. Відкрита в 1985 р. експозиція Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) на сьогоднішній день у багатьох підтемах і розділах застаріла. Відповідно в останні роки доопрацьовано і доповнено ряд розділів давньої, середньовічної і нової історії, переоформлено тему: «Волинь у 1941–1944 рр.», підготовлено до переоформлення теми «Волинь у 1917–1921 рр.» та «Волинь у 1921–1941 рр.». Оформлені на новій джерельній базі згідно вимог сучасної історичної науки вони відіграють свою роль у розвитку музейного краєзнавства [14, с. 199].

Високу оцінку спеціалістів-музейників та лезназців отримала наукова концепція та художнє вирішення експозиції літературного музею та меморіальної частини Колодяжненського літературно-меморіального музею-садиби Лесі Українки, розроблена і виконана науковцями музею під керівництвом Заслуженого працівника культури України В. Комзюк.

В 1991 р. поповнено і переоформлено експозицію Кортеліського історичного краєзнавчого музею. В 1992–1993 рр. розроблено наукову концепцію і створено експозиції Музею Волинської ікони, в 1991 р. – Художнього музею. Протягом 1991–1995 рр. інтенсивна робота відділу етнографії та народних промислів Волині ВКМ завершилась створенням наукової концепції, тематико-експозиційного плану та проекту художнього оформлення Музею етнографії і народних промислів Волині в окремому приміщенні [14, с. 199].

У 2000 р. завершилося створення експозиції та постійно діючої виставки військової техніки та озброєння Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки. У 2003 р. до ювілею Художнього музею було створено нову експозицію давнього українського портрета. Основу її склала збірка творів, що походить із

родового замку князів Радзивіллів в Олиці. Після реконструкції та ремонту у 2007 р. була відкрита нова експозиція у Торчинському народному історичному музеї. У родинному будинку садиби Ліпінських в 2011 р. відкрито експозицію єдиного в Україні і світі музею відомого історика, політолога і державного діяча початку ХХ ст., уродженця Волині В'ячеслава Липинського. У цьому ж році в приміщенні колишнього братського Хрестовоздвиженського монастиря в Луцьку було відкрито Музей історії Луцького братства, який став першим в Україні закладом, присвяченим окремії братській асоціації. Його фото-художня експозиція базується на найновіших розробках провідних українських істориків, історичних ілюстраціях та рідкісному архівному матеріалі. У 2014 р. для відвідувачів було відкрито першу експозицію, присвячену Другій світовій війні, у Ківерцівському краєзнавчому музеї, робота з формування якого продовжується. Збір матеріалу і підготовка експозиційного плану до оновленого залу «Історія Волинської сільсько-господарської науки» відбувається в останні роки в музеї історії сільського господарства Волині – «Скансен» [8].

У 2010 р. у Маневицькому краєзнавчому музеї продовжувалося створення музейної інфраструктури шляхом доповнення стаціонарної експозиції музею скансеном, з облаштуванням поліського подвір'я (хата, клуня, віз, криниця, тин), що стане початком створення на його базі «Музею Волинського Полісся» як основної бази розвитку туристичної галузі на Маневиччині [13, арк. 12].

Доба незалежності України для музейної справи – це час не лише створення повноцінних експозицій, але й активного проведення виставкової діяльності. Працівниками ВКМ робота в цьому напрямку проводиться дуже плідно, результатом чого є відкриття щороку декількох десятків нових виставок. Серед них: «Я хочу, щоб була Україна» (1992 р.), «З історії УПА на Волині» (1992 р.), «Україна. 5 років незалежності» (1996 р.) та ін.

Своєрідною точкою відліку у виставковій діяльності Художнього музею у Луцьку можна вважати проект – «Не хлібом єдиним...». Виставка діяла протягом березня-серпня 2002 р. і продемонструвала не тільки нові підходи науковців, а й їх готовність йти в ногу з часом, вміння визначити пріоритети, спроможність впливати на культурно-мистецькі процеси. В центральній залі Художнього музею невелика виставка із 16 одиниць творів була розгорнута не традиційно на стінах, а на мольбертах, акцентуючи увагу глядачів на винятковості події, її структурних та ідейних особливостях. Під час презентації виставки її організаторами було піднято ряд актуальних проблем сучасного музейництва: відсутність коштів для систематичного поповнення основного фондосховища музею кращими здобутками сучасних художників, розпорошення творчої

спадщини волинських художників, необхідність фіксації мистецьких явищ Волині у каталогах, монографіях, наукових дослідженнях. Позитивним результатом виставки стала передача художниками та колекціонерами в постійне користування музею всіх її експонатів. З цього часу головним напрямом виставкової діяльності музею стає реконструкція мистецьких процесів, які відбулися в другій половині ХХ ст. на Волині, адекватна оцінка мистецької спадщини, вивчення новітніх, інколи експериментальних пошуків, популяризація найкращих здобутків [5, с. 162].

Для відтворення правдивої, об'єктивної української історії музеї все частіше почали звертатися до документів державних архівів, до колекціонерів, в різні громадські організації, інші музеї.

Колектив Художнього музею налагоджує найтісніші зв'язки із волинськими колекціонерами, художниками, членами їхніх родин, краєзнавцями. Він став важливим осередком спілкування інтелектуалів, престижним виставковим закладом, який не тільки сповна забезпечує високий рівень естетичного дозвілля, а й згуртовує довкола себе мислячих однодумців. Значним здобутком колективу музею, своєрідним підсумком у справі систематизації волинського малярства у фондах ВКМ стала виставка «Образотворче мистецтво Волині другої половини ХХ – початку ХХІ ст.», присвячена 30-річчю Художнього музею у Луцьку (2004 р.). Вона презентувала панораму розвитку мистецького життя краю, представила здобутки волинських художників за останнє півстоліття, певною мірою визначивши творчий потенціал майбутнього [5, с. 162].

У 2007 р. до 75-ої річниці голодомору в Україні у ВКМ діяла художньо-документальна виставка «Розгойдані дзвони пам'яті», підготовлена Міністерством культури і туризму України, СБУ і Державним підприємством «Державне концертне агентство «Україна»», та виставка «Розсекречена пам'ять. Голодомор в Україні мовою архівних документів», яка презентувала подані галузевим Державним архівом СБУ документи радянських органів державної безпеки, що висвітлюють події голодомору 1932–1933 рр. [11, арк. 19].

На виконання Указу Президента України «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення» 12 травня 2009 р. у ВКМ відбулося відкриття фотовиставки «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених». Виставка стала спільним проектом СБУ та Центру досліджень визвольного руху, за сприяння Українського інституту національної пам'яті. На ній демонструвалися світлини і документи, які протягом кількох десятиліть приховувались в архівах Народного комісаріату внутрішніх справ (Комітету державної безпеки). За час експонування виставку оглянуло понад 5,4 тис. осіб [12, арк. 19].

Ряд виставок було присвячено окремим колекціям музейного фонду [1–4]. У ВКМ експонувались колекції поштових листівок, старої фотографії XIX ст., волинського традиційного народного одягу, вишивки, кераміки з с. Кульчин Ківерцівського і с. Рокита Старовижівського районів та ін. Тільки протягом 1992–1993 рр. на виставках було представлено 6350 музейних предметів основного фонду музею [1, с. 22].

Деякі виставки носили благодійний характер, зокрема, персональна виставка молодій волинській самодіяльній художниці «Чарівний світ Валентини Михальської» (2005 р.).

Експонуються у волинських музеях й твори дитячої аудиторії. Зокрема, щороку, до народних свят влаштовуються виставки-конкурси дитячого малюнку: «Зимовий калейдоскоп» та «Великодня писанка» (Ковельський історичний музей), «Писанковий дивосвіт» (Горохівський історичний музей) та ін.

Заслугує на увагу така форма роботи, як обмін виставками з метою зміцнення творчого співробітництва з музеями, різноманітними установами та організаціями України, Російської Федерації, Республік Польща і Білорусь. Виставки обласного краєзнавчого музею експонувались у містах Варшава, Люблін, Замосць, Хелм, Грубешов, Брест, Малорита та ін. [1, с. 22–23].

З 2001 р. у ВКМ щороку діють виставки воскових фігур з Санкт-Петербурга – «Катастрофи людського тіла. Персонажі з «Книги рекордів Гіннеса», «Всесвітня історія злочинів і тортур» та ін. [10, арк. 15].

У 2002 р. музейні працівники Любомльського краєзнавчого музею були запрошені до м. Варшави (Республіка Польща) на відкриття виставки про єврейську общину м. Любомля.

Завдяки тісній співпраці музеїв волиняни змогли ознайомитися з матеріалами етнографічних виставок «Кустарні художні вироби американських індіанців» (підготовлена інформаційною службою США), «Етнографія Карпатського краю» з фондів Львівського музею етнографії і художнього промислу, «В краю вічного проміння» (кримськотатарські тканини XVIII–XIX ст.) з Ялтинського історичного музею [2, с. 43].

Необхідність створення виставок вмотивовується багатьма завданнями, які ставлять перед собою музеї у своїй діяльності. Різноманітність цих завдань дедалі частіше змушує музейних працівників не тільки практикувати обмінні виставки, але й продукувати спільні міжмузейні виставкові проекти. Такого плану виставки стали традиційними на Волині. Як правило, ці виставки формуються із колекцій декількох музеїв [7, с. 56].

Ряд виставок музеями краю організовано спільно з Державним архівом Волинської області, Рівненським краєзнавчим музеєм та Острозьким музеєм книги, зокрема, виставка «Біблія в світовій книжко-

вій спадщині», на якій вперше експонувались понад 100 унікальних видань Біблії XVI–XX ст. [3, с. 29].

Попри те, що спільні виставки створюються на основі одних збірок і по черзі експонуються в різних музеях – вони відрізняються і за концепцією, і за способом подачі матеріалу, і в питаннях створення асоціативних рядів, і в багатьох інших аспектах. Тобто, можна говорити, що це практично різні виставки, і в них реалізуються найрізноманітніші таланти музейних працівників. Особливо яскраво це можна прослідкувати на спільному проєкті – виставці, яка задумувалась як виставка букварів з колекції Музею книги та друкарства м. Острог. Спочатку (в 2003 р.) вона експонувалась у ВКМ, де, по суті, трансформувалась у виставку з історії шкільництва Волині. Лучани до збірки букварів та підручників долучили велику кількість матеріалів з історії школи та шкільництва: похвальні листи, табелі, документи і матеріали вчителів та учнів, світлини, шкільне та канцелярське приладдя. У грудні 2005 р. цей проєкт під назвою «Найперша книга» був реалізований у своєму первісному варіанті в Музеї книги в м. Острозі. В основу концепції було покладено академічний принцип і представлено цілісну колекцію букварів [7, с. 56].

Впродовж останніх років творчий потенціал колективу Художнього музею вийшов далеко за межі свого закладу. Зі своїми проєктами він брав участь у міжнародних фестивалях, мистецьких акціях країни: «Храм пам'яті» – виставка-інсталяція творів народного мистецтва під час звіту народної творчості Волині, в рамках всеукраїнської акції «Свято одного села» – виставка творів народного мистецтва с. Замшани Ратнівського району (Національний центр ділового та культурного співробітництва «Український дім», м. Київ, 2002 р.); виставка-інсталяція «Творча дорога пісенної нації» під час звіту народної творчості Волині («Палац Україна», м. Київ); «Промінь Воскресіння» – виставка творів учнів школи народного малярства Василя Парахіна на V Міжнародному фестивалі народної творчості «Берегиня» у травні-червні 2007 р. (м. Луцьк), у вересні 2008 р. («Український дім», м. Київ) та виставка-інсталяція до звіту народної творчості Волині – «Від минувшини до майбуття» у 2009 р. («Палац Україна», м. Київ) та ін.

Велике зацікавлення відвідувачів викликали виставки, привезені до Луцька із Києва, Львова, Ужгорода, що наочно продемонстрували яскраві сторінки історії мистецтва, познайомили відвідувачів з національною класикою та скарбницею української художньої культури: персональні виставки А. Лазарчука (2000 р.), Р. Сельського (2000 р.), М. Приймаченко (2001 р.), М. Глуценка (2003 р.), А. Мухи (2003 р.), П. Гуліна (2007 р.), а також виставки «Барви Карпат» Закарпатського художнього музею ім. Й. Бокшая (2007 р.) та «Жіночий портрет

кінця XVIII – початку XX ст.» Київського Національного художнього музею України (2008 р.) [5, с. 162].

Музейними працівниками проводиться популяризація робіт народних умільців: вишивальниць, ткаль, столярів, різьбярів, художників. В Камінь-Каширському історико-краєзнавчому музеї утвердилася така форма роботи з обов'язковою організацією виставок робіт автора. В цьому плані музей тісно співпрацює з закладами освіти району і сприяє виявленню юних талантів безпосередньо через виставкову діяльність [9, с. 116].

Популярність проведення виставок пояснюється тим, що фінансові проблеми забезпечення музейної діяльності нерідко перешкоджають проведенню й оновленню постійних експозицій. Тому музеї, бажаючи привернути увагу більшої кількості відвідувачів, зацікавити музейними предметами, організовують мобільні, недорогі за витратами виставки. Таким чином відвідувачі музею отримують доступ до більшого об'єму інформації. Співробітниками одного тільки ВКМ за 2009 р. було підготовлено і оформлено 68 нових стаціонарних і пересувних виставок [12, арк. 16].

Практично відкриття всіх виставок проводяться урочисто, за участю місцевої інтелігенції, широкої громадськості, працівників телебачення, радіо, журналістів. До більшості виставок друкувались афіші, запрошення, статті в пресі наукових працівників музею, через що вони й набули широкого резонансу в області та за її межами.

На матеріалах згаданих виставок проводилися виступи їх авторів, науковців, тематичні вечори, публікувались матеріали науково-практичних конференцій [1–5; 7; 9].

Отже, з 1990-х рр. за допомогою активізації експозиційно-виставкової роботи волинські музеї зробили доступними для відвідувачів нові матеріали, які реконструюють історію та культуру краю. Співпраця волинських музеїв є яскравим прикладом того, що музейні колекції можуть і повинні працювати не лише в замкнутому просторі одного музею. На сучасному етапі також активно розвивається міжнародний обмін виставками, що сприяє взаємозбагаченню різних культур.

Джерела та література:

1. Грицина Л. Виставкова робота музею // Волинський музей. Історія і сучасність. Тези та матеріали І наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського музею Лесі Українки, 16–17 червня 1994 року. – Луцьк: Ініціал, 1997. – С. 22–26.
2. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1994–1998 рр. // Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. зб. Вип. 2. – Луцьк, 1999. – С. 43–56.
3. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1999–2003 рр. // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 50–56.
4. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею (закінчення) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 161–165.
5. Зінько Д. Виставкова діяльність Художнього музею на початку нової доби // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск. – Луцьк, 2009. – С. 161–170.
6. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 р. (порівняльно – довідковий матеріал). – Луцьк, 2015. – 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volyn-museum.at.ua/>.
7. Кононюк О., Позіховська С. Виставкова діяльність як один з пріоритетних напрямів музейної діяльності (у розрізі співпраці музеїв Волині) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – Вип. IV. – С. 55–58.
8. Музейний простір Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volyn-museum.at.ua/>.
9. Пась Н. Музеї як центри історико-краєзнавчих, природознавчих та етнографічних досліджень // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 114–116.
10. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2001 році, 23 арк.
11. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2007 році, 29 арк.
12. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2009 році, 29 арк.
13. Поточний архів ВКМ. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2010 році (порівняльно-довідковий матеріал), 27 арк.
14. Силук А. Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан і тенденції // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск. – Луцьк, 2009. – С. 197–201.

ОЛЬГА ЮРЧУК

МУЗЕЙ ЯК ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР РЕГІОНУ. РІК 2014

На сучасному етапі розвитку музеї є не лише центрами зберігання історичної і культурної спадщини, але й активними елементами суспільного життя. В нових умовах, коли активно розвиваються сучасні інформаційні технології, в суспільстві формуються особливі вимоги до освітньої та культурно-просвітницької діяльності музеїв. Музеї стають центрами духовного життя регіону, і це закономірна тенденція їх розвитку в XXI ст.

В 2014 році, як і в попередні роки, Рівненський обласний краєзнавчий музей здійснював активну освітньо-культурну діяльність, зберігаючи і вдосконалюючи традиційні пропозиції послуг для відвідувачів та запроваджуючи нові форми і методи роботи.

В минулому році музей відвідали 79 085 чол., було проведено 1780 екскурсій, навчальних уроків, виїзних занять, організовано і проведено 78 масових заходів.[1, с. 1] Пропозиції для відвідувачів мали широкий діапазон: від театралізованих екскурсій до музейних свят, від тематичних лекторіїв, зустрічей, семінарів до майстер-класів, Днів музею, пільгових відвідин у вихідні дні. І багато чого іншого, на що варто звернути увагу.

Конференції, наукові читання

Важливе місце в роботі нашого музею займає науково-дослідна робота, результати якої відбиваються в наукових виданнях, у проведенні круглих столів, наукових читань та конференцій. Причому ці заходи набувають міжрегіонального, всеукраїнського та міжнародного статусу, дозволяють привернути увагу та інтерес широкої громадськості до проблем історико-культурного спрямування, задіяти максимальне число учасників у їх вирішенні.

I. Наукова історико-краєзнавча конференція (3.10.2014)

3 жовтня в музеї пройшла наукова конференція, присвячена 200-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. [4, с. 11]. Саме у жовтні 1846-го 32-річний поет побував на Волині. У конференції взяли участь науковці з Рівненської, Волинської, Львівської, Тернопільської, Житомирської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей та Києва, а також дослідники творчості Кобзаря з Канади.

Доробки дослідників були присвячені життєвому і творчому шляху поета, його впливам на різні царини діяльності українського суспільства. В пам'ять про відзначення ювілею Т. Шевченка на території музею були висаджені калина і горобина.

II. Учнівська читацька конференція до ювілею Кобзаря (13.03.2014)

«Світова велич Тараса Шевченка» – під такою назвою відбулась учнівська читацька конференція, організована спільно з Рівненською Українською Гімназією.[4, с. 8] Її учасниками були учні і вчителі гімназії, науковці музею, звучали пісні на вірші великого поета, гімназисти виступали з доповідями-дослідженнями.

Метою заходу було розкриття величі і безсмертя українського поета, світового генія, неперевершеного майстра слова Т. Шевченка.

III. Прес-конференція «500 років битви під Оршею» (11.09.2014)

8 вересня 2014 р. виповнилося 500 років з часу перемоги у битві під Оршею, яка має важливе значення для патріотичного виховання громадян України, збереження історичної правди і пам'яті про славне минуле та велич Української держави. Саме цій події була присвячена Прес-конференція Оргкомітету громадської організації «Слава князів Острозьких. Перемога під Оршею», головна мета якої – привернути увагу громадськості до події 500-річної давнини.[4, с. 11] Окрасою експозиції музею є картина Юзефа Менцини-Кжеш «Битва під Оршею 1514 р.», і саме на її фоні проходив цей захід.

Відбулась передача репродукцій картин:

- «Битва під Оршею». Автор невідомий, 16 ст.
- «Богиня Мінерва веде князя К. Острозького до перемоги в битві під Оршею». Автор – Ю. Нікітін, 2014 р. Оригінал знаходиться в Державному історико-культурному заповіднику міста Острога.

IV. Мистецькі набутки Тараса Шевченка (05.03.2014)

Якщо поетична спадщина Т. Г. Шевченка складає 240 творів, то живописна – 1200 робіт. Це свідчення того, що малярству Шевченко приділяв багато часу й уваги. І саме цій темі були присвячені Другі студентські міжвузівські Шевченківські мистецтвознавчі читання «Мистецькі набутки Тараса Шевченка в річницю українського реалістичного малярства середини – другої половини XIX ст». [4, с. 8] Студенти мали нагоду на власні очі побачити здобутки Шевченка-художника, осягнути багатогранність його художнього мислення, осмислити її значення для всіх поколінь українців. Організаторами читань виступили: Рівненський обласний краєзнавчий музей, Рівненський інститут слов'янознавства, Рівненський державний гуманітарний університет.

Круглі столи

I. «Пам'ять і вдячність»

(до 100-річчя Сидоренка В. Я. – колишнього директора музею) (25.03.2014) [4, с. 8]

Василь Якович Сидоренко працював в музеї 20 років, спочатку завідувачем фондів, а з 1971 р. – директором. Він учасник Великої Вітчизняної війни, був редактором дивізійної газети «За Родину», нагороджений багатьма бойовими орденами і медалями. Під його керівництвом та безпосередній участі в 1975–1978 роках було створено першу експозицію нашого музею, багато районних і громадських музеїв. Він активно сприяв та брав участь в археологічних дослідженнях на полі Берестецької битви.

За активну участь у розбудові музейної мережі на Рівненщині В. Я. Сидоренко був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР та орденом Трудового Червоного Прапора.

На Круглий стіл були запрошені представники родини Сидоренків, а також краєзнавці, художники, науковці, щоб вшанувати пам'ять непересічної людини. Від музейних працівників часто лунали слова: «Він був нашим музейним батьком».

II. 25-річний ювілей книги (16.04. 2014)

В музеї відзначили 25 років з дня виходу в світ книги «Дорогами южной Ровенщины». [4, с. 11] Її автором є відомий дослідник історії та культури Рівненської області, доктор архітектури, професор Петро Ричков.

На Круглий стіл зібралися колеги автора книги, студенти, науковці, краєзнавці. Книга, видана у 1989 році накладом в 100 тис. примірників, написана в стилі мандрівних нотаток сучасника, і тепер вже є бібліографічним раритетом. На завершення був проведений аукціон з продажу екземпляру книги, кошти від якого пішли у скриньку для підтримки онкохворих дітей.

III. «Гурбинський бій: 70 років потому» (24.04. 2014)

Наприкінці квітня минуло 70 років із часу запеклого і страшного бою в урочищі Гурби на Рівненщині. Долина смерті, де полягли воїни УПА в нерівній сутичці з військами НКВС, назавжди вписана в аннали героїки Другої світової війни.

В Міжнародному економіко-гуманітарному університеті відбувся Круглий стіл «Гурбинський бій: 70 років потому», до роботи якого долучилися відомі дослідники визвольного руху, в тому числі і працівники музею. [4, с. 9] Про дослідження місця бою під Гурбами, в яких він безпосередньо брав участь, розповів заввідділом «Інституту дослідів Волині» Ігор Марчук. А науковий співробітник музею Тетяна Міненко детально зупинилася на участі мешканців села Тайкури в бою під Гурбами.

IV. «Слідами святих XX ст: Папа Іван Павло II». (14. 05. 2014)

Круглий стіл був присвячений світлій пам'яті Івана Павла II – 264-го Папи Римського, що перебував на чолі католицької церкви протягом 26 років. [4, с. 9] 27 квітня 2014 р. у Ватикані Івана Павла II було канонізовано, і Вселенський Архієрей Франциск проголосив його християнським святим.

Круглий стіл «Пам'ять і вдячність» (до 100-річчя Сидоренка В. Я. – колишнього директора музею)

В музеї зібралися представники громадськості Рівного і Острога, члени Товариства польської культури, науковці музею, викладачі вузів, священики, які поділилися своїми думками та спогадами щодо цієї видатної особистості. Учасники переглянули слайд-фільм про життя Папи Івана Павла II (1920–2005 рр.) та виставку матеріалів музейної колекції, присвяченої Великому Папі.

V. 175-річчя Рівненської чоловічої гімназії (24.07. 2014) [4, с. 10]

Напевно, не всі рівняни знають, що нинішнє приміщення краєзнавчого музею має історію в 175 років і спершу було засноване як Рівненська чоловіча гімназія. Окрім гімназії – це реальне училище, департамент освіти уряду Директорії, кураторіум Волинського округу, рейхскомісаріат «Україна», обком КПУ, у грудні 1978 року було відкрито експозицію Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Минуле цієї будівлі пов'язане із славетними українськими діячами. Бібліотекарем тут був Ф. Пекарський, М. Костомаров викладав латинь, вчителювали П. Куліш та М. Драгоманов, навчався в гімназії В. Короленко. Саме у цьому приміщенні було засноване Міністерство освіти УНР на чолі з Іваном Огієнком. Сьогодні приміщення є пам'яткою архітектури.

VI. «Некрополі Рівненщини» (01.10.2014)

Засідання Круглого столу «Некрополі Рівненщини» було присвячене питанням збереження та вивчення кладовищ. [4, с. 11] Захід об'єднав краєзнавців, науковців, дослідників, що займаються проблемами поховань у досить широкому діапазоні – від епохи бронзи до середини XX ст. Учасники зустрічі прийшли до висновку, що нині держава і суспільство мало уваги приділяють давнім похованням і могилам, а відтак – своїй історичній пам'яті. Було прийняте рішення, щоб засідання, присвячені некрополям Рівненщини, проводились

Круглий стіл
«Слідами святих XX ст: Папа Іван Павло II»

щороку, а за результатами досліджень готувалися наукові та науково-популярні матеріали.

VII. «Генетична пам'ять українського народу. Дохристиянський період» (10.12. 2014)

10 грудня 2014 року в музеї відбувся Круглий стіл «Генетична пам'ять українського народу. Дохристиянський період» [4, с. 12]. Організаторами заходу виступили Рівненська обласна рада та Рівненський обласний краєзнавчий музей. В заході взяли участь науковці, які доповіли про дослідження митрополита Іларіона (Івана Огієнка), присвячене дохристиянським віруванням українців, про традиційну орнаментику в оздобленні народного вбрання тощо.

Музейні свята

Організація вільного часу в просторі музею, у відповідності до побажань та очікувань музейної аудиторії, може здійснюватися у вигляді ярмарків, фестивалів, Днів відкритих дверей, музейних свят тощо.

I. «Музейні гостини – 2014» (17.05. 2014)

В 2014 р. це свято творчості і традицій зібрало народних умільців з усієї України [4, с. 9].

На подвір'ї музею і прилеглій території свої власні вироби з дерева, соломи, бурштину, льону, лози, глини, шкіри, бісеру демонстрували кращі вишивальниці, гончарі, ткалі, писанкарі, ковалі, майстри народної іграшки, художники. Всього – 250 учасників. Крім майстрів Рівненської області, у заході взяли участь представники Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Київської областей, м. Слов'янська Донецької області, м. Любліна (Польща).

Весь день юрмилися глядачі навколо ковалів та гончарів – спостерігаючи за створенням ковальських та гончарних виробів. Дівчат та жінок більше цікавило ткацтво, і вони пробували працювати на

ткацькому верстаті, який привезли з майстерні історичного ткацтва (м. Радивилів)

На святі виступали фольклорні колективи. Члени Рівненського відділення асоціації «Фландрія» виступили з історичною реконструкцією лицарства другої половини XV століття.

Для дітей був організований конкурс дитячого малюнка «Музей очима дітей».

II. «Відзначимо День птахів разом» (1.04. 2014)

Міжнародний День птахів проходить щорічно в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». З метою виховання в дітей дбайливого ставлення до природи, розширення знань про птахів, їх значення у житті людини, працівники музею провели екологічне свято «Відзначимо День птахів разом» [4, с. 8]. Учасниками свята стали працівники музею та учні і вчителі міського колегіуму.

До Дня птахів школярі подарували музею три шпаківні, які виготовили та розфарбували старшокласники. Пташині квартири одразу ж почепили у парку на території музею. До цього тут була лише одна старенька шпаківня, а її для всіх пернатих жителів скверу не вистачало. Для допитливих відвідувачів музею були проведені безкоштовні екскурсії «Птахи Рівненщини»

III. «Свято вулиці Поштової» (12.07. 2014)

Інколи краєзнавці досліджують історію тієї чи іншої вулиці в місті. Але навряд чи яка вулиця може похвалитися святом на свою честь. За ініціативою мешканців вулиці, краєзнавчого музею та небайдужих громадських активістів саме така подія – свято вулиці Поштової – відбулося в Рівному 12 липня, в день Святих Петра і Павла. [4, с. 10]

На початку XX ст. вулиця значиться як «Завулок Поштовий», бо саме тут знаходилась пошта аж до 1936 року. В подальші часи її назва змінювалась на Новий Світ, Сальського, Поліційну, Олеко Дундича. У час становлення незалежної України вулиці повернули стару назву – Поштова.

На вулиці в цей святковий день виросло імпровізоване містечко народних майстрів, звучала ретро музика, світлини із сімейних альбомів переносили сучасників у минуле міста, майстри фотографії та художники розгорнули виставки під відкритим небом, актори Рівненського академічного театру показали сценки з вистав, які колись збирали рівнян у старому театрі.

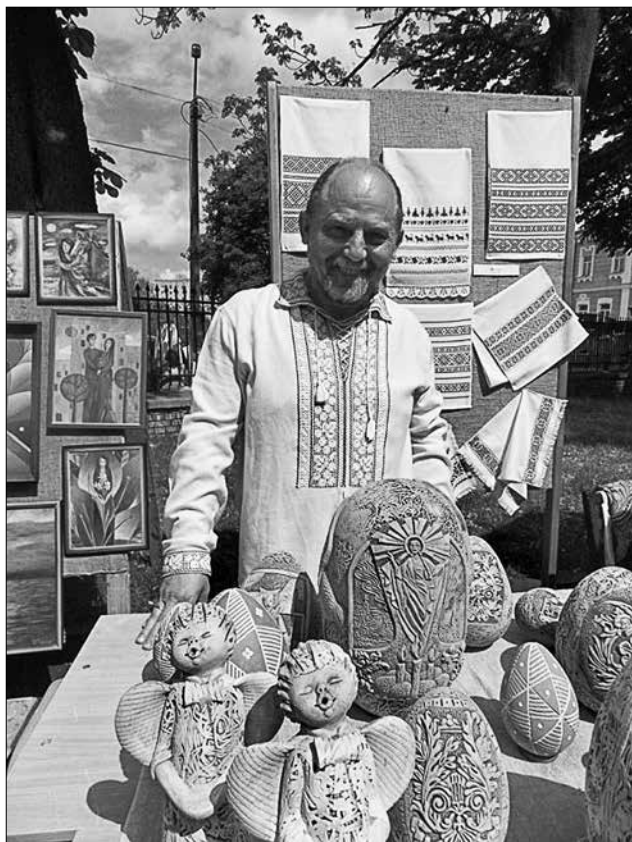
IV. «Поліська гостина» (21.09. 2014)

На території Сарненського історико-етнографічного музею, з нагоди 40-річчя закладу, відбулося фольклорно-етнографічне свято «Поліська гостина» [5].

Присутні на святі мали нагоду долучитися до благодійної ярмарки, навчитись традиційних поліських танців, відвідати ремеслове містечко, де народні майстри проводили майстер-класи, навчаючи бажаючих виготовляти неповторні вироби, обереги,

Середньовічні лицарі.
Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини - 2014»

Леонід Гринбокий - постійний учасник
«Музейних гостин - 2014»

Товариство пошуку жертв війни «ПАМ'ЯТЬ» на
«Музейних гостинах - 2014»

Фольклорно-етнографічне свято «Поліська гостина».
Сарненський історико-етнографічний музей.

сувеніри. Цей захід дав можливість кrayнам та гостям міста ознайомитися з розмаїттям поліської творчості, перегорнути сторінку історії поліського краю та долучитися до акції на підтримку наших бійців на Сході, які відстоюють незалежність України. Під час свята аматорські групи району презентували традиційні поліські обрядодіїства «від вересня до вересня». Різдво Пресвятої Богородиці, осінні гуляння, свято «Андрія Первозванного», Різдво Христове, «Юр'єва коса», «Свята Тройця», «Водіння куста», жнива, весілля, повстанські та національно-патріотичні пісні... Саме ці обряди та діїства склали основу фольклорного заходу. Щирість виконання самобутніх пісень, оригінальність дідівських обрядів, краса автентичних костюмів торкнулися душі кожного відвідувача.

Завершили захід флеш-мобом «Голуб миру» та Молитвою за Україну, під час якої звернулися до Пречистої Богородиці, аби послала довгоочікуваний мир і спокій нашій державі.

Виставки

Роль музею невинно зростає, до нього приходить все більше зацікавлених людей. Цьому сприяє організація виставок – стаціонарних та пересувних, присвячених цікавим подіям минулого, культурним явищам, актуальним питанням сучасності. Вони підвищують доступність, суспільну значущість музейних колекцій, оперативно вводять в обіг наукові досягнення, значно збільшують кількість відвідувачів, розширюють географію діяльності музею. В 2014 році було організовано 56 виставок, їх відвідало понад 10 000 чол. [1, с. 1]

I. «Дим пам'яті» (15.01. 2014)

Під такою назвою відкрилася персональна виставка одеського фотохудожника О. Куцького [3, с. 15].

Пам'ять людини – це спогади, образи, обличчя, події... Але з часом все стирається, тане, ніби дим, пам'яті... Проте фотографія змінила наші взаємовідносини з пам'яттю, з історією... Вдивляючись у світлини, можна побачити життя минулого періоду, відчути час, уявити характери конкретних людей чи країни в цілому.

На виставці були представлені чорно-білі репортажні знімки, зроблені в 1970–1991 роках. Вони ілюстрували суворі радянські будні: вуличні музиканти і жебраки, згорблені ветерани, будівельні зағони на Півночі, звалище сміття... Фотографії були оформлені в оригінальні паспарту з радянських газет, які не лише прикрашали фото, але й несли певне смислове навантаження.

II. «Рівне пам'ятає» (24.01.2014)

До 70-ї річниці визволення міста від німецької окупації в музеї відкрилася виставка «Рівне пам'ятає» [3, с. 15], де представлені документи, фото, особисті речі, прапори бойових частин, картини з фондів РОКМ. Це свідчення тих днів, коли частини 1 Українського фронту вели жорстокі бої

Виставка

«Його дума, його слава не вмруть не загинуть».

за Рівне і звільнили його 2 лютого 1944 р. За бойові заслуги під час цієї операції почесне найменування «Ровенських» отримали 6 військових частин.

Для гостей, більшість із яких – ветерани, прозвучали пісні воєнних років, були зачитані спогади тих, хто 2 лютого 1944 р. першими увійшли в Рівне, хвилюючий голос диктора Юрія Левітана повідомив про звільнення нашого міста.

III. «Його дума, його слава не вмруть, не загинуть» (1.03. 2014)

Т. Г. Шевченко для свідомості українців – не просто література. Він – наш всесвіт, наша гордість і слава. До 200-річчя Великого Кобзаря в музеї відкрилася виставка [3, с. 15].

Крім традиційних експонатів, на виставці був представлений новий артефакт, який привезли з палаючого Майдану. Цей обгорілий щит із портретом Шевченка належав захиснику майдану Івану Більку. Він народився на Луганщині, розмовляє російською, проте відстоював позицію українського народу під час буремних подій у Києві.

Серед експонатів виставки – світлини мешканців вулиці Шевченка та місцевого лауреата Шевченківської премії В. Петріва, народний одяг та рушники з Центральної України, філателістична колекція та макет пам'ятника – всього близько 300 експонатів із збірки РОКМ. На презентації звучали уривки з творів Шевченка, пісні у виконанні заслу-

Виставка вишивальниці В. Роїк
«Мир дому твоєму»

Виставка
«Чорнобиль: чорна биль, чорний біль»

женої артистки України Г. Топоровської («Ти чуєш, як шумить Дніпро») та рівненського етномузиканта, лірника Андрія Ляшука («Літа орел»)

IV. «Мир дому твоєму» (7.03. 2014)

Такі слова вишила на одній із своїх робіт Віра Роїк. Поетеса Н. Баклай написала про майстриню: «Ця жінка вишиває Україну...». І це дійсно так. Її творчість – це ціла епоха, епоха Віри Роїк, відомої української вишивальниці, Заслуженого майстра народної творчості України, Героя України. Віра Сергіївна залишила величезний творчий спадок – більше 1000 оригінальних робіт, понад 300 з яких майстриня виконала за власними орнаментами. Їх зберігають у колекціях тридцяти шести музеїв України та світу.

На виставці в музеї [3, с. 15] було представлено понад 60 робіт – рушники, сорочки, серветки, декоративне панно, скатертини, в яких квітне природа, світить сонце, співають пташки. Розмаїття вишитих робіт різними техніками захоплював подих, в орнаментах передані мрії та сподівання української душі, її тепло і любов.

V. Хрінники. 20 років археологічних досліджень» (17. 04. 2014)

20 років тому археологи обрали для своїх досліджень місцину поблизу села Хрінники Демидівського району на Рівненщині. Відтоді кожного року тут проводяться археологічні розкопки.

Учасники експедицій знайшли безліч цікавих та унікальних речей, що характеризують спосіб життя мешканців цих поселень від бронзового віку до середньовіччя. Серед них – частина глиняної амфори з прорізним зображенням прадавнього рала, кістяні рибальські знаряддя (гарпун та ості), фібули – застібки для одягу, амулети, римські монети. Було також виявлено капище-жертвник, на якому приносилися в жертву місцевими племенами тварини та люди. В одному із жител виявили бронзову фігурку єгипетського бога Сарапіса (ще одна знаходиться у Ватикані). Серед цікавих слов'янських

старожитностей варто згадати 950-річну глиняну писанку часів Київської Русі, знайдену у 2013 р. Це перша давня писанка на Волині, яку знайшли не-ушкодженою. Загалом на виставці в музеї [3, с. 16] були представлені 553 експонати.

Виставка була доповнена роботами – реконструкціями художниці І. Д. Ковтун.

VI. «Чорнобиль: чорна биль, чорний біль» (25. 04. 2014)

Така назва виставки, яка відкрилася до 28-ї річниці Чорнобильської аварії – найбільшої в світі техногенної катастрофи [3, с. 16,]. Минуло вже більше чверті століття, проте знову і знову в цей день ми повертатимемось до страшних подій квітня 1986 року. Ми пам'ятаємо!

Виставка сформована за результатами фотосесій в Прип'яті та Чорнобилі в листопаді 2013 року. Три рівненські фотографи – О. Харват, Т. Вакулук і Ж. Каштан представили 36 фотографій, які відображають «мертве» місто Прип'ять. Також використані матеріали із фондової збірки музею: фото, документи та особисті речі учасників ліквідації аварії, книги.

Перед початком присутні переглянули короткометражний фільм з місць фотозйомок.

VII. «Національний банк майбутнього» (12. 06. 2014)

Таку назву мала виставка найкращих робіт II Всеукраїнського конкурсу дитячих малюнків на тему «Національний банк майбутнього» [3, с. 16, рис 9,10]. Конкурс уже здобув популярність, в ньому беруть участь діти з усіх регіонів нашої країни. На цій виставці були виставлені роботи 2013 року, всього їх експонувалося 109, окремим блоком були виділені малюнки рівненських учасників.

Вражала різноманітність сюжетів, нестандартні підходи до розкриття теми конкурсу, висока майстерність. І найголовніше – усі роботи були дуже позитивними, оптимістичними, сповненими віри в майбутнє України – яскраве, стабільне й перспективне.

Виставка
«Національний банк майбутнього»

VIII. Виставка фіалок (17.06, 12.09. 2014)

Квіткові експозиції радували наших відвідувачів двічі за минулий рік. Рівняни змогли побачити сортові фіалки дивовижних забарвлень, форм та розмірів, фіалки-«фентезі», в яких квіти з плямами, крапочками, смужками одного кольору на фоні іншого. А також неймовірні фіалки-химери зі смугастим забарвленням квітів. Всього на виставці було представлено понад 500 сортів фіалок української, російської та зарубіжної селекції [3, с. 16].

Виставку організували клуби західного регіону: клуб «Сенполія-Захід» (м. Тернопіль), «Фіалки Прикарпаття» (м. Івано-Франківськ), «Фіалка Галичини» (м. Львів).

Всі, хто відвідав виставку, могли придбати квіти, отримати консультації колекціонерів по вирощуванню фіалок та подарувати собі і своїм близьким чудовий настрій.

*IX. «Дубно. Пам'ятай про минуле.
Думай про майбутнє». (2. 07. 2014)*

Мобільна банерна виставка присвячена 20-й річниці Державного історико-культурного заповідника м. Дубна та 521-ої річниці Дубенського замку [3, с. 16]. Представлені банери розділені на дві частини: у верхній – представлений сучасний вигляд пам'ятки (кольорове фото), у нижній – давній вигляд (архівні чорно-білі фото та гравюри).

Виставка ознайомила відвідувачів із перлиною Дубна – комплексом Дубенського замку XV – XVIII ст., з величними храмами та світськими будівлями, які зводились протягом 5-ти століть – з XVI до XX ст. і складають неповторний архітектурний ансамбль міста.

*X. «Перша Світова війна у фотооб'єктиві»
(25. 07. 2014) [3, с. 16]*

У 2014 році виповнилось сто років від початку Першої світової війни. Вона стала подією, з якої почався відлік новітньої історії, стала доленосною

не лише для європейської цивілізації, але і для народів усієї земної кулі. .

Більшість представлених на виставці фотографій – унікальні, і через сто років після початку війни демонструються вперше. Загалом майже 90 знімків мали на меті показати світовий характер війни, бо зроблені світлини на територіях Росії, Франції, Англії, Туреччини. Крім того, експонувалися альбоми, журнали «Летопись войны 1914–1915 годов», фотолистівки періоду Першої світової війни. Експонувалася також схема бойових дій 8-ї армії Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова, відомих в історії як «Брусиловський прорив».

*XI. «Світ творчості Рабіндраната Тагора»
(20.08.2014)*

Рабіндранат Тагор – індійський письменник, поет, композитор, художник, громадський діяч. Він став першим серед не європейців, які були удостоєні Нобелівської премії з літератури. Виставка, що відкрилася в музеї, була підготовлена на честь 150-річчя письменника [3, с. 17]. В експозиції були представлені фотографії Тагора в різні періоди життя, його репродукції та книги.

XII. «Фотографія, що об'єднує» (21. 08. 2014)

Фотографія – це документ епохи, миттєвість, яка фіксує та відображає реальність. Саме така особливість відрізняє її від інших видів візуальних мистецтв ось уже 175 років. Як і що фіксують фото-митці, можна було побачити на виставці в музеї [3, с. 17]. Крім традиційних тем – портрет, репортаж, архітектура, діти – особлива увага була приділена темі – «Майдан» та подіям з «гарячих точок» нашої держави

XIII. «Герої не вмирають» (23.08. 2014)

Революція Гідності, яка увіковічила наше покоління «Небесною сотнею», та героїзм українських воїнів у відстоюванні Української Держави на Донбасі у війні з терористами та російськими окупантами, спонукала до створення нової виставки [3, с. 17].

Її основою стали експонати, пов'язані з подіями на Майдані в Києві та в зоні АТО 2013–2014 рр.

Увазі відвідувачів було представлено плакати, агітаційні матеріали, особисті речі протестувальників, палиці, щити, уламки бруківки, гільзи, каски та бронежилети, обгорілі снаряди – все це свідки війни під музейним склом. Окрема частина експозиції розповідає про загиблих у цій війні героїв нашого краю

XIV. 25-річчя Рівненського РУХу (25. 09. 2014)

«Партій багато, а РУХ – один». Ці слова можна назвати девізом Рівненського РУХу, 25-річчя якого відзначалося у 2014 р. На честь цієї події в музеї відкрилася виставка, матеріали якої розповідали про історію створення Народного Руху на Рівненщині [3, с. 17]. На презентації під акомпанемент бандури прозвучали патріотичні пісні.

XV. «Фотовернісаж на Покрову» (12.10.2014)

Дев'ятий Міжнародний Салон Художньої Фотографії зібрав фотомайстрів з 52 країн світу. 90 найкращих світлин потрапили на виставку в музей [3, с. 17]. На церемонії нагородження було вручено понад 80 нагород, серед яких були присуджені золоті, срібні, бронзові медалі, дипломи. Головний приз дістався фотографу із Сингапуру, який представив фото в темі «Природа».

На подвір'ї музею розташувалася благодійна виставка-продаж виробів декоративно-ужиткового мистецтва, гарного настрою присутнім додавали виступи рівненських музикантів: тріо «Лісова пісня», етно-гурту «Дуліби» та співачки Христини Панасюк. Великий інтерес викликала лотерея «Фортуна на Покрову», в якій усі, хто мав фотоапарат, від дорослих до малечі, могли виграти цінний приз. Такі фотовиставки своїм культурним внеском сприяють об'єднанню України

XVI. «Живопис Михайла Федюри» (11.11. 2014)

На виставці експонувалися ікони, пейзажі, портрети і натюрморти рівненського художника Михайла Федюри – всього 87 робіт [3, с. 18]. Особливо цікавими були пейзажі рівненських околиць, зображення храмів, замків, сільських краєвидів на фоні природи. Художник був учасником численних обласних і республіканських виставок, неодноразово відзначався дипломами та грамотами.

На презентації виставки пройшла благодійна акція: картини продавалися, а зібрані кошти передали на потреби воїнів української армії, онкохворих дітей, дітей-сиріт. Це бажання самого художника – «Я хочу, щоб виставка принесла користь».

XVII. «...Згадав свою Волинь святую і волю-долю молодую» (24.09. 2014)

Цю виставку, присвячену 200-річчю Т.Г. Шевченка та 168-ій річниці від часу його перебування на Волині, створили спільними зусиллями науковці музею та рівненські художники Євген Чорний, Микола Кундель, Любов Крайлюк [3, с. 18]. Власну колекцію «Кобзарів» Т. Шевченка надав для експонування художник-реставратор, мистецтвознавець, колекціонер Микола Бендюк. Вишиті тексти «Заповіту» Шевченка різними мовами народів світу до ювілею виготовили студенти НУВГП

XIX. «Весна іде, добро несе...» (15. 04. 2014)

Таку назву мала виставка, що до Великодніх свят відчинила свої двері в музеї бурштину [6]. Представлені експонати були об'єднані тематикою українських Пасхальних традицій. Це писанки, крашанки, різноманітні вироби з глини, бурштину, скла, лози, соломки, вишивані рушники, ляльки-мотанки. Більшість робіт виготовлені Спілкою інвалідів з дитинства «Передзвін» (близько 100 експонатів). В межах виставки відвідувачі мали змогу взяти участь в благодійній акції «Допоможи ближньому», мета якої – допомогти онкохворим

дітям. «Лише об'єднавшись, ми зможемо допомогти цим дітям повернути щасливе дитинство», – наголошували автори виставки

Масові заходи

В нашому музеї стали проводитися заходи, що дозволяють привернути увагу та інтерес широкої громадськості до тих чи інших подій, дат, постатей: «Тиждень книги в музеї», «День музею в школі», «Свіча пам'яті», «Ніч в музеї» та інші.

I. День вишиванки в музеї (24.08. 2014)

Вишита сорочка здавна була традиційним одягом українців, і в наш час вишиванка не втратила своєї популярності, навіть навпаки, спостерігається певна хвиля посиленого інтересу до неї і українського національного одягу загалом

На День незалежності України, з метою виховання ціннісного ставлення до історичних, духовних і культурних надбань народу, в музеї була проведена патріотична акція «Вишиванку одягай – до музею завітай!» [4, с. 11]. Для усіх рівнян та гостей міста, які цього дня завітали до музею у вишиванці, вхід був безкоштовним.

II. День Знань у музеї (1.09.2014)

День Знань для всіх нас став традиційним, адже ще з дитинства він вважається дуже символічним і значущим в житті кожного. Саме в день Знань, радісний і хвилюючий, починається шлях кожного школяра до нових відкриттів.

В цей день Рівненський краєзнавчий музей гостинно відкрив свої двері для школярів міста та області. Для дітей молодшого віку були проведені заходи в межах пізнавально-ігрової програми – «Твій друг – музей». Для старших школярів була запропонована програма «Музей – школі», на якій відвідувачі разом з науковцями музею погортали сторінки історії, познайомилися з природними багатствами краю. Увесь день в музеї панувала піднесена, святкова атмосфера, до музею прийшло понад 500 юних відвідувачів, для бажаючих було проведено 10 екскурсій. [2, с. 69]

III. Дні української писемності та мови (9.11.2014)

З кінця жовтня і до середини листопада в музеї проходили Дні української писемності та мови. Увазі відвідувачів були представлені освітні й інтерактивні програми для школярів та студентів, які поєднували як пізнавальні, так й ігрові елементи, знайомства з експозиціями.

Була розгорнута міні-виставка, присвячена історії писемності. Про те, як, чим і на чому писали в давнину, з чого виготовляли чорнило, якими були перші книги, маленькі відвідувачі дізнавалися на театральні-ігрових екскурсіях «Звідки прийшла книга», та «Про що розповіло гусяче перо». Увазі старших школярів та студентів була представлена екскурсія «До витоків писемності та книжності»,

присвячена розвитку писемності в Україні та на Рівненщині.

Загалом було проведено 27 екскурсій для 717 слухачів. [2, с. 87–96]

IV. *Театралізоване дійство «Бурштинова казка» (30.05. 2014)*

«Бурштинову театралізовану казку» влаштували працівники Музею бурштину для маленьких пацієнтів онкогематологічного відділення, щоб привітати їх з Міжнародним днем захисту дітей і передати медикаменти та подарунки [6]

В актовій залі лікарні зібралися діти, що перебувають на лікуванні, медичний персонал, батьки. Богиня історії Кліо (працівник музею Світлана Гривюк), під музичний супровід, ознайомила дітей з легендарним сонячним каменем – бурштином, розповіла поезії та легенди про нього, представила прикраси, картини, сувеніри зі скла, шкіри, кераміки, декоровані бурштином.

По закінченні заходу дітям були подаровані обереги, власноруч виготовлені музейниками – ляльки-мотанки та шматочки сонця – бурштин.

Музейні проекти

I. *«Мистецтво одного села»*

Подібні проекти яскраво демонструють своєрідність творчості наших земляків, їх вміння бачити прекрасне в житті та передавати його в своїх роботах. Такі заходи приносять не лише радість творення для самих майстрів, а й задоволення бути відзначеними, знати, що твою роботу цінують, приділяють їй увагу

Межиричі Корецького району (29.05. 2014) [3, с. 16].

На виставці були представлені – художня вишивка, ткацтво, ковальські вироби, геральдика, в'язання гачком, квілінг, мотанка, аплікація соломкою, вишивка ікон бісером. На відкритті заходу виступили: народний аматорський ансамбль української пісні «Берегиня», зразковий фольклорний ансамбль «Спадщина», дитячий духовий оркестр будинку культури с. Великі Межиричі.

Демидівка Демидівського району (19.11.2014) [3, с. 18]

На презентацію виставки прибули представники влади Демидівського району і Рівненської області, шанувальники народної творчості, а також, звичайно, майстри із своїми творами по таких напрямках: художня ковка, різьблення по дереву, бісеро- та лозоплетіння, мережевні вироби, живопис, художня вишивка та ін. Звучали пісні у виконанні ансамблю «Калинове гроно» і народного тріо «Дивоцвіт» районного Будинку культури с. Демидівка.

II. *«Золоте сузір'я – 2014» (18.12.2014)*

В переддень Св. Миколая Рівненський краєзнавчий музей традиційно зібрав золотих ювілярів –

видатних рівненських художників, письменників, скульпторів, майстрів народної творчості, спортсменів, яким цього року виповнилося 50. [3, с. 18]

На виставці присутні ознайомилися з творчими досягненнями ювілярів: картинами, світлинами, скульптурами, вишивкою, ткацтвом, трудовими нагородами і відзнаками, численними матеріалами, що розповідають про життєвий і творчий шлях непересічних особистостей краю, прослухали пісні гурту «Терен».

III. *«Картини Г. Косміаді в музеях Волині, Галичини та Поділля»*

Вже четвертий рік Рівненський краєзнавчий музей спільно із Народним музеєм Олександрійської загальноосвітньої школи-інтернату успішно реалізують музейний проект, присвячений видатному художнику Георгію Косміаді, що жив і працював в нашому місті в першій половині ХХ ст.. В рамках проекту картини митця побували в багатьох музеях правобережної України. Шепетівка, Острог, Дубно, Кременець, Луцьк, Вінниця, Житомир – це далеко не повна географія мандрівної виставки. У 2014 році виставка експонувалася в музеях Хмельницького, Тернополя, Івано-Франківська, Кам'янець-Подільського, де відвідувачі могли ознайомитися із творами непересічної особистості в історії українського мистецтва – художника Г.П. Косміаді [3, с. 17].

Презентації книг, фотоальбомів, фільмів

I. *Книга «Переправа незабуття. Історія однієї експедиції». Автори – Т. Пономарьова, О. Булига [4, с. 12] (17.10. 2014)*

Книга присвячена роботі комплексної археологічної експедиції на місці битви під Берестечком 1651 р. між польською та українською арміями. Незмінним керівником експедиції був І. К. Свешніков – відомий археолог, якого сьогодні називають «волинським Яворницьким». Під його керівництвом молоді працівниці краєзнавчого музею віднайшли унікальні предмети XVII ст.

Учасниками Презентації стали краєзнавці, викладачі і студенти вишів Рівного, а також велика група тих науковців, які безпосередньо брали участь в археологічних розкопках. У супроводі бандури прозвучала старовинна козацька пісня «Гей, ну, браття, всі до зброї».

II. *Книга «Від коріння до крони». Автор – В. Собчук. (5.11.2014)*

Книгу відомого історика-краєзнавця В. Собчука про князівські шляхетські роди на Волині презентували громадськості Рівного в краєзнавчому музеї [4, с. 12]. В ній йдеться про те, як роди князів Острозьких, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських та інших магнатів з'являлися, розросталися, розпадалися на гілки, що переростали потім у нові клани, як вони нарощували, відстоювали і втрачали свої володіння, згасаючи і сходячи з арен.

Книга викликала великий інтерес серед дослідників, краєзнавців, істориків, викладачів та студентів університетів.

III. Фільм «Без кожуха». Автор – О. Бухало (24.09. 2014)

В краєзнавчому музеї відбулася презентація фільму телеканалу РТБ «Без кожуха» (автор Олексій Бухало), приуроченого до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка [4, с. 12]. У кіно-розповіді науковці намагалися розкрити істинний образ поета як прогресивного інтелектуала 19 ст., а не звичайного сільського хлопця-бідняка. Кінострічка провела глядачів по місцях, пов'язаних із перебуванням Т.Г. Шевченка на Рівненщині у жовтні 1846 р.

Освітні програми та заходи

Характерна особливість останніх років – увага до освітньої діяльності музеїв, яка стає одним із пріоритетних напрямків музейної роботи. Музеї стають центрами як формальної, так і неформальної освіти та виховання для всіх категорій населення. Велике значення надається роботі з дітьми та молоддю. Приблизно половина тих, хто прийшли до нас в 2014 році – це діти дошкільного та шкільного віку, в краєзнавчому музеї близько 55% [2, с. 102]. Одні з них відносяться до категорії організованих (тобто залучених музеєм до навчального процесу), інші прийшли до музею індивідуально: з батьками або самостійно (25% та 30% відповідно). І з тими, і з іншими музей активно взаємодіє.

Серед популярних освітніх заходів, що проводилися в музеї, можна назвати музейні уроки, лекції, екскурсії, семінари тощо. В 2014 р. проводились Уроки мужності (54), виховні години до 200-річчя Т.Г. Шевченка (39), Години громадянської пам'яті (10), науково-практичні семінари для вчителів і студентів (6) та інші освітні заходи. Було організовано і проведено 184 виїзних заняття з різної тематики (історичні, етнографічні, літературні, природознавчі, до Великодніх свят), ними охоплено 4308 чол. [1, с. 5].

В 2014 році ефективно працювали Цикли театральні-ігрових екскурсій «Твій друг музей» та «Допитливий малечі про музейні речі», за програмою яких було проведено 165 занять, охоплено 3545 чол. [1, с. 4].

Останнім часом спостерігається факт, який підтверджує високий соціально-культурний статус і необхідність музею: до музею приходять люди, яких раніше він не цікавив, більше того – приходять сім'ями або молодіжними парочками. І, звичайно ж, потім обмінюються враженнями, що також дуже важливо. Так, в 2014 році було проведено 177 екскурсій для таких індивідуальних відвідувачів, охоплено 519 чол. [2, с. 1–103].

Отже, в існуючій соціокультурній ситуації музей стає важливим культурно-освітнім центром, який дозволяє знаходити ефективні форми спілкування відвідувача з культурними та історичними цінностями в музейному просторі.

Джерела та література:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2014 р., 11 с.
2. Книга обліку екскурсій – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2014–2015, 196 с.
3. Книга обліку виставок. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2011–2014, 50 с.
4. Книга обліку масових заходів. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2013–2014, 48 с.
5. «Поліська гостина» радо зустрічала гостей. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: sarny-rda.gov.ua/node/124497
6. Прес-релізи масових заходів.

ОКСАНА ЧАПАЙЛО

ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ ПРИНЦИПІВ РОБОТИ В МУЗЕЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Музейні установи не зважаючи на свій тип, в усі роки виконували в суспільстві роль своєрідних сховищ інформації, представленої у вигляді різноманітних за типом музейних предметів. Головним їх завданням було не лише ознайомлення максимальної кількості людей з експонатами, які зберігаються у стінах, а представити, їх в такому світлі, щоб відвідувач почерпнув максимум корисної інформації про нього [1].

Музей повинен змінюватись, експериментувати, реагувати на зміни у світі, щоб не втратити зв'язок з відвідувачем та гідно конкурувати в середовищі віртуальних та масових розваг.

На жаль, слід відмітити, що потужний історико-культурний потенціал України не використовується повною мірою в зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. На сьогодні досить низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини. Причиною є інерція адміністративного управління, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій та в значній мірі недостатність відповідного фінансування галузі [6].

Серед причин низького авторитету музейних закладів можна назвати їх невідповідність сучасним вимогам вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій, невміння задовольнити потреби вибагливого відвідувача та інші проблеми. Загалом, зменшення привабливості музеїв свідчить як про неспроможність музеїв якісно конкурувати зі сферою масових розваг, так і про загальне зниження культурного та загального інтелектуального рівня нації [3].

Подібні недоліки вимагають формування нових адекватних принципів в музейній сфері. Щоб зменшити ризики музеїв від такої конкуренції, потрібно створити правильну візуалізацію музейних колекцій, без якої неможливо уявити презентацію музейних об'єктів, створити цікаві, динамічні інтерактивні програми, розраховані на сучасного споживача та його комфорт. Сучасне середовище музейної діяльності потребує інновацій і нових підходів в управлінні, які дозволять ефективно та достовірно інформувати відвідувачів, конкурувати в соціокультурному середовищі за допомогою звукових, світлових інсталяцій та іншого сучасного технічного оснащення. Іншими словами, відповідати сучасним запитам споживачів.

Саме впровадження музейного менеджменту, який поєднує в собі нові знання та досвід, суттєво

поліпшить та адаптує музейне середовище до специфіки інноваційних рішень.

Що ж таке менеджмент – музейний менеджмент?

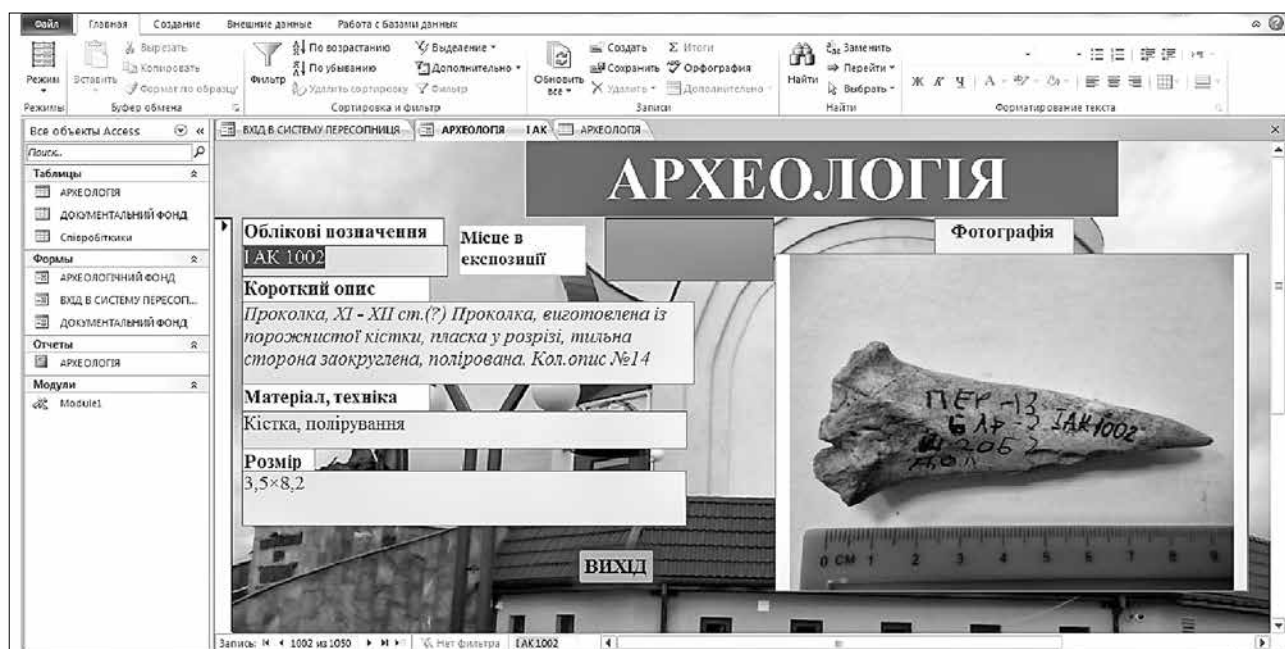
Поняття «менеджмент» (англ. management від to manage – управляти) означає сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом, а також інтелектуальними, фінансовими та іншими ресурсами. Іншими словами, менеджмент – це теорія і практика управління установою (організацією, фірмою) та її персоналом [7, с. 242].

Термін «музейний менеджмент» з'явився понад 20 років тому та означає систему знань про теорію і практику управління музеєм і музейним персоналом, що передбачає планування, управління проектами і програмами, музейний маркетинг, фандрейзинг, інформатизацію, PR і рекламу [5].

Актуальне завдання українського музейного менеджменту – сприяння популяризації української національної спадщини та формування позитивного культурного іміджу нашої держави шляхом запровадження нових управлінських підходів у веденні музейної справи, що передбачають підвищення інституційної спроможності, запровадження механізмів збільшення ресурсів [5].

Управління музейними закладами, що ефективно працюють, стає все більше схожим на менеджмент бізнесових структур. Підприємства, що досягли успіху, незалежно від того, чи це комерційні підприємства виробничої сфери, чи це заклади культури й мистецтва, застосовують однакові принципи менеджменту. Музейні установи все частіше починають враховувати у своїй роботі те, що у різних людей різні уявлення про те, що називається мистецтвом, і всі ці види мистецтва мають право на існування. Один і той же музейний заклад може займатися фундаментальними розробками, надавати освітні послуги, організовувати заходи для звичайних людей. У цьому самому закладі можна придбати подарунок чи орендувати приміщення для певної діяльності. Менеджмент, що спрямований на результат, на отримання коштів є необхідною умовою діяльності музейних установ. Результати роботи музейних закладів більше не можна оцінювати тільки науковими досягненнями. Питання тепер ставиться так: чи приносять ці дослідження користь суспільству? Оцінюючи це, ми знову повертаємося до кількості відвідувачів [4, с. 38].

Невідкладним завданням для розвитку всіх музеїв залишається комп'ютеризація і автоматизація обліку музейних експонатів, створення баз даних, використання інформаційних технологій,

База даних археологічного фонду КЗ «Пересопниця» створена в Microsoft Office Access

які розширюють можливості зберігання, аналізу, а також демонстрації пам'яток. Ефективне матеріально-технічне та фінансове забезпечення музейної справи можливе за наявності аналітичних центрів з питань музейного менеджменту та маркетингу, що дозволить розробити механізми залучення інвестицій для реалізації музейних програм, вдосконалити державну підтримку музейної справи для залучення благодійної допомоги, спонсорських коштів шляхом податкового, митного та інших видів економічного регулювання [6].

Невід'ємним компонентом музейного менеджменту є також сучасні інформаційні технології. Інформаційні технології у XXI ст. пронизують усі сфери діяльності музею: від інформаційного менеджменту й електронної комерції до традиційної експозиційної діяльності. На сьогоднішній день у багатьох музеях вже накопичений досвід роботи з інформаційними технологіями як з таким інструментом (розвиток мультимедійної складової, оцифровка музейних фондів, створення та управління базами даних). Особливої актуальності набуло впровадження автоматизованих систем, розроблених для покращення роботи у музейних установах: ИСС «НИКА-Музей» (сучасна комплексна інформаційно-довідкова система); КАМИС (облік, зберігання, каталогізація експонатів, підготовка експозицій та виставок, створення інформаційних систем для відвідувачів); ИРБИС (система автоматизації бібліотек) тощо. При цьому Гураль Р.І. зазначає, що «доробка таких систем до потрібного рівня або займає багато часу, або вартує досить дорого, що як правило спонукає замовлення баз даних, написаних виключно під потреби окремої установи, а для зручності користувачів на сервері

передбачається внутрішньокорпоративний портал, який доступний тільки працівникам установи» [2].

Ми ж в свою чергу для покращення роботи в музейних установах пропонуємо використовувати систему управління базами даних – Microsoft Office Access, яку можна пристосувати до потреб музейного середовища, яка входить до пакету офісних програм Microsoft Office. За допомогою програми Access можна збирати, відстежувати, додавати нові дані до бази даних, редагувати наявні, наприклад, змінювати поточне розташування предмета, видаляти відомості, якщо, наприклад, предмет було списано, впорядковувати та переглядати дані різними способами.

Таким чином, можна створити сучасну музейну інформаційну систему, яка забезпечувала б вирішення широкого кола музейних завдань: облік та зберігання, каталогізацію, швидкий пошук і відбір даних за різними атрибутами та їх поєднаннями, підготовку до виставок та експозицій.

Складовим елементом музейного менеджменту є маркетинг, тобто дослідження споживчих смаків, формування попиту і задоволення потреб у сфері музейних та супутніх послуг. Досвід свідчить – в європейських країнах велика увага приділяється наявності у музеях кафе і ресторанів, магазинів сувенірів та іншої продукції, необхідної для задоволення потреб відвідувачів. На відміну від західних країн, в Україні недостатньо розвинені практики надання музеями супутніх послуг, що негативно відбивається на рівні їх відвідуваності. Завдання музейної маркетингової – підвищення популярності закладу, сприяння формуванню національної ідентичності через проведення лекцій, курсів, екскурсій іноземними мовами, навчання школярів, створення пересувних виставок, музейні магазини тощо [5].

Музейний менеджмент може стати здобутком у вітчизняній музейній практиці, який дозволить чітко сформулювати стратегію як залучити відвідувачів і зробити так, щоб в музей постійно поверталися у пошуках нових вражень і нових знань. Все ж таки є сенс у вивченні потенціалу музейного менеджменту та його принципів у розробленні про-

єктів, які в свою чергу дозволять розвивати взаємодію між співробітниками, колекцією та публікою.

Тому сьогодні перед музеями стоїть завдання переосмислити власну роль відповідно до вимог часу в умовах інформаційного суспільства і при цьому зберегти сутність музею, його наукову складову при значній видозміні форм і методів діяльності.

Джерела та література:

1. Гураль Р.І. Новітні технології у музейній справі // II науково-практична конференція «Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи» 25–26 вересня, 2014 р., Київ). – С. 26–28.
2. Лук'янець Н. М. Сучасні інформаційні технології як складова музейного менеджменту / [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/396>.
3. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства: Міністерство культури України Національна парламентська бібліотека України інформаційний центр з питань культури та мистецтва 2013 р. Вип. 5/5 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2013/modern_muz_spravi.Pdf.
4. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник // Під ред.: В. Великочого, Н. Гасюк. Авторський колектив: П. Горішевський, М. Дейнега та ін. – Івано-Франківськ: Плай. – 2005. – 64 с.
5. Стан та шляхи модернізації музейного менеджменту в Україні. / [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/2.htm.
6. Чупрій Л. В. кандидат філософських наук, доцент, старший консультант відділу соціокультурних та етнонаціональних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, директор ЦСПД «Генеза». Стан та проблеми музейної справи в Україні / [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://getmanps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52.
7. Шевченко В. В., Ломачинська І. М. Музеєзнавство: Навч. посібник для дистанційного навчання. – К.: Університет «Україна», 2007. – 288 с.

ФАІНА РЯБЧИКОВА

ФУНКЦІОНУВАННЯ МУЗЕЇВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Умови, в яких перебувають сучасні музеї, надзвичайно складні і, подекуди, суперечливі. З одного боку, на розвитку музейного сектору негативно позначаються економічна криза, недофінансування галузі, відсутність цілісної національної музейної політики. З іншого боку, у всьому світі, як і в Україні, ми спостерігаємо стрімке зростання чисельності музейних установ. Зокрема, всупереч економічній логіці кожні п'ять років кількість музеїв збільшується на 10% [2, с. 22].

В Україні офіційна статистика з цього питання є також досить оптимістичною. За роки незалежності кількість державних та комунальних музеїв зростає майже у 3 рази: від 214 [8, с. 477] у 1990 р. – до 608 [4, с. 60]* у 2013 р. При цьому варто зауважити, що кількісні показники усієї вітчизняної музейної мережі точно з'ясувати не можливо, оскільки на державному рівні відсутній централізований об-

лік громадських та приватних музейних установ. (Така ситуація теж красномовно демонструє ставлення держави до музейної справи). У пресі можна зустріти дані про приблизні підрахунки на рівні 5 тисяч музеїв.

Серед нових музеїв чимало таких, які цілком змінюють уявлення про музейний простір. Це, до прикладу, Київський музей історії туалету, Одеський музей звуку, Харківський музей сексуальних культур світу, Львівський музей пивоваріння та багато інших.

Таким чином, сьогодні музеї (особливо традиційні) опиняються в ситуації, коли при старій матеріально-технічній базі, низькому фінансуванні збільшується конкуренція як всередині музейного сектору, так і з іншими закладами культури та сфери послуг.

Разом з тим, автор переконана, що діяльність музеїв повинна оцінюватися не за кількістю відвідувачів чи кількістю проданих квитків, а за соціальним ефектом, своєрідним внеском музею у розвиток громади, суспільства загалом. Очевидно,

* За даними Держкомстату кількість музеїв, створених у складі підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, у 2013 році – 3 507.

що оцінити музей за таким критерієм надзвичайно складно. Як виміряти, чи вплинув музей (і в якій мірі) на розвиток творчих здібностей населення чи його загальнокультурний рівень?

Один із можливих способів був запропонований на конференції Європейського музейного форуму в м. Тампері (Фінляндія, 2010 р.) професором музеології Йанне Вілкуна (Janne Vilku). На питання: «Як можна виміряти вплив музею на суспільство?» – він відповів, що знає один-єдиний критерій – економічний. У двох містах провели опитування про те, яку суму грошей від податків жителі спрямували б на розвиток музею. Там, де був хороший музей, сума була б вдвічі більшою [1, с. 57].

На думку професора Й. Вілкуна, хороший музей повинен працювати з місцевою спільнотою, бути до неї дуже прив'язаним і впливати на неї. Зазначимо, що тісний зв'язок музею з місцевою громадою є характерною тенденцією розвитку музейного світу і лежить в основі таких сучасних концептуальних типів музею, як екомузей, інтегрований музей чи сусідський музей. Дослідники образно говорять про «стирання меж між музеєм та соціумом», «руйнування музейних стін», коли місцеві жителі «відіграють ролі» не тільки відвідувачів, але й беруть участь у створенні виставок, розробці музейних проєктів, плану роботи тощо.

Цікавий приклад такого музею наводять у своїй книзі американські дослідники Ніл, Філіп і Венді Котлери.

«Наприкінці 1990-х рр. Мистецький центр Воркерів у Міннеаполісі, штат Міннесота, став прикладом значних змін, що відбувалися в музейному світі. Відвідувач при вході міг побачити молодших школярів, які сидять за столами і щось творять чи працюють з предметами колекціонування. Старшокласники проводили екскурсії по фотовиставці. У галереях на вищих поверхах виставлено картини Віллема де Коонінга. Величезні полотна у пастельних тонах з текстами віршів складаються в безперервну кольорову стрічку, яка плине яскраво освітленими галереями. У глядацькому залі саме закінчується концерт. У сусідньому залі відбувається семінар з оповідного мистецтва, там використовують предмети з колекції Мистецького центру. У студії школярі середніх класів проводять репетицію вистави.

Так виглядала «Безкоштовна перша субота» – щомісячний захід, коли протягом дня відбувалися заняття для сімей із дітьми, присвячені творчому самовираженню» [5, с. 12].

Так чи інакше, вітчизняні музеї, особливо в умовах відсутності розвиненої туристичної інфраструктури, не зможуть ефективно функціонувати без звернення до місцевої громади, без чіткої продуманої стратегії розвитку. В іншому випадку, вони, за влучним висловом австрійського музеолога Фрідріха Вайдахера, «намагатимуться

відповідати вимогам світу, що минув уже кілька поколінь тому» [2, с. 27].

Відтак питання «виживання» музеїв лежить у площині активізації зв'язків з місцевою спільнотою, вивчення її запитів, створення актуальних адресних музейних продуктів, відмови від формального підходу до справи та ін. Тут можна чимало розмірковувати щодо кожного з перелічених напрямів (і не тільки). Не претендуючи на всеосяжність висвітлення проблеми, звернемося до окремих аспектів діяльності музеїв в сучасних умовах.

У першу чергу, «прив'язаність» до місцевої спільноти передбачає чітке розуміння того, яка ця спільнота, які її потреби, зацікавлення. Безумовно, наявність соціологічної служби, чи хоча б штатного музейного соціолога, це розкіш для українських музеїв, проте ігнорування необхідності вивчення музейної аудиторії призводить до диспропорції між зусиллями музейних працівників та очікуваннями відвідувачів. Численні дослідження доводять, що музеї задовольняють потреби лише незначної частини своїх відвідувачів [2, с. 442]. Якщо ця ситуація не буде змінена, годі говорити про вплив музею на суспільство.

Для обласних музеїв одним із можливих варіантів вирішення означеної проблеми, на наш погляд, може стати налагодження співпраці з вищими навчальними закладами шляхом залучення студентів спеціальності «Соціологія» до проведення музейних соціологічних досліджень чи то у формі практичних, чи індивідуальних занять. У такий спосіб ВНЗ отримає стабільну базу прикладних досліджень, а музей можливість постійного моніторингу своєї аудиторії.

У будь-якому випадку такі дослідження мають охоплювати не лише реальну аудиторію музею (тих, хто прийшов), але й потенційну. Важливо чітко знати, що заважає людям прийти до музею, чому вони не бачать сенсу у таких відвідинах, за яких обставин вони б змінили свою думку та ін. Російська дослідниця Марина Юхневич вважає, що якби кожен музей зміг відповісти на питання, «чому вони не прийшли», то його реальна аудиторія значно б зросла [10].

Крім того, створення музейного продукту (виставки, лекції, екскурсії тощо) має бути адресним, орієнтованим на конкретну категорію відвідувачів. Для прикладу наведемо досвід Історичного музею Амстердаму, який у 2003 р. організував виставку, присвячену міській моді 1950–2000-х рр. Музей ставив перед собою завдання розробити виставку, яка крім традиційної публіки старшого віку привабляла б також і молодь віком 20–30 років.

Члени проєктної групи розробили два профілі:

1. Молода жінка віком 25 років. Любить стежити за останньою модою Парижа та Лондона, читає журнали про моду, любить музику й танці, їй

подобається відвідувати магазини, а в музеї її приваблює особлива атмосфера. Вона не дуже любить читати.

2. Жінка віком 55 років. Звикла ходити до музею і любить експозиції з хронологічним порядком. Вона сама шие собі одяг і цікавиться, як пошити окремі представлені на виставці моделі. Вона зовсім не любить відвідувати магазини, не надто цікавиться останньою модою і багато читає.

Дві зовсім різні людини. Для кого ж готувати виставку?

Музей свідомо зробив свій вибір: більше уваги звернув на створення атмосфери, гарне освітлення, музичний супровід, а всі текстові коментарі до виставки розмістив у брошурі. Виявилося, що справді молодих відвідувачів прийшло більше, ніж зазвичай [6, с. 224].

Фрідріх Вайдахер справедливо зазначає, що кожна категорія відвідувачів (діти, поодинокі відвідувачі, японські туристи та ін.) поводить себе специфічно та відповідно потребує різних послуг і різних інтерпретаційних підходів [2, с. 442]. Тому музейним працівникам при розробці кожного музейного продукту варто більше керуватися інтересами і навіть «баченням» відвідувача, а не власними уявленнями.

Інший аспект теми стосується того, що в музейній аудиторії залежно від частоти відвідин виділяють постійну і нестабільну (разові відвідувачі) частини. Так-от, наявність кістяку постійних відвідувачів – це суттєвий якісний показник діяльності музею, вияв його місця в суспільстві, свідчення того соціального ефекту в місцевій громаді, на який вказувалося вище.

Нарощування постійної аудиторії – це величезна складна щоденна праця і результат чіткої продуманої концепції музею. У цій роботі, на наш погляд, можна виділити дві складові: змістову та технічну.

Перша зосереджена на тому, що музей пропонує місцевій спільноті. Не секрет, що більшість постійних експозицій обласних та й районних краєзнавчих музеїв побудовані ще у радянський час. Вони застаріли як фізично, так і морально (концептуально). Звісно, фінансове становище українських музеїв не дозволяє навіть думати про реекспозицію. З іншого боку, 30-річний місцевий житель, який за своє життя уже тричі був у музеї (чи то з класом, чи з гостем з іншого міста) навряд чи захоче прийти оглянути ту ж експозицію в четверте. І справді, на пропозицію піти до музею здебільшого чуємо від наших друзів: «Ми вже все бачили».

За таких обставин музейні працівники змушені вдаватися до розширення «асортименту» музейних продуктів та послуг, організації різних форм культурно-освітньої діяльності. У цьому контексті вважаємо за необхідне зробити застереження щодо можливих перегинів. Інколи музеї в «гонитві за відвідувачем» можуть втратити свою «музейність»,

іншими словами кажучи, перетворитися на розважальні центри. Автор переконана, що в основі музейної діяльності має лежати музейний предмет – оригінал, частина культурного та природного надбання, яка володіє величезним освітнім потенціалом.

Найбільш традиційною формою оновлення «обличчя музею» є виставки. Наведемо, кілька цифр з офіційної статистики, які, на наш погляд, є надзвичайно важливими. У музеях України станом на 2013 р. зберігається 12 689 762 предметів основного фонду (з них – 96,2% у його державній частині) [4, с. 42]. Це, власне, частинка тієї культурної та природної спадщини, яка може й повинна використовуватися з метою консолідації нації, виховання підростаючого покоління, формування у нього дбайливого ставлення до оточуючого середовища, толерантності та поваги до історії і культури інших народів і т.д. При цьому протягом року із зазначеної кількості експонувалося лише 11,7% музейних предметів (1 490 537) [4, с. 50].

І ці показники ще не найгірші. Як зазначає директор Одеського музею Західного і Східного мистецтва Людмила Сауленко, в окремих музеях такі цифри є просто гнітючими. Зокрема, Національний художній музей України налічує близько 300 тис. од. зб., з них місце в експозиції знайшлося лише трохи більше 1%. Українські музеї, говорить дослідниця, – не виняток. Для великих музеїв світу таке співвідношення складає 5%. Таким чином, сьогодні в цих музеях поповнення збірки фактично прирікає предмети на «довічне ув'язнення» у фондосховищах [7, с. 51]. Саме виставки дозволяють актуалізувати ту спадщину, яка подекуди десятиліттями схована в музейних запасниках.

Зрозуміло, що в означених вище умовах «боротьби» за відвідувача, а також з огляду на усвідомлення місії музею у сучасному світі, музейники стоять перед необхідністю урізноманітнення як виставкової, так й екскурсійної роботи, і не лише тематично. Інтерактивні, «живі», динамічні виставки, а також їх поєднання з іншими формами (виставка-майстер-клас, виставка-концерт тощо.), театралізовані, ігрові екскурсії повинні стати невіддільними елементами діяльності музею.

Аналіз інтернет-матеріалів показує, що українські музеї справді вдаються до розробки та проведення досить складних форм культурно-освітньої роботи. Уже звичними для нас стали «Ніч у музеї», «Вечір пам'яті», «Концерт у музеї» тощо. Проте слід зауважити, що подекуди такі акції є, по перше, разовими (навіть якщо відбуваються 1 раз на рік), а, по друге, – «для небагатьох» (тобто коли на них запрошується конкретне коло осіб, зазвичай «потрібних»). У таких випадках, незважаючи на очевидне новаторство, соціальний ефект, вплив на місцеву спільноту залишається низьким.

У зв'язку з цим, на наше переконання, більшу ефективність у збільшенні постійної аудиторії, у формуванні тісного, постійного зв'язку з місцевими жителями матимуть циклові форми роботи. Їх можна будувати на основі одного типу заходів. Це, зокрема, екскурсійний абонемент – коли розробляється програма екскурсій, об'єднаних певною ідеєю. Тоді придбавши такий абонемент, відвідувач буде зорієнтований, що, до прикладу, кожну суботу протягом наступного місяця йому забезпечений цікавий захід у музеї. А бо ж лекторії, які дозволяють згуртувати навколо музею доросле населення. Зокрема, цікаві лекторії у формі «Народних читань» проводяться у Музей історії Луцького братства, на яких відвідувачі мають виняткову можливість поспілкуватися з археологами, колекціонерами, потримати у руках унікальні музейні предмети.

Циклові форми культурно-освітньої діяльності можуть будуватися й на основі різнотипних заходів, тобто об'єднувати екскурсію, концерт, майстер-клас, зустріч з художником тощо. Зокрема, на сьогодні дієвими є такі програми, як «Недільний день у музеї» (розроблена як для дитячої, так і дорослої аудиторії), «Дні школяра», «Сімейні абонементи» та ін.

Ще однією ефективною формою, орієнтованою на постійного місцевого відвідувача, є музейні клуби, гуртки, студії. Вони дозволяють згуртувати навколо музею як підрастаюче покоління, так і дорослі групи населення, зокрема пенсіонерів, любителів старовини тощо. Крім того, уміла організація музейних клубів сприяє перетворенню музею на місце зібрання місцевої громади, місце інтелектуального відпочинку, місце спілкування та зустрічей, а отже дієвий елемент впливу на суспільство. У будь-якому випадку культурно-освітня робота музею має носити системний характер і охоплювати різні категорії аудиторії.

Технічна складова збільшення постійної аудиторії складає певний інструментарій, який дозволяє поширити інформацію про музей та музейні заходи і, відповідно, залучити відвідувачів.

У першу чергу, відомості про музей, графік роботи, вартість квитків та екскурсій, контактна інформація мають бути представлені в мережі Інтернет. Наявність власного сайту для музеїв сьогодні важко переоцінити.

Крім того, значний ефект, на наш погляд, матиме подання інформації про музей до безкоштовного картографічного сервісу Google Maps. Зазначимо, що сервіс безкоштовний, до того ж тут не обов'язково мати власний сайт. Якщо музейні працівники скористаються ним, то:

- музей бачитимуть усі користувачі Google Maps, котрі переглядають карту населеного пункту, а користувачі мобільних пристроїв зможуть швидше знайти інформацію про музей (особливо це важливо для залучення туристів з інших міст);
- інформація про заклад буде показуватися на першій сторінці пошукового запиту Google;

- відвідувачі зможуть залишати відгуки про музей, які будуть доступні в профілі музею і відображені поруч з адресою (що, власне, може стати дієвим елементом реклами закладу).

Таким чином, кілька нескладних і абсолютно безкоштовних дій забезпечать ефективне просування музейних послуг та поширення інформації про музей.

Досить часто музейні працівники опиняються в ситуації, коли добре організовані культурно-освітні заходи мають низьку відвідуваність. І тут постає проблема інформування, реклами музейних продуктів. Вирішення її, безперечно, залежить і від фінансових можливостей музею, але не тільки. Величезне значення мають винахідливість, наполегливість, а конкретніше – апробація нових, а також моніторинг і використання існуючих на ринку маркетингових технологій.

Запорукою успіху, і навіть своєрідним фундаментом ефективності просування музейних послуг є системність, регулярність культурно-освітньої роботи. Якщо музей постійно проводить різноманітні освітні акції, готує довгострокові програми, у спільноті формується уявлення про нього, як про привабливе, насичене враженнями місце, де можна цікаво і з користю провести час. Поодинокі і разові заходи, акції «для небагатьох» – навпаки, роблять музей непомітним для громади.

Дієвим прийомом у цьому контексті може стати організація щомісячних заходів на зразок процитованої вище «Безкоштовної першої суботи» Мистецького центру Вокерів в Міннеаполісі. Знання того, що кожної першої суботи місцевий музей перетворюється на місце цікавих освітніх програм для різних категорій мешканців міста, без сумніву, забезпечить розширення його постійної аудиторії.

Не слід із застереженням ставитись до того, що такий захід є безкоштовним. Вміло його використавши, музей отримає величезні «девіденти». По-перше, на таких заходах (і не тільки) відвідувачів можна проінформувати про музейні події місяця – виставки, майстер-класи, лекції тощо. При чому ефект безпосереднього спілкування дозволяє розказати про них із захопленням і таким чином забезпечити їх відвідуваність. Цікавий прийом був озвучений Людмилою Савченко, директором Самарського літературного музею імені М. Горького (Російська Федерація), на відкритій лекції в Національному художньому музеї України [3]. Музейник зауважила, що усім відвідувачам на виході з музею обов'язково дають флайери-програмки з інформацією про найближчі музейні події. Видається, що друк таких листівок не надто дорогий (у крайньому випадку його можна здійснити і за допомогою офісної техніки), а їх дієвість – підтверджена.

По-друге, ефективним інструментом просування музейних продуктів є створення бази електронних адрес відвідувачів і, відповідно, розсилка

інформації на e-mail. Напевно, сьогодні переважна більшість користувачів електронних скриньок отримують листи від торгових мереж, аптек тощо з інформацією про різноманітні акції, знижки та ін. Такий прийом уже підтвердив свою дієвість, і музеї можуть скористатися цим досвідом. Варто лише запропонувати відвідувачам (і не лише учасникам безкоштовних заходів) заповнити невелику анкету зі згодою отримувати на e-mail повідомлення про музейні події. За рік у такий спосіб можна сформувати солідну базу даних і, не витрачаючи коштів, розповсюджувати інформацію, розсилати запрошення.

Не варто забувати і про можливості сучасних численних соціальних мереж, які, на наш погляд, будуть не менш ефективними у просуванні музейних продуктів. Слід лише створити профіль музею і примножувати коло його друзів.

По-третє, на наш погляд, музеї можуть скористатися ще одним апробованим у дозвілєвій сфері маркетинговим прийомом – дарувати учасникам акцій (та й просто відвідувачам) безкоштовні квитки-купони на музейні заходи, які дійсні при купівлі ще одного квитка (т. зв. «1+1»). Особливо продуктивне розповсюдження таких квитків серед дитячої аудиторії. Зокрема, подібні купони на циркові вистави роздають дітям у садочках та школах. Справді, частина батьків, отримавши від дітей своєрідне запрошення на інтерактивну екскурсію чи музейне свято, радо скористається можливістю пізнавально провести час з малечою у музеї. Дозволимо собі зауважити, що дуже часто батьки постають перед проблемою: «Куди піти з дитиною у вихідний день?». Саме музеї можуть і повинні стати бажаним місцем проведення вільного часу для сімейних відвідувачів.

Можна запропонувати аудиторії й інші варіанти, зокрема такі, як: «Кожне 5 відвідування музею – безкоштовне», «При купівлі 4 квитків п'ятий – у подарунок». Крім того, усвідомлення соціальної місії музею робить необхідним запровадження акційних квитків для пенсіонерів, інвалідів, дітей позбавлених батьківського піклування тощо.

Аналіз інтернет-матеріалів показує, що українські музеї сьогодні активно запроваджують акційні квитки у різних варіаціях, наприклад, «3+1», «4+2» тощо, які орієнтовані на відвідувачів з дітьми. Ми вбачаємо в цьому величезну перспективу. І ось чому. Марина Юхневич справедливо зазначає, що сприйняття людиною будь-якого

феномену культури залежить від того, наскільки рано сформувалися її естетичні запити, навички сприйняття. Це положення, на її думку, цілком може бути застосоване до сфери музейного впливу: чим раніше розпочнеться залучення дітей до музею, то, ймовірно, більш високим буде рівень їх музейної культури в майбутньому [10]. Музейна культура – це інтегративна якість особистості, що характеризується певними властивостями, такими як розвиненість інтересу до музею, дбайливе ставлення до пам'яток культури, нетерпимість до вандалізму, усвідомлення предмета в його зв'язках з минулим і теперішнім, розуміння мінливості не тільки матеріальних цінностей, а й ідеалів, здатність витягувати інформацію з першоджерела [9, с. 73]. Тому активне раннє залучення дітей до музею є своєрідним довгостроковим внеском у формування майбутньої постійної музейної аудиторії. Інакше кажучи, – це вироблення норми, «звички» відвідувати музей. Напевне, не варто пояснювати, що існування в суспільстві такої норми є сьогодні життєво важливим для і для музеїв і для соціуму.

Перетворення музею на центр суспільного життя передбачає і певне перетворення його внутрішньої структури. І мова йде не лише про реорганізацію кадрового складу, виділення хоча б одного працівника, відповідального за зв'язки з громадськістю, рекламу музею тощо. Доцільним вбачається удосконалення системи обслуговування (гардероб, читальний зал та ін.), створення повноцінної рекреаційної зони. Великою популярністю користуються сьогодні музейні кав'ярні, які у музейному середовищі набувають особливого шарму і дозволяють привабити відвідувачів. Музейні крамнички, місця відпочинку з безкоштовним Wi-Fi, музейний кінозал, дитячі кімнати для гуртків – усе це елементи нового іміджу музею, що відповідає сучасному світу. Зрозуміло, що матеріально-технічна ситуація змушує музейних працівників демонструвати дива винахідливості при створенні таких рекреаційних зон, проте і віддача від них є суттєвою.

Варто вказати на ще один аспект досліджуваної теми. Маємо чітке розуміння того, що усе вищезначене для українського музейного працівника несе лише значне збільшення обсягу роботи при збереженні тієї ж мінімальної заробітної плати. Тому реалізація місії музею лежить на плечах ентузіастів, матеріально невмотивованих, але свідомих вагомості своєї справи.

Джерела та література:

1. Артемова Н., Лобанова В. Названы лучшие европейские музеи 2010 г. // Музей. – 2010. – № 8. – С. 57–65.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
3. Відеозапис лекції Людмили Савченко «Літературний музей у сучасному контексті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/board/muzejnikam/promuseum_videozapis_lekciji_ljudmili_savchenko_literaturnij_muzej_u_suchasnomu_konteksti/2-1-0-191
4. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2013 році: Статистичний бюлетень / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 94 с.
5. Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів. – К.: ВД «Стилос», 2010. – 528 с.
6. Музей: менеджмент і освітня діяльність: пер. с нидерл. / Упоряд. Герман Аарте, Зеновій Мазурик; Пер. Маріон Ковальчук; Передм. Василь Вовкун. – Львів: Літопис, 2009. – 224 с.
7. Сауленко Л. Л. Ее Сиятельство Коллекция. Его Величество Музей: [очерк] / Л. Л. Сауленко. – Одесса: Астропринт, 2012. – 120 с.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [уклад. О. Г. Осауленко; відп. за вип. Н. П. Павленко]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
9. Харитоновна А. А. Формирование музейной культуры у старших дошкольников // Начальная школа плюс до и после. – 2011. – № 3. – С. 73–77.
10. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей. Учебное пособие по музейной педагогике [Электронный ресурс] / М. Ю. Юхневич; Рос. ин-т культурологии. – М., 2001. – 223 с. – Режим доступа: <http://www.future.museum.ru/lmp/books/child2.htm>

ТЕТЯНА ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНІЙ МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ

В умовах трансформації ціннісних орієнтирів роль музеїв неможливо переоцінити: вони виступають як охоронці вічних ідеалів і сприяють формуванню в українському суспільстві нової системи цінностей. Музеї – це інтерпретатори минулого, які допомагають відвідувачам знайти натхнення в сьогоdnішньому дні й вселяють віру в майбутнє. Сучасні музеї поставлені в жорсткі умови конкуренції з іншими закладами відпочинку, саме тому працівники музеїв змушені шукати нові підходи в своїй роботі, підлаштовувати їх під сучасні вимоги суспільства. В результаті в музейну справу впроваджуються нові технології, які вже до нас були створені в сусідніх державах.

Впровадження технології музею-бренду в музейну практику може стати ефективною спробою апелювання до інтересів суспільства і розмови на мовою бізнесу і влади з метою доведення своєї потрібності і корисності суспільству. Крім того, основні постулати концепції бренду при перенесенні в музейне середовище допоможуть заповнити прогалину в історії розвитку музеїв в Україні [11, 17].

Сьогодні продукт музею поступово перемищується в сферу «раціонального мислення», стає економічною пропозицією, що означає наступне: він володіє споживчою цінністю, виходячи з доступних йому засобів, корисністю кожного з благ і сталих цін. Зазвичай, коли людина приходить до музею, вона платить гроші за вхідний квиток і екскурсійне обслуговування або, як прийнято вважати

в туристському бізнесі, за послугу, де музей є поставальником послуг.

Музейний продукт дійсно відноситься до сфери послуг. Він точно так само, як і послуга, володіє формальними ознаками: невідчутність, невіддільність, непостійність якості, недовговічність і відсутність володіння. В цьому їх відмінність від товарів, які матеріальні та можуть мати виразні функціональні характеристики, а саме якість, міцність, надійність, те, що можна гарантувати. Незважаючи на те, що музей володіє колекцією відчутних предметів, емоції, які вони викликають, є невідчутними. Переживання є нематеріальною характеристикою музею [2, 77].

Послуги музею специфічні, адже їх можна не тільки пережити, відчувати, їх можна створити, в них можна брати участь. Такі характеристики створюють для музею певні проблеми, бо послуги не можна зберігати. Відвідувачі знаходяться в положенні, коли якість залежить від їх очікувань і відносини до запропонованого.

Оскільки процес виробництва і споживання послуги пов'язаний з участю людей, є значний ризик мінливості якості. Якщо якість товару можна проконтролювати, наприклад, зупинити конвеєр, то послуга повинна бути якісною спочатку. Наприклад, ніхто не може гарантувати, чи буде екскурсивод привітний і дружелюбний до відвідувача в кінці робочого дня, адже після саме від контакту з музейним співробітником залежить загальне

враження від відвідування музею. Відвідувач музею може оглядати експозицію, але не може вимагати право розпорядження її предметами [11, 17].

Однак музейний продукт – це переживання, ідеї, задоволення, які більше ніде не можна знайти. Вони походять із автентичних об'єктів природи, історії, науки і мистецтва, які музеї зберігають, чуттєві переживання від зустрічі з красивими цікавими предметами. Деякі музеї намагаються збільшити ймовірність багатого і різноманітного музейного переживання, перетворюючись на «площі». На площі індивідуальна свобода не обмежена: ви можете сидіти на сонці, пити каву, розмовляти з друзями, грати з онуками, робити покупки.

Сучасна структура музейного продукту складається з трьох рівнів. Серцем музейного продукту є трансформація і переживання, які знаходяться на першому рівні і включають аспекти: навчання, розвага, естетизм. Другий рівень – стандартні послуги музею. Третій рівень – включає соціальну оболонку музейної трансформації, переживань і стандартних послуг.

При найбільшому акцентуванні емоційних цінностей, музеї можуть створювати конкурентну перевагу на ринку культурного туризму перед іншими музеями та установами культури, традиційно орієнтованими на духовні цінності. Однак у конкуренції з індустрією розваг, яка ґрунтується на інсценуванні розважальних переживань, на ринку вільного часу саме духовна цінність бренду, породжена автентичними предметами.

Музей може володіти цілим портфелем брендів, які містять різні ідентичності, спрямовані на самі різні аудиторії. Ключовою умовою для вироблення стратегії бренду є визначення цільового ринку. В музейній практиці є багато прикладів, коли музей не знає, на якому ринку він пропонує свій продукт: на ринку вільного часу або культурного туризму. Сьогодні навряд чи вдасться здивувати когось віртуальними музейними екскурсіями. Модель традиційного музею як «сховища раритетів» постійно трансформується, залучаючи нові методики як до формування колекції, так і до соціального позиціонування.

Балансування між історичною місією та економічними реаліями створює складну ситуацію для керівників музеїв. Потреба залучення нових медіа в музей відбувається на тлі загальної технологізації сучасної культури. Так званий процес «демократизації знань», який розпочався ще в середині 1980-х років, для музеїв означає, в першу чергу розміщення інформації в інтернеті. Звичайно, всі ці процеси вимагають додаткового фінансування, в умовах відсутності останнього ініціатива цілком перекладається на плечі співробітників музею. До їх численним завданням додається необхідність створення складних електронних баз даних, сис-

тем обліку творів мистецтва, наповнення сайтів та активний піар в соціальних мережах.

Тим не менш, усвідомлення потреб модернізації дає імпульс до пошуку нових технологій для надання розгорнутої інформації про експонати, донесення до публіки історичних та ідейних смислів, закладених у творах мистецтва, а також розширення взаємодії з відвідувачами. З появою мережі Інтернет і розвитком мережевих технологій музеї та інші установи культурної спадщини починають переосмислювати свої завдання і можливості. Все більше число музеїв приймає рішення підтримувати свій сайт (цифровий або електронний музей), щоб розширити надання корисної інформації про себе та залучити нових користувачів. Для відвідування найбільших скарбниць світової культури тепер достатньо мати комп'ютер із виходом в Інтернет, причому не треба скачувати ніякого додаткового дорогого програмного забезпечення або будь-яким чином змінювати настройки комп'ютера [10, 60].

Сьогодні найбільш поширеними інноваціями стають різноманітні додатки для смартфонів. «DailyArt» – це програма для Android пристроїв. З її допомогою користувач щодня отримує зображення одного з шедеврів мистецтва з історією його створення. Професійні мистецтвознавці спеціально для цього проекту готують ексклюзивні статті та інтерв'ю з митцями і кураторами музеїв. Додаток має тисячі користувачів в усьому світі, більшість яких із США (в січні 2013 було зафіксовано 20 000 скачувань). Цей додаток було оголошено однією з «12 кращих освітніх програм 2012 року». Поки воно доступне тільки на англійській мові.

Мета мобільного додатку Artfinder – влаштувати революцію в процесі купівлі-продажу предметів мистецтва та зробити інвестиційно привабливі картини більш доступними. При покупці творів мистецтва за допомогою програми Artfinder представники сервісу гарантують повернути кошти протягом 30 днів у випадку, якщо картина, наприклад, виглядає краще на екрані смартфона, ніж у житті. Джонас Алмгрен, засновник і генеральний директор Artfinder, зазначає, що за допомогою цього додатка вони мають намір «надати унікальний досвід мільйонам людей, які хочуть купувати твори мистецтва за допомогою смартфонів».

Також існує тенденція до виходу екскурсій за межі музейного простору. За допомогою GPS-систем виставки перетворюються на своєрідний квест. Наприклад, Музей історії польських євреїв відправив бажаючих ознайомитися з біографією письменника та педагога Януша Корчака в прогулянку по місту. Спеціальна програма, яка завантажується в телефон, включає в себе два тематичних маршруту, об'єднуючих 49 точок, розташованих на карті Варшави. За допомогою поєднання архівних фотографій і сенсорного екрану, створюється ефект

«погляду в минуле» і, таким чином, відтворюється атмосфера старого міста [1, 90].

Звичайно, всі ці системи передбачають наявність у відвідувачів смартфонів і високошвидкісного Wi-Fi в музеї. Однак у деяких старих будівлях це перетворюється на досить важку задачу. Наприклад, в Луврі інтер'єри прикрашені золотом, і тому в певних точках Wi-Fi-сигнали відсутні. Така ж проблема і з військово-історичними музеями, які розміщені в бетонних бункерах.

Сенсорні екрани – ще одна поширена технологія в музейній практиці. Крім розгорнутих коментарів до експонатів, вони можуть містити функцію максимального наближення деталей роботи, 3-D анімацію, можливість переглянути різні мальовничі шари і рентгенівські знімки. Іноді кілька екранів об'єднуються в відео-стіни і «розумні вказівні знаки» – цифрові центри орієнтації. У деяких спеціально створених віртуальних студіях відвідувачі можуть проектувати власні зображення на скульптури або твори мистецтва.

Google оголосив, що музеї, що входять в програму партнерства з Інститутом культури Google (Google Cultural Institute), зможуть самостійно створювати додатки, використовуючи технології Google, у тому числі Street View і YouTube. Тепер музеї отримають можливість створювати віртуальні відеотури по музею з використанням технологій кругового повороту поля зору. Додатки можуть містити фотографії експонатів і аудіотури, використовувати технології соціальних мереж, що дозволяють відвідувачами ділитися знімками і враженнями від походу в музей і залишати повідомлення в Google+ і Facebook, а також відправляти електронну пошту. Музеї зможуть створювати такого роду програми без спеціальної підготовки завдяки своєму партнерству з Google – вони забезпечують доступ до додатка, а Google займається програмуванням. Музеї, приватні колекції та інші арт-інституції, зацікавлені у співпраці, можуть запросити додаткову інформацію на сайті Інституту культури Google.

Деякі спостерігачі побоюються, що цифрові технології зітруть грань між музеєм, розважальними тематичними парками і торговими комплексами. Вже зараз музеї та художні виставки перетворюються на майданчик для PR-компаній тієї чи іншої

технології. Існують побоювання, що ефект мультимедійного доступу до музею вплине на зменшення реальної кількості відвідувачів.

Незважаючи на педагогічну цінність електронних артефактів, деякі музеєзнавці вважають, що технологічні пристрої можуть «затьмарювати реальні об'єкти». Існує мало доказів того, що інтерактивні експонати здатні чинити тривалий ефект на відвідувачів виставки або поглиблювати розуміння теми. Голова Лондонського ради з питань охорони об'єктів культурної спадщини Тім Каултон зазначив: «Аргументи на користь інтерактивних виставок можуть бути переконливими, але докази цього на сьогоднішній день неоднозначні і мають в основному епізодичний характер. Інтерактивні виставки залишаються мало використаною майданчиком системних досліджень того, як люди здатні вчитися в неформальній обстановці».

За статистичними даними відвідувачі музеїв проводять перед кожним твором мистецтва в середньому вісім секунд. Це означає, що процес відвідування музеїв, в більшості випадків, схожий на марафонський пробіг. Внаслідок цього різні музеї по всьому світу стали проводити акцію під назвою «Повільний день», в ході якої відвідувачам дозволяється подивитися лише п'ять експонатів. Тому, можливо, з часом музеї перетворяться в якісь простору «безпосереднього сприйняття», вільні від використання технологій.

Майбутній розвиток музеїв стає все більш тісно пов'язаним з розвитком мережі Інтернет та музейних сайтів. Інформація, розміщена на музейних сайтах, стає доступною величезній аудиторії людей (в тому числі фахівцям, що працюють в різних музеях), які отримують можливість зіставляти музеї один з іншим, оцінювати претензії на пріоритети, виявляти аналогії, знаходити партнерів і т.д.

Тенденція розвитку така, що все більше число музейних сайтів починають жити за законами Інтернету, все більше відкриваючи себе для вільного і активного поводження з ними віртуальних відвідувачів і залучаючи все більше число людей у процеси комплектування, збереження, вивчення і популяризації артефактів, які представляють матеріальну і духовну історію у віртуальних музеях.

Джерела та література:

1. Акулич Е. Музей как социокультурное явление // Социологические исследования. – 2004. – №10. – С. 89–92.
2. Бутова Т. Музейная инфраструктура как инструмент маркетинга // Маркетинг. – 2005. – №1. – С. 76–79.
3. Дженкс Ч. Зрелищный музей – между храмом и торговым центром. Осмысление противоречий // Пинакотека. – № 12. – М., 2001. – С. 5.
4. Дриккер А. С. Электронный музей – дефицит информации. Гос. Русск. музей. – Режим доступа: <http://www.artinfo.ru/eva/EVA2000M/eva-papers/200006/Drikker-R.htm>.
5. Калинина Л. Л., Пролеткин И. В., Шпак М. Е. Интернет-кафе в музее: новый способ привлечения посетителей // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2004. – №10. – С. 84–87.

6. Каталог посилань MUSEE на музейні сайти зарубіжних музеїв. – Режим доступа: <http://www.musee-online.org/directo.htm>.
7. Кириллова Д. Исторический музей глазами посетителей // Свободная мысль – XXI. – 2004. – №9. – С. 141–143.
8. Ключев Ю. В. Управление маркетингом в музее // Культура: управление, экономика, право. – 2005. – №2. – С. 32–33.
9. Павлова Н.Н. Источники финансирования современных музеев, и немного о фандрайзинге // Виртуальные образовательный центр «Global»: сайт проекта. – Режим доступа: http://global.iatp.org.ua/v2/index.php?s=content&p=a_5
10. Сорокин В. Музей и технологии туризма: проект Самарского областного историко-краеведческого музея им. Алабина – фестиваль «Событие века» // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2004. – №11. – С. 55–62.
11. Тищенко Е. Привлечение посетителей в музей: новые формы работы с потенциальной аудиторией // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2004. – №7. – С. 16–19.

ОЛЕКСАНДР БЕЙДИК

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ В СИСТЕМІ МУЗЕЇВ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

Незважаючи на те, що адаптивному туризму останнім часом присвячені численні публікації українських та зарубіжних вчених, ресурси Інтернет [1–21]. Цей специфічний, вразливий і «тонкий» сектор туризму в Україні знаходиться у зародковому стані. Його структуру та наповнення віддзеркалює ряд структурно-логічних моделей, наведених нижче (рис.1–3). Кількість заходів, які проводяться в нашій країні, та інфраструктура допоки залишаються слабким чинником розвитку цього виду туристичної діяльності. Незважаючи на це, адап-

тивний (маломобільний, безбар'єрний) туризм має певні ознаки формування в таких центрах як Київ, Львів, Дніпропетровськ, Донецьк, Євпаторія, Саки. Залучення інвалідів до культурно – історичного середовища є одним з пріоритетних напрямів державної політики України. Конвенція про права інвалідів була підписана 13 грудня 2006 р. та набрала чинності для України 6 березня 2010 р. У Конвенції проголошується принцип повного й ефективного залучення та включення інвалідів до суспільства. Стаття 30 Конвенції проголошує, зокрема, що

Рис. 1. Структурно-логічна модель адаптивного туризму

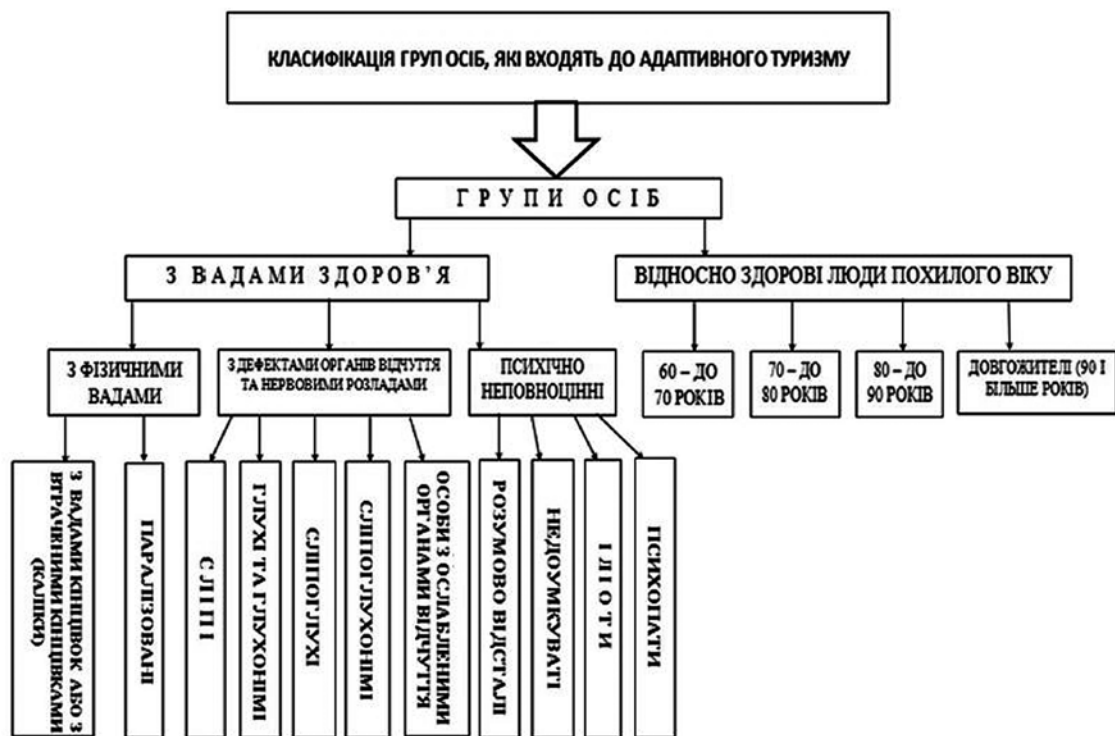

Рис. 2. Структура контингенту потенційних адаптивних туристів (складено за [16])

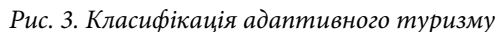
держави-учасниці визнають право інвалідів брати участь нарівні з іншими громадянами в культурному житті й вживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди мало доступ до таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристські послуги, мали доступ до пам'яток і об'єктів, що мають культурну та історичну значущість.

Проблема необхідності адаптації музейного середовища до потреб інвалідів по зору неодноразово виникала в роботах як музейних співробітників, так і реабілітологів. Вони одноставно висловлюють думку про важливість відкриття доступу до музейної експозиції різним групам інвалідів для реалізації їхніх прав. Оскільки на Заході адаптація музейного простору до потреб інвалідів розпочалася значно раніше, ніж на пострадянському просторі, перші дослідження у цьому напрямі спрямовувалися саме на вивчення закордонного досвіду. Так, Є. Орлова (1966) аналізує досвід відкриття музеїв для інвалідів у Великій Британії. На той час лише деякі радянські музеї у певні дні відкривали свої двері для вихованців інтернатів для сліпих. Спеціальні методичні рекомендації щодо відвідувачів з особливими потребами не розроблялися. У зв'язку з перебудовою та складними процесами у суспільстві, досить довгий час проблема доступу інвалідів по зору до музейних колекцій практично не піднімалася. На пострадянському просторі першим кроком до інтеграції інвалідів до музейного середовища була розробка посібників щодо роботи з інвалідами по зору. З того часу в Росії з'явився

цілий ряд праць з даної проблематики, головною ідеєю яких є констатація недостатньої залученості інвалідів до культурно-історичного середовища та необхідності проведення спеціальних заходів у даному напрямі. Було здійснено переклад закордонних статей з даного питання, які нині є доступними в мережі Інтернет. Згодом з'явилися подібні роботи і в Україні. Так, Т.І. Каткова на сторінках Інтернет-ресурсу «Музейний простір України» підняла питання про необхідність залучення інвалідів до музеїв. Дніпропетровський національний музей ім. Д.І. Яворницького започаткував практику залучення інвалідів до культурно-історичного середовища краю.

У 2010 р. музеєм було розпочато проект «Рівні можливості», покликаний надати інвалідам по зору доступ до музейної колекції, в рамках цього проекту було відкрито виставку для сліпих та слабозорих «Заняття давньої людини». Така виставка для України є незвичною практикою у музейній діяльності. На момент старту проекту подібні виставки у музеях України не проводились взагалі. Єдиним, але не музейним, виставковим проектом для людей з вадами зору на той час була виставка тактильних фотографій французького фотографа українського походження Юрія Білака, яка проходила в різних містах України. Про затребуваність проведення подібних виставок свідчить те, що виставку тактильних фотографій в Україні та Європі відвідали понад 30 тис. осіб.

Для Дніпропетровської області необхідність впровадження спеціальних умов для участі інвалідів

У презентації проекту для дітей з вадами зору, знається, що музейні програми, які допомагають дітям з обмеженими можливостями долучитися

до загальноосвітнього процесу є на сьогоднішній день актуальними і затребуваними, що визнається необхідністю інтеграції дітей-інвалідів до суспільства, розробки доступності культурних цінностей та розширення можливостей дозвілля дітей з обмеженими можливостями.

Такі тенденції є характерними і для Дніпропетровського регіону, але створення спеціальних умов та залучення інвалідів по зору до музейного середовища супроводжується рядом труднощів. Досвід проведення виставки «Заняття давньої людини» в Дніпропетровському національному історичному музеї дозволив виділити ряд перепон, з якими стикаються музеї при створенні подібних виставок. Серед них можна виділити в економічні, психологічні та просторові фактори. До економічних факторів належить той факт, що спеціальні виставки не є звичайною практикою – спостерігається певна скутість відвідувачів, яких доводиться переконувати, що тактильний доступ до експонатів є вільним. До того ж музейним співробітникам доводиться долати певні стереотипи щодо охорони дрібних експонатів (при цьому слід зазначити, що за час виставки «Заняття давньої людини» такі побоювання не справдилися – незважаючи на те, що була достатньо значна кількість дрібних речей, наприклад, крем'яні відщепи та сколи, не зник жоден експонат). Найбільш складними для подолання є просторові фактори, такі як непристосований для інвалідів транспорт, відсутність можливості обладнання музейної будівлі спеціальними засобами (пандусами, анотаціями шрифтом Брайля тощо).

У Львові люди з обмеженими можливостями виступають не лише споживачами туристських продуктів, а й самі виступають у його формуванні. У 2013 р. був запланований великий проект по реставрації музею Пінзеля.

В Києві 2014 р. відбулося відкриття унікальної, першої в історії України, виставки робіт сліпих художників, дизайнерів та фотографів «Зірки у темряві».

Виставка «Зірки у темряві» є унікальною можливістю ознайомитися з творчістю незрячих людей, спробою зрозуміти їхнє особливе почуття дійсності, а також подарувати можливість їм доторкнутися до тієї частини мистецького світу, яка раніше була їм недоступна. На виставці представлено і проект «Культура на дотик», присвячений всесвітньо відомому академіку, педагогу, вченому-дефектологу, автору наукових та літературних робіт, виконаних за повної відсутності зору і слуху Ольги Скороходової. Це інтерактивна екскурсія, під час якої можна оглянути експонати власними руками, навчитися писати шрифтом Брайля, попрацювати з художніми матеріалами наосліп, ознайомитися з експозицією за допомогою різних органів чуттів.

Для створення безбар'єрного середовища не лише у Шевченківському музеї, а й в інших формують інформаційну та методичну базу по роботі з інвалідами. Адже більшість музеїв не лише не мають змоги фізично приймати особливих відвідувачів, а й не готові до цього психологічно. Тож на базі Національного музею Тараса Шевченка для його працівників проходять спеціальні навчальні семінари і тренінги, на яких обговорюють проблеми ставлення суспільства до людей з інвалідністю та принципи адаптації приміщення музею для них.

На сьогодні музей став своєрідним культурно-мистецьким майданчиком, де можуть зібратися відвідувачі з порушенням зору, слуху, інтелекту, опорно-рухового апарату. До речі, цей заклад – один з не багатьох в Україні, який має спеціальні пандуси і ліфти. Розпочато співпрацю з різними громадськими організаціями інвалідів, щоб завдяки обміну досвідом і спільним зусиллям робити музей доступним для всіх. І вже є позитивні результати такої співпраці. У жовтні громадські організації інвалідів по зору – Українське товариство сліпих, «Генерація успішної дії» та «Сучасний погляд» – разом з музеєм провели Всеукраїнський літературно-поетичний конкурс серед незрячих, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка.

Джерела та література:

1. Байтеряков О. З. Методичні розробки для практичних і самостійних робіт з курсу «Спеціальний та адаптивний туризм». – Мелітополь: МГПУ, 2014. – 38 с.
2. Бейдик О. О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму: матеріали II-ї міжнарод. наук.-практ. конф. [«Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку»] (Черкаси, 16 вересня 2014 р.). – Черкаси: Брама-Україна, 2014. – С. 8–13.
3. Бейдик О. О. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму // Часопис картографії: Зб. наук. праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 11. – С. 106–114.
4. Бейдик О. О. Ререакційні ресурси України. – К.: Альтерпрес, 2011. – 462 с.
5. Берг Л. С. Номогенез, или эволюция на основе закономерностей. – Петербург: Государственное издательство, 1922. – 306 с.
6. Гордієнко Г. М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941–1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2010. – 237 с.
7. Дмитрук О. Ю. Екотуризм. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
8. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники». – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.

9. Журавко А. Движение инвалидов в гражданском обществе. – К.: Институт стратегічної політики, 2006. – 136 с.
10. Конвенція про права інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 61/106 [неофіційний переклад]. – Київ, 2008. – 48 с.
11. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 56–59.
12. Пиратинский А. Е. Методы организации учебно-тренировочного процесса по скалолазанию среди спортсменов-инвалидов по зрению. – Санкт-Петербург, 2011. – 25 с.
13. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 10.08.2014 № 2961–15 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 36.
14. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 01.04.2015 № 796–12 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
15. Про туризм: Закон України від 11.02.2015 № 324/95-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
16. Універсальна десятикова класифікація. У двох томах. Т. 1. Таблиці. – Київ, Книжкова палата. – 2000. – 274 с.
17. Наші гроші [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://nashigroschi.org/2013/11/29/invalidy-pozolotyat-muzej-pinzelyamza-25-miljony>
18. Національна Асамблея інвалідів України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://nau.org.ua/live/tvorchist-nezryachyh-majstriv-v-muzeji-shevchenka-vidkrylasya-vystavka/>
19. Національний музей Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=626>
20. Сторінка молодого дослідника. Гуманітарний журнал [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/620Minakova.pdf?sequence=1s>
21. Урядовий портал [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247780886&cat_id=244277212

ІГОР СМІРНОВ

ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС (НА ПРИКЛАДІ ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ, БОЮ ПІД КРУТАМИ ТА ЛІНІЇ АРПАДА)

Особливості та досвід військової логістики може бути важливим туристичним ресурсом, який базується на певних подіях у військовій історії світу та окремих країн. Автор розглядав ці питання на прикладі I та II світових війн [4, с. 63–72; 7; 8]. З цієї точки зору не меншу цікавість являють собою військові події української історії, зокрема, це відноситься до логістичного досвіду українського козацтва, транспортно-логістичних особливостей бою під Крутами та Лінії Арпада. Ці події можуть слугувати значним туристичним ресурсом для розвитку військово-історичного, військового (мілітарі), ностальгійного (сентиментального) та інших видів туризму в Україні. Деякі з них вже активно використовуються в туристичній діяльності, зокрема, це відноситься до Лінії Арпада, що знаходиться в НПП «Синевир» у Закарпатській області. Літературні джерела охоплюють праці автора [4, с. 63–72; 7; 8], інші матеріали та публікації, що відносяться до військово-логістичних особливостей діяльності українського козацтва, бою під Крутами та Лінії Арпада в НПП «Синевир» [1; 2; 3; 5; 6; 9].

Українське козацтво. Колись наші славні предки, запорізькі козаки, силою духа і тіла славилися. До 90–100 років доживали (якщо в боях Бог зберіг!) і здоров'я мали богатирське. До знахарів і доморощених лікарів ставилися з презирством. Потреби

в них на знали, бо природну їжу споживали і здоровими були. У себе вдома, у тривалих походах чи на Запорізькій Січі, їхня їжа була, як і в більшості українських селян, простою, природною, здоровою. Готували саламаху, тетерю і щербу, каші з медом, молоком, рибною юшкою, кулеші, мамалигу з бринзою, сиром. Замість хліба пекли коржі – загреби. На козацькому столі часто з'являлася варена, сушена та в'ялена риба. Коли ж козаки хотіли поласувати м'ясом, дичиною, варениками чи галушками, то складали артіль, збирали гроші, закуповували продукти у селах і передавали їх кухареві. Істотно, що кухарем у козаків призначалася не випадкова особа, а та, якій козаки довіряли важливу справу свого харчування. Отже, це повинна була бути високоморальна людина, яка б не користувалася можливостями своєї важливої посади у козацькому війську. Так було у мирні часи.

Щодо військових походів, то козаки відзначалися високою пристосовністю до важкого похідного життя в степу. Як досвідчені слідопити, вони могли використовувати в їжу всю підручну зелень – кропиву, лопух, подорожник, стрілолист, чистяк, лободу, спориш, рогіз і навіть ряску. Зелень їли сирого, варили або робили з її кореневищ «хліб». Немає зелених – могли згодитися ягоди шипшини, плоди груші – дички або дикої сливи. «В степу

і хрущ – м'ясо», – говорили досвідчені козаки і не гребували всякими комахами, кониками, сараною, гусеницями. Їх знаходили самі, або ж розривали мурашники, вигрібаючи у мурашок їхні запаси. Взимку також виколупували всяку живність зі стебел і головок будяків. Миші, ховрахи і хом'яки, які водилися в степу, також використовувались козаками – і не тільки як білкова добавка до їх мізерного похідного раціону. У розритих норах цих гризунів козаки знаходили зроблені ними запаси на зиму – передусім зерно диких злаків. Також в їжу козакам йшли яйця і пташенята диких птахів. І вже особливим шиком у запорожців, які не з чуток знали, що голод не тітка, був «гадючий кулеш». Про рецепт цього делікatesу краще промовчати, хоча запорожці філософськи говорили з цього приводу «Все корисно, що в рот полізло». А щоб воно краще «лізло», рясно присмачували свою страву часником і цибулею, так що страва була справді «пекельною». Існувала навіть легенда, що справжнім козаком – запорожцем міг стати лише той, хто покуштував хоч пару ложок цього самого «гадючого кулеша» ...

Важлива ще одна деталь. Обов'язковим атрибутом козаків була не шабля, і навіть не шаровари, а кожух. З часів польської адміністрації він був обов'язковою складовою «речового довольства» козаків, бо кому, як не запорожцям, було знати, що таке зима в степу. До слова, обов'язкові шинелі в російській армії були запроваджені тільки за Павла І. Діяли запорожці не стільки кінним, скільки пішим строєм. І хоча ряд тримати вони не вміли, це в степовій війні їм було й не потрібно. Від наседаючих татар вони відбивалися за своєрідним табором з зчіплених між собою гаками возів, який називався ще з давніх часів «гуляй – город». А про ті «правильних» армій, будували укріплені табори.

Пізніше, уже у складі російської армії запорожці діяли як провідники, як розвідники – пластуни, як диверсанти та як стрілки – егеря, а також могли штурмувати фортеці в якості легкої піхоти. Іноді запорожців використовували ще як піхоту морську – для десантування в тилу ворога, для абордажних сутичок тощо. Військовий історик Валерій Шамбаров про кубанців Першої світової війни писав: «... Пластуни – це були в російській армії особливі частини, кубанська козача піхота. Вони славилися винятковою витривалістю, могли рухатися пішки майже без привалів і без доріг, і в таких маршах нерідко випереджали кінноту. Відрізнялися і бойовою майстерністю, влучністю в стрільбі. Але вважали за краще діяти холодною зброєю причому мовчки – без криків, без пострілів, з крижаним спокоєм, що завжди справляло на ворога приголомшуюче враження. Через свої марші і переповзання зовнішній вигляд мали вкрай обшарпаний, але це вважалося особливим шиком, це було привілеєм пластунів – виглядати обідранцями. Зберегли вони і залишки духу запорізької вольниці,

командир тут був справжнім «батьком», а важливі питання вирішували в колі.

Бій під Крутами. Більшовики не поспішали відразу повалити Центральну Раду силою, а спочатку спробували захопити владу мирним шляхом – на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Проте зробити це не вдалося: з'їзд прийняв сторону Центральної Ради. Але делегати – більшовики не визнали поразку, відбули до Харкова, де провели альтернативний з'їзд Рад, створили альтернативну владу – ЦВК України, і тут же звернулися за військовою допомогою до Радянської Росії, яку та негайно і надала. Командування здійснював колишній підполковник російської армії М. А. Муравйов. Виходець із селянської родини він в 1901 році закінчив Казанське піхотне училище; в Російсько-японську війну в чині поручика командував ротою 122-го Тамбовського полку, був важко поранений в голову, доліковувалася у Франції, де, очевидно, і став апологетом Наполеона. Однак Лютнева революція дала новий поштовх його кар'єрі. І ось «червоного Бонапарта» відправляють разом з Антоновим -Овсієнком на боротьбу з Центральною Радою. Червоні війська, ядром яких були балтійські матроси і загони червоногвардійців з російських міст, рушили по залізницях в напрямку Харків-Полтава-Київ та Курськ-Бахмач-Київ. Почалася так звана «Ешелонна війна». Тим часом Центральна Рада з жахом виявила, що військових сил у неї катастрофічно мало: частина українізованих частин була демобілізована ще восени, а в тих, що залишилися були сильні пробільшовицькі настрої.

22 січня 1918 Центральна Рада своїм IV Універсалом проголосила Україну незалежною державою, а 25 січня її делегація як самостійна вирушила в Брест на переговори з Центральними державами. Але одного цього було мало, щоб стримати красногвардейские загони. І тоді був кинутий клич до національно-патріотичної молоді Києва стати на захист від «московських орд». У середині січня 1918 пройшло студентське віче, на якому був організований Студентський курінь (батальйон) січових стрільців. У цей курінь також почали записуватися гімназисти Другої української гімназії. Спочатку передбачалося, що студенти – «січовики» нестимуть варту службу, проте ситуація для ЦР була настільки катастрофічною, що через 7 днів військової підготовки Студентський курінь (десь до 130 чоловік) за наказом начальника Київського гарнізону полковника Юрія Капкана відправили на станцію Крути (між Ніжином і Бахмачем) тримати оборону. Чи потрібно говорити, що багато «січовиків» після такої підготовки не вміли навіть стріляти. На станції вже знаходилися чотири сотні «юнаків» (юнkerів) Першої Української військової школи імені гетьмана Хмельницького (колишнє Константинівське військове училище) і кілька десятків вільних козаків – «гайдамаків» (з числа колишніх

фронтовиків) під загальним командуванням сотника А. М. Гончаренко. Доля Аверкія Гончаренко в багато чому нагадувала долю Муравйова. Уродженець села Дашценки на Полтавщині, він в 1912 році закінчив з відзнакою Чугуївську військову школу, під час Першої світової війни воював, командував батальйоном, був нагороджений Георгіївським хрестом, а у часи революції пов'язав свою долю з українським визвольним рухом. Гончаренко вдалося більш – менш організувати оборону станції і підходів до неї: вирити в мерзлій землі лінію окопів по обидві сторони залізничного насипу, встановити кілька кулеметних точок, зруйнувати залізничний шлях у трьох кілометрах від станції: підготувати імпровізований «бронепоезд» сотника Лощенко, що складався з гармати і 4 кулеметів, поставлених на платформу і укритих мішками з піском.

Звичайно, чутки про «московські орди» були перебільшені, але червоних військ все ж таки було набагато більше: їх чисельність під Крутами оцінюють в 4000 бійців, посилені трьома гарматами і кількома десятками кулеметів. Вранці 29 січня біля станції з'явився Перший загін червоноармійців. Йшли вони колоною, попереду – матроси – балтійці. Підпустивши їх ближче, захисники Крут відкрили вогонь. Зазнавши відчутних втрат (все-таки у захисників Крут було 16 кулеметів!), червоноармійці розгорнулися в бойовий порядок і спробували оточити правий фланг супротивника «з використанням усіх передбачених тактикою правил», як згадував потім Гончаренко. Водночас червоноармійці намагалися полагодити розібрану колію, але «бронепотяг» сотника Лощенко кілька разів висувався і розстрілював ремонтників в упор. Червоні артилеристи почали полювання за «бронепотягом» і зрештою вибили всю його обслугу. Ситуація для захисників Крут погіршилася й тим, що поїзд, де знаходився штаб оборони на чолі з сотником Тимченко «ретирувався» від станції на кілька кілометрів, прихопивши з собою і запаси патронів. Гончаренко кинувся наздоганяти поїзд – але безуспішно.

Про те це ще не була найбільша дивина цього бою. Ближче до полудня на станцію з Києва прибула підмога – батарея полковника Алмазова і 4 броньовики (у тому числі 1 гарматний) під командуванням сотника Самойленко. Однак ці значні сили не змогли вивантажитися і були лише «бездіяльними свідками бою». До п'ятої години вечора Гончаренко усвідомив безперспективність подальшої оборони і наказав підлеглим відступати за станцію, де їх чекав ешелон. З якоїсь причини наказ не дійшов до одного з взводів Студентського куреня, який попрямував на саму станцію, де був узятий в полон і пізніше в повному складі страчений. Втрати червоних під Крутами, як стверджують, склали близько 300 чоловік, які там же і були поховані.

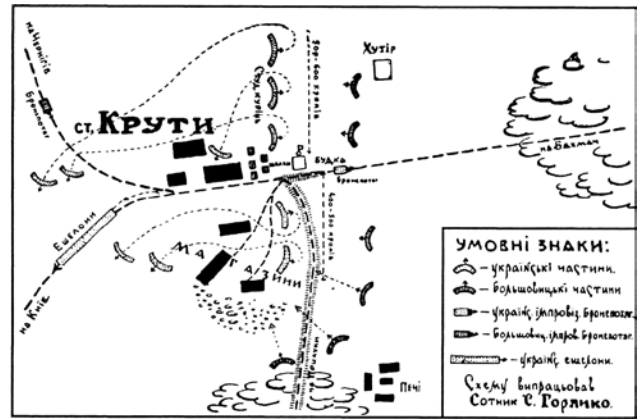

Рис. 1. Схема бою під Крутами [6]

Тіла розстріляних студентів переможці залишили непохованими.

А ось дані про втрати, військ УНР різняться. Сам Гончаренко називав цифру в 220 осіб, хоча інші учасники бою оцінювали загальні втрати в 30–40 «юнаків» і близько 50 «січовиків». Поки українські війська відступали від Крут до Дарниці, вони знищували за собою залізничне полотно і телеграфні дроти, що міцно вплинуло на подальші події. Тому війська Муравйова добиралися до Києва не три години, а шість днів. Червоні війська, захопивши Київ, влаштували там терор, за короткий час розстрілявши біля 5000 чоловік (у тому числі близько 3 тисяч офіцерів). Таким чином, «мирні» втрати перевищили втрати під Крутами в десять разів. Пограбувавши місто, Червона армія незабаром змуснена була відступити через наближення німецьких військ та їх союзників – військ Центральної Ради.

З тих пір героїчна бувальщина про студентів-героїв Крут, міцно увійшла в українську національну історіографію, хоча і по цю пору йдуть суперечки про правомірність з боку тодішніх українських державних мужів – Грушевського, Петлюри, Капкана тощо – розплачуватися юними життями за свої політичні прорахунки. Бій під Крутами в нинішніх умовах може бути потужним туристичним ресурсом, на базі якого вже створено Меморіальний комплекс «Пам'яті героям Крут» на самій станції, а також їхні поховання на Аскольдовій могилі в Києві. Це особливо істотно для розвитку військово-патріотичного туризму в Україні, патріотичного виховання молоді, а також для розвитку іноземного туризму.

Щодо спорудження Меморіального комплексу «Пам'яті героям Крут», то воно розпочалося у січні 1990 року, коли в с. Пам'ятне Чернігівської області поблизу залізничної станції Крути за ініціативою Чернігівського Руху, київської студентської спілки та козаків Конотопа було встановлено перший дерев'яний хрест. 1996 р. на тому місці було насипано курган, дерев'яний хрест замінено залізним, а також встановлено стелу. 2006 р. за участі президента України Віктора Ющенка було офіційно

відкрито монумент у вигляді 10-метрової колони. 2008 року було відкрито музей, який розташовано у залізничних вагонах. Автором експозиції виступив Анатолій Гайдамака. 2010 року Меморіальний комплекс був переданий у підпорядкування Міністерству оборони України і став філією Національного військово-історичного музею України. Подвигу героїв Крут присвятили свої твори українські поети П. Тичина, О. Олесь, В. Янів, Б. – І. Антонич, О. Стефанович, М. Боєслав, Дажбожич, Б. Стельмах [1]. Наводимо вірш П. Тичини «Пам'яті тридцяти» (1918):

На Аскольдовій Могилі
Поховали їх –
Тридцять мучнів українців,
Славних молодих...
На Аскольдовій Могилі
Український цвіт –
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.
На кого посміли знятись
Зрадника рука?
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
Свій коханий край.
Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. –
На Аскольдовій Могилі
Поховали їх.

Лінія Арпада. «Лінія Арпада» – військово-оборонна система німецької армії та її союзників (Угорщини) під час Другої світової війни, укріплена потужними інженерними спорудами, створена вздовж старого державного кордону, який простягався через весь Карпатський хребет довжиною понад 300 км. з 30 вузлами ешелонованої оборони вглиб на 100–120 км. Оборонна система отримала назву на честь князя Арпада, який у 889 році об'єднав угорські племена і заснував угорську державу. Будівництво цієї системи було розпочато в 1940-му і продовжувалось до 1943 року. В будівництві брали участь переважно військовополонені. Роботи були каторжні. Надзвичайно сильні укріплення було створено в районі Руського перевалу, на Ужгородському, Мукачівському, Хустському, Ясінському, Сигітському напрямках, які вважались основними. Велика кількість інженерних споруд Хустського напрямку саме і знаходиться на території Національного природного парку «Синевир» у Закарпатській області. Це були численні протитанкові піраміди і загородження, мінні поля, залізобетонні і дерев'яно-земляні споруди (бункери), доти, дзоти, бліндажі, склади тощо. Між селами Синевир і Синевирська Поляна й зараз знаходиться понад сто залізобетонних бункерів, які ще добре збереглися, протитанкові піраміди, залишки окопів тощо. В НПП «Синевир» створено туристичний

Рис. 2. Фрагменти залишків Лінії Арпада та мотель «Бункер» [2]

маршрут, який так і названо «Лінія Арпада». Тут можна більш детально ознайомитись з історією цієї оборонної системи. А на одному з об'єктів колишньої оборонної системи «Лінія Арпада» – залізобетонному бункері – зусиллями НПП «Синевир» з хвойного бруса зведено ще два поверхи та оригінальний дах. В результаті цей казковий будиночок, який служить за мотель і називається «Бункер», тепло приймає туристів на відпочинок.

У вересні 2013 року у НПП «Синевир» відбулося відкриття військово-історичного музею «Лінія Арпада», який дасть змогу розширити і зміцнити туристичні та культурні взаємозв'язки між Україною та Угорщиною. Урочистий захід відвідали консули Генерального консульства Угорщини в Ужгороді Ласло Віда та Трієб Гергей. Військово-історичний музей «Лінія Арпада» нараховує 25 бетонних бункерів, 16 дзотів, десятки мінометних та кулеметних точок і тягнеться кілька кілометрів. Майже половину об'єктів цієї частини оборонної Лінії Арпада працівники парку впорядкували, проклали стежки та містки, розмістили інформаційні щити на українській та угорській мовах, облаштували місця відпочинку. Робота ще не закінчена і зроблено лише перший етап із запланованого (рис.2). Є ще багато планів щодо реставрації та впорядкування історичних об'єктів, детального і глибокого дослідження цього туристичного ресурсу. Під час урочистого відкриття музею українська та угорська сторони обговорили шляхи можливої співпраці у напрямку подальшого поглибленого дослідження Лінії Арпада та розширення експозиційної частини музею. По об'єктах Лінії Арпада проходить промаркований туристичний маршрут і у НПП «Синевир» очікують зростання інтересу до музею з боку українських та угорських туристів, а також усіх, кого цікавить історичне минуле.

Крім контактів з угорськими партнерами НПП «Синевир» також має тісну співпрацю з Чеською Республікою. Село Колочава, розташоване у меж-

ах НПП «Синевир» є туристичною «меккою» чехів, оскільки воно було свого часу облюбване і описане чеським письменником Іваном Ольбрахтом. Підписано угоду про співпрацю з Національними парками Чехії «Крконоші» та «Шумава», а також обговорено питання вступу НПП «Синевир» до асоціації європейських парків «Європарк», членами якої є 400 природо-охоронних установ із 35 країн Європи. Обіцяли Чехи допомогти НПП «Синевир» вирішити одну із найбільш актуальних проблем краю – утилізацію твердих побутових відходів, зокрема, Тереблянська долина стане пілотним проектом щодо встановлення сортувальної лінії твердих побутових відходів на Закарпатті. З діяльністю НПП «Синевир», зокрема, реабілітаційним центром бурих ведмедів знайомився очільник Пардубицького краю Чеської республіки М. Нетоліцкий, який пообіцяв допомогти цій природо-охоронній структурі.

Отже, військова логістика може виступати важливим туристичним ресурсом для розвитку військово-історичного, військового (мілітарі), сентиментального та інших видів туризму. Це відноситься до військово-логістичного досвіду I та II світових війн, які нині активно використовуються у світовій та європейській туристичній практиці. Зокрема, це відноситься до пам'яток I Світової війни, сторіччя з початку якої світ відзначає у 2014 р. та подій II Світової війни, приміром, 70-ї річниці операції з висадки військ союзників у Франції (операція «Оверлорд»). Військово-логістичний досвід цих подій та його використання в туризмі розкриті автором у публікаціях. Не менш цікавим є український досвід військової логістики. У даній статті цей досвід розкритий на прикладах діяльності українського козацтва, бою під Крутами та Лінії Арпада, які можуть слугувати важливим туристичним ресурсом для відповідного розвитку в Україні військово-туристичного, військового (мілітарі), сентиментального та інших видів туризму.

Джерела та література:

1. Крути: Памяті героїв Крут/ Упор. Зінкевич О., Зінкевич Н., – К.: Смолоскип, 2013. – 64 с.
2. Національний природний парк «Синевир»: рекламне видання. – Ужгород, 2013. – 30 с.
3. Матічин Ф., Шетеля М. Військово-історичний музей «Лінія Арпада» зацікавив туристів // Синій Вир: регіональний еколого-освітній часопис. – 2013, 28 грудня. – № 8 (262). – С. 3.
4. Олійник Я. Б., Смирнов І. Г. Міжнародна логістика: навч. пос. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.
5. Подволоцкий А. «Самурай» великой степи // Загадки истории. – 2014. – № 7. – С. 22–23.
6. Подволоцкий А. Сражение под Крутами // Загадки истории. – 2014. – № 8. – С. 24–25.
7. Смирнов І. Г., Обозний В. В. Некрополі I Світової війни в Польщі: туризм, історія, логістика // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 26. – С. 38–49.
8. Смирнов І. Г. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам'яток I Світової війни) // Moderni vymozhenosti wedy: Materialy X Mezinarodni vedesko-prakticka conference. – Dil 7. Ekonomicke vedy. Praha: PH «Education&Science», 2014. – S. 6–17.
9. Шетеля М. НПП «Синевир» налагоджує міжнародну співпрацю. – Синій Вир: регіональний еколого-освітній часопис. – 2013, 28 грудня. – № 8 (262). – С. 1, 4.

ВІКТОР ЛУЦ
ОЛЬГА МОРОЗОВА

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ 1940-1941 рр.

(ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Історія розвитку Рівненського обласного краєзнавчого музею залишається малодослідженою темою. Окремі нечисленні публікації присвячені скоріше не сучасному музею, а окремим до нього існуючим музеям, що виникли на Волині на початку ХХ ст. і мають мало спільного з існуючим музеєм.

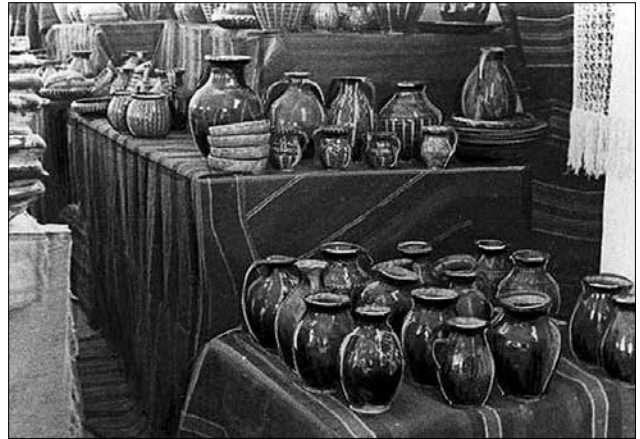
Офіційна дата відкриття музею у 1940 р. також може бути прийнята з багатьма застереженнями і корегуванням. Чимало помилок припускаються автори статті про Рівненський обласний краєзнавчий музей у Вікіпедії.

Традиційно початок існування сучасного музею пов'язують з постановою бюро Рівненського обкому партії від 3 лютого 1940 р. інколи доповнюючи, що основою новоствореної установи постали раніше існуючі музеї, зокрема музей господарства Волині. В багатьох популярних публікаціях вказувалось про наявність цінної колекції експонатів, якою начебто володів музей напередодні Другої світової війни і яка безслідно зникла у вирії війни. Тому в повоєнний час музей починає заново формувати свої колекції. Метою даної публікації є спростування деяких міфів, на основі архівних документів, про суцільні втрати музейних експонатів. Чому утвердилась так думка сьогодні простежити важко, але в повоєнний час в музеї переважно працювали співробітники без фахової освіти, які не були не тільки зацікавлені у проведенні наукової інвентаризації фондів, але й не могли її проводити на належному рівні.

З перших кроків існування музею його діяльність була націлена не на науково-дослідницьку роботу (це тільки декларувалось), а на оспівування керівної ролі комуністичної партії та її лідерів. Наявні архівні документи досить переконливі. Одним з перших завдань, що поставили перед новоствореними музеями стало відкриття відділів антирелігійної пропаганди [Док. № 1].

Укомплектування музею керівними та науковими кадрами в постанові було поставлено на останнє місце [Док. № 1]. За штатним розписом на середину 1940 р. в музеї працювало 6 працівників: директор музею, науковий працівник, екскурсовод, бухгалтер-секретар, прибиральниця і сторож [Док. № 22].

Ознайомлення з архівними документами окреслюють не дуже привабливу картину існування музею. Колишнє велике і добре обладнане приміщення музею господарства Волині, було відібране владою і передано Палацу піонерів. Як відзначалось у постанові Рівненської міськради від 25 квітня

Експозиція Господарчого музею Волині в Рівному.
Фото, 1930-ті рр.

Експозиція Господарчого музею Волині в Рівному.
Фото, 1930-ті рр.

Будинок у якому у 1930-х рр. містився Господарчий музей Волині в Рівному (нині вул. 16 липня, 4 а).
Фото, 2015 р.

Muzeum Gospodarcze Wołynia w Równem

Notujemy bardzo ważny dla życia gospodarczego Wołynia fakt, bowiem dzięki inicjatywie Wołyńsko-Lubelskiej Izby Przemysłowo-Handlowej i garstce ludzi dobrej woli, którym na sercu leży rozwój gospodarczy tak zaniedbanej podczas zaborów, a bardzo bogatej w różne kopaliny polaci jaką jest właśnie Wołyń, powstało w Równem jako centrum życia gospodarczego i handlowego Wołynia Muzeum Gospodarcze Wołynia, przy którym ostatnio zostało założone biuro statystyczno-informacyjne, które gromadzi wyczerpujące materiały dotyczące obrotu wytwórczości gospodarstwa wołyńskiego, oraz materiały dotyczące produkcji: przemysłowej, rolniczej i rzemieślniczej, oraz przemysłu ludowego.

Muzeum Gospodarcze Wołynia ma na celu propagandę regionalnej wytwórczości przemysłowej, rolniczej i rzemieślniczej, oraz stosowania wszelkich środków zmierzających do rozwoju gospodarczego Wołynia.

Zbiory Muzeum, stanowiąc usystematyzowany przegląd bogactw naturalnych i możliwości produkcyjnych, a zwłaszcza eksportowych, obrazują stan i rozwój poszczególnych dziedzin życia gospodarczego Wołynia.

Muzeum, pozostając, w stałym kontakcie ze sferami gospodarczymi kraju, wyczuwające bolączki poszczególnych regionów gospodarczych — fakt ten witamy z całym uznaniem, tym większym, że potrzeby Wołynia w sferze gospodarczej są bardzo dalekie od zaspokożenia, nie tylko na tle porównania z innymi dzielnicami, lecz również w sensie absolutnym.

Inicjatywa założenia takiego Muzeum wyszła z łona Wołyńsko-Lubelskiej Izby Przemysłowo-Handlowej i jej wiceprezesa p. Jana Michałowicza, zaś był jego oparty został o udziały członków założycieli, do których w pierwszym rzędzie weszła Izba Przemysłowo-Handlowa, dalej Liceum Krzemienieckie, Zarząd Miejski w Równem, Giełda Zbożowo-Towarowa w Równem, Baconi-Export w Dubnie, Zarząd Lasów Ordynacji Ołyckiej, T-wo Bergszlos, Cukrownia Kórzec, Huta Vitrum w Rokitnie i Cementownia Wołyń w Zdobunowie.

Z 17 członków założycieli pozostało do chwili obecnej tylko dziesięciu, reszta zaś jak Cukrownia w Szpanowie, Dom Zdrojowy w Hucie Stepańskiej, Fabryka Dykt Ejdelstejna i Jachniuka w Kostopolu, B.G.K. w Równem, Fabryka Maszyn Rolniczych Włodzimierza Swarowskiego w Kwasilowie i Kaoliny Koreckie odpadły przez nie płacenie składek członkowskich od lat kilku.

W obecnym stanie rzeczy Muzeum przechodzi okres wegetacji, gdyż brak środków utrzymania uniemożliwia dalsze prowadzenie tej tak bardzo ważnej dla życia eko-

nomicznego Wołynia placówki, która jest jedyną placówką tego rodzaju w Polsce i o tym charakterze.

Większość samorządów miejskich i powiatowych oraz zakładów przemysłowych, które by najwięcej mogły przyczynić się do rozwoju tej placówki, odmawia mu swego poparcia pomimo nawet tego, że ich eksponaty znajdują się w Muzeum na pierwszym planie. Odmawiają poparcia nie tylko materialnego, ale także utrudniają pracę w kompletowaniu eksponatów.

W związku z tym apelujemy do społeczeństwa wołyńskiego i odpowiednich czynników o konieczności poparcia tak ważnej dla życia gospodarczego Wołynia instytucji, które daje dużo korzyści szerokim rzeszom ludności wołyńskiej i uczącej się młodzieży. Muzeum demonstruje na miejscu masom włościańskim te produkty, których uprawa przynosi zysk, należy im pokazać, jak te produkty trzeba przerobić, opakować, tak aby przedstawiały wartość handlową. Poza tą rolę, Muzeum Gospodarcze Wołynia pełni funkcję czynnika propagandy kultury i zbliżenia Wołynia do reszty kraju.

Muzeum odgrywa dużą rolę w pracach badawczych, albowiem eksponaty uwidaczniają bogactwa naturalne oraz możliwości produkcyjne i eksportowe ziemi wołyńskiej.

Muzeum Gospodarcze Wołynia, które jest pierwszą placówką tego rodzaju na ziemiach wschodnich powinno zainteresować całe społeczeństwo wołyńskie, a zwłaszcza przemysłowców, kupców i rolników, a ponad to powinno stać się celem wycieczek szkolnych oraz organizacji społecznych i rolniczych.

Społeczeństwo wołyńskie, samorzady i ucząca się młodzież wydatnie przyczynić by się mogły do uzupełniania zbiorów Muzeum przez nadsyłanie charakterystycznych eksponatów z dziedziny przemysłu, rolnictwa, rzemiosła i przemysłu ludowego oraz typowych okazów użytkowych kopalin.

Muzeum jest otwarte codziennie: w dniu powszednie od 10-tej do 14-tej i 16-tej do 18-tej, w niedziele i święta od 12-tej do 15-ej. Dla umożliwienia szerszemu ogółowi zwiedzania Muzeum ustalono minimalne opłaty wejściowe po 10 i 5 gr. i dla wycieczek po jednym groszu od osoby. (K.W.)

Стаття про Господарчий музей в Рівному в часописі «Земля Воłyńska», 1939. - № 6-7. 1939. - S. 103

1940 р. «Про організацію музейної роботи в м. Рівне»: «Бывшее здание музея закрепить за Дворцом пионеров и школьников», а музею передати колишній будинок кірхи (він містився на сучасній вул. Пушкіна). Останнє залишилось лише на папері. Фактично до початку війни у 1941 р. музей поневірявся по різних приміщеннях, що видно з адрес на офіційних документах музею.

Аналізуючи документи можна встановити, що першим на посаду директора Рівненського обласного краєзнавчого музею було призначено Івана Миколайовича Дубовського. На цій посаді він перебував з 21 лютого по 9 вересня 1940 р. [Док. № 22].

В одному з листів директор описує труднощі, які йому ніяк не вдається вирішити: «Ровенский областной краеведческий музей до сих пор не имеет своего помещения. Здание, ранее принадлежавшее музею взято под Дворец пионеров. На протяжении 5 месяцев идет обсуждение, выносятся решения о предоставлении нам помещения» [Док. № 7].

В іншому листі датованому 12 червня 1940 р. до директора Пінського музею Юнгельсона Дубовський дає стислу характеристику музейної збірки: «Фонды нашего музея состоят исключительно из промышленности и сельского хозяйства Волыни, теперь надо собирать все вновь. Наши работники собирают экспонаты в районах области» [Док. № 9].

З цього запису видно, що музей на середину 1940 р. поважних колекцій не мав. Саме влітку 1940 р. працівники музею почали проводити описи майна в колишніх панських маєтках на Рівненщині, зокрема в Шпанові, Новомалині, Мізочі, Деражно, Дермані тощо. Влада турбувалась про музей лише на папері. Музею ніхто обіцяного приміщення не надавав. Подібна турбота влади призвела до того, що, як зазначалось в акті ревізії «Из экспонатов остались только жалкая часть т.к. почти все имущество музея расхищено и переведено» [Док. № 22]. Втрачені були і старі інвентарні книги музею. Так, що встановити справжні втрати музейних речей було майже не можливо. Хаос, що панував в установі описано в акті ревізії музею [Док. № 22].

З 9 вересня 1940 р. музею призначили нового директора П. І. Слабоспицького (закінчив музейний факультет політико-освітнього інституту) якому порадили «Проявить больше энергии, как подобает ответственному за учреждение руководителю, в деле создания и упорядочения учреждения, а для этого: а) принять все меры к получению соответствующего для областного музея помещения» [Док. № 22].

Робота працівників музею була далекою від справжньої наукової діяльності. Головною стала пропагандистська діяльність, що підтверджується документами архіву. Зокрема, на влаштування антирелігійної виставки було виділено 15 тис. крб. [Док. № 28]. Не жалкували грошей на замовлення

Т.-О. Сосновський. Спляча Аріадна.
Походить з Новомалинського замку.
Передана в РОКМ у 1941 р.

Т.-О. Сосновський. Невідома (Зима).
Походить з Новомалинського замку.
Передана в РОКМ у 1941 р.

картин і скульптур для виставки «Життя і діяльність товариша Сталіна» [Док. № 27].

В той же час для проведення взимку експедиційної роботи не мали можливості придбати теплового взуття [Док. № 25].

Серед документів поданих в публікації особливе значення мають звіти по обстеженню панських маєтків Рівненщини. Багато експонатів сучасного

Портрет М. Н. Ледуховського.
Походить з колекції Дуніних-Карвіцьких в Мізочі.
Передана в РОКМ у 1941 р.

Портрет невідомого.
Походить з колекції Дуніних-Карвіцьких в Мізочі.
Передана в РОКМ у 1941 р.

Портрет графа Альфреда Войцеха Потоцького.
Походить з маєтку Потоцьких в Деражному.
Передана в РОКМ у 1941 р.

Рівненського краєзнавчого музею не мають записів про своє походження і надходження до музею. Найчастіше зустрічаємо короткий запис «Зі старих фондів».

Так, в переліку речей виявлених музейними працівниками в Мізочі згадуються 13 картин [Док. № 30]. Частина з них не була втрачена в роки війни і довго зберігалась в музеї, як твори невідомого походження. Документи ДАРО дозволяють провести їх нову атрибуцію.

В іншому документі з переліком майна з Новомалинського маєтку Довгелло, що передавалися в Рівненський обласний краєзнавчий музей згадується «мраморная богиня» («Спляча Аріадна»), «мраморная статуя женщины» («Зима») [Док. № 29]. Ці скульптури і сьогодні прикрашають експозицію музею.

Всі вищезгадані предмети були передані Рівненському обласному краєзнавчому музею в травні і червні 1941 р. напередодні початку війни Німеччини з СРСР.

Їх наявність в сучасному музеї вимагає по новому подивитися на втрати культурних цінностей краю в роки Другої світової війни.

Подальша робота з архівними документами дозволить виявити і уточнити час і обставини надходження багатьох музейних речей, які до сьогодні носять на собі клеймо «зі старих фондів».

№ 1

Постанова бюро Ровенського обкому КП(б)У
про організацію музеїв в області

3 лютого 1940 р.

1. На базі існуючих музеїв організувати в області такі музеї:
 - а) Історико-краєзнавчий музей в м. Ровно.
 - б) Історико-археологічний музей в м. Дубно.
 - в) Історичний музей в м. Острог.
 2. Зобов'язати секретарів РК КП(б)У та голів РВК Дубнівського і Острозького районів закріпити приміщення бувших музеїв за новоутвореними.
 3. Запропонувати голові Ровенської міськради тов. Білецькому і секретарю міськкому КП(б)У тов. Андрущенко до 15 лютого 1940 р. надати відповідне приміщення для музею.
 4. Зобов'язати партійні та радянські організації передати музеям всі експонати і історичні цінності, які знаходяться в бувших графських, князівських та поміщицьких маєтках.
 5. Відкрити при музеї відділи антирелігійної пропаганди.
 6. Зобов'язати зав. облВНО тов. Майора укомплектувати музей керівними та науковими кадрами.
- Підпис
Секретар Ровенського обкому КП(б)У

Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО),
ф. 400-а, оп. 6, спр. 4, арк. 51.

№ 2

Постановление

Ровенского горсовета от 25/ IV. 1940 г.

«Об организации музейной работы в г. Ровно»

Ровенский Горсовет отмечает, что бывший музей хозяйства Волыни представляет собой собрание экспонатов сельского хозяйства и промышленности территории вошедшей сейчас в Ровенскую область на базе которой можно создать краеведческий музей в г. Ровно, который будет научным пособием в деле удовлетворения запросов трудящихся по изучению своей Родины.

Исходя из этого горсовет постановляет:

1. Открыть в г. Ровно Краеведческий Музей
2. Передать Ровенскому краеведческому музею здание бывшей кирхи.
3. Обязать Горкомунхоз снабдить музей всем необходимым материалом для ремонта здания.
4. Бывшие здание музея закрепить за Дворцом пионеров и школьников.

Председатель

Секретарь

ДАРО, ф. Р-122, оп. 1., од. зб. 8, арк. 3.

№ 3

НКО УССР

Ровенский областной

краеведческий музей

Ровно 22 мая 1940 года

Обл. Н.К.В.Д.

Ровно

Просим выдать разрешение забрать для Ровенского Обл. Музея картины и другие исторические вещи из бывшего имения князя Радзивила в Шпанове, Ровенского района.

Директор

Дубовский

Секретарь

Перкова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 5.

№ 4

НКО УССР
Ровенский областной
краеведческий музей
Ровно 22 мая 1940 г.

Областной исполнительный комитет

Ровно

Ввиду того, что Ровенский Областной Краеведческий Музей организует одновременно и исторический Отдел просим передать нам собранный материал о борьбе за освобождение Западной Украины, а также и иные вещи и фонды бывшего польского государства имеющие историческое значение.

Директор Дубовский

Секретарь Перкова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 6.

№ 5

НКО УССР
Ровенский областной
краеведческий музей
Ровно 22 мая 1940 г.

Обл. Управление НКВД

Ровно

Просим передать для Ровенского Музея (в исторический отдел) находящиеся в архивах НКВД вещи и иные фонды имеющие историческое значение и имеющие связь с бывшим польским государством, как например: мундиры, оружие, ордена, фотокарточки и иные т.п. вещи.

Директор Дубовский

Секретарь Перкова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 7.

№ 6

НКО УССР
Ровенский обл.
краеведческий музей
Ровно 27/V 1940 г.

Начальнику Обл. Милиции
в Ровно

Заявление

Прошу для вновь организованного обл[астного] краеведческого музея дать разрешение на заказ печати простой (круглая одна) штампов (угловой один).

Ответственным за хранение и пользование является заведующий директор Дубовский Иван Николаевич.

Дубовский.

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 8.

№ 7

УРСР – НКО
Ровенський обласний відділ
народної освіти
27/V 1940 р.
м. Ровно, вул. Комсомольська ч. 321.

Директору
Полтавского областного
краеведческого музея тов. Скроботу.

В ответ на Ваше письмо сообщаем, что Ровенский областной краеведческий музей до сих пор не имеет своего помещения.

Здание ранее принадлежавшее музею взято под дворец пионеров.

На протяжении 5 месяцев идет обсуждение выносятся решения о предоставлении нам помещения.

Мы очень-бы хотели, чтобы Вы приехали и оказали практическую помощь нам в организации отделов музея, но отсутствие помещения мешает нам осуществить наши планы.

Если в ближайшее время будет нам предоставлено соответствующее помещение, то мы будем просить Вас приехать к нам в г. Ровно.

Директор музея Дубовский

Секретарь Перкова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 9.

№ 8

Командировка в Дубно

Цель поездки:

1. Познакомится с экспонатами музея (узнать наличие их фондов).
2. Обследовать состояние работы музея.
3. Составить штатное расписание работников.

Что сделано:

1. Произведен осмотр экспозиции музея.
2. Проведено обследование работ. Установлено, что работает всего один работник в музее, он и директор и научный работник. Опыта и знаний имеет мало. Сам археолог-самоучка. Надо кадры.

То, что музей имеет, все перепутано и лишено научной разработки и научного показа в экспозиции. Составлен штат работников музея.

[Директор музея] Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 11.

№ 9

12/6 [1940 г.]

Ув[ажаемый] тов. Юнгельсон.

В ответ на Ваше письмо сообщаю, что наш музей до сих пор еще не начал своей работы, так как не было соответствующего помещения для его работы. Постановлением Горсовета теперь нам предоставлено такое помещение и в ближайшее время мы начнем свою работу.

Фонды нашего музея состоят исключительно из промышленности и сельского хозяйства Волыни, теперь надо собирать все вновь.

Наши работники собирают экспонаты в районах области.

Очень прошу сообщить, как обстоят дела относительно Вашего заказа экспонатов в Москве, если Вы их получили то известите нас о их ценности и необходимости поездки в Москву.

Фото материалов пока у нас нет, но я заказал в Киеве, наверное, скоро их получу.

С приветом

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 12.

№ 10

Тов. Кучинский

На заседании президиума Горсовета 25/VI. 40 г. вынесено решение передать нам павильон в центре парка (тот, который мы смотрели в окно). Он с внешней стороны побелен, а внутри надо делать ремонт, штукатурку делать, наверное, надо, т. к. это будет наше временное помещение, но надо ей сделать перегородки и отгородить комнаты для работы.

Необходимо составить проект или эскиз того, как это должно выглядеть.

Также необходимо срочно начать ремонт.

Соберитесь и обсудите

Дубовский

VI. 40 г.

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 14.

№ 11

Резолюція

Республіканської наради музейних робітників на звернення
ВЦ РПС про 6 годинний робочий день та 7-ми денний робочий тиждень.
27/VI – 1940 р.

Заслухавши звернення Всесоюзної Центральної Ради Професійних спілок, схвалене Президією Верховної Ради СРСР, про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного переходу робітників і службовців з підприємств і установ, які цілком впливають з вказівок товариша СТАЛІНА про капіталістичне оточення і необхідність завжди бути готовим до всяких випадковостей.

Ми, робітники музеїв УРСР, цілком і повністю схвалюємо це звернення і схвалення Уряду.

В ці тривожні дні напруженої міжнародної обстановки ми, робітники музеїв, одногласно висловлюємо свої почуття і любов до нашої соціалістичної батьківщини.

Будемо працювати ще краще, ще відданіше в галузі політмасової роботи, в справі комуністичного виховання трудящих мас, в справі зміцнення обороноздатності нашої соціалістичної батьківщини.

Зобов'язуємось повести рішучу боротьбу за зміцнення трудової дисципліни, за зразкове виконання завдань партії та уряду.

Чесно виконаємо перед соціалістичною батьківщиною свій обов'язок.

ХАЙ ЖИВЕ НЕПЕРЕМОЖНА ЧЕРВОНА АРМІЯ!
ХАЙ ЖИВЕ ВОЖДЬ НАРОДІВ УЧИТЕЛЬ І БАТЬКО
НАШ РІДНИЙ СТАЛІН!

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 16.

№ 12

НКО УССР

Ровенский областной

Краеведческий музей

Ровно 8 июля 1940 года

Центральный совет

воинствующих безбожников

Ровенский областной краеведческий музей просит прислать комплект диапозитивов (большого размера) о происхождении религии.

Заказ просим выслать неложным платежом по адресу:

Ровно, ул. Комсомольская 32. ОБЛНО – для музея.

Директор музея

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 17.

№ 13

Председателю горсовета
гор. Ровно

Заявление

Ми ниже подписавшиеся бывшие члены правления, а также служащие и богомольцы, (в гор. Ровно) синагоги находившейся по улице Замковой 8/35, не имея возможности оплатить всех налогов, страховок и других пошлин, решили передать это помещение под областной краеведческий музей.

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 18 зв.

№ 14

1940

№ 26/7

Голова сельрады

села Новомалин

Острожского района

Настоящим подтверждаем опись 28-го июня 1940 г. научным сотрудником Ровенского областного краеведческого музея Персиком Станиславом, взятых на учет музейных вещей в доме б. помещика Карла Довгиялло и оставленных под ваше попечительство до нашего распоряжения. Копия описи вам оставлена.

Ставим вас в известность, что все перечисленные экспонаты должны быть сохранены и не могут быть никому выданы без нашего письменного распоряжения вплоть до судебной ответственности.

Директор Ровенского

областного музея

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 19.

№ 15

НКО УССР

Ровенский музей

Ровно [] июля 1940 года

Гражданин Гаврилюк Андрей

Учитель Дермань 1

Во время своего пребывания в Дермани наш научный работник тов. Кучинский договорился с Вами касательно песен и другого народного творчества.

Согласно одного договора просим прислать нам находящиеся у Вас песни и т.п. творчество, а в будущем быть нашим корреспондентом, собирать нам все имеющие музееальное значение и ставить нас в известность.

Директор музея

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 20

№ 16

НКО УССР

Ровенский областной

Краеведческий музей

Ровно 10/VII 1940 г.

Гражданин Ильяшевич Стефан

Дермань 2

Во время своего пребывания в Дермани дня 3 июня с.г. наш научный работник тов. Кучинский договорился с Вами касательно находящейся у Вас деревянной сохи. В виду того, что соху Вы привезли в Ровно раньше, чем он вернулся с командировки, ее не было кому принять.

Просим доделать к ней ручки и сохранить ее у себя до особого нашего распоряжения.

Директор

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 22.

№ 17

УРСР

Народний комісаріат

освіти

11/VII – 1940 року

№ 40–97

Всім музеям системи освіти НКО УРСР

Згідно указу Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семигодинний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників та службовців з підприємств і установ», – Управління в справах музеїв повідомляє, що всі музеї системи НКС переходять з 6-ти годинного на 8-ми годинний робочий день.

Проведення екскурсій для штатних екскурсоводів залишається за старими нормами.

Останні години екскурсоводи працюють на науково-експозиційній та політмасовій роботі.

Нач. управління в справах музеїв

НКО УРСР

Снісар

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 23.

№ 18

НКО УССР

Обл[астной] Краевед[ческий] музей

Ровно 16 июля 1940 г.

Музейному Управлению НКО УССР

Тов. Снисару

Для того, чтобы организовать музей Н. Острогского необходимо сейчас – же закупить там дом со всеми постройками все, что связано с его памятью.

Ровенское ОБЛОНО на это средств не имеет.

Прошу дать Ваши указания.

Директор музея

Дубовский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 24.

№ 19

23 августа [1940]

Справка

Выдана настоящая Ляхович Эве Иосифовне

В том, что она действительно работает в Ровенском историко-краеведческом музее в качестве художника.

Справка выдана на предмет представления в ровенский финотдел.

Директор музея

Дубовский

Секретарь

Перкова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 27.

№ 20

УРСР

Полтавський

Обласний краєзнавчий

Музей

23/VIII 1940 р.

Ч 474

Директору Ровенского музея т. Дубовскому.

В ответ на Ваше отношение от 12/ VII – 40 г. сообщаем, что Полтавский Историко-краеведческий музей с 1-го сентября 1940 г. командировует к Вам двух научных работников. Нам необходимо знать, как обстоит дело с помещением для музея, в частности с помещением для выставки Сталинской Конституции.

Ваш научный работник т. Кучинский, будучи в Полтавском музее, говорил, что первоочередной задачей вашей работы является построение выставок.

Мы в свою очередь считаем, что необходимо с этого и начать, т.е. к 17 сентября с/г открыть указанную выставку и с этой целью мы подбираем необходимый материал. Но в последнем вашем отношении ничего не упоминается о выставке, а говорится лишь о составлении тематических планов для отделов: природы, истории и соцстроительства.

Поэтому просим в срочном порядке сообщите, как обстоит дело с построением выставки и имеется ли для этого помещение.

Директор музея

Скробот

Секретарь

Дмитренко

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 32.

№21

Директору Полтавского музея Скроботу.

Сообщаем, что выставка Сталинской Конституции в этом году должна быть непременно организована. Помещение нам уже подготовлено. Поэтому ждем ваших работников и материалы к выставке.

Кроме этого музей организует выставку «Годовщина Советской власти в Ровенской области».

Вопрос о помещении на зиму, для непосредственной экспозиции музея будет решен в скором будущем.

Директор музея

Секретарь

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 33 зв.

№ 22

Акт ревизии

административно-финансовой деятельности

Ровенского областного краеведческого музея

за период с 21.02 по 25.09. 1940 г.

Ревизия проведена 25 и 26 сентября 1940 г. Ревизором облОНО Воевудским М. К.

Во время ревизии присутствовали и давали выяснения:

Директор музея

т. Слабостницкий П. И.

Бухгалтер -//-

Ленчевский С. Р.

Научный работник

т. Кучинский В. Ф.

Экскурсовод музея

т. Персик С. О.

Ревизией установлено:

Общая часть:

Директором Ровенского областного краеведческого музея с 21 февраля 1940 г. по 9 сентября 1940 г. был т. Дубовский И. Н., бухгалтером с 1 апреля 1940 г. до сентября 1940 г. – т. Перкова С. И.

С 9 сентября 1940 г. директором назначен т. Слабоспицкий П. И., окончивший музейный факультет Политико-просвет.института; бухгалтером с 1 сентября 1940 г. Т. Ленчевский С. Р.

Ровенский обл. краеведческий музей является преемником бывшего «Краеведческого Музея Волыни», одного из значительнейших накоплений образцов богатства земель Западной Украины, экспонатов добывающей и обрабатывающей промышленности Волыни и памятников культурного его достояния со времен доисторических.

«Осматривая экспонаты музея, комиссия Академии наук УССР дала нам очень положительную оценку» (см. копию письма зав. облоно).

Музей помещался в большом, хорошо оборудованном здании по ул. Соборной.

В настоящее время музей своего помещения не имеет, и несмотря на отношения зав. облоно в Горсовет. Облесполком и НКП УССР (см. копию) до сих пор не получил. Из экспонатов остались только жалкая часть т.к. почти все имущество музея расхищено и переведено.

Старой инвентарной книги музея, которая по словам директора т. Слабоспицкого была у б. директора Дубовского, не найдено, установить, что пропало – трудно.

Следов, что бывш. директор Дубовский предпринимал меры к розыскам имущества музея – нет. Напротив: свалка оставшихся вещей в сырой погреб, беспорядочное состояние дел канцелярии. Способ ведения бухгалтерского учета и сохранность денежных документов – свидетельствует о небывалом безотчетном хаосе в учреждении.

Акт сдачи имущества т. Дубовским новому директору является тоже доказательством недопустимой халатности и легкомыслия. В акте нет ни описи, ни нумерации имущества, не обозначено ни времени, ни место происхождения экспоната, а ведь там могут быть и наверное есть предметы, имеющие большую историческую ценность. Акт приема экспонатов содержит 16 строк. Это его копия:

29. Экспонаты стикл. (?)	– 87
30. Горшки	– 70
31. Разных экспонатов	– 21 pp (?)
32. Колекції лікарських трав	– 49 шт.
33. –//– тех. обр. конопель	– 15.
34. дорожки	– 5
35. коробки ілюстр. Волинi	– 4
36. коробка діапозитив.	– 1
37. коробка открыток	– 1
38. сорочек	– 5
39. монет різних	– 185
40. урна бронзова	– 1
41. пістолетив	– 1
42. книг різних	– 612
43. альбоми етнографії	– 3
44. картини по історії СРСР	–

Т[овариш] Дубовский командировал научного работника т. Кучинского и экскурсовода т. Персика в объезд по старинным дворцам Волыни для учета и принятия средств к сохранности находящихся там исторических ценностей. Взятые на учет музейные ценности в Мизоче, Новомалине, Копыткове и Дермани. Протоколы учета и передачи на сохранность имеются только по Мизочу и по Новомалину. Описей по Копыткову и Дермани нет. По словам науч. работника описи эти остались у т. Дубовского, а привезенный из Копыткова старинный писанный на пергаменте документ отдан б. бухгалтеру т. Перковой, которая неизвестно, что с ним сделала.

Несмотря на то, что по смете имеются средства на перевозку экспонатов в музей – ничего в этом отношении до сих пор не сделано, т.к. музей не имеет своего помещения.

Штат служащих.

По штатному расписанию, зарегистрированному в Райфинотделе 17. V. 1940 г. Музей имел 6 работников: 1) директора музея, 2) научного работника, 3) экскурсовода, 4) бухгалтера-секретаря, 5) уборщицу и 6) сторожа.

Несмотря на то, что штат укомплектован полностью, на основании приказа облоно от 20. VIII. 1940 г. принят и работает с 10 сентября 1940 г. Еще один сверхштатный работник т. Саватьева М. И.

Допущение к работе внештатного работника, является нарушением финансово-бюджетной дисциплины, тем более, что работа т. Саватьевой, как жены директора т. Слабоспицкого, не санкционирована местным отделом (инспектором) труда и заступающим его обл. комит. Профсоюза (§ 16 постановления СНК УССР от 4 июня 1934 г. О совместительстве и службе родственников).

Финансирование.

Кассы не ведется, деньги находятся под отчетом у бухгалтера. Согласно записей по книге подотчетных лиц ко дню ревизии за бухгалтером числилось сальдо 345 руб. 02 коп. Предъявлено наличными 203 руб. 56 коп. и денежными документами 189 руб. 46 коп. вместе 343 руб. 02 коп.

В Гор. Отд. Госбанка открыт расчетный счет (?) № 11098. Приход по расчетному счету согласно бухгалтерских проводок с 15. III. По 20. IX. 1940 г. Составляет 69599 руб. расход – 63209 руб. 33 коп. сальдо 6889 руб. 67 коп., что соответствует выписке банка на 20. IX. 1940 г.

Исполнение сметы.

До дня ревизии сметы в музее не было. Расходование денег велось без сметы и без кассовых квартальных и месячных планов, что является грубым нарушением бюджетной дисциплины.

Результаты по исполнению сметы ко дню ревизии следующие:

ст.	наименование	Предвидено по смете	Исполнено	% исполнения
1	зарплата	19.000	12.127	63%
2	начисления	1.100	719,78	66%
3	канцел. и хоз.	10.000	1.808,98	18%
4	командировки	5.000	1.507,15	30%
5	научн. работа	3.000	-	-
13	ремонт и пр.инвент.	62.000	20.761,38	65%
14	внелимитн.	20.000	864,61	4%
15	проч. расходы	4.800	4.158,17	87%
	итого	95.000	41.947,07	44%

Сравнительно значительные расходы по ст. 15 (87%) объясняется тем, что дирекция музея организовала выставку в годовщину вступления Советской власти в Западную Украину и на эту статью отнесены связанные с выставкой расходы.

Денежные документы.

Кассовые документы за время с 21. II.1940 г. до 1.VIII.1940 г. Оставлены б. бухгалтером т. Перковой в халтурном состоянии: не сложены по порядку номеров, не подшиты, находятся в папке с бумагами ничего общего с отчетностью не имеющими. Денежные документы не оформлены надлежащим образом: нет санкций директора, как распорядителя кредитов, на расходование средств; кассовые документы не погашены бухгалтером; не имеют порядковых номеров и подписей в получении денег (платежная ведомость № 9); нет отметок на какую статью отнесен расход; кто проверил качество и количество купленных предметов (произведенной работы) и кто получил купленные предметы. Денежный документ на перечисление Горфо 2. VIII.1940 г. руб. 14554,61 – утерян.

Платежные ведомости составлялись небрежно. Начисления удерживались и перечислялись неправильно. По платежной ведомости № 1 за время с 20.II по 15.III. удержан подоходный налог 41 руб. 10 коп. и культсбор 38 руб. 45 коп. Перечислено 20. III.1940 г. (док № 3) культсбора не 38 руб. 45 коп., 41 руб. 10 коп., второго начисления не перечислено и не возвращено служащим.

Несмотря на то, что в канцелярии музея имеется копия постановления СНК СССР от 19. VI.1940 г. № 1047 об исчислении командировочных, командированному в Клевани 20. VII.1940 г. Научному работнику т. Персику по его авансовому отчету незаконно выплачено суточные вместо 1,5% – 3% и таким образом переплачено 10 руб. 50 коп.

Директору Дубовскому по командировке в Дубно с 6 по 9. VI.1940 г. выплачено по авансовому расчету: суточных 54 руб. и квартирных 18 руб., вместе 72 руб. Следовало 25% зарплаты (600 р.) минус 25% = 33 руб. 75 коп. плюс квартирные 20 руб. 25 коп., всего 54 руб. Переплачено 18 руб.

По командировке Дубовского в Киев с 26. VI. по 4. VII.1940 г. Лишнее переплачено квартирные за одни сутки 10 руб.

Книги бухгалтерского учета не оформлены надлежащими подписями. Во время ревизии 25 и 26 сентября 1940 г. книга отлучек служащих во время работы – не велась.

Кассовые документы за последний месяц содержатся в порядке и оформлены надлежащим образом. Бухгалтерский учет ведется согласно инструкции НКФ РСФСР от 4. XI.1938 г.

Выводы и предложения.

Т[оварищ] Дубовский состоя на посту директора музея почти пол года проявил во время своей работы халатность, безотчетность и недобросовестность. Если виновником пропажи имущества и экспонатов была высшая сила, то обязанностью т. Дубовского было выяснить куда делось имущество и реставрировать его по горячим следам.

В этом отношении т. Дубовский ничего не предпринимал. Не интересуясь совершенно работой неопытного и небрежного бухгалтера т. Перковой – т. Дубовский допустил к хаотическому состоянию учета. Кроме того т. Дубовский утаил и не передал своему преемнику находящуюся у него книгу инвентаря музея, описей музейных ценностей из Копыткова и Дермани и научных материалов обработанных и сданных ему сотрудником Кучинским.

Для исправления совершенных служебных нарушений предлагаю:

Директору музея т. Слабоспицкому:

Проявить больше энергии, как подобает ответственному за учреждение руководителю, в деле создания и упорядочения учреждения, а для этого:

- а) принять все меры к получению соответствующего для областного музея помещения;
- б) затребовать от т. Дубовского инвентарную книгу бывш. Музея Волыни, описей зарегистрированных и сданных на хранение музейных ценностей в Копыткове и Дермани и научный материал, обработанный сотрудником т. Кучинским;
- в) затребовать от б. бухгалтера т. Перковой возвращения принятой ею от научного работника т. Кучинского старинной рукописи на пергаменте;
- г) в случае невозвращения Дубовским и Перковой затребованных предметов в самый непродолжительный срок – передать дело в суд;
- д) учесть на основании документов и путем опроса лиц расхищенное имущество, разыскать его и принять меры к реставрации;
- е) получить от соответствующих учреждений ордера на безвозмездную передачу обл. музею в Ровно зарегистрированных музейных ценностей в Дермани, Копыткове, Мизоче и Новомалине;
- з) если этих экспонатов нельзя сейчас перевезти в Ровно, – выехать лично с научным работником в выше поименованные местности, проверить состояние экспонатов и обеспечить полную их сохранность;
- ж) составить план работы и учета музейных ценностей по другим местам Ровенской области;
- и) составить план работы и учета музейных ценностей по другим местам Ровенской области;
- к) составить подробный научно обработанный каталог имеющихся экспонатов;
- л) число работников по музею приравнять к числу по утвержденному штатному расписанию имея в виду требования постановления СНК УССР от 4.VI.1934 г. о службе родственников;
- м) застраховать имущество музея произведя предварительную его оценку;
- н) вести книгу отлучек служащих во время работы.

2. Бухгалтеру т. Ленчевскому:

- а) привести в порядок денежные документы за время с 21. II. по август 1940 г.
- б) проверить удержания по платежной ведомости № 1 и возвратить служащим незаконно удержанные и перечисленные суммы;
- в) затребовать возвращения т. Персиком 10 руб. 50 коп. лишне ему выданных согласно авансового отчета по командировке в Клевань;
- г) затребовать от т. Дубовского возвращения переплаченных 18 руб. по командировке в Дубно и 10 руб. по командировке в Киев;
- д) оформить книги бухгалтерского учета;
- е) директору и бухгалтеру сроком по 20 октября 1940 г. Доложить облоно в письменной форме какие из вышеперечисленных мероприятий и в какой мере проведены в жизнь.

Согласно положения СНК УССР о фин-бюдж. Инспекции от 11.VI.1935 г. № 670 – руководителю обревизованного учреждения предоставляется право дать в течение 3-х дней в письменной форме свои опровержения.

М. Воевуцкий
Слабоспицкий
С. Ленчевский

ревизор Обл ОНО
директор музея
бухгалтер

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 9, арк. 1-8.

№ 23

НКО УССР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
[] сентября 1940 р.
№ 139
Ровно, вул. Сталина № 96
Скр. почт. № 76

Изосбыт Всехудожник
г. Москва Петровка, 5

Вторично

Ввиду того, что Музей готовит юбилейную выставку «Жизнь и деятельность Тов. Сталина» убедительно просим выслать наш заказ согласно договору с Вашим представителем от 19 сентября 1940 г. не позднее 5 декабря 1940 г.

Директор музея Слабоспицкий

Наш адрес: Зап. Украина
г. Ровно ул. Сталина № 96
Краеведческий музей

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1, од. зб. 6, арк. 35.

№ 24

НКО УССР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
[] октября 1940 р.
№ 101
Ровно, вул. Сталина № 1

Ровенскому Обкому партии
копия облисполкому, горсовету

Докладная

директора Ровенского обл. краеведческого музея.

Настоящим уведомляю, что Ровенский краеведческий музей до сего времени не обеспечен зданием, даже нет места для хранения экспонатов и размещения музейной канцелярии. В результате экспонаты и инвентарь ломаются и расхищаются.

Совершенно отсутствуют условия для работы над экспозицией.

Музеем запланирована юбилейная выставка «Жизнь и деятельность товарища Сталина», но подготовить ее и выставить для обозрения нет возможности.

Считаю, что в таком положении музей существовать не может, а поэтому убедительно прошу предоставить последнему помещение.

Директор музея Слабоспицкий П. И.
Бухгалтер Ленчевский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1, од. зб. 6, арк. 37.

№ 25

НКО УССР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
22 октября 1940 р.
№ 105

Председателю облместпрома

г. Ровно

Ввиду того, областной краеведческий музей запланировал на зимнее время экспедиции по району по сбору материалов – экспонатов, но у работников нет теплой обуви, поэтому просим отпустить для музея 2 пары валенок.

Директор музея Слабоспицкий П. И.

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1, од. зб. 6, арк. 39.

№ 26

РСФСР

Народный Комиссариат

Просвещения

Музейный отдел

Государственный Музей

Антропологии МГУ

21/11. 1940 г.

№ 938/33

Москва, Моховая 11

тел. Г-0-36-67

Ровенский Областной Историко-Краеведческий Музей.
гор. Ровно. (Западн. Украина) Парк Шевченко.

На Ваш сб. 103 от 22. X. 40 г.

Государственный Музей Антропологии сообщает, что от В/Музея от 13-го августа с.г. получен заказ на изготовление по 1-му экземпляру для Ровенского музея, для Дубенского музея и для Острожского музея, следующих экспонатов:

1	№ 13. Питекантроп, черепная крышка	стоим.	26 р. 50 коп
2	№ 14. Синантроп	-//-	50 р.
3	№ 15. Современный человек, слепок внутренней полости черепа	-//-	19 р.50 коп
4	№16. Шимпанзе, затылочная область	-//-	8 р. 50 коп
5	№ 19. Шимпанзе, маска	-//-	19 р.50 коп
6	№ 25. Горилла, маска	-//-	20 р.50 коп.
7	№ 32. Гибралтар № 1 череп	-//-	60р.50 коп.
8	№ 33. Гиббон, голова	-//-	24 р.50 коп.
9	№ 37. Орангутанг, голова	-//-	37 р.
10	№ 40. Шимпанзе, голова	-//-	36 р.50 коп.
11	№ 50. Гейдельбергская челюсть	-//-	30 р.50 коп.
12	№66. Синантроп, слепок внутренней полости черепа	-//-	19 р.50 коп.
13	№ 66. Синантроп, нижняя челюсть (молодого)	-//-	14 р.50 коп.
14	№67. Синантроп, нижняя челюсть	-//-	14 р.50 коп
15	№ 86. Ручное рубило Шелльской эпохи	-//-	30 р.
16	№87.» » » » » »(с меловой коркой)	-//-	30 р.
17	№ (?) Ручное рубило Ашельской эпохи	-//-	30 р.
18	№ (?) Пластина кремневая Шелльской эпохи	-//-	22р. 50 коп.
19	№ 98. Реконструкция черепа синантропа Работы М.М. Герасимова	-//-	61р.
20	№ 99. Реконструкция нижней челюсти синантропа. Работы М. М. Герасимова.	-//-	30 р.50 коп.
21	№100. Бюст неандертальца из Тешик-Таш. Работы М.М. Герасимова.	-//-	135 р.
22	№101. Бюст синантропа-женщины. Работы М.М. Герасимова.	-//-	135 р.
23	Набор фото к схеме Развитие животного мира и эволюции человека для щита разм. 330 x 226	-//-	113 р. 40 коп.
24	Набор фото реконструкций ландшафтов геологических периодов размер 24 x 30	-//-	55 р.

Из музеев Острожского и Дубенского авансы получены в ноябре т/г в эти адреса будут высланы первые посылки.

Зав. производством: Осипова

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 40

№ 27

НКО УРСР

Ровенський обласний

Краєзнавчий музей

11 ноября 1940 г.

№ 139

Скр. поштова 76

Ровенский краеведческий музей сообщает, что деньги за изготовление двух картин («Сталин и Ворошилов в Кремле» и «Ленин и Сталин в Смольном») в сумме 2690 руб. на Ваш текущий счет перечислены.

Ввиду того, что музей готовит юбилейную выставку «Жизнь и деятельность тов. Сталина» просим прислать заказ не позднее 30 ноября сего года.

Директор музея

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 41.

№ 28

УРСР НКО

Рівненський обласний

Відділ Народної освіти

12XI 1940 р.

До директора Ровенського історико-краєзнавчого музею.

Повідомляємо, що одночасно з цим на Ваш рахунок в Ровенській конторі Держбанку нами перераховано 15,0 тис. крб. на влаштування антирелігійної виставки.

Пропонуємо негайно приступити до цієї роботи, керуючись настановами НКО УРСР.

Звіт про використання коштів представте до ОБЛВНО не пізніше 5/XII-40 р.

Заступник завідувача ОБЛВНО

Вернигора

Зав. планфінсектору

Підельковський

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 43.

№ 29

Зам председателя Облисполкома

тов. Серобабе

г. Ровно

Сотрудником Ровенского обл. Краеведческого музея выявленные в селе Новомалин р-н Острожского в дом б. помещика Довгело следующие вещи:

1. 10 голов птиц;
2. 2 головы диких кабанов;
3. мраморная богиня;
4. 1 столик ст[иль]. готик.
5. старинных пушек XVIII [в.];
6. лебедь (чучело);
7. 2 бронзовые подсвечники;
8. 3 пары оленьих рогов;
9. библиотека старая на польском, немецком, фра[нцузском] языке;
10. старинные часы;
11. столик раздвижной;
12. 28 разных статуй;
13. мраморная статуя женщины;
14. старые документы на пергамене.

Выше указанные вещи просим просмотреть и дать разрешение на их получение для музея.

Директор музея

Слабоспицкий

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 46

№ 30

Зам председателя Облисполкома

тов. Серобабе.

Сотрудниками Ровенского краеведческого музея выявлены в Мизочском Райфо музеальные вещи:

1. Буфет французского стиля – 1.

2. Буфет аттик	– 1.
3. Роги оленя большие	– 1.
4. Роги оленя малые	– 7.
5. Голов диких кабанов	– 3.
6. Картин разных	– 13.
7. Кассы деревянные оббитые медью	– 1.
8. Стол большой деревян[ый]	– 1.
9. Вешалка раскладная за стеклом	– 1.
10. Пальмы	– 2.

Мизочский Райфо предъявил на вышеуказанные вещи счет, который музей не в состоянии оплатить. Просим дать разрешение на предмет безвозмездного получения этих вещей.

Директор музея Слабоспицкий
ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 47.

№ 31

НКО УРСР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
22 ноября 1940 г.
№ 158

Ровенському Олбвно

Дирекция Ровенского краеведческого музея просит дать разрешение на предмет сбора старой литературы в бывших помещичьих имениях.

Директор музея Слабоспицкий
ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 48.

№ 32

НКО УРСР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
8 декабря 1940 г.
№ 181
№ вул. Сталина 96
Скр. почт. № 76

Ровенському Обл. плану

Дирекция Ровенского обл. краеведческого музея просит разрешить получение на кирпичном заводе 250 шт. кирпича, требующихся для постаментов под скульптуру тов. Сталина на выставке «Жизнь и деятельность тов. Сталина».

Директор музея Слабоспицкий
ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 53.

№ 33

НКО УРСР
Ровенський обласний
Краєзнавчий музей
18 декабря 1940 г.
№ вул. Сталина, 96

Художественная мастерская
в Киеве
ул. Свердлова 17.

Мы неоднократно обращались к Вам с просьбой выслать наш заказ. Однако наша просьба осталась гласом вопиющего в пустыни.

Картины были заказаны специально для юбилейной выставки «Жизнь и деятельность т. Сталина» об этом Вам писали несколько раз, Вы обещали выслать их в срок, т.е. в ноябре м-це как было указано в договоре от 19 сентября с.г.

Но у Вас слова разошлись с делом. Это, конечно, пусть останется на Вашей совести, а нам пожалуйста как можно скорее вышлите наш заказ. Деньги перечислены Вам полностью хотя Вы пишете, что нет. Свертись в банке и Вы убедитесь в этом.

Надеемся, что у нас дело разрешится без вмешательства прокурора.

Директор музея

Бухгалтер

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 54.

№ 34

НКО УРСР

Ровенський обласний

Краєзнавчий музей

10 мая 1941 г.

№ 69

Антропологическому Музею

Москва

ул. Моховая № 11

Вами был принят в 1940 г. от Ровенского обл. краеведческого музея заказ на изготовление целого ряда экспонатов на общую сумму 1000 руб. 90 коп. которую мы полностью перечислили на Ваш текущий счет еще в прошлом году.

На сегодняшний день, т.е. на 10 мая 1941 года от Вас получено экспонатов, включая и пересылку, только на 585 руб. 90 коп.

Просим сообщить, когда будут высланы остальные экспонаты.

Директор

Слабоспицкий

Бухгалтер

Ленчевский

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 55.

№ 35

НКО УРСР

Ровенський обласний

Краєзнавчий музей

22 мая 1941 г.

№ 69

Заместителю Председателя Ровенского облисполкома
тов. Серобабе

Во вчерашнем номере «Червоного прапора» опубликована заметка «Цінна знахідка» в которой говорится, что гражданин села Деражно – Силыпин нашел в парке Потоцкого следующие вещи:

1. Офицерские мундиры	– 5 штук.
2. Конфедератка	– 1 шт.
3. Ножей	– 18 шт.
4. Вилки с серебряными ручками	– 18 шт.
5. Серебряных ложек	– 21 шт.
6. Серебряный чайник, позолоченный в середине	– 1 шт.
7. Две серебряные электроламп.	
8. Серебряная ваза и другие предметы.	

Считаем, что в[ыше] перечисленные вещи имеют большую музейную ценность, а поэтому просим Вашего разрешения на передачу их в Ровенский областной краеведческий музей.

Директор

Слабоспицкий

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 56.

№ 36

НКО УРСР

Ровенський обласний

Краєзнавчий музей

23 мая 1941 г.

№ 84

Заву Ровенским Облоно

тов. Майору

Докладная

директора Ровенского областного краеведческого музея

Выполняя Ваш приказ о возвращении в музей ранее принадлежащего ему имущества нами была создана специальная комиссия, в состав которой вошел представитель горсовета.

Посетив Дворец пионеров комиссия выявила там следующее музейное имущество:

Более ста метров кокосовых дорожек.

Коллекцию скелетов домашних животных.

Аквариум.

Шкаф.

Лестница.

Ввиду того, что в это время отсутствовал директор дворца, акт на обнаруженное имущество не был составлен.

Позднее мы неоднократно пытались это сделать, но во Дворце все упрятали наивно, прямо по-детски, заявляют что никаких дорожек и прочего музейного имущества, за исключением скелетов, у них нет и не было.

Так как дворец пионеров подведомственное Вам учреждение, очень прошу Вас оказать нам содействие в получении нашего имущества.

П. Слабоспицкий

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 57.

№ 37

НКО УРСР

Ровенський обласний

Краєзнавчий музей

28 мая 1941 г.

№ 89

Заместителю Председателя Ров. Обл. исполкома
тов. Вясиченко

Сотрудником Ровенского Обл. Краеведческого Музея тов. Кучинским В. Ф. выявлены в бывшем палаце графа Потоцкого (Деражне) целый ряд ценных музейных экспонатов.

А именно:

1. Нога слона	1 шт.
2. Голова лося чучело	21 «
3. Цапля чучело	21 »
4. Шкаф большой ст[иль]. барокко (Гданськ)	1
5. Голова буйвола	1
6. Орел горный чучело	1
7. Голова лося африканского...	1
8. Голова буйвола афр[иканского]	1
9. Голова оленя чучело	1
10. Голова волка	1
11. Рога антилоп скелет	6
12. Голова козы скелет	1
13. Волк чучело	1
14. Рысь «	1
15. Орел «	1
16. Голова антилопы	1
17. Голова медведя	1
18. Чапля чучело	1
19. Рога оленя скелет	2
20. Зубы диких кабанов	6
21. Подсвечник бронз. большой	1
22. Охотн. значки	8
23. Клетки на птицы	2
24. Коллекция старых монет	
25. Чучело глухаря Загод скот.	1

Вышеуказанные экспонаты находятся на чердаке под железной крышей, в следствии чего от высокой температуры они быстро портятся.

Чтобы сохранить их для музея необходимо как можно скорей вывезти их оттуда. Однако в осуществлении этого мероприятия имеется серьезное препятствие, так как деражненский РФО выставил счет на сумму 9000 руб., которой музей не в состоянии оплатить.

Просим Вашего разрешения на предмет бесплатной передачи в музей вышеуказанных экспонатов.

Директор музея Слобоспицкий

ДАРО, ф. Р-562, оп. 1., од. зб. 6, арк. 58.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АНУФРІЄВ Олег Миколайович (м. Київ) – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Національного музею народної архітектури та побуту України та Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.
- БАЧИНСЬКА Алла Петрівна (м. Рівне) – головний зберігач фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- БЕЙДИК Олександр Олексійович (м. Київ) – доктор географічних наук, професор, географічний факультет Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.
- ГАРБАРУК Ольга Петрівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ГРИВЮК Світлана Валеріївна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ДАНИЛЬЧУК Галина Федорівна (м. Рівне) – завідувач відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ДАНИЛЧЕВА Валентина Федорівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ДОБРОЧИНСЬКА Валентина Анатоліївна (м. Рівне) – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.
- ЖАРСЬКА Оксана Валентинівна (с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.) – науковий співробітник Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради.
- КЛИМЕНКО Олег Олександрович (м. Тернопіль) – кандидат історичних наук.
- КЛИМЧУК Андрій Миколайович (м. Рівне) – редактор, портал «Віртуальний Станиславів».
- КОЖУШКО Наталія Іллівна (м. Рівне) – завідувач відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- КОРЧАК Андрій Михайлович (м. Броди, Львівська область) – краєзнавець, старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею, вчитель історії та краєзнавства Бродівської гімназії ім. І. Труша, вчитель польської мови Володимир-Волинського інформаційно-консультаційного центру до вступу у ВНЗ Польщі.
- ЛЕОНОВА Ксенія Володимирівна (м. Рівне) – учениця 10-А класу Рівненської української гімназії.
- ЛУЦЬ Віктор Данилович (м. Рівне) – завідувач художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МАРЦІЯШ ДИР Наталія Василівна (м. Збараж) – молодший науковий співробітник Національний заповідник «Замки Тернопілля».
- МАРЧУК Ігор Володимирович (м. Рівне) – завідувач відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МЕЛЬНИК Віктор Іванович (м. Київ) – професор, Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України.
- МІНЕНКО Тетяна Володимирівна (м. Рівне) – науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МОРОЗОВА Ольга Володимирівна (м. Рівне) – завідувач сектору давньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- МУШИРОВСЬКИЙ Володимир Макарович (м. Рівне) – старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- НАГОРНА Інна Євгенівна (м. Рівне) – завідувачка відділу «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- НАГОРНЮК Олексій Анатолійович (м. Рівне) – провідний науковий співробітник відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.

- НАДОЛЬСЬКА Валентина Василівна (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- НАХРАТОВА Тетяна Тимофіївна (м. Рівне) – провідний зберігач фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ОБАРЧУК Анастасія Олександрівна (м. Рівне) – магістр культурології.
- ПАРФЕНЮК Лариса Юхимівна (с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.) – науковий співробітник Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради.
- ПАРХОМЕНКО Тетяна Петрівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ПАШКОВСЬКА Аліна Миколаївна (м. Рівне) – старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ПЕРЕХОДЬКО Наталія Миколаївна (м. Рівне) – старший викладач Рівненського державного базового медичного коледжу.
- РАДОВИЧ Роман Богданович (м. Львів) – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу Історичної етнології Інституту народознавства НАН України
- РОЖКО Володимир Євтухович (м. Луцьк) – кандидат церковно-історичних наук, викладач Волинської Православної Богословської Академії, архівіст I категорії державного архіву Волинської області, дійсний член «Інституту дослідів Волині» у Вінніпезі і його представник в Україні, почесний професор Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.
- РЯБЧИКОВА Фаїна Денисівна (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.
- САВЧУК Петро Оксентійович (м. Рівне) – кандидат історичних наук,
- СМИРНОВ Ігор Георгійович (м. Київ) – доктор географічних наук професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
- СТАРЕНЬКИЙ Ігор Олександрович (м. Кам'янець-Подільський) – магістр історії, молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, науковий співробітник ДП ОАСУ «Подільська археологія», член НСКУ.
- САУШ Ольга Михайлівна (м. Рівне) – завідувач відділу природи Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- СКРУХА Світлана Ананіївна (с. Пляшева Радивилівського р-ну Рівненської обл.) – науковий співробітник відділу історії Берестецької битви Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви».
- ХОМІЦЬКИЙ Сергій (м. Луцьк) – бакалавр богословських наук
- ФЕДОРИШИН Микола Васильович (с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.) – директор Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради.
- ЧАПАЙЛО Оксана Олександрівна (с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.) – зберігач фондів Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» Рівненської обласної ради.
- ЧЕРНИЦЬКА Інна Миколаївна (м. Рівне) – молодший науковий співробітник відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ШАБАРОВСЬКИЙ Володимир Володимирович (м. Костопіль) – викладач Костопільського будівельно-технологічного коледжу.
- ЮРЧУК Ольга Павлівна (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею.
- ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО Тетяна Володимирівна (м. Луцьк) – старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра документознавства та музейної справи.

Науково-краєзнавче
видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного краєзнавчого музею

Збірник наукових праць
Випуск XIII
Частина 2

Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

КЗ «РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
вул. Драгоманова, 19, м. Рівне, 33028
Тел. (0362) 62-05-72
E-mail: rivnemuseum@ukr.net

Підписано до друку 05.10.2015 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. 23,75. Наклад 300 прим. Зам. № 29

Видруковано ПП Дятлик М. С.
35304, Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.